

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถา

AN ANALYTICAL STUDY OF THE CONCEPT OF
EPISTEMOLOGY IN DHAMMAPADAṬṬHAKATHĀ

นางสาวนีย์ พงศกรเสถียร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในชั้นมปทฤษฎีกา

นางสาวนีย์ พงศกรเสถียร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

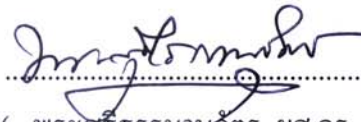
**An Analytical Study of the Concept of
Epistemology in Dhammapadaṭṭhakathā**

Mrs. Saowanee Pongsakornsathien

A Thesis submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

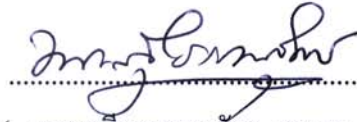
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

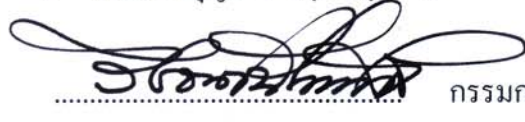
กรรมการ

(พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร.)

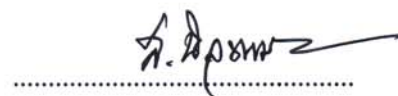
กรรมการ

(พระมหาบุญเลิศ ชุ่มทสฺสี)

กรรมการ

(ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์)

กรรมการ

(ดร. แสง นิลนามะ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร. ประธานกรรมการ

พระมหาบุญเลิศ ชุ่มทสฺสี กรรมการ

ดร. แสง นิลนามะ กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถา

ผู้วิจัย : นางสาวนีย์ พงศกรเสถียร

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาภุชณะ ตรุโณ, ผศ.ดร. ป.ธ.๓, พธ.บ., พธ.ม., Ph.D. (Phil.)

: พระมหาบุญเลิศ ชุ่มทสุลี ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม.(ธรรมนิเทศ)

: ดร. แสง นิลนามะ ป.ธ.๗, พธ.บ., พธ.ม.(ปรัชญา),

พธ.ด.(พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๗ / กุมภาพันธ์ / ๒๕๕๔

บทคัดย่อ

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถามีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถา และเพื่อนำเสนอญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถาเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้ โดยผู้วิจัยทำการศึกษาวิเคราะห์จากเอกสาร

ผลจากการวิจัยพบว่า แนวคิดเรื่องญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท คือ ความรอบรู้ในสมมติสังคคือความรู้ที่อิงอาศัยโลก และความรู้รอบรู้ในปรมัตถสังคคือความรู้ที่พ้นจากการอิงอาศัยโลกตามแนวทางของลัทธิหินยานหรือทักษิณนิกายโดยยึดหลักของเหตุและผลเป็นสำคัญ เมื่อเปรียบเทียบความหมายของญาณวิทยาตะวันตกที่ให้ความหมายว่าเป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยบ่อเกิด ลักษณะ หน้าที่ ประเภท ระเบียบวิธี และความสมเหตุสมผลของความรู้ บางที่เรียกว่า ทฤษฎีความรู้ ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจในการแสวงหาความรู้ ญาณวิทยาในตะวันตกมีความสำคัญตรงที่เป็นพื้นฐานในการเก็งความจริง และมีบ่อเกิดของความรู้ ธรรมชาติของความรู้ ความสมเหตุสมผลของความรู้ และเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ ญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทมีแนวคิดมาจากการตรัสรู้ความจริงของพระพุทธเจ้า แล้วพระองค์ก็นำเอาความรู้จริงนั้นมาประกาศแก่ชาวโลก แบ่งเป็น ๒ ระดับคือ ความรู้ระดับโลกียะ และความรู้ระดับโลกุตตระ ซึ่งมีบ่อเกิดหรือแหล่งความรู้อยู่ ๓ ทาง ได้แก่ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา ส่วนธรรมชาติของความรู้ได้แก่สังขธรรม ๒ คือ สมมติสังคกับปรมัตถสังค ความสมเหตุสมผลของความรู้ ได้แก่ โลกุตตรปัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงซึ่งเป็นสัญญาชั้นพิเศษที่อยู่เหนือระดับสามัญธรรมดา และเกณฑ์

ที่ใช้ตัดสินความรู้ ได้แก่ หลักกาลามสูตร ๑๐ ประการเป็นหลักเกณฑ์ในเบื้องต้น และสัมมาทิฐิกับ ภาวนามยปัญญา เป็นหลักเกณฑ์ในระดับที่สูง

แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถา เป็นความรู้ที่พระอรรถกถาจารย์ได้แก่ พระพุทธโฆสเถระระจนาขึ้น เพื่ออธิบายพระพุทธพจน์ให้เป็นรูปธรรมให้ได้เข้าใจและจดจำได้ง่าย ญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถามีอยู่ถึง ๓๐๕ เรื่อง มีความเหมือนกับญาณวิทยาทั่วไปตรงที่มุ่ง แสวงหาที่มาของความรู้ ธรรมชาติ ขอบเขต ความสมบูรณ์ ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้จริงเพื่อ เป็นแนวทางหรือกระบวนการที่จะนำพาบุคคลไปสู่ความรู้ที่แท้จริง แต่ต่างกันคือญาณวิทยาทั่วไป มุ่งแสวงหาแต่ความรู้ภายนอกที่เป็นเหตุให้ติดอยู่กับโลกวัตถุ ส่วนญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถามุ่ง แสวงหาความรู้ทั้งโลกภายนอกและโลกภายใน มุ่งให้เกิดความรู้เท่าทันต่อสรรพสิ่ง จนสามารถทำให้จิตหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร และมีเป้าหมายอยู่ที่ประโยชน์ ๓ ระดับคือ ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์สูงสุดคือการเข้าถึงพระนิพพาน

ญาณวิทยากับกระบวนการเรียนรู้ในชั้นมปัทฐกถาเกิดขึ้น โดยอาศัยเทคนิควิธีการ สอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงวางแบบอย่างไว้อย่างถูกต้องเหมาะสมแก่สติปัญญาของแต่ละบุคคล ความรู้มี ๒ ชนิดคือ (๑) ความรู้โดยอ้อม ได้แก่ สุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา เป็นความรู้ที่อาศัย ปัจจัยภายนอกและภายใน เป็นได้ทั้งสัมมาทิฐิและมิจฉาทิฐิ (๒) ความรู้โดยตรง ได้แก่ ภาวนามยปัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมจิตโดยตรง เป็นสัมมาทิฐิฝ่ายเดียว ส่วน ขอบเขตของความรู้แบ่งเป็น ๒ ระดับคือ (๑) ความรู้ที่ทำให้เกิดความสงบสุขในการดำเนิน ชีวิตประจำวัน (๒) ความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นจากอสังขเลส ได้แก่ พระนิพพาน วิธีการใช้ญาณวิทยา ในชั้นมปัทฐกถาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้จากเรื่องตัวอย่างทั้ง ๒๖ เรื่องนั้น มีกระบวนการแห่ง ญาณวิทยานั่นสู่จริยศาสตร์ คือ ภาคปฏิบัติหรือการฝึกอบรมเริ่มจากศรัทธาไปสู่สัมมาทิฐิ จนถึงขั้นสัมมาญาณะ และเข้าถึงจุดหมายคือความหลุดพ้นเป็นอิสระเรียกว่า สัมมาวิมุตติ การ ประยุกต์ใช้ญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถากับการพัฒนาชีวิตมีหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับจริตของแต่ละ บุคคล บางคนอาจจะเหมาะกับหลักธรรมระดับศีลใช้สุตมยปัญญา ระดับสมาธิใช้จินตามยปัญญา ระดับปัญญาใช้ภาวนามยปัญญา ซึ่งสามารถพัฒนาชีวิตไปสู่เป้าหมาย ๓ ระดับ ได้แก่ (๑) ขั้นต้น คือ การตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อประโยชน์ในชาตินี้ (๒) ขั้นกลาง คือการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อประโยชน์ใน ชาตินี้ และ (๓) ขั้นสูงสุด คือการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่ พระนิพพาน

Thesis Title : An Analytical Study of the Concept of Epistemology in
Dhammapadaṭṭhakathā

Researcher : Mrs. Saowanee Pongsakornsathien

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee

: Phramahā Grissana Taruno	Pali III, B.A.,M.A.,, Ph.D. (Phil.)
: Phramahā Boonlert Dhammadassī	Pali VIII, B.A., M.A. (Dhamma)
: Dr. Sawang Nilnama	Pali VII, M.A. (Phil.), Ph.D.(Buddhist Studies)

Date of Graduation : 27rd / February / 2011

ABSTRACT

This thesis is the analytical study of the concept of epistemology in *Dhammapadaṭṭhakathā*. The objective of the study is to analyze the concept of epistemology in the Theravāda Buddhist Philosophy and to propose the concept of epistemology in *Dhammapadaṭṭhakathā*. The researcher has studied this subject by documentary research.

It is found that :- The concept of epistemology in the Theravāda Buddhist Philosophy is the knowledge in conventional truth which is the knowledge through the world, and the ultimate truth which is the knowledge beyond the world according to the concept of Smaller Vehicle (Hīnayāna or the Southern Sect in Buddhism) by holding mainly the principle of cause and effect. When it was compared with the meaning of the Western epistemology which gives the meaning that it is one of the philosophies, which deal with the origin of the characteristic, the duty, the kind, the regulation, and the reasonability of knowledge. It was sometimes called the theory of knowledge which is the heart of searching for knowledge. The importance of Western epistemology is the basis of estimation of truth and there is the origin of knowledge, the reasonability of knowledge, and the criterion to decide the knowledge. The epistemology in the Theravāda Buddhist Philosophy is the concept of the Buddha 's enlightenment. The Buddha brought the truth to declare to human beings which can be divided into 2 levels namely:- Worldly knowledge (*Lokiyapaññā*) and Supreme knowledge (*Lokuttarapaññā*). There are 3 origins or resources of the knowledge namely:- *Sutamayapaññā* (wisdom resulting from study), *Cintāmayapaññā* (wisdom resulting from reflection), and *Bhāvanāmayapaññā* (wisdom resulting from mental development). On the contrary, the nature of knowledge is the truth of 2 types namely:- conventional truth (*Samatisacca*) and ultimate truth (*Paramatthasacca*) which is the reasonability of knowledge e.g. the supreme wisdom (*Lokuttarapaññā*) which is the knowledge happening in the real experience which is the special perception above the common level. The criterion to decide the knowledge is an advice on how to investigate a doctrine in *Kālāmasuta* which is the primary criterion, and *Sammā-diṭṭhi* and *Bhāvanāmayapaññā* which are of the highest levels.

Regarding the concept of epistemology in *Dhammapadaṭṭhakathā*, it is found that it is the knowledge that Venerable Buddhaghosacariya had laid down to explain the Buddha's teaching for easy understanding and remembering. There are about 305 epistemologies in *Dhammapadaṭṭhakathā*. They are like the epistemologies to search for the resource of knowledge, nature, scope, completeness including the factor making the truth to be the way or process to lead people to the real knowledge. However, it is different from the other concepts

in that one searches for the external knowledge which is belonging to the world. On the contrary, the epistemology in *Dhammapadaṭṭhakathā* aims at the searching for the external and internal knowledge to see through everything up to the enlightenment of the circle of life. There are 3 benefits of the epistemology, namely:- the present benefit, the future benefit, and the highest benefit which is the attainment of Nibbāna.

Movers, the epistemology in *Dhammapadaṭṭhakathā* is the way of searching for knowledge. It is found that the epistemology and the learning process in *Dhammapadaṭṭhakathā* arise from the technique of teaching used by the Buddha who laid down the foundation correctly and appropriately to the intelligence of individual person. There are 2 kinds of knowledge, namely:- 1) the indirect knowledge e.g. *Sutamayapaññā* (wisdom resulting from study) and *Cintāmayapaññā* (wisdom resulting from reflection), This is the external and internal factors which can be *Sammādiṭṭhi* and *Micchādiṭṭhi*.) the direct knowledge e.g. *Bhāvanāmayapaññā* which is the wisdom resulting from mental development which is *Sammādiṭṭhi*. Then, the scope of knowledge can be divided into 2 levels, (1) the knowledge creating the happiness to daily lives, (2) the knowledge casing the freedom from the defilements e.g. *Nibbāna*. The method of epistemology in *Dhammapadaṭṭhakathā* is the origin of knowledge from 26 exemplary subjects. There is a process of epistemology to ethics, that is the practice or training. It starts from *Saddhā* to *Sammādiṭṭhi* until getting *Sammāñāṇa* and the attaining of the ultimate goal of liberation which is called *Sammāvimutti*. The application of epistemology to *Dhammapadaṭṭhakathā* and the life development depends on the characteristics of individual person.

One who is suitable for the level of the precept must apply the *Sutamayapaññā*. One who is suitable for the level of concentration must apply *Cintāmayapaññā* and one who is suitable for wisdom must apply the *Bhāvanāmayapaññā*. Therefore, the etymology can develop the life into 3 levels namely, firstly, the aim of life for the present benefits, secondly, the aim of life for the future benefit, and lastly, the aim of life for the ultimate goal called “*Nibbāna*”.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ และนำเสนอในระดับปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามไว้ เพื่อแสดงความเคารพขอบพระคุณดังต่อไปนี้ คือ พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร. (เทียบ สิริธนา โฉม ป.ธ.๕) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระราชวรมุนี, ดร. (พลอากาศโร) คณบดีคณะพุทธศาสตร์, พระมหากฤษณะ ตรุโณ ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์, พระมหาบุญเลิศ ฐมฺมทสฺสี และ ดร.แสวง นิลนามะ คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์, พระมหาดวงดี วิสุทฺธธมฺโม ผู้เขียนบทคัดย่อภาษาอังกฤษ, รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ผู้เชี่ยวชาญตรวจบทคัดย่อภาษาอังกฤษ และพระครูใบฎีกาสันนันทกรุโณ ผู้ตรวจรูปแบบวิทยานิพนธ์

นอกจากนี้ ขอขอบพระคุณคณาจารย์ เจ้าหน้าที่ประจำบัณฑิตวิทยาลัยทุกรูป/คน ที่ให้คำแนะนำปรึกษา และการจัดทำเอกสารติดต่อกับบุคคลที่เกี่ยวข้องในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ทำให้เนื้อหาของวิทยานิพนธ์มีความแม่นยำและถูกต้อง รวมไปถึงทุกท่านที่มีส่วนให้อักษรทุกตัวในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ปรากฏขึ้นมาอย่างถูกต้องและเป็นมาตรฐาน

ขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อ และคุณแม่ที่ให้กำเนิดเลี้ยงดู อุปถัมภ์ค้ำชูด้วยความรัก และห่วงใยมาโดยตลอดจนเติบโตใหญ่

คุณความดี และคุณประโยชน์ใดๆ ที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอนอบน้อมบูชาแด่คุณพระศรีรัตนตรัย และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง อานิสงส์ใดๆ จากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอถวายเป็นพระราชกุศลแก่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมวงศานุวงศ์ และขอมอบแด่คุณพ่อ คุณแม่ คุณครูบาอาจารย์ ผู้มีพระคุณ ผู้มีอุปการคุณ สามิและบุตร ธิดา ญาติพี่น้อง มิตรสหาย สรรพสัตว์ทั้งปวง จงมีทั่วถึงกัน เทอญ

นางสาวนีย์ พงศกรเสถียร

๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ญ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๕
บทที่ ๒ วิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๐
๒.๑ แนวคิดเรื่องญาณวิทยาทั่วไป	๑๐
๒.๑.๑ ความเป็นมาและความหมายของญาณวิทยาตะวันตก	๑๐
๒.๑.๒ บ่อเกิดแห่งความรู้	๑๔
๒.๑.๓ ธรรมชาติแห่งความรู้	๒๔
๒.๑.๔ ความสมเหตุสมผลแห่งความรู้	๒๗
๒.๑.๕ เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้	๓๐
๒.๒ แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท	๓๑

เรื่อง

หน้า

๒.๒.๑	ความเป็นมาและความหมายของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท	๓๑
๒.๒.๒	บ่อเกิดแห่งความรู้	๓๘
๒.๒.๓	ธรรมชาติแห่งความรู้	๕๐
๒.๒.๔	ความสมเหตุสมผลแห่งความรู้	๕๕
๒.๒.๕	เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้	๕๘
๒.๓	สรุปเชิงเปรียบเทียบญาณวิทยาในพุทธปรัชญากับญาณวิทยาตะวันตก	๖๓

บทที่ ๓ วิเคราะห์ญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถา

๖๘

๓.๑	ญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถา	๖๘
๓.๑.๑	ญาณวิทยาในยมกวรรค	๖๘
๓.๑.๒	ญาณวิทยาในอัปมาทวรรค	๖๙
๓.๑.๓	ญาณวิทยาในจิตตวรรค	๗๐
๓.๑.๔	ญาณวิทยาในปุပ္พวรรค	๗๐
๓.๑.๕	ญาณวิทยาในพาลวรรค	๗๑
๓.๑.๖	ญาณวิทยาในปัมชิตวรรค	๗๒
๓.๑.๗	ญาณวิทยาในอรหันตวรรค	๗๒
๓.๑.๘	ญาณวิทยาในสหัสสวรรค	๗๒
๓.๑.๙	ญาณวิทยาในปาปวรรค	๗๓
๓.๑.๑๐	ญาณวิทยาในทัณฑวรรค	๗๓
๓.๑.๑๑	ญาณวิทยาในชราวรรค	๗๔
๓.๑.๑๒	ญาณวิทยาในอิตตวรรค	๗๔
๓.๑.๑๓	ญาณวิทยาในโลกวรรค	๗๔
๓.๑.๑๔	ญาณวิทยาในพุทธวรรค	๗๕
๓.๑.๑๕	ญาณวิทยาในสุขวรรค	๗๕
๓.๑.๑๖	ญาณวิทยาในปิยวรรค	๗๖
๓.๑.๑๗	ญาณวิทยาในโกธวรรค	๗๖
๓.๑.๑๘	ญาณวิทยาในมลวรรค	๗๖
๓.๑.๑๙	ญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐวรรค	๗๗

๓.๑.๒๐	ญาณวิทยาในมัลลวรรค	๓๓
๓.๑.๒๑	ญาณวิทยาในปภินณวรรค	๓๔
๓.๑.๒๒	ญาณวิทยาในนिरยวรรค	๓๔
๓.๑.๒๓	ญาณวิทยาในนาควรรค	๓๕
๓.๑.๒๔	ญาณวิทยาในคัมภีร์วรรค	๓๕
๓.๑.๒๕	ญาณวิทยาในภิกขุวรรค	๔๐
๓.๑.๒๖	ญาณวิทยาในพราหมณวรรค	๔๐
๓.๒	ความเหมือนและความต่างของญาณวิทยาทั่วไปกับญาณวิทยาในสัมม- ปทัฏฐกถา	๕๐
๓.๒.๑	ทรรศนะเกี่ยวกับโลกและชีวิต	๕๐
๓.๒.๒	ทรรศนะเกี่ยวกับทางสายกลาง	๕๖
๓.๓	ญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถาที่เป็นไปเพื่อเป้าหมายสูงสุด	๑๐๕
บทที่ ๔	ญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถาเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้	๑๐๕
๔.๑	วิธีการใช้ญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้	๑๐๕
๔.๑.๑	วรรคที่ ๑ ยมกวรรควรรณา	๑๐๕
๔.๑.๒	วรรคที่ ๒ อัปมาทวรรควรรณา	๑๑๒
๔.๑.๓	วรรคที่ ๓ จิตตวรรควรรณา	๑๑๓
๔.๑.๔	วรรคที่ ๔ ปุပ္ผวรรควรรณา	๑๑๔
๔.๑.๕	วรรคที่ ๕ พาลวรรควรรณา	๑๑๖
๔.๑.๖	วรรคที่ ๖ ปันจิตตวรรควรรณา	๑๑๗
๔.๑.๗	วรรคที่ ๗ อรหันตวรรควรรณา	๑๑๕
๔.๑.๘	วรรคที่ ๘ สหัสวรรควรรณา	๑๒๐
๔.๑.๙	วรรคที่ ๙ ปาปวรรควรรณา	๑๒๔
๔.๑.๑๐	วรรคที่ ๑๐ ทัณทวรรควรรณา	๑๓๔
๔.๑.๑๑	วรรคที่ ๑๑ ชราวรรควรรณา	๑๓๖
๔.๑.๑๒	วรรคที่ ๑๒ อิตตวรรควรรณา	๑๓๘
๔.๑.๑๓	วรรคที่ ๑๓ โลกวรรควรรณา	๑๔๑

๔.๑.๑๔	วรรคที่ ๑๔ พุทธวรรควรรณา	๑๔๓
๔.๑.๑๕	วรรคที่ ๑๕ สุขวรรควรรณา	๑๔๕
๔.๑.๑๖	วรรคที่ ๑๖ ปิยวรรควรรณา	๑๔๗
๔.๑.๑๗	วรรคที่ ๑๗ โกธวรรควรรณา	๑๔๙
๔.๑.๑๘	วรรคที่ ๑๘ มลวรรควรรณา	๑๕๑
๔.๑.๑๙	วรรคที่ ๑๙ ชัมมัญญวรรควรรณา	๑๕๔
๔.๑.๒๐	วรรคที่ ๒๐ มัคควรรควรรณา	๑๕๘
๔.๑.๒๑	วรรคที่ ๒๑ ปกิณณกวรรควรรณา	๑๖๒
๔.๑.๒๒	วรรคที่ ๒๒ นิรยวรรควรรณา	๑๖๕
๔.๑.๒๓	วรรคที่ ๒๓ นาควรรควรรณา	๑๗๑
๔.๑.๒๔	วรรคที่ ๒๔ ตัณหวรรควรรณา	๑๗๗
๔.๑.๒๕	วรรคที่ ๒๕ ภิกขุวรรควรรณา	๑๘๐
๔.๑.๒๖	วรรคที่ ๒๖ พราหมณวรรควรรณา	๑๘๓
๔.๒	การประยุกต์ใช้ญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถากับการพัฒนาชีวิต	๑๘๔
บทที่ ๕ สรุปลผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ		๑๘๕
๕.๑	สรุปลผลการวิจัย	๑๘๕
๕.๑.๑	แนวคิดเรื่องญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๘๕
๕.๑.๒	แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถา	๑๙๒
๕.๑.๓	ญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถาเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้	๑๙๔
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๙๖
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะทั่วไป	๑๙๖
๕.๑.๒	ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย	๑๙๖
บรรณานุกรม		๑๙๘
ประวัติผู้วิจัย		๒๐๘

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ ๑	เปรียบเทียบญาณวิทยาในพุทธปรัชญากับญาณวิทยาทั่วไป	๖๗
ตารางที่ ๒	สรุปญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถา	๘๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดังต่อไปนี้

คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

การอ้างอิงพระไตรปิฎกอ้างอิงทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และระบุถึง เล่ม/ชื่อ/หน้า ตามลำดับ เช่น อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๕๗/๑๖๒-๑๖๓ หมายถึง คัมภีร์สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิปาตปาลิ ภาษาบาลี เล่ม ๒๑ ชื่อ ๑๕๗ หน้า ๑๖๒-๑๖๓ อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗ หมายถึง คัมภีร์สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิปาตภาษาไทย เล่ม ๒๑ ชื่อ ๑๕๗ หน้า ๒๑๗

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	มหาวคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	จูฬวคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.จ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	จูฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขุขรรคคคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)

ที.ม.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มุลปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มชฉิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
สํ.ส.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	สคฺคาถวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	นิทานวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.นิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ข.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	ขนฺธวาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ข.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.สพฺวา.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	สพฺพยตนวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.สพฺวา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	สพพยตนวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ม.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	มหาวาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	เอกกนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	ติกนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญฺจก.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญฺจก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกฺก.	(บาลี) = สุตตฺตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ฉกฺก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.สตตก.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	อังกุตฺตรนิกาย	สตตกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตฺตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	อังกุตฺตรนิกาย	อฎฐกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.อฎฐก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตฺตรนิกาย	อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	อังกุตฺตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตฺตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	อังกุตฺตรนิกาย	เอกาทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.เอกาทสก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตฺตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปญจก.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปญจกนิปาตชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ปญจก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปัญจกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(บาลี) =	สุตตฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปฎิสมุทฺทามคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณีปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺกปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ.	(บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคคฺคปญฺจตฺติปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปุ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	บุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

อภิ.ป.	(บาลี) = อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจฺจานปาถิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ป.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	ปฏิฐาน	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(บาลี) = วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์		(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(ไทย) = วิสุทฺธิมรรคปกรณ์		(ภาษาไทย)
มจฺจลตฺถ.	(บาลี) = มจฺจลตฺถทีปนี		(ภาษาบาลี)
มจฺจล.	(ไทย) = มัจฉลตถทีปนี		(ภาษาไทย)

คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

การอ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลีใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น องฺ.ทกฺ.อ. (บาลี) ๑/๒๕๗/๔๒๐ หมายถึง องฺคฺคฺตฺรนิคาย มโนรตฺถปุรณิ ทฺกฺนิปาตอฏฺฐกฺถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ชื่อ ๒๕๗ หน้า ๔๒๐ ถ้าไม่มีระบุเลขชื่อของคัมภีร์อรรถกถา ภาษาบาลี จะระบุเฉพาะเล่มและหน้า เช่น ขุ.ช.อ. (บาลี) ๗/๘๕-๕๓ หมายถึง ขุทฺทกฺนิคาย ฐมฺมปทอฏฺฐกฺถา ภาษาบาลี เล่ม ๗ หน้า ๘๕-๕๓ การอ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย ซึ่งใช้ฉบับแปลของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยระบุ เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า เช่น ขุ.ช.อ. (ไทย) ๑/๒/๔/๑๔๕-๑๕๑ หมายถึง คัมภีร์ ขุทฺทกฺนิคาย ธรรมบพอรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๑ ภาค ๒ ตอน ๔ หน้า ๑๔๕-๑๕๑ ถ้าไม่ระบุตอน จะระบุเฉพาะเลขเล่มและชื่อของคัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลี จะระบุเฉพาะหน้า เช่น องฺ.ทกฺ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๘๐-๑๘๑ หมายถึง อังคฺคฺตฺรนิคาย มโนรตฺถปุรณิ ทฺกฺนิปาตอรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๑ ภาค ๒ หน้า ๑๘๐-๑๘๑ แต่ถ้าไม่ระบุภาคและตอนของคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย จะระบุเฉพาะเล่ม/หน้า เช่น องฺ.ลทกฺ.อ. (ไทย) ๓/๕๕๘-๕๖๓ หมายถึง อังคฺคฺตฺรนิคาย มโนรตฺถปุรณิ นัคฺคฺนิปาตอรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๓ หน้า ๕๕๘-๕๖๓

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.อ.	(บาลี) = ทีฆนิกาย	สุมจฺจลวิลาสินี	มหาวคฺคอฏฺฐกฺถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(ไทย) = ทีฆนิกาย	สุมัจจลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(บาลี) = มัชฌิมนิกาย	ปปลฺยจฺสุทฺธิ	อุปริปฺปนฺนสาสกอฏฺฐกฺถา	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทฺธิ	อุปริปฺปนฺนสาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

ลั.ส.อ.	(บาลี) =	ลัญจตุตถนิคาย	สารตฺถปฺปกาสินี	สคาถวคฺคอุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ลั.ส.อ.	(ไทย) =	ลัญจตุตถนิคาย	สารตฺถปฺปกาสินี	สคาถวรรคอรฺรทกถา	(ภาษาไทย)
ลั.ข.อ.	(บาลี) =	ลัญจตุตถนิคาย	สารตฺถปฺปกาสินี	ขณฺฐวาวคฺคอุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ลั.ข.อ.	(ไทย) =	ลัญจตุตถนิคาย	สารตฺถปฺปกาสินี	ขันฐวาวรรคอรฺรทกถา	(ภาษาไทย)
ลั.สพ.อ.	(บาลี) =	ลัญจตุตถนิคาย	สารตฺถปฺปกาสินี	สพายตฺนวคฺคอุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ลั.สพ.อ.	(ไทย) =	ลัญจตุตถนิคาย	สารตฺถปฺปกาสินี	สพายตฺนวรรคอรฺรทกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทก.อ.	(บาลี) =	องฺคฺตฺตฺรนิคาย	มโนรตฺตปฺรณฺธิ	ทฺถกนิปาทอุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทก.อ.	(ไทย) =	อังคฺตฺตฺรนิคาย	มโนรตฺตปฺรณฺธิ	ทฺถกนิบาตอรฺรทกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(บาลี) =	องฺคฺตฺตฺรนิคาย	มโนรตฺตปฺรณฺธิ	ตฺถกนิปาทอุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.อ.	(ไทย) =	อังคฺตฺตฺรนิคาย	มโนรตฺตปฺรณฺธิ	ตฺถกนิบาตอรฺรทกถา	(ภาษาไทย)
อง.จก.อ.	(บาลี) =	องฺคฺตฺตฺรนิคาย	มโนรตฺตปฺรณฺธิ	จกฺกนิปาทอุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.จก.อ.	(ไทย) =	อังคฺตฺตฺรนิคาย	มโนรตฺตปฺรณฺธิ	จกฺกนิบาตอรฺรทกถา	(ภาษาไทย)
ช.ธ.อ.	(บาลี) =	ชฺฐทฺถกนิคาย	ธมฺมปทอุฏฺฐกถา		(ภาษาบาลี)
ช.ธ.อ.	(ไทย) =	ชฺฐทฺถกนิคาย	ธมฺมปทอรฺรทกถา		(ภาษาไทย)
ช.อุ.อ.	(บาลี) =	ชฺฐทฺถกนิคาย	ปรมตฺตทีปนี	อุทานอุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ช.อุ.อ.	(ไทย) =	ชฺฐทฺถกนิคาย	ปรมตฺตทีปนี	อุทานอรฺรทกถา	(ภาษาไทย)
ช.วิ.อ.	(บาลี) =	ชฺฐทฺถกนิคาย	ปรมตฺตทีปนี	วิมานวตฺตอุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ช.วิ.อ.	(ไทย) =	ชฺฐทฺถกนิคาย	ปรมตฺตทีปนี	วิมานวตฺตอรฺรทกถา	(ภาษาไทย)
ช.เปต.อ.	(บาลี) =	ชฺฐทฺถกนิคาย	ปรมตฺตโชติกา	เปตวตฺตอุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ช.เปต.อ.	(ไทย) =	ชฺฐทฺถกนิคาย	ปรมตฺตโชติกา	เปตวตฺตอรฺรทกถา	(ภาษาไทย)
ช.ชา.เอกก.อ.	(บาลี) =	ชฺฐทฺถกนิคาย	เอกกนิปาทชาตกอุฏฺฐกถา		(ภาษาบาลี)
ช.ชา.เอกก.อ.	(ไทย) =	ชฺฐทฺถกนิคาย	เอกกนิบาตชาตกอรฺรทกถา		(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.อ.	(บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก	วิภังค์	สมฺโฆวิโนทนีอุฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	สัสมฺโฆวิโนทนีอรฺรทกถา	(ภาษาไทย)

คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

การอ้างอิงคัมภีร์ฎีกาภาษาบาลี มีครบสมบูรณ์เฉพาะฉบับมหาจุฬาลงกูฎีกา โดยระบุชื่อคัมภีร์ตามด้วย เล่ม/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๘ หมายถึง สารตฺถทีปนีฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ หน้า ๑๘

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) = สารตฺถทีปนีฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

องฺ.ทุก.ฎีกา (บาลี) = องฺคฺตฺตรนิกาย ทุกนิปาตฎีกา (ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวคิดเรื่อง “ญาณวิทยา” ในพุทธศาสนาเกิดขึ้นเมื่อครั้งที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงแสวงหาความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเป็นเบื้องต้น โดยเสด็จออกบรรพชาแล้วศึกษาในสำนักของดาบสและทรงทรมานพระองค์ด้วยวิธีการต่างๆ ตามความเชื่อของคนในยุคนั้น^๑ โดยทรมานพระวรกายให้ลำบากถึง ๓ วาระ เป็นเวลาถึง ๖ ปี^๒ แต่ความรู้ความจริงก็ไม่ปรากฏชัด ในที่สุดทรงค้นพบว่า การทรมานพระวรกายเช่นนี้ไม่ใช่ทางที่จะกำจัดอาสวะกิเลสหรือไม่ใช่หนทางที่จะตรัสรู้ได้ จึงกลับมาเสวยพระกระยาหารเพื่อบำรุงร่างกายให้มีเรี่ยวแรงแล้วทรงแสวงหาความจริงทางจิตต่อไปจนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ทรงตั้งอธิษฐานในพระหฤทัยว่า

หนั่ง เอ็น และกระดูก จงเหือดแห้งไปเถิด เนื้อและเลือดในสรีระของเราจงเหือดแห้งไปก็ตามที เมื่อเรายังไม่บรรลุผลที่พึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียรนั้น^๓

ในคืนนั้นเอง พระองค์ทรงบำเพ็ญสมณะโดยวิธีกำหนดลมหายใจ (อานาปานสติ) เป็นอารมณ์จนได้บรรลุรูปฌาน ๔ แล้วใช้ฌานนั้นเป็นพื้นฐานเจริญขึ้นสู่วิปัสสนา เมื่อถึงยามต้นทรงบรรลุปฐมฌานุสสติญาณ คือสามารถระลึกชาติหนหลังได้ เมื่อถึงยามกลางทรงบรรลุจตุปปาตญาณ คือสามารถหยั่งรู้การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ใน ๓๑ ภูมิ พิจารณาสังขารคือรูปธรรมนามธรรมว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทรงพิจารณาปัจจุการแห่งปัจจุสมุปปาทโดยอนุโลมและปฏิโลม ปัญญาอันเกิดจากการภาวนา (วิปัสสนาญาณ) จึงเกิดขึ้นเป็นลำดับ เมื่อถึงยามสุดท้ายทรงบรรลุอัสวกขญาณ คือสามารถกระทำอาสวะกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นไปด้วยพระปัญญา^๔ และในที่สุดแห่งปัจจุยามพระองค์ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณรู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค^๕

^๑ คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๑-๓๓๒/๔๐๕-๔๐๘.

^๒ คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๓-๓๓๔/๔๑๒-๔๑๖.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๔/๒๑๓, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๑, ขุ.ม. (ไทย) ๒๕/๕๖/๕๗๕.

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

^๕ คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๓-๓๘๔/๔๑๖-๔๑๘.

ต่อมาจึงทรงนำเอาความรู้ที่นำมาแก้ปัญหาของสรรพสัตว์ โดยทรงแสดงแนวทางการปฏิบัติธรรมคือ วิปัสสนากัมมัฏฐานเพื่อให้เวไนยสัตว์ได้รู้ตามพระองค์ เช่น ปฐมเทศนาที่ชื่อธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (พระสูตรว่าด้วยการหมุนกงล้อแห่งธรรม)^๖ สำหรับ ญาณวิทยา ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทมีชื่อเรียกว่า “ปัญญา หรือวิปัสสนา” ดังข้อความที่ว่า

วิปัสสนามีในสมัยนั้น เป็นไฉน ? ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด การวิจัย ความเลือกเฟ้น การวิจัย ธรรม การกำหนดหมาย การเข้าไปกำหนด การเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด การรู้แจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาจุณแผ่นดิน ปัญญาเป็น เครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้สึก ปฏิักคือปัญญา ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ประทีปคือปัญญา ดวงแก้วคือปัญญา ความไม่หลง ความวิจัยธรรม ความเห็นชอบ ในสมัยนั้นอันใด นี้ชื่อว่า วิปัสสนา มีในสมัยนั้น^๗

หรืออาจมีข้อสงสัยว่า ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้^๘ นี้ ตรงกับคำที่ใช้ใน พระพุทธศาสนาว่า “ปัญญา ญาณ อภิญญา วิชา วิญญาณ เป็นต้น” เท่านั้นหรือ หรือว่า ความรู้ใน พระพุทธศาสนานี้แบ่งเพียง ๒ ระดับคือ ความรู้ระดับโลกียะ และความรู้ระดับโลกุตระเท่านั้น และบ่อเกิดของความรู้ในพระพุทธศาสนามีเพียง ๓ ประการคือ^๙ สุตมยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน, จินตามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากคิดพิจารณาหาเหตุผล, ภวานามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงเท่านั้นหรือเมื่อกล่าวโดยปรมาตม์แล้ว บ่อเกิดหรือพื้นฐานของความรู้ที่แท้จริงตามหลักพระพุทธศาสนาคือ ชั้น ๕ อันประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนประกอบพื้นฐานของโลกและชีวิต จากชั้น ๕ จึงทำให้เกิดสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา สิ่งเหล่านี้เป็นจริงโดยสมมติหรือบัญญัติใช่ไหม ? เพราะเมื่อว่า โดยปรมาตม์สัจจะแล้ว สิ่งเหล่านั้นคือผลรวมของชั้น ๕ เช่น “รถ” เกิดจากการรวมตัวกันของสิ่งต่างๆ หากแยกออกไปแล้วจะเรียกแตกต่างกันออกไปเช่น ล้อ ประคูด เครื่องยนต์ แต่เพราะรวมกันจึง เรียกว่ารถ ดังคำที่วชิราภิกษุณี กล่าววว่า

นี่แน่ะมาร ท่านจะมีความเห็นยึดถือว่าเป็นสัตว์ได้อย่างไร ในสภาวะที่เป็นกองแห่งสังขารล้วนๆ นี้ จะหาสัตว์ไม่ได้เลย เปรียบเหมือนว่า เพราะคุณสมบัติประกอบเข้าด้วยกัน ศัพท์ว่า รถ ย่อมมีมันใด เมื่อชั้นทั้งหลายมีอยู่ สมมติว่าสัตว์ ก็ย่อมมีมันนั้น^{๑๐}

^๖ คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๑๘.

^๗ อภ.ส. (ไทย) ๓๔/๕๔/๓๖-๓๗.

^๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^๙ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

ในศัพท์บุคคลตัวตน เราเขานี้ ถ้ามองในฐานะที่เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้จะแบ่งออกเป็นแค่ ๒ ส่วนคือ ส่วนที่ ๑ อายตนะภายใน ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยอยู่ในฐานะเป็นผู้รู้ หรือรับรู้, ส่วนที่ ๒ อายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ อยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้^{๑๐}

ดังนั้น กระบวนการพัฒนาความรู้ในพระพุทธศาสนา จากระดับโลกียะไปจนถึงระดับโลกุตระ จึงเริ่มจากความรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทางใดทางหนึ่งพัฒนาจนระดับสูงสุด เช่น เมื่อเกิดความรู้ทางตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ มีสติรับรู้เท่าทันทุกขณะเท่านั้นหรือจะมีความรู้อะไรที่ทำให้คุณภาพจิตพัฒนาละเอียดไปเรื่อยๆ หรือว่าขอบเขตความรู้ในพระพุทธศาสนาอยู่นอกเหนือไปจากขั้น ๕ ซึ่งเป็นเรื่องที่อยู่ภายในตัวมนุษย์แน่ ถึงกระนั้น ความสมเหตุสมผลของความรู้ในพระพุทธศาสนาขึ้นอยู่กับคุณภาพของจิตของผู้รู้หรือไม่ ถ้าเป็นคุณภาพจิตของปุถุชนคนมีกิเลสทั้งหลาย ความรู้นั้นจะมีทางสมเหตุสมผลได้หรือไม่เพราะทุกครั้งที่เกิดการรับรู้จะมีกิเลสเข้ามา เช่น ตาเห็นรูป เกิดการรับรู้ จิตทำงานครบทุกขณะ ถือว่าทำกรรมครบกระบวนการหนึ่งซึ่งยังประกอบด้วยกิเลส กรรม วิบาก เมื่อมีกิเลสอยากได้จึงทำกรรมให้ได้สิ่งนั้นมาเสพเสวย ได้รับวิปากคือเวทนาที่เป็นสุขจึงเกิดกิเลสอยากได้ยิ่งขึ้นไปแล้วทำกรรมและได้รับวิปากต่อไปอีกหรือ ฉะนั้น การรับรู้ในลักษณะนี้จึงจะสมเหตุสมผลเพราะมีความลำเอียงต่างๆ กระนั้นหรือ แม้แต่ความรู้ของพระอรหันต์ก็อ้างความสมเหตุสมผลต่างกันออกไป เช่น พระโศดบันก็มีผลสมเหตุสมผลระดับหนึ่ง ต้องเป็นความรู้ระดับพระอรหันต์เท่านั้นจึงสมเหตุสมผล เป็นต้น

ส่วน “ญาณวิทยา” แนวตะวันตกมาจากคำภาษาอังกฤษว่า “Epistemology” ซึ่งภาษากรีกเรียกว่า Episteme (ความรู้) กับ Logos (ศาสตร์) มีความหมายรวมกันว่า ศาสตร์หรือทฤษฎีแห่งความรู้ (Theory of Knowledge) ก็จริง แต่ญาณวิทยาก็ศึกษาถึงกำเนิดธรรมชาติ ขอบเขต และความสมบูรณ์แห่งความรู้ ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้และหามาตรฐานว่า อะไรเป็นความรู้จริง อะไรเป็นความรู้ไม่จริง^{๑๑} พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาให้ความหมายว่า “ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยบ่อเกิด ลักษณะ หน้าที่ ประเภท ระเบียบวิธี และความสมเหตุสมผลของความรู้ บางทีใช้ว่า ทฤษฎีความรู้”^{๑๒} และ จี.ที.ดับบลิว.แพททริก (G.T.W. Patrick) ได้กล่าวถึงขอบเขตการศึกษาญาณวิทยาไว้ในหนังสือ Introduction to Philosophy ว่า “ทฤษฎีความรู้ เป็นสาขาปรัชญาที่ศึกษาปัญหาเกี่ยวกับ

^{๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๖, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑, ๔-๖/๑-๒, ๔-๕.

^{๑๑} บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

^{๑๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔.

บ่อเกิด ลักษณะ ความถูกต้อง ขอบเขตจำกัด และเงื่อนไขของความรู้^{๑๓} โดยศึกษาใน ๔ ประเด็นคือ ธรรมชาติของความรู้ ต้นกำเนิดของความรู้ ขอบเขตของความรู้ และความสมเหตุสมผลของความรู้ ซึ่งเป็นความรู้ระดับโลกียะเท่านั้น

คำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้รับการสืบทอดมาเป็นลำดับโดยผ่านทางคัมภีร์สำคัญเรียกว่า พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา เป็นต้น คัมภีร์อรรถกถาอธิบายเนื้อความในพระไตรปิฎกที่เป็นหมวดหมู่หรือพระสูตรเล็กน้อยเรียกว่า ขุททกนิกาย ในขุททกนิกายแบ่งออกถึง ๑๕ คัมภีร์ แต่มีหมวดหมู่หรือพระสูตรหนึ่งที่เรียกว่า “พระธรรมบท” เป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถาอธิบายหมวดธรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ คำว่า ธรรมบทหรือบทแห่งธรรม เป็นแหล่งประมวลหลักธรรมที่มีเนื้อหาสาระสั้นแต่ชัดเจนลึกซึ้งโดยอรรถและพยัญชนะมีตัวอย่างเป็นบุคลาธิษฐาน แต่ยังมีปัญหาเกี่ยวกับบ่อเกิด ลักษณะ ความถูกต้อง ขอบเขตจำกัด และเงื่อนไขของความรู้ยังไม่สามารถชี้ชัดว่าเป็นทฤษฎีแห่งความรู้จริงหรือไม่ ดังตัวอย่างในธัมมปทัฏฐกถา เช่น เรื่องพระจักขุบาลเถระซึ่งท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดความเลื่อมใสออกบวชจนได้บรรลุพระอรหันต์^{๑๔} เรื่องนางปฐาจารา หญิงผู้ไร้สติแต่กลับได้สติเพียงฟังธรรมเทศนาแล้วบรรลุพระอรหันต์^{๑๕}

จากตัวอย่างทั้ง ๒ เรื่องที่ยกมานี้ เป็นประเด็นที่ต้องศึกษาว่า เป็นญาณวิทยา ที่เป็นทฤษฎีความรู้จริงหรือไม่ หรือมีบ่อเกิด ลักษณะ ความถูกต้อง ขอบเขตจำกัด และเงื่อนไขของความรู้หรือไม่ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาที่ปรากฏในธัมมปทัฏฐกถาเป็นลำดับสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในธัมมปทัฏฐกถา
- ๑.๒.๓ เพื่อนำเสนอญาณวิทยาในธัมมปทัฏฐกถาเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้

^{๑๓} อ่างใน พระมหามานพ กวีวิโส (นักการเขียน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓-๒๒, (แปล) ๑/๓-๓๔.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑๓๕-๑๔๒, (แปล) ๔/๒๐๖-๒๑๕.

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถา เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) ได้วางขอบเขตการศึกษาครั้งนี้ คือจะศึกษาแนวคิดเรื่องญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทจากญาณวิทยาทั่วไปด้วย และญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถาโดยใช้ข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์พิเศษต่างๆ และทุติยภูมิ (Secondary) ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ ข้อเขียน เอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องแล้วจึงนำเสนอญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถาเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ แนวคิดเรื่องญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร ?
- ๑.๔.๒ ชั้นมปัทฐกถาเป็นญาณวิทยาอย่างไร ?
- ๑.๔.๓ ชั้นมปัทฐกถามีแนวทางในการแสวงหาความรู้อย่างไรบ้าง ?

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

แนวคิด หมายถึง ทศนะหรือความคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ญาณวิทยาทั่วไป

ธรรมบท หมายถึง บทแห่งธรรม หรือธรรมที่ตรัสไว้เป็นบท หรือธรรมภาษิตสั้น ๆ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ต่างเวลา ต่างสถานที่ และต่างบุคคล มีทั้งหมด ๔๒๓ บท การนับเป็นบท นับตามจำนวนพระคาถา คือ พระคาถา ๑ คาถาหรือพระคาถา ๑ คาถากับอีกกึ่งพระคาถา นับเป็น ๑ บท ในธรรมบทเหล่านี้ ท่านรวบรวมไว้เป็นเรื่อง ๆ มีชื่อเรื่องปรากฏตามสภาวะธรรมหรือบุคคลที่ทรงปรารภถึง บางเรื่องไม่ปรากฏบุคคลชัดเจน ท่านก็ใช้คำว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่งบ้าง ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งบ้าง รวมได้ ๓๐๕ เรื่อง แต่ละเรื่องจัดไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า วรรค รวมเป็น ๒๖ วรรค แต่ละวรรคมีชื่อปรากฏตามอำนาจเนื้อหาสาระของธรรมบท

ชั้นมปัทฐกถา (อรรถกถาธรรมบท) หมายถึง คำหรือข้อความที่อธิบายความแห่งธรรมบทในคัมภีร์ที่ชื่อว่าขุททกนิกาย อันเป็นส่วนหนึ่งของพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๒๕

พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง พระคณาจารย์ที่อธิบายพระพุทธพจน์ในชั้นอรรถกถาธรรมบทในงานวิจัยนี้ ได้แก่ พระพุทธโฆสเถระ หรือที่เรียกกันว่า “พระพุทธโฆสาจารย์”

การแสวงหาความรู้ หมายถึง วิธีการเรียนรู้เพื่อให้เกิดความรู้ในชั้นมปัทฐกถา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ แม่ชีดวงพร คำหอม ได้ทำการศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ ในชั้นม-ปัทมฐกถา สรุปว่า “พุทธจริยศาสตร์เป็นความประพฤติหรือจริยธรรมในเชิงพุทธคือธรรมที่ใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินความดี ความชั่ว ความถูก ความผิด การยึดถือในการทำความดีคือต้องประกอบด้วยความอดทน ในการละชั่ว ทำดี และการชำระจิตใจให้สะอาด โดยไม่ว่าร้าย ไม่ฆ่า คฤหัสถ์รู้จักหน้าที่ตน บรรพชิตระวางข้อปฏิบัติพระวินัย รู้ประมาณในการบริโภค เป็นอยู่ง่าย และประกอบในการศึกษาจิตใจเนื่องๆ ตามหลักคำสอนที่มุ่งเน้นให้มนุษย์ดำเนินชีวิตในหลักเกณฑ์ทั้ง ๓ ระดับคือ ระดับต้น ได้แก่ เบญจศีล เบญจธรรม, ระดับกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ระดับสูง ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ หลักการดำเนินชีวิตตามทฤษฎีของพุทธจริยศาสตร์สามารถศึกษาและปฏิบัติได้ในสองระดับคือ ระดับแรก หลักดำเนินชีวิตของคฤหัสถ์เน้นถึงฆราวาสธรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการศึกษาในหลักของทาน ศีล และภาวนา โดยมุ่งผลที่เป็นประโยชน์สำหรับการดำเนินชีวิตในปัจจุบันและมีหลักประกันสำหรับชีวิตที่ดีในอนาคตคือความสุขความเจริญในสัมปรายภพ ระดับที่สอง หลักสำหรับบรรพชิตคือผู้ไม่ครองเรือน เป็นวิธีของพุทธศาสนิกชนที่มีความพร้อมสูงที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการศึกษาปฏิบัติในเรื่องของศีล สมาธิ และปัญญา โดยเน้นการเจริญสมถภาวนาเพื่อพัฒนาจิตให้มีคุณภาพมีสมาธิมั่นคงแน่วแน่ และวิปัสสนาภาวนาเป็นการพัฒนาปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาวะธรรมตามความเป็นจริงเพื่อบรรลุปรมาตตประโยชน์คือประโยชน์สูงสุดดับกิเลสและความทุกข์ ตัดกระแสของการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร”^{๑๖}

๑.๖.๒ พระมหาอรุณ อรุณธมฺโม (สุภะโกศล) ได้ศึกษาอิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน สรุปว่า

“ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับอรรถกถาธรรมบทมีอิทธิพลต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสานคือ นายมหาสุวรรณขอลูก ต่อพิธีบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์, การอุปถัมภ์ของกาลียักษ์ณี ต่อประเพณีบุญข้าวสาก, พระมหากาลพิจารณาศพ ต่อพิธีศพ, บุรพกรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ ต่อประเพณีบุญคุณลาน, บุรพกรรมของพระอรุเวลกัสสปะเป็นต้น ต่อประเพณีบุญข้าวประดับดิน, อุบาสกผู้ประพฤติธรรม ต่อพิธีต่ออายุ, ภิกษุผู้บำเพ็ญวิปัสสนา ต่อพิธีขึ้นบ้านใหม่, วิสาขามหาอุบาสิกา (สะใภ้ตัวอย่าง) ต่อพิธีแต่งงาน, อายุวัฒนกุมารและบุรพกรรมของโพธิราชกุมาร ต่อพิธีสะเดาะเคราะห์, อานุภาพของพระรัตนตรัย ต่อประเพณีตักบาตรเทโว, พญานาคชื่อเอรกปัตต์ ต่อ

^{๑๖} แม่ชีดวงพร คำหอม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในชั้นมปัทมฐกถา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔.

ประเพณีบุญเข้ากรรม, ทาสีชื่อปณณา ต่อประเพณีบุญข้าวจี, บุรพกรรมของพระพุทธเจ้า ต่อประเพณีบุญชำระ และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนต์ ๔ เรื่อง ต่อความเชื่อเกี่ยวกับมนต์ พิธีกรรมและประเพณีประกอบด้วยสารธรรมและประโยชน์มากมาย”^{๑๓}

๑.๖.๓ พระมหาระวี ดิกขปญโล (ไกรยะพันธ์) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “เปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์”^{๑๔} สรุปว่า ทฤษฎีความรู้หรือญาณวิทยาถือว่าเป็นปรัชญาสาขาหนึ่งและญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงความรู้ ๒ ประการคือ ความรู้ระดับสามัญ ซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยประสาทสัมผัสทั่วไป เป็นความรู้ที่ใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และความรู้ระดับสูง เป็นความรู้ที่เหนือประสาทสัมผัสทั่วไปเกิดจากการฝึกฝนจิตให้มีสมาธิจนเกิดปัญญาแจ้ง โดยตรงเป็นความรู้ที่ใช้ได้ทุกขันธ์ได้และเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาท เนื่องจากพุทธปรัชญาเถรวาทมองว่า ชีวิตเต็มไปด้วยความทุกข์ การที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ต้องมีความรู้ที่ถูกต้องซึ่งความรู้ที่ถูกต้องเกิดจากการลงมือปฏิบัติจนเกิดความรู้ประจักษ์แจ้งโดยตรงและความรู้ระดับสูงนี้จะทำให้มนุษย์เกิดปัญญาที่แจ่มชัดมองเห็นทุกสรรพสิ่งได้ตรงตามความเป็นจริงและทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ กล่าวถึงความรู้ ๒ ประการคือ ความรู้วัตถุ (knowledge of object) เป็นความรู้เกี่ยวกับวัตถุสิ่งของต่างๆ ไป ความรู้นั้นเกิดขึ้นจากการประจักษ์กับข้อมูลทางประสาทสัมผัสโดยตรงและอาศัยการบรรยายการบอกกล่าวซึ่งถือว่าเป็นการรู้โดยอ้อม และความรู้ความจริง (knowledge of reality) เป็นความรู้เกี่ยวกับความแท้จริงของสิ่งนั้นๆ โดยตรงโดยวิธีการทางอภิปรัชญา และโดยอ้อมด้วยวิธีการอนุมานตามหลักเหตุผล ความรู้ทั้งสองประการนี้เป็นความรู้เกี่ยวกับโลกทางกายภาพ การแสวงหาความรู้ของรัสเซลล์ก็คือ การเกิดความรู้ที่มีความแจ่มแจ้งชัดเจนเกี่ยวกับโลกทางกายภาพหรือเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้งหลายเป็นความรู้ที่มุ่งพิสูจน์ถึงการมีอยู่และวิธีการที่ทำให้ทราบถึงการมีอยู่ของสิ่งที่เป็นรูปธรรมเหล่านั้นทั้งพุทธปรัชญาเถรวาทและเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ มีแนวคิดเรื่องความรู้ทั้งที่มีความเหมือนและแตกต่างกันคือ ในด้านที่เหมือนกัน ได้แก่ การยอมรับร่วมกันว่า ศัสตะหรือเพทนาการคือจุดเริ่มต้นของการรับรู้และการรับรู้หรือสัญญาคือจุดเริ่มต้นแห่งความรู้ของมนุษย์ ส่วนด้านที่แตกต่างกันนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวถึงทั้งการรับรู้ทางประสาท

^{๑๓} พระมหาอรุณ อรุณธมฺโม (สุกะ โกศล), “ศึกษาอิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔.

^{๑๔} พระมหาระวี ดิกขปญโล (ไกรยะพันธ์), “การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔.

สัมผัสและการรับรู้ที่อยู่เหนือประสาทสัมผัส ขณะที่รหัสเซลล์กล่าวถึงเพียงการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั่วไปเท่านั้น ความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทเกิดมาจากประสบการณ์แห่งการค้นหาสัจธรรมแห่งชีวิต พระพุทธองค์ทรงค้นพบความรู้ที่แท้จริงด้วยการลงมือปฏิบัติ พิสูจน์ ทดสอบ จนเกิดการรู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรมทั้งหลายโดยพระองค์เอง ความรู้ที่ทรงค้นพบนอกจากสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันให้เกิดความสุขและความสงบแล้วยังสามารถทำให้มนุษย์ผู้ปฏิบัติตามหลุดพ้นจากความทุกข์และพบกับความสุขที่แท้จริงคือพระนิพพานได้ ส่วนความรู้ของเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ เกิดจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสต่างๆ ไปทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยค้นหาความรู้ที่ถูกต้องแท้จริงเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้งหลายเพื่อทำการพิสูจน์ให้รู้ว่า พวกมันมีอยู่จริงหรือไม่ ถ้ามีอยู่จริง เราสามารถรู้ได้อย่างไร รัสเซลล์ต้องการทำตัวเองให้มีความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้และต้องการสร้างทฤษฎีความจริงเป็นของตัวเองเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ขึ้นมา

๑.๖.๔ ลักษณะวัด ปาละรัตน์ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่”^{๑๙} สรุปว่า ประสบการณ์ตามนัยของพุทธปรัชญายอมรับว่า ประสบการณ์เป็นเครื่องมือสำคัญให้เข้าถึงความรู้ ทั้งระดับสามัญและระดับที่เหนือประสาทสัมผัส แต่พุทธปรัชญาก็มีความเห็นว่า ประสบการณ์ของมนุษย์นั้นมีขอบเขตที่จำกัด แต่ในทางตรงกันข้าม ความรู้มีมากมายในส่วนที่ประสบการณ์ของมนุษย์ไม่อาจเข้าถึง ดังนั้น ความรู้ตั้งแต่พื้นฐานจนถึงระดับสูงสุดประสบการณ์เท่านั้นเป็นสิ่งที่พิสูจน์และยืนยันได้ ด้านความรู้ในพุทธปรัชญาเน้นให้เกิดความรู้แจ้งในตัวเองก่อนเป็นการสร้างความรู้โดยยึดตนเองเป็นหลักโดยให้มีความรู้แจ้งในชีวิตแล้วหลุดพ้นจากความทุกข์ไปได้ กระบวนการรับรู้ของพุทธปรัชญาคือการรู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ๒ ระดับคือ ความรู้สามัญ และความรู้ระดับสูง ซึ่งความรู้ทั้งสองทดสอบว่าเป็นจริงได้ด้วยประสบการณ์ของตนเองจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และจิต

๑.๖.๕ พระชนศ จานิสฺสโร ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับ เอ.เจ.แอร์”^{๒๐} สรุปความได้ว่า ความหมายของความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีทั้งระดับโลกิยะ และโลกุตระและมีลักษณะเป็นพฤติกรรมหรือความสามารถของจิตมีทั้งระดับปกติและพิเศษเป็นความรู้ที่เป็นประสบการณ์อยู่เหนือสัมผัส กระบวนการเกิดขึ้นของความรู้

^{๑๙} ลักษณะวัด ปาละรัตน์, “ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๕.

^{๒๐} พระชนศ จานิสฺสโร, “ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับ เอ.เจ.แอร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

เป็นประจักษ์นิยม และมีเกณฑ์ตัดสินในการแสวงหาความรู้อันเป็นความจริงแบบปฏิบัตินิยม แบบสมนัย และแบบสหนัย

พระมหากวีอุชชัย กิตติเมธี (เหมประไพ) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค”^{๒๐} พบว่า ทฤษฎีความรู้เป็นสาขาปรัชญาที่มุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับความจริง คือสิ่งไหนที่จัดเป็นความรู้ สิ่งนั้นก็ต้องเกี่ยวข้องกับความจริง และสิ่งไหนที่เป็นจริง สิ่งนั้นก็ต้องเป็นความรู้ที่แท้จริงเช่นกัน การรู้ความจริงจึงเรียกว่าความรู้ ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ วิชชา ญาณวิทยาในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ได้แก่ โลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา และญาณวิทยาในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคกับปรัชญาต่างสำนัก เช่น ลัทธิประสบการณ์นิยม ทั้งสองยอมรับว่า ผัสสะหรือประสาทสัมผัสเป็นญาณวิทยาเบื้องต้น แต่ในระดับที่สูงขึ้นไปไม่เหมือนกัน และญาณวิทยาในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคกับลัทธิเหตุผลนิยม เป็นญาณวิทยาแบบรู้มาก่อนประสบการณ์ แต่ญาณวิทยาในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค เป็นความรู้หลังประสบการณ์ เป็นต้น

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิเคราะห์วิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ค้นคว้า รวบรวมและเรียบเรียงข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ และทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องญาณวิทยาทั่วไปและญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๗.๒ ศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในชั้นมปปัญญูกถา พร้อมทั้งนำเสนอองค์ความรู้มาประยุกต์ใช้ในการแสวงหาความรู้

๑.๗.๓ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบแนวคิดเรื่องญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๗.๒ ทำให้ทราบถึงญาณวิทยาในชั้นมปปัญญูกถา

๑.๗.๓ ทำให้ทราบถึงญาณวิทยาในชั้นมปปัญญูกถาอันเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้

^{๒๐} พระมหากวีอุชชัย กิตติเมธี (เหมประไพ), “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗.

บทที่ ๒

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้) ในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยแยกประเด็นการศึกษาออกเป็นเรื่องความเป็นมาและความหมาย บ่อเกิดธรรมชาติ ความสมเหตุสมผล และเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินของญาณวิทยาทั่วไป และญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นลำดับสืบไป

๒.๑ แนวคิดเรื่องญาณวิทยาทั่วไป

๒.๑.๑ ความเป็นมาและความหมายของญาณวิทยาตะวันตก

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ ชนิดหนึ่งเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอีกมากมายในระบบสุริยจักรวาล คือ เริ่มตั้งแต่ดาวเคราะห์ดวงน้อย โลกใบนี้ก่อตัวขึ้นมาและมีวิวัฒนาการจนทำให้สภาพแวดล้อมเอื้ออำนวย แต่มีวิวัฒนาการในตัวเองจนผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ มาจนมีชีวิตรอดอยู่ได้ แต่ก็อยู่อย่างหวาดระแวง ต้องคอยระมัดระวังตัวจากสัตว์ต่าง ๆ และมนุษย์ด้วยกัน ภัยที่มีอยู่รอบด้านวันแล้ววันเล่า ต้องคอยหลบหลีกเอาตัวรอด โดยเฉพาะภัยจากธรรมชาติ มนุษย์จึงมิได้หยุดอยู่แค่การมีชีวิตรอดไปวัน ๆ แต่ยังมีคิดแสวงหาวิธีที่จะต่อสู้เอาชนะภัยต่าง ๆ เหล่านั้นด้วยความสามารถทางสติปัญญา เมื่อมนุษย์มีความนึกคิด จึงเกิดความสงสัยในปรากฏการณ์ของธรรมชาติที่ตนกำลังเผชิญอยู่ขณะนั้น ว่าความจริงมันคืออะไร มีอะไรอยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์นั้น จะรู้ได้ไหม และด้วยวิธีการอย่างไร ดังนั้นความสงสัยจึงเป็นบ่อเกิดของปรัชญา ดังที่เฮร์เบิร์ต สเปนเซอร์ กล่าวว่า “ความสงสัย (Doubt) เป็นรากเหง้าของปรัชญา”^๑

คนธรรมดาส่วนมากอาจกล่าวได้ว่า ปรัชญาเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดมา ทั้งยังเป็นร่องรอยอารยธรรมที่สำคัญของเผ่าพันธุ์มนุษย์ในการสืบค้นค้นต่อแห่งวิวัฒนาการทางความคิด และสติปัญญาของมนุษย์ นำมาสู่การจัดระบบทางการศึกษาในวิชาการแขนงต่าง ๆ เพราะปรัชญาเป็นมารดาแห่งวิทยาการทั้งหลาย สาขาของปรัชญาที่สำคัญในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ คือ อภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์

^๑ สติถิ วงศ์สุวรรณ, ปรัชญาเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๓), หน้า ๑๘.

ญาณวิทยา (Epistemology) จึงเป็นปรัชญาแขนงหนึ่งที่มีความสำคัญในการแสวงหาความรู้ ถ้ามองว่า ญาณวิทยาเกิดขึ้นมาตั้งแต่เมื่อไร ทางด้านปรัชญาสายตะวันตกนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคทองของปรัชญากรีกสมัยรุ่งเรือง คือโซคราติส เนื่องจากกลุ่มโซฟิสต์ (Sophist) เห็นว่าปรัชญาสำนักต่าง ๆ ในสมัยนั้นมีการถกเถียงกันเรื่องความถูกต้อง ความดี และความจริง จนเกิดความขัดแย้งแต่ไม่มีมาตรการใด ๆ ที่จะทำการตัดสินให้แน่นอนลงไปได้อะไรเป็นสัจจะ โปเรตาโกรัส จึงเสนอแนวคิดที่ว่า “มนุษย์เป็นมาตรการวัดทุกสิ่ง = Man is the measure of all things” แนวคิดนี้เป็นที่พอใจของกลุ่มคนหนุ่มสาว ปัญญาชนในยุคการปกครองแบบประชาธิปไตยในยุคนั้น ความเชื่อถือทางศาสนา ศีลธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี กฎหมาย ตลอดจนถึงการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันให้ใช้ความรู้สึกรู้สึกของแต่ละบุคคลเป็นมาตรวัดสำหรับตนเป็นการให้เสรีภาพทางความคิดและการกระทำ ซึ่งโซคราติสเห็นว่าเป็นภัยต่อสังคมมนุษย์เพราะคนฉลาดและมีอำนาจมักกลโกงโอกาสเอารัดเอาเปรียบประชาชนผู้ด้อยกว่า จึงออกมารณรงค์ต่อต้าน โดยเห็นว่าความถูกต้อง ความดี และความจริงจะต้องมีมาตรการตัดสินที่แน่นอน จึงเสนอทฤษฎีความรู้ว่า “ความรู้คือคุณธรรม คุณธรรมคือความรู้”^๒ จริงอยู่คุณธรรมนั้นมีมากมาย เช่น ความเมตตา ความซื่อสัตย์ ความกล้าหาญ แต่โซคราติสถือว่า คุณธรรมมีหนึ่งเดียวเท่านั้นคือ ความรู้ ญาณวิทยาจึงได้รับความสนใจตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาและได้รับการพัฒนาขึ้นในสมัยของเพลโตและอริสโตเติล จนกระทั่งนักปรัชญาสมัยใหม่ เช่น จอห์น ล็อก ถือว่าญาณวิทยาเป็นปรัชญาสำคัญที่สุด

ในปัจจุบันได้มีการแยกปรัชญาเป็น ๓ สาขาใหญ่ ๆ ได้แก่ (๑) อภิปรัชญา (Metaphysics) เป็นสาขาที่ว่าด้วยความเป็นจริง (reality) คือ ความจริงแท้เรื่องโลก คน และภาวะเหนือธรรมชาติ (๒) ญาณวิทยา (Epistemology) เป็นสาขาที่ว่าด้วยความรู้ ศึกษาถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ความรู้เกิดขึ้น อะไรเป็นบ่อเกิดของความรู้ เป็นต้น (๓) คุณวิทยา (Axiology) เป็นสาขาที่ว่าด้วยความประพฤติกของมนุษย์ การใช้เหตุผล หรือตรรกวิทยา (logic) จริยธรรม (Ethics) และความงามหรือสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics)^๓

จากความข้างต้นนี้อาจกล่าวได้ว่า ญาณวิทยาหรือทฤษฎีแห่งความรู้เกิดขึ้นในกรีกก่อน โซคราติสมีกลุ่มนักปรัชญาที่เรียกว่าโซฟิสต์ได้เสนอหลักในการตัดสินความดี ความชั่ว และความจริง โดยถือเอาตัวของมนุษย์เองเป็นมาตรวัดตัดสินความดี ความชั่ว และความจริง ต่อมาจึงเกิดแนวคิดที่ปฏิเสธหรือแย้งความคิดนั้นด้วยหลักการที่ว่าความดี ความชั่ว และความจริง ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับมนุษย์อันเป็นแนวความคิดของโซคราติส หลังจากนั้นญาณวิทยาหรือทฤษฎีแห่งความรู้ก็

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^๓ บุญอยู่ ขอพรประเสริฐ, ญาณวิทยาแบบค้ำกับพุทธปรัชญา, วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗, หน้า ๖๖.

พัฒนาและเจริญรุ่งเรืองในปรัชญาของพลาโตและอริสโตเติล จนกระทั่งมาถึงปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ซึ่งนักปรัชญาที่สำคัญ เช่น จอห์น ล็อก นักปรัชญาชาวอังกฤษให้ความสำคัญกับญาณวิทยามากที่สุด เพราะเขาเชื่อว่าญาณวิทยาจะต้องมาก่อนปัญหาทางอภิปรัชญาและสาขาอื่นๆ แนวความคิดนี้ได้มีอิทธิพลต่อนักปรัชญาในยุโรป เช่น เบอร์กเลย์ ฮิวม์ และคานท์ ซึ่งต่างก็เน้นทฤษฎีแห่งความรู้ แม้แต่ในลัทธิคานท์ใหม่ก็ได้ถือหลักการที่ว่า “การศึกษากรรมวิธีแห่งความรู้ของเราด้วยวิจรรณญาณควรจะเป็นพื้นฐานของความคิดคำนึงทุกอย่าง”^๔ “เป็นหัวใจในการแสวงหาความรู้ ญาณวิทยาจึงมีความสำคัญเพราะเป็นพื้นฐานในการเข้าถึงความจริงทางอภิปรัชญาและเป็นการพิจารณาถึงองค์ประกอบของความรู้จริง”^๕

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วญาณวิทยาจึงมีความสำคัญต่อผู้ศึกษาปรัชญาและผู้ศึกษาวิชาการอื่นๆ เพราะญาณวิทยาเป็นพื้นฐานในการเข้าถึงความจริง

ญาณวิทยา เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งใน ๓ สาขาของปรัชญา ในช่วงศตวรรษที่ ๑๒ คือ อภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ “ญาณวิทยามีความสำคัญในการสืบค้นต้นตอของความรู้ ซึ่งว่าด้วย บ่อเกิด ลักษณะ หน้าที่ ประเภท ระเบียบวิธี และความสมเหตุสมผลของความรู้ บางทีใช้คำว่า ทฤษฎีความรู้ (Theory of Knowledge)”^๖ ญาณวิทยา เป็นภาษาสันสกฤต มาจากคำว่า ญาณ (ความรู้) และคำว่า วิทยา (วิชา) คำนี้จึงหมายถึงวิชาว่าด้วยความรู้ หรือทฤษฎีความรู้ คำนี้บัญญัติขึ้นเพื่อใช้เป็นคำแปลของคำภาษาอังกฤษว่า Epistemology ซึ่งมาจากภาษากรีกว่า Episteme (ความรู้) + Logos (วิชา) มีความหมายว่า ทฤษฎีแห่งความรู้ ซึ่งญาณวิทยา จะอธิบายถึงปัญหาเกี่ยวกับที่มาของความรู้ แหล่งเกิดของความรู้ ธรรมชาติของความรู้ และเหตุแห่งความรู้ที่แท้จริง

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า “ญาณวิทยา” สมาสจาก ญาณ (รู้) + วิทยา (ศาสตร์, วิชา) จึงแปลว่า ศาสตร์ที่ว่าด้วยความรู้ ปรัชญาสาขานี้ว่าด้วยทฤษฎีแห่งความรู้ พุถึงความสามารถของมนุษย์ในการที่จรรับรู้ความจริง แหล่งของความรู้ แบบและวิธีการที่จะทำให้เกิดความรู้และความจริง” ดังนั้นในพจนานุกรมศัพท์ปรัชญาได้ให้ความหมายว่า “ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยบ่อเกิด ลักษณะ หน้าที่

^๔ สุเมธ เมธาวิทยกุล, ปรัชญาเบื้องต้น, หน้า ๕๑.

^๕ บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), หน้า ๑.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๓), หน้า ๓๔.

^๗ สนิท ศรีสำแดง, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๐.

ประเภท ระเบียบวิธี และความสมเหตุสมผลของความรู้ บางทีใช้คำว่า ทฤษฎีความรู้”^๘ “ผู้ที่ใช้คำว่า ทฤษฎีความรู้ เป็นครั้งแรกคือ แฟร์รีเออร์ (J.F.Ferrier) ในวงการปรัชญาทั่วไปนิยมใช้คำว่า Epistemology แต่ในภาษาไทยนิยมใช้ ๒ คำ คือ ญาณวิทยาและทฤษฎีแห่งความรู้”^๙

อย่างไรก็ตามความหมายของญาณวิทยา ยังไม่จบลงแค่นี้ยังมีนักปรัชญาแต่ละท่านทั้งที่เป็นคนไทยและชาวต่างประเทศได้นิยามความหมายไว้ในหลายจึงขอนามกล่าวไว้ เพื่อประกอบการศึกษาดังต่อไปนี้

ญาณวิทยา (Epistemology) มีผู้เรียกกันหลายอย่าง อาจเรียกว่า ทฤษฎีความรู้ (Theory of Knowledge) แหล่งเกิดของความรู้ (Source of knowledge) ปฐมเหตุของความรู้ (Origin of knowledge) ธรรมชาติของความรู้ บางท่านเรียกว่า ญาณปรัชญา คือปรัชญาแห่งความรู้ เป็นปรัชญาบริสุทธิ์แขนงหนึ่ง ซึ่งกล่าวถึงปัญหาว่าเรารู้จักความแท้จริงได้อย่างไร เรามีมาตรการอะไรที่จะตัดสินว่า ความรู้ของเรานั้นตรงกับความเป็นจริง”^{๑๐}

“ญาณวิทยา คือการศึกษาถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ความรู้เกิดขึ้น ทำให้ความรู้เป็นไปได้ ทำให้เราเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ ศึกษาปัญหาที่ว่าอะไรเป็นบ่อเกิดของความรู้ อะไรเป็นธรรมชาติแห่งความรู้ ขอบเขตแห่งความรู้มีกำหนดแค่ไหน อะไรเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้”^{๑๑}

ญาณวิทยา คือทฤษฎีความรู้ เป็นวิชาที่ศึกษาค้นหาความรู้ ธรรมชาติและเหตุแห่งความรู้ที่แท้จริง ตลอดจนทั้งค้นหาธรรมชาติแห่งความรู้ ซึ่งสามารถจะชี้ให้เห็นว่า ความรู้นั้นจะเป็นความรู้ที่แท้จริงหรือไม่ หรือความรู้เช่นนั้นจะเป็นเครื่องมือตัดสินได้ว่ามีความสัมพันธ์กับความจริงเพียงใดหรือไม่ และเป็นวิชาที่สืบค้นหาขอบเขตและข้อจำกัดของความรู้”^{๑๒}

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดพอสรุปได้ว่า ญาณวิทยา แปลว่า ทฤษฎีความรู้ เป็นการศึกษาเพื่อตอบสนองความอยากรู้ อยากเห็น และความสงสัยที่ว่า มนุษย์จะสามารถรู้

^๘ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘), หน้า ๓๔.

^๙ สุเมธ เมธาวิทยกุล, ปรัชญาเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๕๑.

^{๑๐} สติต วงศ์สวรรค์, ปรัชญาเบื้องต้น, หน้า ๕๔.

^{๑๑} ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, ญาณวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๑.

^{๑๒} บุญมี แทนแก้ว, ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๐๘.

สารัตถะหรือความเป็นจริงนั้นได้หรือไม่ และโดยวิธีใด ความรู้เช่นไร ถือเป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่าถูกต้องตามความเป็นจริง การที่มนุษย์ได้รับประสบการณ์ต่าง ๆ จากประสาทสัมผัสแล้วมีความรู้สึกนึกคิด มีจินตนาการที่ต่างกันไปทำให้มนุษย์มีความรู้แตกต่างกัน จึงเกิดคำถามขึ้นมาว่าความรู้อย่างไรเรียกว่ารู้จริง มีกฎเกณฑ์และเงื่อนไขอย่างไรในการตัดสินว่าถูกต้อง จากแนวความคิดที่เกี่ยวกับปัญหาดังกล่าวจึงทำให้นักคิด จินตนาการพัฒนาแนวคิดขึ้นจนกลายเป็นทฤษฎีความรู้ในสาขาต่าง ๆ ซึ่งแตกต่างจากสัตว์ร่วมโลกประเภทอื่น ๆ ที่มีประสาทสัมผัสเหมือนกันแต่แตกต่างกันที่ความรู้จักคิด เพราะความคิดนี้เองจึงทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาเผ่าพันธุ์จนมีวิถีชีวิตที่เหนือสิ่งมีชีวิตในโลก แต่ความรู้ชนิดใดเป็นความรู้ที่แท้จริง ต้องอาศัยวิธีการทางญาณวิทยาเพื่อสืบค้นหาความเป็นจริง ซึ่งอาจเป็นความรู้ ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) รู้เพราะเคยชิน (๒) รู้เพราะชำนาญ (๓) รู้เพราะเหตุผลเชิงบรรยาย ความรู้แบบญาณวิทยาต้องมีเงื่อนไข คือ ต้องจริง ต้องเชื่อว่าเป็นจริง และต้องมีพยานหลักฐาน เป็นความรู้ที่เข้มข้นคือจริง ๑๐๐% ไม่มีอะไรสงสัยหรือต้องพ้นจากความสงสัย

๒.๑.๒ บ่อเกิดแห่งความรู้

บ่อเกิดของญาณวิทยาเกิดขึ้นจากแนวความคิดทางปรัชญาที่ต้องการอธิบายการเกิดขึ้นของความรู้ของมนุษย์ “ซึ่งต่อมาแนวความคิดทางปรัชญานี้ได้พัฒนาเป็นทฤษฎีญาณวิทยาฝ่ายตะวันตกหลายทฤษฎีด้วยกัน เช่น ทฤษฎีเหตุผลนิยม (Rationalism) ทฤษฎีประจักษ์นิยม (Empiricism) ทฤษฎีอนุমানนิยมหรือทฤษฎีความรู้เชิงวิจารณ์ (Apriorism) ทฤษฎีสัญชาตญาณนิยมหรืออัจฉนัตติกญาณ (Intuitionism) บางตำราใช้คำว่า ญาณพิเศษ (Insight)”^{๑๑}

ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ “เป็นสาขาปรัชญาที่มุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับความจริงคือสิ่งไหนที่จัดเป็นความรู้ สิ่งนั้นก็ต้องเกี่ยวข้องกับความจริง และสิ่งไหนที่เป็นจริง สิ่งนั้นก็ต้องเป็นความรู้ที่แท้จริงเช่นกัน การรู้ความจริงจึงเรียกว่าความรู้”^{๑๒}

รวมความว่า ปรัชญาเป็นเรื่องของความรู้ ทั้งการแสวงหาความรู้ (Seeking Wisdom) และความรู้ที่ค้นพบแล้ว (Wisdom Sought) ล้วนอยู่ภายในขอบข่ายของวิชาปรัชญาทั้งสิ้น

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ปรัชญาเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้สองขั้นตอน คือขั้นแสวงหาความรู้ และขั้นค้นพบความจริง ในขั้นแสวงหาความรู้ มนุษย์มีความสงสัยจึงตั้งคำถามแล้วคิดหา

^{๑๑} ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), หน้า ๑๐๕.

^{๑๒} พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี (หม่อมประไพ), “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๗.

คำตอบอย่างมีเหตุผล เราเรียกขั้นนี้ว่าการคิดแบบปรัชญา (Philosophical Thinking) ส่วนขั้นที่สอง เป็นผลสืบเนื่องมาจากการแสวงหา เราเรียกคำตอบที่ได้ว่าความรู้เชิงปรัชญา (Philosophical Knowledge) แม้ว่าปรัชญาจะมีสองขั้นตอนแต่ก็สัมพันธ์กันจนแยกไม่ออก ขั้นตอนที่สองต่างก็เป็นปรัชญาซึ่งเปรียบได้กับด้านทั้งสองของเหรียญเดียวกัน ไม่ว่าเราจะมองจากด้านก้อยหรือหัวก็เป็นเหรียญได้เท่าๆ กัน ไม่ว่าจะมองชั้นความคิดแบบปรัชญาหรือชั้นความรู้เชิงปรัชญา เราก็พบสิ่งที่เรียกว่าปรัชญาได้เท่าๆ กัน^{๑๕}

ในเมื่อปรัชญาหมายถึงความรักในความรู้ วิทยาการใดให้ความรู้ วิทยาการนั้นเป็นปรัชญา ดังที่พลาโตได้กล่าวไว้ว่า “ความใฝ่รู้เป็นอารมณ์ของนักปรัชญา ปรัชญาเริ่มต้นที่ความใฝ่รู้ (Wonder)”^{๑๖}

บ่อเกิดหรือกำเนิดของความรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร อะไรคือทางที่เราจะเรียนรู้ได้ ผู้วิจัยขอ นำทฤษฎีของนักปรัชญาคนสำคัญมาแสดงไว้เพื่อชี้ให้เห็นตัวอย่าง ดังนี้

เดมอคริตุส (พ.ศ.๘๓-๑๓๓)^{๑๗} เป็นนักปรัชญาตะวันตกในสมัยเริ่มต้น ได้เสนอบ่อเกิดของความรู้ไว้ ๒ ประเภท คือ

ความรู้เทียม และความรู้แท้ ความรู้ประเภทแรกเกิดจากประสาทสัมผัสทั้งห้าหรือที่เรียกว่า สัญชาน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย กระทบกับสิ่งภายนอก ได้แก่ ภาพ เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัส ทำให้เกิดเป็นองค์ความรู้ขึ้นมาสัญชานจึงเป็นเพียงความรู้ระดับผัสสะ ความรู้ระดับผัสสะนี้เกิดขึ้นเพราะวัตถุต่างๆ แพร่ภาพเหมือน (Images) ของตัวเองกระจายออกไปรอบด้าน เรียกว่าคุณภาพทุติยภูมิ ส่วนความรู้แท้เป็นความรู้ระดับเหตุผล ไม่ใช่ระดับผัสสะ เรียกว่าคุณภาพปฐมภูมิ เดมอคริตุสจึงให้ความสำคัญแก่เหตุผลมากกว่าผัสสะ บางท่านเรียกเดมอคริตุสว่าเป็นนักเหตุผลนิยม (Rationalist)^{๑๘}

ดังนั้น บ่อเกิดของความรู้ตามทฤษฎีของเดมอคริตุส สรุปได้ว่า ความรู้ในระดับสัญชานเป็นการรู้จักสิ่งเฉพาะที่ช่วยให้เราสามารถระบุดลลงไปว่าเรากำลังเห็นสิ่งนี้ได้ยินสิ่งนั้นเป็นต้น แต่ไม่สามารถทำให้เราเข้าใจชัดเจนต่อสิ่งนั้นๆ ว่ามีที่มาอย่างไร มีองค์ประกอบอะไรเป็น

^{๑๕} พระราชวรมุนี (ประยูร ฐมมจิตโต), ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, หน้า ๕.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓-๑๐๑.

^{๑๘} Magill, F.N. (edit), *Masterpieces of World Philosophy in Summary Form*, (London :

เครื่องสนับสนุน พุดโดยรวมก็คือมีแต่ความจำได้หมายรู้อย่างเดียวแต่ไม่มีความเข้าใจและท้ายที่สุดแล้วความจำนั้นก็ต้องเสื่อมในวันหนึ่ง ส่วนความเข้าใจโดยอาศัยเหตุผลเป็นองค์ประกอบเพื่อให้รู้แจ้งชัดในสิ่งต่างๆ นั้น มีความสำคัญกว่าการจำได้หมายรู้เพราะเมื่อมีความเข้าใจชัดเจนแล้วย่อมทำให้เกิดความรู้ที่เที่ยงตรงประทับอยู่ในความรู้สึกตลอดไป แม้ไม่ต้องจำแต่ก็สามารถนำเอาความรู้นั้นมาใช้ได้ เพราะฉะนั้น เหตุผลจึงอยู่เหนือประสาทสัมผัส

โสคราติส (พ.ศ.๓๓-๑๔๔)^{๑๕} เป็นนักปรัชญากรีกสมัยรุ่งเรือง ได้เสนอข้อเกิดของความรู้อย่างนี้ว่า

ความรู้ทุกอย่างได้มาจากมโนภาพ มโนภาพคือความรู้จักสิ่งสากลโดยอาศัยเหตุผลเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ความรู้ขั้นมโนภาพจึงเป็นความรู้เกี่ยวกับสิ่งสากลที่ทุกคนยอมรับ การที่โสคราติสใช้คำว่า ทุกคนยอมรับ เพราะมนุษย์ทุกคนมีเหตุผล เมื่อทุกคนใช้เหตุผลค้นพบมโนภาพของสิ่งสากลอันใด มโนภาพของสิ่งสากลอันนั้นย่อมจะตรงกัน สิ่งสากลจึงเป็นความจริงมาตรฐานที่ทุกคนมีสิทธิ์เข้าถึงได้ ความรู้จึงไม่ใช่ทฤษฎีแบบอัตนัย แต่เป็นทฤษฎีแบบปรนัยหรือการเข้าถึงมโนภาพของสิ่งทั้งหลาย โสคราติสได้กล่าวเสริมอีกว่า เราจะค้นพบมโนภาพของสิ่งใดได้ก็โดยอาศัยการสร้างคำจำกัดความของสิ่งนั้น เพราะมโนภาพหมายถึงสิ่งเดียวกันกับคำจำกัดความ เช่น การสร้างคำจำกัดความของสุนัข เราจะรวมเอาลักษณะร่วมของสุนัขทุกตัวทุกประเภทที่เหมือนกันเข้ามาไว้ในคำจำกัดความ แต่จะกันลักษณะที่แตกต่างของสุนัขแต่ละตัวออกไป คำจำกัดความที่ได้มาจะครอบคลุมประเภทของสุนัขทั้งหมด ทั้งสุนัขพันธุ์ไทย พันธุ์ฝรั่ง หรือพันธุ์ปักกิ่ง ล้วนแต่เป็นสุนัขตามคำจำกัดความที่เราสร้างขึ้น เหตุฉะนั้น ลักษณะสุนัขที่เราบรรยายในคำจำกัดความจึงเป็นลักษณะของสุนัขสากลที่ไม่เจาะจงถึงสุนัขตัวใดตัวหนึ่ง ภาพของสุนัขที่มีอยู่ในใจเราจึงเป็นมโนภาพมโนภาพกับคำจำกัดความจึงเป็นสิ่งเดียวกัน แต่มีข้อแตกต่างกันอยู่บ้าง คือมโนภาพเป็นความรู้จักสิ่งสากลที่ยังอยู่ในใจ ส่วนคำจำกัดความเป็นการบรรยายลักษณะของสิ่งสากลนั้นออกมาเป็นคำพูด^{๑๖}

ดังนั้น ข้อเกิดของความรู้ตามทฤษฎีของโสคราติส สรุปได้ว่าเป็นการสร้างวิธีการคิดแบบรวบยอดโดยอาศัยเหตุผลเป็นองค์ประกอบที่สำคัญซึ่งมีลักษณะคล้ายกับทฤษฎีของ

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พระราชวรมณี (ประยูร ชุมมจิตโต), **ปรัชญากรีก : ข้อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, หน้า ๑๑๓-๑๓๐.

^{๑๖} Stace, W.T., **A Critical History of Greek Philosophy**, (MacMilan & Co., Ltd., London, 1953), p. 145.

เดมอคริตุส แต่แตกต่างกันตรงที่เดมอคริตุสระบุเพียงแต่ความรู้ที่เกิดจากสัญชาตญาณเป็นความรู้เทียม ส่วนความรู้ที่เกิดจากเหตุผลเป็นความรู้แท้ แต่โสคราติสตีความกว้างออกไปอีกว่าเหตุผลเป็นเครื่องมือช่วยให้เกิดมโนภาพ และมโนภาพเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้รู้จักสิ่งสากลทั้งหลายในโลก เมื่อพูดโดยรวมคำว่า มโนภาพตามทรรศนะของโสคราติสก็คือความคิดรวบยอดนั่นเอง โสคราติสเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความคิดรวบยอดเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายอยู่แล้ว ถ้ารู้จักนำเหตุผลมาใช้ก็จะทำให้เข้าใจสิ่งทั้งหลายในโลกได้อย่างชัดเจน ผลงานของโสคราติสจึงถูกเรียกว่า “การผดุงครรภ์ทางปัญญา (Intellectual Midwifery) เทคนิคการผดุงครรภ์ของท่านมีชื่อเรียกว่า วิธีการของโสคราติส (Socratic Method)”^{๒๑}

พลาโต (พ.ศ.๑๑๖-๑๕๖)^{๒๒} เป็นนักปรัชญากรีกสมัยรุ่งเรือง ได้เสนอบ่อเกิดของความรู้ไว้คล้ายคลึงกับทรรศนะของโสคราติสผู้เป็นอาจารย์ของตน พลาโตให้ทรรศนะว่า

ความรู้ระดับผัสสะหรือสัญชาตญาณไม่ใช่ความรู้แต่เป็นเพียงทรรศนะ การปฏิเสธสัญชาตญาณว่าเป็นบ่อเกิดของความรู้นี้มีเหตุผลสำคัญอยู่ ๒ ประการคือ (๑) สัญชาตญาณของแต่ละคนให้ความรู้ไม่ตรงกัน หรือแม้สัญชาตญาณของคนๆ เดียวก็รายงานข้อมูลต่างกันในเวลาต่างกัน ความรู้ระดับสัญชาตญาณจึงเป็นเพียงทรรศนะส่วนตัว (๒) สัญชาตญาณไม่ช่วยให้เราค้นพบความจริงแท้ เพราะสิ่งที่เรารับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสเป็นเพียงสิ่งเฉพาะ ความจริงแท้เป็นสิ่งที่สากล เช่น คนสากล แมวสากล อันอยู่ในโลกแห่งมโนคติ จึงเป็นการเหลือวิสัยที่สัญชาตญาณจะรับรู้ได้^{๒๓}

ดังนั้น บ่อเกิดของความรู้ตามทรรศนะของพลาโต สรุปได้ว่า ความรู้ที่แท้จริงไม่ได้มาจากผัสสะหรือสัญชาตญาณเพราะสัญชาตญาณให้ความรู้เกี่ยวกับสิ่งเฉพาะเท่านั้นแต่ไม่ให้ความรู้เกี่ยวกับมโนคติ ส่วนความรู้ที่แท้จริงได้มาจากเหตุผล การรู้จักโลกแห่งเหตุผลเรียกว่า ความรู้ ส่วนการรู้จักโลกแห่งสัญชาตญาณเรียกว่า ทรรศนะ ซึ่งโสคราติสก็ได้สอนท่านเองนี้เหมือนกัน แต่มีข้อแตกต่างระหว่างศิษย์กับอาจารย์ผู้นี้โดยตรงที่ โสคราติส เห็นว่า ความรู้ หมายถึง การค้นพบมโนภาพ (Concept) แต่สำหรับพลาโต เห็นว่า ความรู้ หมายถึง การค้นพบมโนคติ (Idea) ซึ่งมโนคติในความหมายของพลาโตนั้นหมายถึงพุทธิปัญญา ดังนั้น การศึกษาในทรรศนะของพลาโตจึงเป็นกระบวนการเปลี่ยนโลกทรรศน์ของคนที่ทำให้คนมองหามโนคติแทนที่จะติดอยู่กับสิ่งเฉพาะ

^{๒๑} Thilly, F., *A History of Philosophy*, (Central Book Depot, Allahabad, 1978), p. 69.

^{๒๒} คุรายละเอียคใน พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก*, หน้า ๑๓๑-๑๕๕.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑-๑๔๒.

เมื่อเปรียบเทียบทฤษฎีว่าด้วยบ่อเกิดของความรู้ของ เดมอคริตุส โสกราตีส และ พลาโต สามารถสรุปได้ว่า เดมอคริตุส มีทฤษฎีว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นได้โดยอาศัยสัญชาตญาณหรือประสาทสัมผัสทั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ที่ไปกระทบกับวัตถุภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย แล้วทำให้เกิดเป็นความจำได้หมายรู้ จัดเป็นความรู้เทียม คือ อาศัยความจำเพียงอย่างเดียวแต่ไม่มีความเข้าใจ จึงไม่สามารถต่อยอดให้เกิดเป็นความรู้เป็นอย่างอื่นได้ ส่วนการนำเหตุผลมาเป็นเครื่องพินิจพิจารณาจัดเป็นความรู้แท้ เพราะสามารถทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในสิ่งใหม่ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น เดมอคริตุส จึงให้ความสำคัญกับความเข้าใจมากกว่าความจำ โสกราตีส มีทฤษฎีคล้ายคลึงกับเดมอคริตุส คือให้ความสำคัญกับเหตุผลหรือความเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุดในชีวิตมนุษย์ เพราะความเข้าใจสามารถทำให้มนุษย์แก้ปัญหาต่างๆ ได้ แต่มีข้อแตกต่างกันในด้านการตีความ คือ เดมอคริตุส ระบุเพียงแต่ความมีเหตุผลเป็นความรู้แท้ ส่วนโสกราตีส ตีความกว้างออกไปอีกว่า เหตุผลเป็นเครื่องมือที่ทำให้รู้จักสิ่งสากลทั้งหลายในโลกซึ่งพูดโดยรวมก็ได้แก่ความคิดรวบยอดนั่นเอง พลาโต มีทฤษฎีทำนองเดียวกับโสกราตีสแต่มีข้อแย้งว่าความรู้ หมายถึง การค้นพบมโนคติที่มีระดับสูงกว่าทฤษฎีของโสกราตีส ซึ่งมีมโนคติดังกล่าวคือพหุปัญญาอันเป็นความรู้ที่สามารถทำให้มนุษย์หลุดพ้นจากการติดอยู่กับสิ่งเฉพาะหรือวัตถุในโลก ดังนั้น ในทฤษฎีของทั้งสามท่านนั้น ทฤษฎีของพลาโตจึงเป็นทฤษฎีที่สอดคล้องกับทฤษฎีของพระพุทธศาสนามากที่สุด

ฮาโรลด์ เอช. ทิตุส (Harold H. Titus)^{๒๔} เป็นนักปรัชญาสมัยใหม่ ได้เสนอบ่อเกิดของความรู้ไว้ ๔ แหล่งด้วยกัน คือ “(๑) หลักฐานที่น่าเชื่อถือหรือประกาศิต (Authority) (๒) การรับรู้ทางประสาทสัมผัสหรือประสบการณ์ (Sense experience) (๓) การคิดหรือเหตุผล (Think or Reason) (๔) อัจฉัตติกญาณ (Intuition)”^{๒๕}

จอห์น ฮอสเปอร์ (John Hospers)^{๒๖} เป็นนักปรัชญาสมัยใหม่ ได้เสนอบ่อเกิดของความรู้ไว้ ๗ แหล่งด้วยกันคือ

(๑) สัญชาตญาณ (Perception) คือการรับรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส (sense) ทั้งห้า ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส และการสัมผัส (๒) การพินิจภายใน

^{๒๔} Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, (New Delhi : Eurasia publishing House Ltd., 1968), p. 27.

^{๒๕} Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, pp. 27–34.

^{๒๖} John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, (London : Routledge, 1990), p. 41.

(Introspection) คือการพิจารณาหรือการสังเกตสภาพจิตของตน (๓) ความทรงจำ (Memory) คือข้อมูลที่ได้ผ่านประสาทสัมผัสแล้วบันทึกเก็บไว้ในความทรงจำ (๔) เหตุผล (Reason) คือความรู้ที่ผ่านการอธิบายตามหลักเหตุผลหรือตรรกะ (๕) ศรัทธา (Faith) คือความรู้ที่เชื่อว่าพระเจ้ามีอยู่ ซึ่งไม่จำเป็นต้องคิดตามหลักฐานหรือเหตุผล (๖) อัจฉตติกญาณ (Intuition) คือการที่จิตเกิดความรู้แจ่มแจ้งชัดเจนโดยตรงไม่ต้องอาศัยการอ้างเหตุผลหรือความรู้เป็นตัวกลาง (๗) หลักฐานที่น่าเชื่อถือหรือประกาศิต (Testimony) คือความรู้ที่ไม่ผ่านประสบการณ์ตรงแต่อาศัยหลักฐาน เช่น หนังสือ^{๒๗}

จากทฤษฎีที่แตกต่างกันดังกล่าว ปัญหาที่ตามมาคือบ่อเกิดของความรู้ทางไหนจะให้ความรู้ที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง ในเรื่องนี้นักปรัชญาจึงมีความเห็นแตกต่างกันเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ คือ

๑. ลัทธิประสบการณ์นิยม หรือประจักษ์นิยม (Empiricism) ถือว่าประสาทสัมผัสเป็นมาตรการตัดสินความจริง ในทางญาณวิทยาหมายถึง ทฤษฎีที่ถือว่าแหล่งความรู้ที่เชื่อถือได้มีอย่างเดียวนั่นคือประสบการณ์ (experience) “ซึ่งหมายถึงความรู้ที่ผ่านประสาทสัมผัส ทฤษฎีนี้ไม่เชื่อว่า มีความรู้ก่อนประสบการณ์ (a priori knowledge) มีแต่ความรู้หลังประสบการณ์ (a posteriori knowledge) เท่านั้น”^{๒๘} “นักปรัชญาชาวอังกฤษนามว่า จอห์น ล็อก เป็นผู้คิดทฤษฎีนี้ขึ้นมาระหว่าง ค.ศ.๑๖๓๒-๑๗๐๔ เพื่อตอบปัญหาเรื่องบ่อเกิดของความรู้ หรือความรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร”^{๒๙}

จอห์น ล็อก แสดงทฤษฎีประสบการณ์นิยมหรือประจักษ์นิยมเพื่อโต้แย้งทฤษฎีเหตุผลนิยมของเดส์คาร์ตส์ โดยอธิบายว่า

ความรู้ที่แท้จริงนั้นเกิดจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส หมายถึง ความรู้อันเกิดจาก ตา หู จมูก ลิ้น และกาย เป็นความรู้ที่แท้จริงเพราะเป็นความรู้ที่เมื่อเกิดขึ้นแล้วชัดเจนโดยตัวของมันเอง จอห์น ล็อก เปรียบเทียบจิตของมนุษย์เมื่อเกิดใหม่ว่าเหมือนกับกระดาษที่ว่างเปล่าปราศจากรอยขีดเขียนใดๆ แต่ยี่งนานเข้า จิตก็ยิ่งแปดเปื้อนไปด้วยความคิดจากประสบการณ์ซึ่งมี ๒ อย่างคือ เพศนาการ กับมโนภาพ เพศนาการคือการรับรู้ทางประสาท

^{๒๗} John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, pp. 41-47.

^{๒๘} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า ๓๒-๓๓.

^{๒๙} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *ปรัชญาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร : นวสารสินการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๒.

สัมผัสทั้ง ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนมโนภาพคือการรับรู้ภายในจิต ซึ่งเป็นผลของการนำเอาความคิดต่างๆ มาประสานกัน ความรู้จึงเกิดขึ้นจากเพนทาการกับมโนภาพ ไม่ใช่จากการคิดหาเหตุผล จากความคิดติดตัวของพวกเหตุผลนิยม^{๑๐}

ประจักษ์นิยมได้จัดประสบการณ์ไว้ ๒ ประเภทคือ (๑) ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ได้แก่ ประสาทสัมผัสทั้ง ๕ (๒) ประสบการณ์ทางจิต ได้แก่ การคิดทบทวน ซึ่งทั้ง ๒ ประเภทนี้เป็นบ่อเกิดของความรู้ จอห์น ล็อก เชื่อว่า “ความรู้ทุกชนิดเกิดหลังจากที่ได้รับประสบการณ์แล้ว ความรู้มิใช่มีมาแต่กำเนิด ทั้งมิใช่แบบนิรนัยคือการหาความจริงจากหลักการที่ว่า มีมาแต่เดิม”^{๑๑} ทฤษฎีนี้มีชื่อเฉพาะว่า ทฤษฎีความรู้เกิดทีหลังประสบการณ์ และที่เรียกว่าประจักษ์นิยมเพราะถือว่าประสบการณ์เป็นบ่อเกิดของความรู้

เดวิด ฮูม (David Hume 1711-1776)^{๑๒} เป็นนักปรัชญาประสบการณ์นิยมชาวอังกฤษ ได้ตำหนิ จอห์น ล็อก ว่า

หละหลวมต่อลัทธิ เพราะระยะหลังเห็นด้วยกับตรรกวิทยาของลัทธิเหตุผลนิยมและความรู้ทางวิวรรณ์ซึ่งไม่ได้สรุปผลจากข้อมูลทางประสบการณ์ ฮิวม์ จึงได้ปรับปรุงทฤษฎีประจักษ์นิยมของล็อกให้เป็นทฤษฎีเพนทาการนิยม และมีความเชื่อว่า ความรู้ทุกชนิดเกิดจากความประทับใจและความคิด ซึ่งความประทับใจมี ๒ ประเภทคือ (๑) ความประทับใจที่ได้จากภายนอกหรือประสาทสัมผัส (๒) ความประทับใจภายในหรือการไตร่ตรอง ทั้งความประทับใจภายในและภายนอกถือว่าเป็นบ่อเกิดของความรู้ ดังนั้น ทฤษฎีเพนทาการนิยมของฮิวม์จึงประกอบด้วย (๑) ประสาทสัมผัสเป็นที่มาของประสบการณ์ (๒) ประสบการณ์เป็นที่เกิดของความคิด (๓) ความคิดวิเคราะห์ออกมาได้เป็นความรู้ ฮิวม์ถือว่าความรู้ทุกอย่างที่ไม่ผ่านประสาทสัมผัสล้วนแต่เป็น โมฆะทั้งสิ้นเป็นความเชื่อถือที่มงายที่ได้รับการสืบทอดกันมา เช่น เรื่องสาร สสาร จิต กฎการเป็นสาเหตุ สรุปว่า ทุกอย่างจะเชื่อถือไม่ได้เลยถ้ายังไม่ผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส^{๑๓}

ลัทธิประสบการณ์นิยมหรือประจักษ์นิยมตามทรรศนะของนักปรัชญาดังกล่าวจึงสามารถสรุปได้ว่า ประสบการณ์นิยมเน้นญาณวิทยามากกว่าอภิปรัชญาคือสนใจวิธีเข้าถึงความจริงมากกว่าที่จะถกปัญหาว่าความจริงคืออะไร ถือว่าบ่อเกิดหรือต้นกำเนิดของความรู้ได้มาจาก

^{๑๐} สุเมธ เมธาวิทยกุล, ปรัชญาเบื้องต้น, หน้า ๕๔.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๑๒} ชัยวัฒน์ อัครพัฒน์, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), หน้า ๑๗๕.

^{๑๓} สุเมธ เมธาวิทยกุล, ปรัชญาเบื้องต้น, หน้า ๕๔.

ประสบการณ์และความสมเหตุสมผลของความรู้ ปฏิเสธความรู้ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด นักปรัชญากลุ่มนี้เชื่อว่า ความรู้ต้องมาหลังประสบการณ์เสมอ ประสบการณ์นิยมจึงยอมรับความรู้หลังประสบการณ์ ซึ่งประสบการณ์ประกอบด้วยประสาทสัมผัส ๒ ประเภทคือ ประสาทสัมผัสภายใน มีลักษณะเป็นอัตวิสัย เช่น ความปรารถนา ความรู้สึก ความคิด ส่วนประสาทสัมผัสภายนอก เช่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น วัสดุ สัมผัส สิ่งต่างๆ ในโลกมีลักษณะสัมพันธ คือขึ้นอยู่กับสิ่งอื่นๆ ไม่นั่นตายตัว และวิธีเข้าถึงความจริงมักใช้วิธีอุปนัยและประสบการณ์ ซึ่งนักปรัชญาที่มีแนวความคิดแบบประสบการณ์นิยมสมัยกรีกโบราณ ได้แก่ พวกโซฟิสต์ โดยเฉพาะโปรทาโกรัส (๔๘๐-๔๑๐ B.C) ถือว่าเป็นโซฟิสต์ผู้มีชื่อเสียงโด่งดังผู้หนึ่ง ในสมัยใหม่ ได้แก่ “ฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) จอห์น ล็อก (John Locke) เบิร์คเลย์ (George Berkeley) และ โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes)”^{๓๔}

๒. ลัทธิเหตุผลนิยม (Rationalism) ถือว่าเหตุผลเป็นมาตรการตัดสินความจริง ในทางญาณวิทยาหมายถึง แนวความคิดซึ่งยืนยันว่ามนุษย์สามารถหาความรู้บางอย่างที่เกี่ยวกับโลกได้โดยไม่ต้องผ่านประสาทสัมผัส แต่โดยการใช้เหตุผล นักเหตุผลนิยมบางกลุ่มถึงกับยืนยันว่าประสาทสัมผัสไม่สามารถให้ความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับโลกได้ การใช้เหตุผลตามธรรมชาติของนักเหตุผลนิยมมิได้หมายรวมถึงการสรุปที่เกิดจากการอุปนัย (induction) แต่หมายถึงกระบวนการคิดที่โยงความสัมพันธ์ระหว่างความคิดหนึ่งกับอีกความคิดหนึ่ง^{๓๕} ทฤษฎีนี้ยอมรับว่า ความรู้เกิดจากการคิดหาเหตุผลเท่านั้น ซึ่งนักปรัชญาที่สำคัญ ได้แก่ เดส์คาร์ตส์, สปิโนซ่า, โลบ์นิซ เป็นต้น^{๓๖}

เรเน เดส์คาร์ตส์ (Rene Descartes 1596-1650) ได้รับสมญาว่าเป็นบิดาแห่งปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ อธิบายทฤษฎีเหตุผลนิยมว่า หมายถึงเหตุผลที่เกิดจากสัญชาตญาณหรือญาณพิเศษ มิใช่เหตุผลที่เกิดจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัส มิใช่เหตุผลที่เกิดจากการวินิจฉัย หรือการอนุมาน หรือจินตนาการ แต่เป็นเหตุผลที่เกิดขึ้นโดยแจ่มแจ้งในตัวที่พระเจ้าเป็นเจ้าได้ประทานให้มาแต่แรกเกิด ความคิดติดตัวมาแต่เกิดนี้ เดส์คาร์ตส์ เรียกว่า Innate Ideas คือ สหชาติปัญญา หรือสหัชฌญาณ เดส์คาร์ตส์ ได้แยกความคิดอันเป็นเครื่องเสริมให้เกิดความรู้เป็น ๓ ประเภทคือ (๑) ความคิดที่เกิดจากประสบการณ์ ความคิดประเภทนี้อาศัยประสบการณ์ภายนอกเข้ามากระทบกับอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย

^{๓๔} สุจิตรา อ่อนค้อม, *ปรัชญาเบื้องต้น*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: อักษรวิพัฒน์, ๒๕๔๘),

หน้า ๖๑.

^{๓๕} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า ๘๕.

^{๓๖} สุเมธ เมธาวิทยกุล, *ปรัชญาเบื้องต้น*, หน้า ๕๒.

ซึ่งความคิดประเภทนี้ไม่แน่ว่าจะให้ความจริงหรือไม่ (๒) ความคิดที่จิตสร้างขึ้น ความคิดประเภทนี้อาศัยความนึกคิดโดยการอนุมานบ้าง เก็ง หรือเดาบ้าง ความรู้ประเภทนี้ไม่สามารถให้ความรู้จริงเสมอไป (๓) ความคิดที่มีติดตัวมาแต่เกิด ความคิดประเภทนี้เดส์คาร์ตส์เชื่อว่า สามารถให้ความรู้จริงได้ เพราะพระเป็นเจ้าได้ประทานให้ทุกคนมาตั้งแต่เกิด^{๓๗}

สปิโนซา (Spinoza 1632-1677)^{๓๘} ได้อธิบายทฤษฎีว่าด้วยบ่อเกิดความรู้เพิ่มเติมว่า

พระผู้เป็นเจ้าเป็นรากฐานของสิ่งทั้งหลาย พระองค์เป็นเนื้อสาร เป็นอนันต์ ไม่มีขอบเขต ไม่มีที่สิ้นสุด และปรากฏออกมาในรูปลักษณะมากมายในธรรมชาติอย่างไม่มีที่สิ้นสุด สปิโนซา ถือว่า จิตคือสิ่งที่สร้างมโนภาพหรือความคิด และเป็นต้นเหตุของพิชานคือ จิตรู้สำนึก ดังนั้น จิตจึงเป็นตัวคิดคำนึงจินตนาการ สังเกต และพิจารณา เพราะถือว่าจิตเป็นสิ่งที่คงอยู่คู่กับร่างกาย ทำนองเดียวกันกับความคิด กับการกินที่เป็นของคุณั้น ฉะนั้นตัวจิตและร่างกายนี้เองเป็นเหตุให้เกิดความรู้ เจตจำนง รูปธรรม และการเปลี่ยนแปลงทางฟิสิกส์^{๓๙}

ไลบ์นิซ (Gottfried Leibniz 1646-1716)^{๔๐} เชื่อว่า ความรู้ที่แท้จริงต้องเป็นความจริงที่สากลและจำเป็น เหตุผลเท่านั้นจะเป็นสมมูลฐานแห่งความรู้ที่จำเป็นและสากล ซึ่งไลบ์นิซไม่เห็นด้วยกับเดส์คาร์ตส์ที่ถือว่าความคิดติดตัวมาแต่เกิด ถือว่าความคิดไม่ได้มีอยู่ในจิตอย่างที่เดส์คาร์ตส์เข้าใจ แต่มันอยู่ในจิตโดยอาศัยประสบการณ์เป็นเครื่องเปิดเผยหลุดออกมาโดยให้เหตุผลเพิ่มเติมอีกว่า “ก่อนอื่นประสบการณ์จะต้องได้รับการตีความจากเหตุผลหรือทำให้มีเหตุผลก่อนแล้วจึงรับไว้เป็นความรู้ต่อไป”^{๔๑}

ลัทธิเหตุผลนิยมตามทฤษฎีของนักปรัชญาดังกล่าวจึงสามารถสรุปได้ว่า นักเหตุผลนิยมมีความเห็นร่วมกันว่า ความรู้ที่แท้จริงได้มาจากการใช้ความคิดอย่างมีเหตุผล ไม่ใช่ได้มาจากการสังเกตหรือประสบการณ์ภายนอก เหตุผลเป็นบ่อเกิดของความจริงและเป็นบ่อเกิดของความรู้ต่างๆ ซึ่งเหตุผลในที่นี้ต่างจากเหตุผลที่มนุษย์ใช้อยู่ทั่วไป ความรู้ที่ได้จากเหตุผลนั้นต้องเป็น

^{๓๗} ชัยวัฒน์ อัตพัฒน, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), หน้า ๑๑๐.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

^{๔๐} ชัยวัฒน์ อัตพัฒน, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), หน้า ๑๑๘.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

ความจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น เหตุผลทางคณิตศาสตร์มีความเป็นจริงแน่นอนตายตัว ซึ่งประสบการณ์ไม่สามารถให้ความจริงเช่นนั้นได้

๓. ลัทธิอัจฉตติกญาณนิยม หรือสัญชาตญาณนิยม (Intuitionism) ถือว่าอัจฉตติกญาณเป็นมาตรการตัดสินความจริง โดยทั่วไปหมายถึง ทรศนะที่ถือว่าความรู้เองเป็นบ่อเกิดที่สำคัญที่สุดของความรู้ ในทางจริยศาสตร์หมายถึง ทรศนะที่ถือว่าความดีหรือความชั่วนิยมไม่ได้ แต่อาจรู้ได้โดยอัจฉตติกญาณว่าเป็นสิ่งดีหรือสิ่งชั่ว^๒ ความรู้ที่รู้โดยอัจฉตติกญาณจึงเป็นการหยั่งรู้ของจิตหรือการเห็นแจ้งของจิต การรู้สิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยทางประสาทสัมผัสเป็นการรับรู้ภายนอก แต่การรู้แบบอัจฉตติกญาณเป็นการหยั่งรู้เข้าไปภายใน อัจฉตติกญาณจึงเป็นต้นกำเนิดความรู้อีกทางหนึ่ง แต่การรู้โดยอัจฉตติกญาณนี้จะเกิดกับคนบางคนและในบางเวลาเท่านั้น ไม่เกิดกับทุกคน^๓ ทฤษฎีนี้เชื่อว่า อัจฉตติกญาณหรือสัญชาตญาณเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตช่วยให้รู้สึกว่าเป็นอันเดียวกันกับพลังชีวิตทั้งช่วยให้สามารถรู้ความจริงในสิ่งที่มืออยู่จริง

ฮังรี แบร์ริชอง (Henry Bergson 1859-1947)^๔ เป็นนักปรัชญาชาวฝรั่งเศสผู้นำทฤษฎีนี้มาใช้ได้กล่าวว่า

สัญชาตญาณเหนือกว่าวุฒิปัญญา เพราะสัญชาตญาณเป็นส่วนหนึ่งในพลังชีวิตที่ทำให้รู้พลังจิตได้โดยตรง และให้ความรู้เรื่องความแท้จริงได้เป็นอย่างดี ส่วนวุฒิปัญญาหรือปัญญาวุฒิสมาสามารถทำให้ความแท้จริงความถูกต้องเปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นความไม่จริง ความผิดพลาดได้ สัญชาตญาณจึงเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นภายในคล้ายความรู้ที่มีเพราะปฏิภาณไหวพริบ ความฉลาดปราดเปรื่อง ความมีอัจฉริยะ คล้ายกับญาณสังหรณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่มีใครแนะนำสั่งสอนหรือบางทีเรียกว่า สามัญสำนึก เพราะสามารถนึกขึ้นได้เอง ดังนั้นอัจฉตติกญาณหรือสัญชาตญาณมีลักษณะดังนี้ คือ (๑) เป็นความรู้สมบูรณ์ รู้สิ่งทั้งหลายอย่างหมดสิ้น (๒) เป็นความรู้ที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ จึงเข้าถึงความแท้จริงซึ่งเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ (๓) เป็นความรู้วิเคราะห์และสังเคราะห์ คือจำแนกออกเป็นส่วนๆ และรวมเข้าเป็นส่วนรวมได้ (๔) เป็นความรู้บริบูรณ์ เป็นอิสระในตัวเอง ไม่ขึ้นกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (๕) เป็นความรู้ธรรมชาติภายในของความแท้จริง^๕

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๕๑.

^๓ สุจิตรา อ่อนค้อม, ปรัชญาเบื้องต้น, หน้า ๖๓.

^๔ บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), หน้า ๗-๘.

^๕ อมร โสภณวิเศษฐวงศ์, ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประสานมิตร, ๒๕๒๐), หน้า ๑๑๘.

ลัทธิอรรถัตถวิทยาานิยมหรือสัญชาตญาณนิยมตามทรรศนะของนักปรัชญาดังกล่าวจึงสามารถสรุปได้ว่า ทฤษฎีอรรถัตถวิทยาานิยมหรือสัญชาตญาณนิยมนี้จัดเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยตรงเพราะไม่ต้องอาศัยสื่อกลางในการสร้างความรู้ ดังเห็นได้จากการที่ฮังรี แบร์กของปฏิเสหวุฒิปัญญาว่าไม่สามารถนำพามนุษย์ให้เข้าถึงความรู้ที่แท้จริงหรือสิ่งที่แท้จริงได้ วุฒิปัญญาเป็นเพียงทำให้มนุษย์ฉลาดขึ้นเท่านั้น

เพราะฉะนั้น บ่อเกิดของความรู้ตามทรรศนะของนักปรัชญาตะวันตกดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่า มีวิวัฒนาการมาจากความสงสัยว่าความรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร อะไรเป็นความรู้ที่แท้จริง เมื่อเกิดความสงสัยแล้วก็พากันคิดทฤษฎีต่างๆ ขึ้นมา เพื่อตอบข้อสงสัยของตนเอง บางทฤษฎีกล่าวว่าความรู้เกิดจากประสาทสัมผัสทั้งห้า บางทฤษฎีกล่าวว่าเกิดจากตามหลักเหตุผลในใจ บางทฤษฎีกล่าวว่าเกิดจากความรู้ที่ผุดขึ้นในใจโดยตรง ซึ่งมีทั้งผู้ที่คล้อยตามและโต้แย้งกันมาตามลำดับจนถึงยุคปรัชญาสมัยใหม่ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วทฤษฎีเกี่ยวกับบ่อเกิดของความรู้ฝ่ายตะวันตกมี ๓ กลุ่มใหญ่ๆ คือ (๑) กลุ่มประสบการณ์นิยม (๒) กลุ่มเหตุผลนิยม (๓) กลุ่มอรรถัตถวิทยาานิยม ใน ๓ กลุ่มนั้น กลุ่มแรกเน้นที่เรื่องภายนอกตัวว่าเป็นสาเหตุให้เกิดความรู้ ส่วนกลุ่มที่ ๒ และกลุ่มที่ ๓ เน้นเรื่องภายในตัวคือเชื่อว่าบ่อเกิดของความรู้ที่แท้จริงต้องเกิดจากภายในจิตเพราะเมื่อจิตรู้และเข้าใจทุกสิ่งแล้วก็ย่อมส่งผลให้เข้าใจและรู้เกี่ยวกับสิ่งภายนอกอย่างชัดเจน โดยปราศจากข้อสงสัยอีกต่อไป

๒.๑.๓ ธรรมชาติแห่งความรู้

การตอบคำถามทางญาณวิทยาที่ว่า ลักษณะของความรู้คืออะไร มีโลกจริงอยู่นอกจิตหรือไม่ และเราจะรู้ได้อย่างไร ปัญหาดังกล่าวจึงเป็นปัญหาเรื่องปรากฏการณ์กับความจริงแท้ “ธรรมชาติของความรู้มีพื้นฐานอยู่บนความจริงทางประสบการณ์ทางผัสสะ (Sense experience) ที่เป็นตัวการรับรู้ความจริงภายนอกได้และผ่านความคิดหรือจิตที่มี ๒ ลักษณะคือ วิธีการคิดตามทฤษฎีหรือความหมายทั่วไป และคิดตามหลักหรือความจริงด้วยการเปรียบเทียบกับหลักทางตรรกะแล้วนำแนวความคิดที่ได้นั้นมาอธิบายหลักการทางผัสสะอีกที”^{๔๖}

การตอบคำถามต่อธรรมชาติของความรู้อาศัยประสาทสัมผัส ๒ อย่างคือ สัมผัสภายนอก (Outer senses) ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การสัมผัส และความคิดของเรา รวมถึงวัตถุที่ถูกสร้างขึ้น และสัมผัสภายใน (Inner senses) ได้แก่ ประสบการณ์จากความสุข ความทุกข์ ความรู้สึกรักหรือเกลียด ความภูมิใจ และความสำนึกผิด ประสบการณ์ทางความคิดเหล่านี้เป็นประสบการณ์

^{๔๖} W.V.O. Quine, *Epistemology Naturalized*, ed. By Linda Martin Alcoff, (Massachusetts :

๒ ชนิด ที่จอห์น ล็อก (John Locke) เรียกอย่างแรกว่า “มโนคติแห่งประสาทสัมผัส (Ideas of sensation) และเรียกอย่างที่สองว่า มโนคติแห่งภาพสะท้อน (Ideas of reflection)”^{๔๗}

ธรรมชาติของความรู้ หมายถึง ภาวะตัวตนของความรู้ ส่วนประเด็นที่ว่าสิ่งต่างๆ ที่รับรู้โดยประสาทสัมผัสเป็นความรู้ของเรานั้นเป็นความจริงในตัวเองโดยไม่ได้ขึ้นอยู่กับความรู้จักของคนเราหรือเปล่า ซึ่งทฤษฎีที่ให้คำตอบพอสรุปได้ดังนี้^{๔๘}

๑) จิตนิยมแบบญาณวิทยา (Epistemological Idealism) ถือว่า สรรพสิ่งมีอยู่ในจิต โลกเป็นเพียงมโนภาพในจิต ไม่อาจมีอยู่ได้โดยปราศจากจิต สิ่งต่างๆ มีอยู่เนื่องจากมันเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้ได้ (To be is to be perceived) สิ่งที่ไม่ได้เพราะมันไม่มีอยู่จริงหรือที่เรียกว่า จิตนิยมอัตวิสัย (Subjective Idealism) ที่เบิร์คเลย์ (George Berkeley : 1685–1753) ได้แสดงทรรศนะไว้ว่า

ถ้าวัตถุภายนอก หมายถึง สิ่งที่มีอยู่นอกตัวเองและเป็นเหตุแห่งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้วไซ้ร้ ข้าพเจ้าก็ขอยืนยันว่า สิ่งภายนอกเหล่านั้นไม่มีอยู่เลย ทั้งเราก็ไม่สามารถรับรู้ได้ว่ามันมีอยู่ แต่ถ้าวัตถุภายนอก หมายถึง กลุ่มหรือส่วนประกอบที่ซับซ้อนของประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสแล้วละก็ สิ่งเหล่านั้นก็มีอยู่อย่างไม่ต้องสงสัย เนื่องจากเรามีความรู้สึกกับมันทุกขณะแห่งการดำรงชีวิตที่มีประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสในรูปแบบที่เป็นระเบียบอย่างต่อเนื่องด้วย^{๔๙}

สิ่งต่างๆ ภายนอกจึงอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่จิตรับรู้ ไม่มีอิสระในตัวเอง ขึ้นอยู่กับจิต สิ่งที่อยู่เหนือการรับรู้ของจิตก็ไม่มี เบิร์คเลย์กล่าวว่า ถึงแม้จะมีสิ่งที่มีจิตมนุษย์รับรู้ไม่ได้แต่ก็ยังคงอยู่เพราะยังมีจิตที่ยิ่งใหญ่คือพระเจ้าเป็นผู้รับรู้อำนาจที่เรารับรู้จึงอาศัยประสบการณ์ทางสัมผัสของเราที่ขึ้นอยู่กับจิต ดังนั้น สิ่งที่มีจึงเป็นสภาวะของจิตเราเอง ที่เรียกว่า ความคิดหรือเป็นเพียงภาพสะท้อนของจิต เปรียบเหมือนคนที่ถูกลุ่มโซ่ที่แขน ที่ขา และใส่ข้อไว้ที่คอ ไม่สามารถขยับหรือหันหน้าหันหลังได้ ถูกบังคับให้นั่งหันหน้าเข้าหาผนังถ้าตั้งแต่เด็ก โดยไม่มีโอกาสรับรู้หรือเห็นสิ่งต่างๆ ภายนอกถ้าเลย ต่อมา มีคนมาก่อ กองไฟที่ปากถ้ำแล้วพากันเดินขวักไขว่ผ่านกองไฟจึงทำให้เงาของเขาเหล่านั้นเคลื่อนไหว

^{๔๗} John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, p. 33.

^{๔๘} Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, pp. 41–51.

^{๔๙} John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, p. 508.

ไปปรากฏอยู่ที่ผนังถ้ำและเสียงที่พวกเขาพูดกันก็เหมือนกับว่าถูกเปล่งออกมาจากเงาที่ผนังถ้ำ คนที่ถูกจองจำอยู่ที่เข้าใจว่านั่นเป็นสิ่งที่จริงทั้งภาพและเสียง^{๕๐}

จากตัวอย่างดังกล่าว จึงชี้ชัดว่า สิ่งต่างๆ ที่อยู่ภายนอกตั้งอยู่ในฐานะเป็นสิ่งที่จิตรับรู้เท่านั้น ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องจริงหรือไม่จริงก็ได้

๒) สัจนิยมแบบญาณวิทยา (Epistemological Realism) ถือว่า “สิ่งต่างๆ มีอยู่จริงและมีอยู่ได้ด้วยตัวเอง ไม่ว่าเราจะรับรู้หรือไม่ก็ตาม คือมีความจริงที่เป็นอิสระของโลกภายนอกจากการรับรู้ของจิต และโลกภายนอกมีอยู่จริงไม่ขึ้นอยู่กับจิต แต่มีอยู่จริงโดยไม่ต้องตรวจสอบว่า โลกและสิ่งต่างๆ มีอยู่จริงตามที่รู้ได้ทางประสาทสัมผัส”^{๕๑} ตามทฤษฎีของสัจนิยมทั่วไป ต่อมาภายหลังสำนักสัจนิยมสมัยใหม่ซึ่งก่อตั้งโดย จี.อี.มัวร์ (G.E.Moore : 1873–1958) ถือว่า มนุษย์สามารถรับรู้สิ่งต่างๆ ได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านหรืออาศัยข้อมูลที่เป็นผัสสะทางอวัยวะรับผัสสะใดรับรู้อย่างไรความจริงก็เป็นอย่างนั้น สี เสียง กลิ่น รส และวัตถุ เป็นคุณสมบัติที่มีอยู่จริง หรือสิ่งที่รู้สึกได้อาจมีอยู่อย่างอิสระ แต่มโนภาพที่จำได้ ภาพจินตนาการ ความนึกฝัน เป็นต้น ไม่มีอยู่อย่างอิสระ คือการรับรู้ไม่ต้องอาศัยข้อมูลทางผัสสะหรือการสร้างมโนภาพของวัตถุ ดังที่มัวร์กล่าวว่า “เรารู้สิ่งทั้งสองนี้แตกต่างกัน ในขณะที่ผัสสะทุกๆ ครั้ง กล่าวคือความรู้สึกในสีเขียวเรียกว่า ญาณ (Consciousness) และสีเขียวเรียกว่า วัตถุของญาณ หรือวัตถุให้เกิดความรู้ (Object of Consciousness)”^{๕๒} สีเขียวที่เป็นวัตถุให้เกิดความรู้สึกอาจมีอยู่แม้ความรู้สึกในสีเขียวอาจจะไม่มีก็ได้ ฉะนั้น ความมีอยู่ของวัตถุกับประสบการณ์ที่เกิดจากวัตถุ เช่น ความถูกต้องหรือผัสสะ ความคิด วัตถุมีรูปร่าง มีอยู่แต่อาจไม่สามารถรู้ได้ชัดเพราะบางคนเห็นโดยเอาความคิดของตนใส่เข้าไปด้วยนั่นเอง ในการรับรู้วัตถุจึงไม่ได้มีการเพิ่มเติมเนื้อหาทางจิตที่เป็นส่วนตัวของผู้เข้าไปแต่ที่รับรู้ต่างกันเพราะระบบประสาทของแต่ละคนเลือกลักษณะใดลักษณะหนึ่ง แต่ทุกๆ ลักษณะก็ล้วนเป็นคุณสมบัติจริงของวัตถุทั้งสิ้น เช่น โຕ้ะตัวหนึ่ง แต่ละคนที่มองก็มองด้วยมุมมองที่ต่างกันออกไป

๓. สัมพัทธนิยมแบบญาณวิทยา (Epistemological Relativism) กลุ่มนี้มีทฤษฎีไปทางอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างจิต (Subject) กับวัตถุ (Object) อันเป็นสิ่งที่ถูกรู้ กล่าวคือธรรมชาติของความรู้จะต้องอาศัยเหตุปัจจัย ๒ ประการคือ บุคคลเหตุ หมายถึง ผู้จะรู้ และวัตถุเหตุ หมายถึง

^{๕๐} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

^{๕๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๖๕.

^{๕๒} G.E.Moore, *Philosophical Studies*, (London : Arthur Barker Ltd., 1969), p. 17.

วัตถุที่เรารู้ เหตุปัจจัยทั้งสองประการนี้สัมพันธ์กันเมื่อใด ธรรมชาติของความรู้ในสิ่งนั้นย่อมเกิดขึ้นได้จริง

ตามทฤษฎีของนักปรัชญาทั้ง ๓ กลุ่มดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า กลุ่มจิตนิยมเชื่อว่า ธรรมชาติของความรู้อยู่ที่ตัวบุคคลหรืออยู่ที่จิตหรือประสาทส่วนใดส่วนหนึ่งสัมพันธ์จึงจะรู้ได้ ธรรมชาติของความรู้จึงได้แก่จิต กลุ่มสัญนิยมเชื่อว่า วัตถุและคุณสมบัติของวัตถุมีความจริงอยู่ในตัวของมันเอง ธรรมชาติของความรู้เรื่องใดจึงอยู่ในสิ่งนั้น กลุ่มสัมพัทธนิยมเชื่อว่า ธรรมชาติของความรู้เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยความสัมพันธ์ของสิ่ง ๒ สิ่งคือ จิต กับ วัตถุ ซึ่งจิต หมายถึง ผู้จะรู้ ส่วนวัตถุ หมายถึง สิ่งที่จิตรู้ เมื่อ ๒ สิ่งสัมพันธ์กันความรู้จึงเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ธรรมชาติของความรู้จึงอาจเป็นความรู้ที่ถูกหรือผิดก็ได้ ถ้าเป็นความรู้ที่ถูกก็ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นช่วยตัดสิน ดังข้อความว่า “ความรู้ย่อมประกาศตัวเอง มีความชัดเจนในตัว ไม่ต้องมีสิ่งอื่นช่วยประกาศให้”^{๕๓} แต่ถ้าเป็นความรู้ที่ผิดก็ต้องอาศัยสิ่งอื่นช่วยตัดสินให้ เพราะความรู้ที่ผิดพลาดคือความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ และความรู้ที่ไม่สมบูรณ์นั้นนิยมนิยามเรียกกันว่า ความรู้ผิดพลาด

๒.๑.๕ ความสมเหตุสมผลแห่งความรู้

ความสมเหตุสมผลของความรู้ (Validity of Knowledge) คือความเข้าใจถูกต้อง ความเข้าใจถูกต้องเป็นความรู้ตรงและสมเหตุสมผล ต่างจากความจำที่เป็นเพียงรอยประทับใจหรือความตรึงตราเท่านั้น กุมาริละ ถือว่า ความรู้ที่สมเหตุสมผลคือความเข้าใจสิ่งที่ไม่เคยเข้าใจมาก่อน ให้ความรู้ในเรื่องนั้นอย่างแท้จริง ไม่เกิดจากเหตุขัดแย้ง อิศระจากความขัดแย้ง ความรู้ที่สมเหตุสมผลต้องประกอบด้วยเงื่อนไขเหล่านี้คือ “(๑) ต้องไม่เกิดจากเหตุที่ขัดแย้งกัน (๒) ไม่มีเหตุขัดแย้งในทางตรรกวิทยา (๓) ให้ความเข้าใจที่ไม่เคยเข้าใจมาก่อน คือให้ความรู้ใหม่ (๔) เป็นตัวแทนของสิ่งทั้งหลายได้อย่างแท้จริง”^{๕๔} โดยนัยนี้ ขึ้นชื่อว่าความรู้ทุกอย่างย่อมมีความสมเหตุสมผลในตัวเอง ไม่ต้องอาศัยความรู้อย่างอื่นเข้ามาช่วยแต่อย่างใด ความสมเหตุสมผลของความรู้เกิดจากเหตุแท้จริงที่ทำให้เกิดความรู้ ไม่เกิดจากเงื่อนไขอย่างอื่น ความรู้ที่อยู่ในฐานะเป็นความรู้จัดว่ามีความสมเหตุสมผลทั้งสิ้น ซึ่งประกอบด้วยความเข้าใจสิ่งนั้นๆ โดยปราศจากข้อขัดแย้ง เงื่อนไขแท้จริงที่ทำให้เกิดความรู้สมเหตุสมผลย่อมให้ความสมเหตุสมผลมาพร้อมกับความรู้รวมทั้งเกิดความเชื่อในความสมเหตุสมผลของความรู้ด้วย

^{๕๓} ชัยวัฒน์ อัทธพันธ์, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), หน้า ๒๓๒.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๐.

การพิสูจน์ความรู้ว่าจริงแท้หรือไม่ ได้สร้างปัญหาให้กับนักปรัชญาผู้ต้องการเกณฑ์การตัดสินความจริงแท้ เพราะหากข้อพิสูจน์สามารถยืนยันความรู้ได้ก็เป็นข้อยืนยันความเป็นจริงได้เช่นกัน ฉะนั้น ทฤษฎีความจริง จึงเป็นเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความจริงมี ๓ ทฤษฎี คือ^{๕๕}

๑) ทฤษฎีสমনัย (Correspondence Theory of Truth) “เป็นทฤษฎีที่ตัดสินความจริงจากการตรงกันระหว่างข้อความที่เป็นจริงกับข้อเท็จจริง”^{๕๖} กล่าวคือ ข้อความหรือความคิดจะถูกต้องก็ต่อเมื่อตรงกันกับข้อเท็จจริง เช่น มีคนกล่าวว่าน้ำทะเลเค็ม ข้อความนี้มีความเป็นจริง เพราะเรารับรู้ได้ ไม่ใช่เพราะตรงกับข้อความอื่นๆ ที่มีมาในอดีต แต่ความรู้นี้ตรงกับความเป็นจริงที่เราสามารถรับรู้ได้ จึงถือว่า “ความคิดนั้นเป็นความรู้ที่แท้จริงเนื่องจากตรงตามความเป็นจริงเพราะความจริงคือการตรงกันระหว่างสารัตถะ (Essence) กับการมีอยู่ (Existence) ของสิ่งที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปร่าง ซึ่งเป็นที่รู้จัก สารัตถะเป็นลักษณะของสิ่งที่รู้จักจึงทำให้สิ่งนั้นๆ เป็นที่รู้จักได้ ไม่ใช่สิ่งที่จิตสร้างขึ้น”^{๕๗} “นักปรัชญาที่อาศัยทฤษฎีนี้คือ กลุ่มสัจนิยม (Realism) เช่น จี.อี.มัวร์ (G.E.Moore) บี.รัสเซลล์ (B.Russell) และประสบการณ์นิยม”^{๕๘}

๒) ทฤษฎีสหนัย (Coherence Theory of Truth) เป็นทฤษฎีตัดสินความจริงที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับการที่ข้อความนั้นสอดคล้องกับสภาพการณ์ในโลกหรือไม่ แต่ขึ้นอยู่กับข้อความนั้นสอดคล้องกับข้อความอื่นที่เรารับว่าจริง เช่น ข้อความว่า “มีคนในห้องนี้” เป็นข้อความที่จริง ถ้าเรายอมรับข้อความอีก ๒ ข้อว่าจริง คือ “ฉันเห็นคนในห้องนี้” และ “สิ่งที่ฉันเห็นมักจะมีจริง”^{๕๙} นั่นคือความรู้จะถูกต้องเป็นจริงก็ต่อเมื่อสอดคล้องกับความรู้ที่เรามีอยู่เดิม ถ้าหากมันขัดแย้งกันก็ถือว่า “ความรู้นั้นไม่ใช่ความรู้ที่ถูกต้องหรือถ้ากล่าวให้ชัดเจนก็อาจกล่าวได้ว่า ความกลมกลืนหรือความสอดคล้องกันตามหลักตรรกะเป็นข้อพิสูจน์ความจริง”^{๖๐} ทฤษฎีความจริงแบบสหนัยจึงเป็นการอาศัยหลักเหตุและผล แต่บางทีเหตุผลก็ไม่ตรงกับความเป็นจริงเสมอไปซึ่งอาจจะถูกหรือผิดก็ได้ “กลุ่มจิตนิยม (Idealism) และกลุ่มเหตุผลนิยม”^{๖๑} เช่น เอฟ.เอช.แบรดลีย์ (F.H.Bradley) บี.แบลน

^{๕๕} Harold H. Titus, *Living Issues in Philosophy*, pp. 56–61.

^{๕๖} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า ๒๓.

^{๕๗} พระมหาระวี ติคุชปญโญ (ไกรยะพันธ์), “การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐.

^{๕๘} สุจิตรา อ่อนค้อม, *ปรัชญาเบื้องต้น*, หน้า ๗๓.

^{๕๙} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, หน้า ๑๘.

^{๖๐} John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, pp. 128–129.

^{๖๑} สุจิตรา อ่อนค้อม, *ปรัชญาเบื้องต้น*, หน้า ๗๓.

ชาร์ด (B.Blanshard) อี.เอส. ไบรท์แมน (E.S.Brighman) รูดอล์ฟ คาร์แนฟ (Rudolf Carnap) เป็นกลุ่มที่ใช้ทฤษฎีนี้ตัดสิน

๓) ทฤษฎีปฏิบัตินิยม (Pragmatic Theory of Truth) ทฤษฎีนี้ถือว่า

ความรู้จำเป็นต้องนำมาปฏิบัติได้กล่าวคือความรู้ใดที่ปฏิบัติไม่ได้หรือปฏิบัติแล้วไม่เกิดประโยชน์ถือว่า ไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริงซึ่งความจริงที่ถูกสร้างขึ้นโดยประสบการณ์ความคิดและการพิสูจน์ยังไม่เป็นความจริงเพราะยังไม่ได้รับการพิสูจน์ว่าเป็นจริงโดยผลที่เต็มไปด้วยประโยชน์แต่เมื่อบรรลุถึงกิจกรรมอันสำเร็จประโยชน์นั้นก็จริง^{๖๒}

กลุ่มปฏิบัตินิยมคือ เพียซ (Pierce) เจมส์ (James) และดิวี่ (Dewey) เป็นกลุ่มนักปรัชญาที่นำเอาทฤษฎีนี้มาใช้ และแนวคิดที่กลุ่มปฏิบัตินิยมคำนึงถึงสรุปได้ดังนี้ (๑) ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานใดเป็นจริง ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานนั้นต้องสร้างความพอใจแก่ความต้องการหรือความประสงค์ของมนุษย์ (๒) ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานใดเป็นจริง ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานนั้นต้องพิสูจน์ได้โดยการทดลองทางวิทยาศาสตร์ (๓) ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานใดเป็นจริง ความคิด ทฤษฎี หรือสมมติฐานนั้นต้องมีส่วนช่วยในการต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ของชีวิต คือนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์และประสบการณ์ได้จริง^{๖๓}

จากที่กล่าวมาข้างต้นพอสรุปได้ว่า การตัดสินความจริงตามหลักของปฏิบัตินิยมก็ยังมีจุดบกพร่อง เพราะยังมีความเชื่ออีกมากมายที่ไม่เป็นจริงเลย แต่มีผลลัพธ์ที่น่าพอใจ ทำจิตใจให้สบายได้ การตัดสินความจริงด้วยเพียงการปฏิบัติ จึงไม่อาจเข้าใจได้ทั้งหมด ดังที่อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant)^{๖๔} นำเสนอว่า “ความจริงอย่างที่เป็นจริง (Things in Themselves) ไม่อาจรับรู้ได้ เขาเชื่อว่า สิ่งสูงสุดนั้นมนุษย์สามารถเข้าถึงได้ แต่ไม่ใช่ความรู้ทางทฤษฎี (Theoretical Knowledge)”^{๖๕} และจอห์น ฮิก (John Hick) นักปรัชญาศาสนายุคปัจจุบันอธิบายความเป็นจริงอย่าง

^{๖๒} Jidunath Sinha, **Introduction to Philosophy**, (Calcutta : Sinha Publishing House, 1968), p. 115.

^{๖๓} อังใน พระมหามานพ กวีวิโส (นักการเขียน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญา”, **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๔-๒๕.

^{๖๔} Kolenda, Konstantin, **Philosophy's Journey : A Historical Introduction**, (Massachusetts : Addison-Wesley Publishing Company, 1974), p. 128.

^{๖๕} Kolenda, Konstantin, **Philosophy's Journey : A Historical Introduction**, pp. 139-140.

ที่เป็นจริง (Real in itself) ว่า “ไม่สามารถบอกได้ว่ามีเพียงหนึ่งเดียวหรือหลายหลาก เป็นบุคคลหรือสิ่งของมีสำนึกหรือไม่มี มีจุดมุ่งหมายหรือไม่มี เป็นเนื้อสารหรือกระบวนการ ดึงามหรือชั่วร้าย น่ารักหรือน่าชัง เป็นสิ่งที่เกินกว่าภาษาซึ่งเป็นการรับรู้ของมนุษย์จะบรรยายได้ถึงสิ่งเป็นจริงอันมนุษย์ไม่อาจรับรู้ได้”^{๖๖}

ดังนั้น ความสมเหตุสมผลของความรู้สามารถสรุปได้ว่า กลุ่มจิตนิยมเชื่อตรงกันว่า การตัดสินใจใดว่าถูกต้องเป็นจริงจะต้องสहनัยหรือเชื่อมั่นและยอมรับว่าเป็นจริง กล่าวคือจะต้องรู้ร่วมกันส่วนมากกว่าต้องเป็นอย่างนั้นจริงๆ หรือมีเหตุผลตรงกัน และถือเป็นกฎตายตัวอันเป็นความรู้เดิมอาศัยความคิดที่ทุกคนมีเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว กลุ่มสัญนิยมเชื่อตรงกันว่า การตัดสินใจใดว่าถูกต้องเป็นจริงจะต้องเห็นสอดคล้องกันระหว่างข้อความอธิบายความจริงกับสิ่งที่เป็นอย่างนั้น เป็นต้นว่า มนุษย์จะต้องมี ๒ ขา ๒ แขน ๒ ตา ๒ หู กินข้าวและสิ่งอื่นๆ เป็นอาหาร ข้อความที่อธิบายลักษณะต่างๆ ของมนุษย์เหล่านี้ย่อมเป็นจริงทั้งนั้น เพราะส่วนต่างๆ ดังกล่าวมาเป็นคุณลักษณะเฉพาะของมนุษย์ และเราสามารถตรวจสอบได้ด้วยประสบการณ์ตรงกัน เช่น สามารถมองเห็นทางตาและให้ประสบการณ์ที่ทุกคนจะรู้เห็นได้ กลุ่มปฏิบัตินิยมเชื่อตรงกันว่า ความคิดที่ดี ทฤษฎีที่ดี สมมติฐานก็ตาม จะถูกต้องเป็นจริงก็ต่อเมื่อนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้จริงและเกิดผลดีเป็นที่พอใจของผู้ปฏิบัติ นั้น สิ่งที่จะต้องคำนึงถึงสำหรับกลุ่มนี้มีหลักอยู่ ๓ ประการคือ ต้องมีทฤษฎีที่ถูกต้อง ต้องปฏิบัติตามได้จริง และต้องเกิดผลจริงเมื่อนำไปใช้หรือนำไปปฏิบัติ

๒.๑.๕ เกณฑ์ตัดสินความจริง

เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความจริงทั้ง ๓ ทฤษฎี ที่กล่าวมา

สามารถใช้ตัดสินความจริงได้ในขอบเขตหนึ่งหรือในอีกสถานการณ์หนึ่ง แต่อาจไม่สามารถใช้ได้กับอีกขอบเขตหนึ่ง หรือในอีกสถานการณ์หนึ่ง เช่น ทฤษฎีสมนัย เป็นเกณฑ์ที่สามารถใช้ในชีวิตประจำวันและวงการวิทยาศาสตร์ และในบางเรื่องใช้ทฤษฎีสมนัยไม่ได้ ก็อาจใช้ทฤษฎีสहनัย ได้ แต่บางครั้งบางเรื่องเมื่อเราต้องการผลในทางปฏิบัติที่เป็นประโยชน์แก่เรา โดยไม่ต้องไปสนใจว่า จริงหรือไม่ เราก็สามารถใช้เกณฑ์ของทฤษฎีปฏิบัตินิยม เป็นต้น^{๖๗}

^{๖๖} Rowe, William L., *Philosophy of Religion*, 2nd ed., (California : Wadsworth Publishing, 1993), p. 181.

^{๖๗} สุจิตรา อ่อนค้อม, *ปรัชญาเบื้องต้น*, หน้า

จากที่กล่าวข้างต้นพอสรุปได้ว่า การที่จะยึดเกณฑ์ใดเกณฑ์หนึ่งอย่างตายตัวเพียงเกณฑ์เดียวในการตัดสินความถูกต้องหรือความจริงยังใช้ไม่ได้ เพราะแต่ละเกณฑ์มีข้อดีข้อเสียต่างกัน ต้องเลือกใช้เกณฑ์ที่เหมาะสมกับสถานการณ์ อย่างทฤษฎีสมนัย (Correspondence Theory of Truth) ใช้ตัดสินความถูกต้องหรือความจริงทางวิทยาศาสตร์ ทฤษฎีสหนัย (Coherence Theory of Truth) ใช้ตัดสินความถูกต้องหรือความจริงทางคณิตศาสตร์ และทฤษฎีปฏิบัตินิยม (Pragmatic Theory of Truth) ใช้ตัดสินความถูกต้องหรือความจริงในกรณีสองเกณฑ์ดังกล่าวไม่สามารถใช้ตัดสินได้ เพราะมุ่งผลในทางปฏิบัติ

๒.๒ แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๒.๒.๑ ความเป็นมาและความหมายของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

ญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้^{๖๕} “น่าจะตรงกับคำที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาว่า สัญญา ญาณ อภิญญา ญาณ ปัญญา วิชา เป็นต้น เพราะฉะนั้น ตามแนวทางในพระพุทธศาสนา เมื่อพูดถึงเรื่องความรู้ จึงหมายถึงแนวคิด ทฤษฎี ที่ใช้ผ่านคำดังกล่าว เพื่อเป็นสื่อเป็นสัญลักษณ์ถึงความรู้ในพระพุทธศาสนาโดยแบ่งเป็น ๒ ระดับคือ ความรู้ระดับโลกียะ และความรู้ระดับโลกุตระ”^{๖๖} พุทธปรัชญา เป็นปรัชญาประเภทสังขนิยม เพราะพระพุทธองค์ตรัสเกี่ยวกับเรื่องความจริงเป็นหลัก เช่น เรื่องทุกข์ เรื่องไตรลักษณ์ เป็นต้น เพื่อสอนให้พุทธบริษัทมีสติรอบคอบ โดยคิดอยู่เสมอว่า ถ้าความจริงเป็นเช่นนี้ ทำอย่างไรชีวิตจึงจะมีความสุขและพบกับความสุขที่แท้จริงได้ซึ่งความจริงที่มนุษย์เราศึกษาและรู้กันในโลกมี ๔ ประการคือ^{๖๗} (๑) สมมติสัจจะ (Conventional Truth) คือความจริงโดยสมมติ หมายถึง ความจริงขั้นนอกหรือความจริงผิวเผินที่ชาวโลกสมมติกันว่าเป็นจริงหรือที่มนุษย์ส่วนมากยอมรับและใช้ดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อความสะดวกสบายในการติดต่อสังสรรค์ (๒) สภาวะสัจจะ (Empirical Truth) คือความจริงตามสภาวะ หมายถึง ความจริงที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า วิจัย วิเคราะห์ วิจัยให้ลึกซึ้งลงไปจนสามารถรู้ความจริงในระดับลึก เช่น “น้ำ” เป็นความจริงตามสภาวะ เพราะน้ำเป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นด้วยไฮโดรเจน ๒ ปริมาณ และออกซิเจนอีก ๑ ปริมาณนั้นเป็นความจริงตามสภาวะของน้ำ (๓) ปรมัตถสัจจะ (Metaphysical Truth) คือความจริงขั้นปรมัตถ์ เป็นความจริงเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่เหนือวิสัยของประสาทสัมผัสของ

^{๖๕} อ่างใน พระมหาวัณชชัย กิตติเมธี (หม่อมประไพ), “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค”, หน้า ๑.

^{๖๖} บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), หน้า ๓๓-๓๔.

มนุษย์ เช่น ความจริงเกี่ยวกับจิต วิญญาณ พระเป็นเจ้า นรก สวรรค์ นิพพาน เป็นต้น ซึ่งนักปรัชญาสนใจในความจริงชนิดนี้โดยเรียกว่า “อภิปรัชญา” หรือ “ปฐมปรัชญา” หรือ “ภววิทยา” ในการรู้ความจริงทั้ง ๓ นี้ แม้จะทำให้คนฉลาดเป็นปราชญ์ขึ้นได้ มีเหตุผล สามารถปรับปรุงหรือพัฒนาชีวิตและโลกให้ดีขึ้นก็ตามแต่ก็ไม่เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์สะอาดผ่องใสหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้ เนื่องจากพระพุทธศาสนามุ่งถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงเป็นสำคัญ สัจจะทั้ง ๓ ดังกล่าว ไม่สามารถทำให้บุคคลผู้ศึกษาถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้เพราะพระพุทธศาสนานิยมความจริงขั้นสูงกว่านั้นอีกคือ (๔) อริยสัจ (The Four Noble Truth)^{๑๐} คือความจริงอย่างยิ่ง ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยเจ้า ความจริงอันประเสริฐนี้มี ๔ อย่างคือทุกข์ ได้แก่ สิ่งที่ทนได้ยาก สมุทัย ได้แก่ เหตุให้เกิดความทุกข์ นิโรธ ได้แก่ ความดับทุกข์ มรรค ได้แก่ ทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ อริยสัจ ๔ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญยิ่งและทรงแนะนำชี้แนะให้พุทธบริษัทสนใจและศึกษากันอย่างจริงจังเพราะการรู้อริยสัจนี้สามารถนำคนไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์ได้จริง

พุทธปรัชญามีรูปแบบของการแสวงหาความรู้โดยอาศัยการกระทำเป็นหลัก แต่ในกรณีที่จะสามารถปฏิบัติได้ถูกต้องและถูกต้องทางนั้นต้องอาศัยความเข้าใจที่ถูกต้องด้วย ซึ่งพุทธปรัชญาเรียกว่าปัญญา ความรู้คือปัญญานี้จัดเป็นความรู้ระดับสูงสุด มีธรรมชาติเป็นความหยั่งรู้ความบริสุทธิ์เช่นเดียวกับแสงสว่างที่ผุดขึ้นแจ้งกระจ่างทำให้มองเห็นธรรมชาติอันแท้จริงของสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงโดยไม่มีทรมณะส่วนตัวหรือเหตุผลส่วนตัวเข้าไปเกี่ยวข้อง ความนิยมในคัมภีร์ทั้งหลายท่านจัดลำดับของความรู้ไว้ ๔ ประเภทคือ (๑) วิญญาณ คือ การรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ มี ตา เป็นต้น (๒) สัญญา คือ ความจำได้ และหมายรู้ (๓) ทิฎฐิ คือ ความเห็น ความเข้าใจโดยนัยแห่งเหตุผล (๔) ญาณ คือ ความรู้ ความหยั่งรู้ ซึ่งเป็นไวพจน์คำหนึ่งของปัญญา^{๑๑} ความรู้ ๓ อย่างหลังคือ สัญญา ทิฎฐิ และญาณ เป็นผลปลายของสุตะ จินตา และภาวนานั่นเอง สัญญามีอิทธิพลต่อการรับรู้ การมองเห็น การเข้าใจ โลกรอบตัว และการที่จะสร้างความรู้่ออย่างอื่น ๆ ต่อไป ทิฎฐิตั้งแต่ความยึดถือลัทธิศาสนาและอุดมการณ์ต่างๆ ตลอดจนถึงค่านิยมต่างๆ เป็นตัวชี้แนะแนวทางแห่งพฤติกรรมและวิถีชีวิตของบุคคลได้ทั้งหมด ส่วนญาณเป็นความรู้กระจ่างชัดและลึกซึ้งที่สุดเป็นผลสำเร็จทางปัญญาสูงสุดที่มนุษย์จะทำได้ซึ่งสามารถชำระล้างลงไปถึงจิตสันดานของ

^{๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘, สัจ.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๓๓-๑๐๓๔/๕๘๔-๕๘๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๕/๑๖๓.

^{๑๑} อังใน พระมหาสำเนียง เลื่อมใส, “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทคัมภีร์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔), หน้า ๘๓-๘๔.

บุคคลสร้างหรือเปลี่ยนแปลงท่าทีแห่งการมองโลกและชีวิตได้ใหม่มีผลต่อพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของบุคคลอย่างเด็ดขาดและแน่นอนยิ่งยกว่าทฤษฎี ปัญญาจึงสามารถนำบุคคลเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระนิพพานได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ฉนย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาที่ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีฉน ผู้มีทั้งฉนและปัญญานั้นแล จึงนับว่าอยู่ใกล้นิพพาน”^{๑๒}

ดังนั้น พื้นฐานของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทคือปัญญาที่ถูกฝึกฝนและอบรมดีแล้ว คำว่า “ปัญญา” เป็นคำกลางๆ เพราะความรู้มีหลายชั้นหลายระดับ แต่เมื่อกล่าวโดยประเภทใหญ่ๆ แล้วมี ๒ ประเภทคือ โลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา โลกียปัญญายังไม่ถึงว่าเป็นความรู้ที่แท้จริงตามธรรมชาติของพุทธปรัชญาเนื่องจากไม่สามารถทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้แต่เป็นไปเพื่อความเสพเสวยโลกพอกพูนกิเลสให้เพิ่มขึ้น ส่วนโลกุตตรปัญญานั้นเป็นความรู้ที่แท้จริง เป็นความรู้ที่ตรงเป้าหมายของพุทธปรัชญาคือเป็นความรู้ที่สามารถทำลายอวิชชาให้หมดไปได้และเข้าถึงความเป็นพระอรหันต์คือพระอรหันต์ในที่สุด ความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีคำที่เป็นไวยากรณ์หลายคำด้วยกัน เช่น ในคัมภีร์อภิธานปิปปิกกาและอภิธานปิปปิกกาสุจิรวบรวมศัพท์ที่ใช้เกี่ยวกับความรู้ไว้ ๒๒ ศัพท์ เช่น ธี, ปัญญา, พุทธิ, เมธา, มติ เป็นต้น^{๑๓} นอกจากนี้ยังมีอีกหลายคำที่ท่านรวบรวมและอธิบายไว้ เช่น รัมมวิจยะ คือความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม (Truth investigation) โกศล คือความฉลาด ความเชี่ยวชาญ (Skill, Proficiency) ปริญญา คือการกำหนดรู้ การทำความเข้าใจหรือการทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ อย่างครบถ้วน (Full understanding) ปฏิสัมภิตา คือปัญญาแตกฉาน (Analytic insight; discrimination) อภิญญา คือความรู้ยิ่งยวด (Super knowledge; ultra-conscious insight) โพธิ คือปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ (Enlightenment)^{๑๔} พระพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงธรรมชาติต่อปัญญาไว้ว่า ความรู้โดยประการต่างๆ ที่พิเศษยิ่งกว่าอาการคือความหมายรู้และความรู้แจ้ง นี้แหละพึงทราบว่าเป็นความรู้ชัด คำแก้ปัญหาคือว่า ที่ชื่อว่าปัญญาเพราะอรธว่ารู้ชัด^{๑๕} พระ

^{๑๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๒/๑๔๕.

^{๑๓} ดูรายละเอียดในตรี นาคประทีป, อภิธานปิปปิกกาและอภิธานปิปปิกกาสุจิ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๔.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๕๕/๓๘๖, และ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๐, ๕๕, ๑๑๒, ๒๓๕, ๒๓๕.

^{๑๕} พระพุทธโฆษาจารย์, **คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๗), หน้า ๗๑๑-๗๑๓.

อุปติสสเถระ กล่าวว่า ปัญญา เป็นคำที่ใช้อ้างอิง โดยท่านได้กล่าวว่า การที่จิตรู้อารมณ์ตามความเป็นจริง นี้เรียกว่าปัญญา^{๓๖}

เมื่อก้าวตามหลักอภิธรรมแล้ว คำที่เกี่ยวกับความรู้ล้วนแต่เป็น “เจตสิก” ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะปัญญา ศรัทธา ทิฐิ หรือปัญญา^{๓๗} ก็ตาม ลักษณะของความรู้จึงเป็นเจตสิก กล่าวคือเป็นลักษณะที่ประกอบจิตเป็นพฤติกรรมต่างๆ^{๓๘} หรือความสามารถของจิต ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ (๑) ระดับปกติ เป็นระดับที่บุคคลทั่วไปสามารถประสบได้ เช่น สัญญา มีลักษณะเป็นความจำได้^{๓๙} วิญญาณ มีลักษณะเป็นการรู้แจ้งในอารมณ์^{๔๐} (๒) ระดับพิเศษ เป็นระดับที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคลที่ผ่านการฝึกฝนอบรมจิตเท่านั้น เช่น ปัญญา มีลักษณะเป็นการแทงตลอดสภาวะธรรม^{๔๑} สรุปว่าทัศนะของพุทธปรัชญา เชื่อว่า ความรู้ไม่ใช่เพียงแต่ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสเท่านั้น แต่ยังมีขอบเขตถึงความรู้ในขั้นเหนือประสาทสัมผัสซึ่งทำให้เข้าใจถึงความจริงตามหลักไตรลักษณ์รู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวะธรรมด้วย และคำที่ใช้แทนคำจำกัดความของความรู้ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ได้แก่ ปัญญา หรือ ญาณ ดังข้อความว่า “ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ... ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว”^{๔๒}

เมื่อย้อนกลับไปดูความหมายของญาณวิทยา แยกเป็น ๒ คำ คือ ญาณ + วิทยา คำว่า “ญาณ” เป็นภาษาบาลี หมายถึง ความรู้ ปรึกษาหยั่งรู้ ปรึกษากำหนดรู้^{๔๓} ความเฉลียวฉลาด ความเข้าใจแจ่มแจ้ง^{๔๔} ปัญญา การหยั่งเห็น ความเชื่อ^{๔๕} มีรูปวิเคราะห์ว่า ชานาติ อเนนาติ ญาณ แปลว่า เครื่องรู้

^{๓๖} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑๐.

^{๓๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมมัตถวิภาวนีฎีกา ฉบับแปลภาษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๓๘} วัชรระ งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑.

^{๓๙} พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล, หน้า ๓๔๘.

^{๔๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘, พระพุทธโฆษาจารย์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๑.

^{๔๑} พระพุทธโฆษาจารย์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๓.

^{๔๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๑๒/๒๘๗.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕.

^{๔๔} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัตนิก, พจนานุกรมบาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒๒.

ธรรมชาติเป็นเหตุรู้ สัพพัตถ์เดิมคือ ภา ธาตุ ในความหมายว่ารู้ ลง ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน และ น เป็น ณ สำเร็จรูปเป็น ญาณ^{๕๖} ในพระสูตรตันตปิฎก ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค มีใจความว่า

ญาณ (ความรู้) ๔ คือ ๑. ชัมมญาณ (ความรู้ในธรรม) ๒. อำนวยญาณ (ความรู้ในการคล้อยตาม) ๓. ปริยญาณ (ความรู้ในการกำหนดจิตของผู้อื่น) ๔. สัมมติญาณ (ความรู้ในสมมติ) ญาณ ๔ อีกนัยหนึ่ง ๑. ทุกขญาณ (ความรู้ในทุกข์) ๒. ทุกขสมุทฺถญาณ (ความรู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์) ๓. ทุกขนิโรธญาณ (ความรู้ในความดับแห่งทุกข์) ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ (ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์)^{๕๗}

เมื่อก้าวโดยสรุป ความรู้ ก็คือ “ปัญญา” ซึ่งเกิดขึ้นภายในจิตของบุคคลโดยอาศัยการพัฒนา ฝึกฝน อบรม หรือการศึกษา เพื่อให้เกิดมีขึ้น บางทีเรียกว่า “ภาวนา” ปัญญาในภาษาสันสกฤตมีใช้ ๒ คำ คือ ชุยาน และชฺญาณ^{๕๘}

คำว่า “วิทยา” เป็นภาษาสันสกฤต ส่วนภาษาบาลีใช้คำว่า “วิชา” หมายถึง ความรู้^{๕๙} ความรู้ที่เกิดจาก ญาณ และวิทยา เป็นความรู้ที่แตกต่างกัน ความรู้ที่เกิดจาก ญาณ คือความรู้ที่เกิดขึ้นจากภายใน เป็นความรู้ในระดับที่สามารถทำการสะกิดเสได้ตามลำดับ ส่วนความรู้ที่เกิดจาก วิทยา คือความรู้ที่เกิดขึ้นจากภายนอก เป็นความรู้ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์ต่างๆ เรียกว่าทฤษฎี

ญาณวิทยาจึงมีความสัมพันธ์กับอภิปรัชญาในฐานะที่จะช่วยตอบปัญหาว่าด้วยบ่อเกิดความรู้และมาตรการสำหรับตัดสินความถูกต้องของความรู้ กล่าวคือ อภิปรัชญาต้องใช้ญาณวิทยาเป็นเครื่องมือในการค้นคว้าธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งที่มีอยู่เพื่อให้ได้ความรู้ที่ถูกต้องและแท้จริง ญาณวิทยาจึงเป็นบันไดขั้นแรกที่น่าไปสู่วิทยาการต่างๆ ดังที่จอห์น ล็อก นักปรัชญาประจักษ์นิยมชาวอังกฤษ ได้กล่าวไว้ว่า “ถ้าไม่มีญาณวิทยาเป็นองค์ประกอบแล้วปรัชญาก็ไม่

^{๕๕} พจนานุกรมบาลี-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, ๒๕๔๓), หน้า ๕๗.

^{๕๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), รวบรวม-แปล, สัพพัตถ์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๒๗๕.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐, ๓๕๔/๒๘๕-๒๘๖, ๓๗๗-๓๗๘.

^{๕๘} บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๒๕.

สมบูรณ์”^{๕๐} ส่วนวิธีการของญาณวิทยา คือการคิดหาเหตุผลจากประสบการณ์ทั่วไปและประสบการณ์ทางวิทยาศาสตร์^{๕๑} ญาณวิทยา จึงมีความหมายโดยสรุปว่า แนวทางหรือกระบวนการที่จะนำบุคคลไปสู่ความรู้ที่แท้จริงหรือที่สามารถพิสูจน์ได้โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของสัมมาปัญญา คือความรู้ที่ประกอบด้วยความเห็นชอบซึ่งไม่เป็นโทษต่อตนเองและส่วนรวมทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

พุทธปรัชญา แยกเป็น ๒ คำ คือ พุทธ + ปรัชญา คำว่า “พุทธ” หมายถึง พระพุทธเจ้า ในคัมภีร์ขุททกนิกาย มหานิทเทศ และปฏิสัมภิตามรรค ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายความหมายชื่อของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะตรัสรู้สัจจะทั้งหลายแล้ว เพราะทรงทำหมุ่สัตว์ให้ตรัสรู้ เพราะทรงเป็นพระสัพพัญญู เพราะเป็นผู้ทรงเห็นธรรมทั้งปวง เพราะไม่มีคนอื่นแนะนำ เพราะทรงเป็นผู้เบิกบาน เพราะทรงเป็นพระจินาสพ เพราะทรงเป็นผู้ปราศจากอุปกิเลส เพราะปราศจากราคะ โดยสิ้นเชิง เพราะปราศจากโทสะ โดยสิ้นเชิง เพราะปราศจากโมหะ โดยสิ้นเชิง เพราะปราศจากกิเลส โดยสิ้นเชิง เพราะเสด็จถึงทางสายเอก เพราะตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณลำพังพระองค์เดียว เพราะทรงเป็นผู้ขจัดความไม่รู้ได้แล้ว เพราะทรงเป็นผู้ได้เฉพาะความรู้ คำว่า พระพุทธเจ้านี้ มิใช่พระชนนีทรงตั้ง มิใช่พระชนกทรงตั้ง มิใช่พระภาคทรงตั้ง มิใช่พระภคินีทรงตั้ง มิใช่มิตรและอำมาตย์ตั้ง มิใช่พระญาติและผู้ร่วมสายโลหิตทรงตั้ง มิใช่สมณพราหมณ์ตั้ง มิใช่เทวดาตั้ง คำว่า พระพุทธเจ้านี้ เป็นวิโมกขันติกนาม^{๕๒} เป็นสังคิกาบัญญัติ^{๕๓} ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย เกิดขึ้นพร้อมกับการทรงได้เฉพาะพระสัพพัญญุตญาณที่โคนต้นโพธิ์ รวมความว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น^{๕๔}

^{๕๐} ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗), หน้า ๗.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๕๒} วิโมกขันติกนาม หมายถึง พระนามที่เกิดในที่สุดแห่งอรหัตตผล (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๖๒/๑๐๐).

^{๕๓} สังคิกาบัญญัติ หมายถึง การทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล, อีกนัยหนึ่งคือ บัญญัติที่เกิดด้วยการทำให้แจ้งซึ่งธรรมทั้งปวง (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๖๒/๑๐๐).

^{๕๔} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๒/๕๕๑-๕๕๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๖๒/๒๕๒-๒๕๓.

คำว่า “พุทธ” จึงหมายถึง “ท่านผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้รู้หรือริยสัจ ๔ อย่างถ่องแท้”^{๕๕} ในคัมภีร์
อรรถกถา ท่านแบ่งความหมายของพุทธเป็น ๓ คำ คือ

พระพุทธเจ้า คือท่านผู้ตรัสรู้เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตาม (บางที่เรียกว่า พระสัมมา
สัมพุทธะ) พระปัจเจกพุทธะ คือท่านผู้ตรัสรู้เองจำเพาะผู้เดียวแต่สอนผู้อื่นไม่ได้ พระอนุ
พุทธะ คือท่านผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สาวกพุทธะ บางแห่งจัดเป็น ๔
คือ สัพพัญญูพุทธะ ปัจเจกพุทธะ จตุสัจจพุทธะ คือพระอรหันต์ สุตพุทธะ คือผู้เป็น
พหูสูต^{๕๖}

ส่วนคำอธิบายเพิ่มเติมและคำที่ใช้เรียกชื่อแทนพระพุทธเจ้าปรากฏรายละเอียดใน
คัมภีร์อภิธานวรรณนา^{๕๗}

จากที่ได้วิเคราะห์คำว่า “พุทธ” ข้างต้น พอสรุปได้ว่า พุทธ หมายถึง ชื่อของบุคคลผู้ได้
บรรลุคุณสมบัติพิเศษที่ไม่มีใครแต่งตั้งให้แต่ได้มาด้วยการบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดซึ่งมีความ
แตกต่างกับปัจเจกพุทธและสาวกพุทธ เพราะปัจเจกพุทธแม้ว่าจะตรัสรู้ได้ด้วยตนเองแต่ก็
ไม่สามารถสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้ ส่วนสาวกพุทธก็ต้องอาศัยพุทธเป็นผู้สั่งสอนจึงสามารถบรรลุถึง
ความสิ้นกิเลสได้ ดังนั้น พุทธ จึงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยตนเองโดยไม่มีใครยิ่งยวดกว่า

คำว่า “ปรัชญา” มีความหมายว่า ความรอบรู้ เป็นศัพท์บัญญัติใช้กับคำว่า “Philosophy”
ในภาษาอังกฤษ มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกว่า “Philos” (Love) + Sophia (Wisdom)^{๕๘} แปลว่า ความ
รักความรอบรู้ (Love of Wisdom) เมื่อว่ากันตามความหมายตามตัวอักษร คำว่า “ปรัชญา” และ
“Philosophy” มีความหมายไม่ตรงกันนัก เพราะ “ปรัชญา” หมายถึง ความรอบรู้ ส่วน “Philosophy”
หมายถึง ความรัก อันเป็นแรงผลักดันให้แสวงหาความรอบรู้นั้น แต่เมื่อกำหนดให้คำว่า “ปรัชญา”
เป็นศัพท์บัญญัติสำหรับใช้หมายถึงคำว่า “Philosophy” นั้นแสดงว่าคำทั้งสองมีความหมายเท่ากัน
ตามหลักของการบัญญัติศัพท์ “Philosophy” มีความหมายเช่นใด “ปรัชญา” ต้องมีความหมาย
เช่นนั้น^{๕๙} กล่าวคือการแสวงหาความรู้ที่ดี ความรู้ที่แสวงหามาได้ก็ดี จัดเป็นปรัชญา หรือ

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔/๓๗๘.

^{๕๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๕.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร
: ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕-๒๑.

^{๕๘} New Webster’s Dictionary, College Edition, 1979, p. 1116.

^{๕๙} พระมธีรธรรมากรณ์ (ประยูร ธรรมจิตฺโต), เปรียบเทียบแนวคิดพุทธศาสน์กับชาครต์, (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๖), หน้า ๖.

Philosophy ทั้งนี้^{๑๑๑} เหตุนี้ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ จึงให้ความหมายว่า “ปรัชญา คือวิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง”^{๑๑๑}

จากที่แยกวิเคราะห์คำว่า พุทธ-ปรัชญา เมื่อมารวมกันจึงมีความหมายพอสรุปได้ว่า วิชาที่ว่าด้วยความรอบรู้ในสมมติสังขคือความรู้ที่อิงอาศัยโลก และความรอบรู้ในปรมาตตสังขคือความรู้ที่พ้นจากการอิงอาศัยโลก

คำว่า “เถรวาท” หมายถึง วาทะหรือลัทธิของพระเถระ, นิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ ซึ่งถือตามคติที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา ได้แก่พระพุทธศาสนาที่นับถือแพร่หลายในประเทศไทย พม่า ลังกา ลาว และกัมพูชา^{๑๑๒} จัดเป็นคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าหินยาน^{๑๑๓} หรือทักษิณนิกาย คือนิกายฝ่ายใต้^{๑๑๔}

จากที่ได้แปลความคำว่า “เถรวาท” แล้วมารวมกับคำว่า พุทธปรัชญา ก็จะได้ความว่า “พุทธปรัชญาเถรวาท” กล่าวโดยสรุปแล้ว พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง วิชาที่ว่าด้วยความรอบรู้ในสมมติสังขคือความรู้ที่อิงอาศัยโลก และความรอบรู้ในปรมาตตสังขคือความรู้ที่พ้นจากการอิงอาศัยโลก ตามแนวทางของลัทธิหินยานหรือทักษิณนิกายโดยยึดหลักของเหตุและผลเป็นสำคัญ

๒.๒.๒ ป่อเกิดแห่งความรู้

ปัญญาหรือความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีหลายระดับด้วยกัน การพัฒนาความรู้จึงมีระดับที่แตกต่างกันออกไป โดยเริ่มจากการพัฒนาความรู้ในระดับเบื้องต้นซึ่งเป็นความรู้ที่จัดอยู่ในระดับโลกียปัญญาไปจนถึงความรู้สูงสุดอันเป็นเหตุให้หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงที่เรียกว่าโลกุตตรปัญญา เบื้องต้นของการรับรู้ตามธรรมชาติของพุทธปรัชญาเถรวาทจึงอาศัยจิตเป็น

^{๑๑๑} พระราชวรมุนี (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต), ปรัชญากรีก : ป่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐), หน้า ๓.

^{๑๑๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๖๘.

^{๑๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๗๑.

^{๑๑๔} พระอุครณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัตนิก, พจนานุกรมบาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่, หน้า ๒๔๐.

^{๑๑๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๔๕๕.

พื้นฐานโดยจิตมีความสำคัญในการรับรู้อารมณ์ภายนอก ในพระอภิธรรม ได้ให้ความหมายของจิตไว้ว่า “ธรรมชาติที่คิด หรือรู้อารมณ์ ชื่อว่าจิต (จินตเตตติ จิตฺต อารมฺมณฺ วิชานาตติ อคฺโถ)”^{๑๐๕} จิตจึงเป็นธรรมชาติที่ทำให้เกิดความนึกคิดปรุงแต่งและเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ซึ่งอารมณ์ในที่นี้หมายถึงอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่จิตไปรับรู้โดยการอาศัยทวารหรืออายตนะภายใน^{๑๐๖} คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จิตเป็นนามธรรมและมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น วิญญาน มโน มนัส มนินทรีย์ เป็นต้น สภาวะของจิตมีทั้งหมด ๘๕ หรือ ๑๒๑ แต่เมื่อกล่าวโดยลักษณะแล้วมีเพียง ๑ เท่านั้นคือ การรู้อารมณ์ เมื่อใดจิตกระทบกับอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะเมื่อนั้นผัสสะย่อมเกิดขึ้นและตัวผัสสะนี้เองเป็นจุดเริ่มของความรู้ พุทธปรัชญาเถรวาทไม่เชื่อว่าสิ่งภายนอก (The objective world) เป็นมโนภาพ (Idea) หรือจิตสร้างขึ้น แต่เป็นสิ่งที่มียู่เองนอกจิตของเรา (Exists by itself outside the human mind) ดังนั้น จุดเริ่มต้นของความรู้จึงเกิดจากผัสสะกระทบกับอารมณ์ภายนอกทำให้เกิดวิญญาน (การรู้แจ้งอารมณ์) สร้างเวทนา นำไปสู่การรู้อารมณ์ ความรู้อารมณ์นำไปสู่การคิดตรองถึงอารมณ์นั้น (อายตนะภายใน + อารมณ์ + วิญญาน = ผัสสะเวทนา สัญญา สังขาร)

ในพุทธปรัชญาพระพุทธองค์ทรงจำแนกบ่อเกิดของความรู้ไว้ ๓ ทาง ที่เรียกว่า “ปัญญา ๓ อีกนัยหนึ่ง ๑. จินตามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด) ๒. สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) ๓. ภวานามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการอบรม)”^{๑๐๗} แต่ละทางนั้นสามารถเทียบได้กับตรรกวิทยาของตะวันตกดังนี้

๑. จินตามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากความคิด การพิจารณาหาเหตุผล ความรู้หรือปัญญาชนิดที่ ๒ นี้ไม่ใช่ชุดิเพราะมีประสบการณ์กับสิ่งนั้นเท่านั้น แต่ได้ครุ่นคิดตรองจากสิ่งที่ได้สัมผัสให้มีความละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น สร้างองค์ความรู้ด้วยการระบวนการของเหตุผล โดยมีกฎเกณฑ์เป็นส่วนประกอบในการสร้าง ความรู้ที่เกิดจากจินตามยปัญญาจึงเป็นพลังทางสมองแท้ (Mindful Power) โดยไม่มีประสบการณ์มาเกี่ยวข้องในการสร้าง หรือหากจะมีประสบการณ์อยู่บ้างก็มีเพียงข้อมูลในเบื้องต้นเท่านั้น ดังนั้น จินตามยปัญญาจึงเปรียบได้กับตรรกวิทยาแบบนิรนัย (Deduction) เพราะคิดหาเหตุผลโดยไม่อาศัยประสบการณ์ เทียบได้กับอนุมานประมาณ อนุมานประมาณ (Inference) คือความรู้ที่ได้จากการอนุมาน ซึ่งหมายถึงการรับรู้สิ่งหนึ่งเป็นเบื้องต้นแห่ง

^{๑๐๕} พระสังฆมณฑลสังฆราชสังฆนายก, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๖), หน้า ๘, มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมมุตตลงคหปาลิยา สหอภิธรรมมุตตวิภาวินี นาม อภิธรรมมุตตลงคหฎีกา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๖๖), หน้า ๖๖.

^{๑๐๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖.

^{๑๐๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๓-๕๐๔.

การรับรู้อีกสิ่งหนึ่ง เป็นความรู้ที่ได้รับมาโดยทางอ้อม ได้แก่ ความรู้ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยความรู้ชั้น
 ประจักษ์เป็นเหตุแล้วสาวไปถึงสิ่งที่ไม่ประจักษ์จนรู้ว่าสิ่งไม่ประจักษ์ซึ่งต้องการรู้นั้นมีอยู่หรือไม่
 เช่นเมื่อเห็นควันไฟแต่ที่ไกล ก็เกิดความรู้ตามมว่าที่นั่นมีไฟอยู่ด้วย ทั้งๆ ที่ยังไม่เห็นไฟเลย ในที่นี้
 การเห็นควันไฟเป็นความรู้ชั้นประจักษ์ การรู้ว่าไฟมีไฟอยู่ที่นั่นด้วยเป็นความรู้ชั้นอนุมาน^{๑๐๘}

๒. สุตมยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดเพราะการฟัง (Knowledge that is learned from
 other) ขอบเขตของสุตมยปัญญา ไม่ได้หมายความว่าความรู้ที่เกิดขึ้นจากการฟังเท่านั้นแต่ยังหมายถึง
 การศึกษาเล่าเรียน การอ่านตำรา หรือความรู้ที่เกิดขึ้นจากการลึมรส การสัมผัส เป็นต้น รวมความว่า
 สุตมยปัญญา คือความรู้ที่เกิดขึ้นทางประสาทสัมผัส สุตมยปัญญาจึงไม่แตกต่างไปจากตรรกวิทยา
 แบบอุปนัย (Induction) เพราะยืนยันความรู้ที่ถูกต้องว่าต้องเกิดจากผัสสะเท่านั้น ส่วนความรู้ใดๆ ที่
 ไม่ผ่านทางผัสสะถือว่าเป็นความรู้ที่ไม่ถูกต้อง เทียบได้กับศัพท์ประมาณ ศัพท์ประมาณ (Verbal
 Testimony) คือความรู้ความเข้าใจที่ได้จากตำราหรือคำบอกเล่า และต้องมีลักษณะที่เชื่อถือได้ แบ่ง
 ออกเป็น ๒ ชนิดคือ เลาลิกศัพท์ ได้แก่คำสอนของมนุษย์ที่เชื่อถือได้ เช่น ฤทธิผู้มีญาณ ไวกติศัพท์
 ได้แก่ คำสอนของเทพซึ่งหมายถึงคัมภีร์พระเวท^{๑๐๙}

๓. ภวานามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะการฝึกฝน อบรม และลงมือปฏิบัติ
 คือการปฏิบัติกัมมัฏฐานหรือสมาธิ พระพุทธศาสนาถือว่าความรู้ชนิดนี้สำคัญที่สุดเพราะเป็นความรู้
 ที่เกิดจากฉาน ไม่ใช่ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสหรือการคิดคาดคะเน แต่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้น
 เพราะความสงบแห่งจิตและความรู้ประกายวาวขึ้นในดวงจิตด้วยอำนาจแห่งฉาน พระพุทธศาสนา
 ได้แบ่งสมาธิออกเป็น ๓ อย่างคือ^{๑๑๐} อุปจารสมาธิ หมายถึง สมาธิเพียงเฉียดๆ คือเป็นสมาธิไม่มั่นคง
 เป็นแล้วหาย หายแล้วเป็น อย่างนี้เรื่อยไป สมาธิระดับนี้ยังไม่ก่อให้เกิดความรู้อะไรแต่เป็นฐานให้
 เกิดสมาธิขั้นต่อไป อัปปนาสมาธิ หมายถึง สมาธิแน่นแนบแนบสนิท ไม่หวั่นไหวคลอนแคลน ทำให้
 อภิญญา ๖ มีอภิญญา ๖ เป็นต้น เกิดขึ้นในจิตได้ ปัญญาในระดับที่ ๓ นี้เป็นวิधिพิเศษสำหรับใน
 พระพุทธศาสนาเท่านั้นซึ่งตรรกวิทยาตะวันตกไม่สามารถค้นพบได้^{๑๑๑} เทียบได้กับประจักษ์
 ประมาณ ประจักษ์ประมาณ (Perception) คือความรู้ที่ได้จากการสัมผัสระหว่างอายตนะภายในกับ

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๖.

^{๑๐๙} อติศักดิ์ ทองบุญ, **ปรัชญาอินเดียมร่วมสมัย**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐),
 หน้า ๑๗๕.

^{๑๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๕๔. (สมาธิ
 ๓ คือ สุญญตสมาธิ, อนิมิตตสมาธิ, อัปปนาคสมาธิ หรืออีกอย่างหนึ่งคือ ขณิกสมาธิ, อุปจารสมาธิ, อัปปนา
 สมาธิ)

^{๑๑๑} ประยงค์ แสนบุราณ, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๖๑-๖๓.

อายตนะภายนอก เป็นความรู้ที่ปราศจากความผิดพลาด ตามทฤษฎีนี้ การกระทบกันระหว่าง อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกจะเกิดขึ้นไม่ได้หากมโนสไม่ได้สัมผัสกับอายตนะภายใน เสียก่อน และการสัมผัสของมโนสกับอายตนะก็เกิดขึ้นไม่ได้หากอาตมันไม่ได้สัมผัสกับมโนสก่อน เพราะฉะนั้น การเกิดขึ้นของความรู้ประจักษ์จึงเริ่มด้วยการสัมผัสกันระหว่าง อาตมัน + มโนส มโนส + อายตนะภายใน อายตนะภายใน + อายตนะภายนอก^{๑๒} ความประจักษ์มี ๒ ขั้นตอน คือ นิรวัดปะ คือความรู้ขั้นคลุมเครือ ได้แก่ความรู้ว่าสิ่งๆ หนึ่งมีอยู่เท่านั้น และสวักถปะ คือความรู้ขั้นแจ่มแจ้ง ได้แก่ ความรู้ว่สิ่งนั้นคืออะไรมีคุณสมบัติอย่างไร^{๑๓} ความรู้ประจักษ์นี้แบ่งออกเป็น ๒ ชนิดคือ เถลิกะ คือความรู้ระดับสามัญ ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ชนิดคือ มานสะ ได้แก่ ความรู้ประจักษ์ภายใน เช่น รู้สึกกรัก เกลียด โกรธ สุข ทุกข์ และพาหะ ได้แก่ ความรู้ประจักษ์ภายนอก เช่น ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น เป็นต้น อเถลิกะ คือความรู้ระดับวิสามัญเป็นความรู้ระดับสูง ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากปัญญาที่ได้รับจากประสบการณ์ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ชนิดคือ สามานยลักษณะ คือความรู้ที่เกี่ยวกับลักษณะรวมของสิ่งที่อยู่ในประเภทเดียวกัน ชญาณลักษณะ คือความรู้ที่ซับซ้อนโดยการเกี่ยวเนื่องกันของสิ่งที่เรารู้ซึ่งสิ่งที่เรารู้ นั้น ไม่ได้ปรากฏแก่ประสาทสัมผัสโดยตรงแต่ปรากฏโดยอาศัยสิ่งอื่นที่เกี่ยวข้องกันและมีความทรงจำของการรับรู้ในอดีตเป็นสิ่งประกอบ เช่น เมื่อเห็นเชือกเป็นงู ไม่ใช่เชือกกลายเป็นงู แต่เพราะความทรงจำเกี่ยวกับงูที่เคยเห็นในอดีตปรากฏขึ้นในความรู้สึก ครั้นเห็นเชือกในที่ๆ มีแสงสลัวมองไม่ถนัดจึงเข้าใจผิดว่าเป็นงู โยคชะ คือความรู้ที่เกิดด้วยอำนาจสมาธิ^{๑๔}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค พระอุปติสเถระได้กล่าวถึงความรู้หรือปัญญาว่าเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยเหตุ ๑๑ ประการคือ^{๑๕} (๑) การศึกษาความหมายของคัมภีร์ (๒) การทำความดีต่างๆ (๓) การมีศัลบบริสุทธิ ดั่งข้อความที่ปรากฏว่า ปัญญาต้องมีศัลบช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ศัลบก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์...ปัญญาข่อมมีแก่ผู้มีศัลบ ศัลบข่อมมีแก่ผู้มีปัญญา...เปรียบเหมือนบุคคลใช้มือล้างมือ หรือใช้เท้าล้างเท้า^{๑๖} (๔) สมณะและวิปัสสนา (๕) อริยสัจ ๔ (๖) ศิลปศาสตร์ (๗) การทำจิตใจสงบ (๘) การอยู่ในฌานตลอดกาลทุกเมื่อ (๙) การทำจิตใจปราศจากนิรวณ (๑๐) การไม่คบคนพาล (๑๑) การคบบัณฑิต

^{๑๒} ศรีณย์ วงศ์คำจันทร์, **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, มปป.), หน้า ๓๕.

^{๑๓} สุนทร ณ รังสี, **ปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๑.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓-๑๑๕.

^{๑๕} พระอุปติสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๑๑.

^{๑๖} ที.ที. (ไทย) ๕/๓๑๗/๑๒๒.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้แบ่งความรู้หรือปัญญาออกเป็นหลายประเภทด้วยกันเช่น

ปัญญาอย่างเดียว ได้แก่ ปัญญาที่ว่าโดยลักษณะคือการตรัสรู้สภาวะธรรม ปัญญา ๒ อย่างหรือทุกปัญญา ได้แก่ ในทุกนัยที่ ๑ ประกอบด้วย โลกีย์ปัญญาและโลกุตตรปัญญา ในทุกนัยที่ ๒ ประกอบด้วย สาสวปัญญา คือปัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะทั้งหลาย จัดเป็นปัญญามีอาสวะ และอนาสวปัญญา คือปัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ จัดเป็นปัญญาไม่มีอาสวะ เป็นต้น^{๑๑๖}

ในพุทธธรรม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)ได้จำแนกความรู้ไว้หลายระดับ^{๑๑๗} ซึ่งผู้วิจัยขอสรุปประเด็นสำคัญดังนี้

๑. จำแนกความรู้โดยสภาวะ หรือโดยธรรมชาติของขั้น ๕ มี ๓ ประเภทคือ (๑) สัญญา ได้แก่ ความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในสัญชาตญาณซึ่งก็คือความจำได้หมายรู้อารมณ์ รวมทั้งความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย แบ่งออกเป็น ๒ ระดับคือ สัญญาขั้นต้น ได้แก่ ความหมายรู้ลักษณะอาการตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ โดยตรง เช่น หมายรู้ว่าสีแดง สีดำ เป็นต้น สัญญาซ่อนเร้น ได้แก่ ความหมายรู้ไปตามความคิดปรุงแต่ง เช่น รู้ว่าดี รู้ว่าไม่ดี ว่าเที่ยง ว่าไม่เที่ยง เป็นต้น (๒) วิญญาณ ได้แก่ ความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในหมวดวิญญาณขั้น (๓) ปัญญา ได้แก่ ความรู้หลักในหมวดสังขารขั้น เป็นความรอบรู้ รู้ทั่ว รู้ชัด รู้เท่าทันและตรงตามความเป็นจริง ปัญญาช่วยเสริมสัญญาและวิญญาณ ซึ่งพระสารีบุตรได้แสดงความแตกต่างกันระหว่างวิญญาณและปัญญาว่า

คนมีปัญญารู้ว่าเป็นทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางให้ถึงความดับทุกข์ ส่วนวิญญาณรู้ว่าเป็นสุข รู้ว่าเป็นทุกข์ รู้ว่าไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ แต่ทั้งปัญญาและวิญญาณนั้นก็ป็นองค์ธรรมที่ปนเคล้าหรือระคนกันอยู่ไม่อาจแยกออกบัญญัติข้อแตกต่างกันได้ ปัญญา^{๑๑๘} เป็นภาเวตัพพธรรม คือเป็นสิ่งที่ควรฝึกรอบมทำให้เจริญขึ้น ส่วนวิญญาณ^{๑๒๐} เป็นปริญญะยธรรม คือเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้หรือทำความรู้จักให้เข้าใจตามความเป็นจริง^{๑๒๑}

^{๑๑๖} คุราละเอียดใน พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล, หน้า ๗๑๓-๗๑๗.

^{๑๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๔๒-๕๔.

^{๑๑๘} ปัญญา หมายถึง มัคคปัญญา (ปัญญาในอริยมรรค)

^{๑๒๐} วิญญาณ หมายถึง วิปัสสนาวิญญาณ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๕๑/๒๕๐).

^{๑๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๕/๔๘๕.

๒. จำแนกความรู้โดยทางรับรู้ โดยยึดถือเอาอายตนะหรือทวารเป็นต้นทางของการรับรู้หลัก ผัสสะเป็นแหล่งความรู้ ความรู้ทุกอย่างเกิดขึ้นจากผัสสะ โดยอาศัยการรับรู้ผ่านอายตนะทั้ง ๖ มี ๒ ประเภทคือ (๑) ความรู้ทางปัญจทวาร คือความรู้ที่ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้แก่ การเห็น การฟัง การได้กลิ่น การลิ้มรส และสัมผัสทางกาย (๒) ความรู้ทางมโนทวาร คือความรู้ที่รู้ได้ด้วยใจ หรือเรียกว่า ธรรมารมณ์ คือสิ่งที่ใจรู้ ใจคิดได้ เป็นอารมณ์เฉพาะของใจ เช่น ความรัก ความโกรธ ดีใจ เสียใจ เป็นอารมณ์อดีตที่ได้รับรู้ไว้ด้วยอายตนะ ๕ อย่างแรก และเป็นอารมณ์ที่เนื่องอยู่กับรูปธรรมที่เป็นอารมณ์ของปัญจทวารเป็นการปรุงแต่งอารมณ์อดีตที่รับเข้ามาทางปัญจทวารพร้อมทั้งอารมณ์เฉพาะของใจและความรู้เกี่ยวกับบัญญัติจนกลายเป็นความตรึตรองคิดหาเหตุผล จินตนาการและวินิจฉัยสังการ เป็นความหยั่งรู้หรือปรัชญาเฉพาะพิเศษที่เกิดผุดขึ้นในใจที่สงบจนมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ได้ชัดเจน จนทำให้เกิดความรู้ระดับญาณหรืออภิญญา

๓. จำแนกโดยพัฒนาการทางปัญญาภายในบุคคลอยู่ในขอบเขตของการอบรม มี ๓ ประเภทคือ (๑) สัญญา คือความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมายหรือจำได้หมายรู้ซึ่งบันทึกไว้เป็นแบบเทียบเคียงและเป็นวัตถุติบของการรู้และการคิดต่อไป (๒) ทิฎฐิ คือความเห็น ความเข้าใจโดยนัย เหตุผล ได้แก่ ความรู้ที่ลงข้อสรุปอย่างใดอย่างหนึ่งและประกอบด้วยความยึดถือโดยอาการผูกพันกับตัวตนอาจเป็นความรู้ที่มาจากแหล่งภายนอก แต่ได้คิดกลั่นกรองยอมรับเอาหรือสรุปเป็นของตนเอง (๓) ญาณ คือความรู้ ความหยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ที่ผุดโพล่งสว่างแจ้งขึ้น มองเห็นตามสภาพของสิ่งนั้นๆ

๔. จำแนกโดยกิจกรรมและผลงานของมนุษย์ เนื่องด้วยการปฏิบัติทางสังคัม มี ๓ ประเภทคือ (๑) สุตตะ หรือสุตติ คือความรู้ที่ได้จากการสดับ เล่าเรียน หรือถ่ายทอดต่อๆ กันมา สุตตะเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญ เมื่อมองในแง่พัฒนาการทางปัญญาจัดเป็นปรโตโมสะซึ่งเป็นปัจจัยของสัมมาทิฎฐิ การเรียน การสอน การศึกษาเล่าเรียน ดำเนิน เรื่องเล่าต่างๆ แม้แต่พระสูตรทั้งหลายที่ปรากฏในพระไตรปิฎกก็จัดเป็นสุตตะเป็นเรื่องเล่าที่ได้ยินได้ฟังมา (๒) ทิฎฐิ คือความเห็น ทฤษฎี ลัทธิติ ความเชื่อต่างๆ ได้แก่ ความรู้ที่ได้ลงข้อสรุปให้แก่ตนเองอย่างใดอย่างหนึ่งประกอบด้วยความยึดถือผูกพันกับตัวตน เมื่อมองในแง่สังคัมโดยฐานะที่เป็นกิจกรรมและผลงานของมนุษย์เมื่อความยึดถือที่นั้นขยายออกมา มีการแสดงหรือเผยแพร่ความเห็นออกไปมีผู้เชื่อถือหรือยึดถือตามจนมีการจัดตั้งเป็นกลุ่มเป็นหมู่เป็นสำนักขึ้น (๓) ญาณ คือความรู้ ความหยั่งรู้ ความรู้บริสุทธิ์ตรงตามสภาวะหรือปัญญาที่ทำงานออกผลเป็นเรื่องๆ จนมองเห็นตลอดสายในแต่ละด้าน ญาณเป็นความรู้ระดับสูงสุดของมนุษย์ เมื่อญาณเกิดขึ้นแล้วไม่ว่าจะเป็น โลกียญาณหรือ โลกุตตรญาณจะทำให้เกิดความ

เจริญก้าวหน้าในอารยธรรมของมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณจนสามารถก่อตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น นับว่าเป็นผลงานและกิจการที่ยิ่งใหญ่ของมนุษยชาติ^{๑๒๒}

กระบวนการรับอารมณ์ดังกล่าวแบ่งเป็น ๒ ช่วงคือ ช่วงแรก เกิดขึ้นตั้งแต่อายตนะภายในจนถึงเวทนาซึ่งถือว่าเป็นการรับรู้บริสุทธิที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ช่วงที่สอง เกิดขึ้นตั้งแต่เวทนาเป็นต้นไป ถือว่าเป็นกระบวนการธรรมแบบเสวยโลก อันที่จริงแล้วกระบวนการธรรมในการรับรู้ในช่วงที่สองนี้เมื่อพิจารณาภายหลังจากการเกิดเวทนาแล้วสัญญาหรือความหมายรู้นั้นสามารถแบ่งออกเป็น ๒ สายคือ^{๑๒๓} (๑) สายวิวิฏฐ หรือสัญญาบริสุทธิ เป็นการรับรู้ตามสภาวะจริงของธรรมชาติที่ไม่ผ่านการปรุงแต่งใดๆ ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตนหรือความยึดถือว่าเป็นของตนเข้าไปเกี่ยวข้อง ความรู้ชนิดนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วสามารถทำให้ตัดสังสารวัฏนำไปสู่ความหลุดพ้นคือบรรลุพระนิพพานได้ (๒) สายสังสารวัฏ หรือบัญญัติสัญญา เป็นการรับรู้ที่ผ่านการปรุงแต่งจากทวารต่างๆ ทำให้ความจริงบางอย่างถูกบดบังไป จึงเป็นสาเหตุนำไปสู่ความรู้ที่ผิดพลาดจากความเป็นจริง ดังนั้น การปฏิบัติธรรมหรือการเจริญจิตตภาวนาจึงเป็นการควบคุมกระบวนการรับรู้ไม่ให้ผ่านการปรุงแต่งจากสิ่งยั่วเย้าภายนอกทำให้บุคคลนั้นสามารถเดินเข้าสู่สัญญาบริสุทธิและบรรลุถึงมรรค ผล นิพพาน ได้ในที่สุด

กระบวนการนี้เป็นระบบการรับรู้โดยมีผัสสะเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างการรับรู้บริสุทธิกับกระบวนการสังสารวัฏคือหมุนวนไปไม่สามารถก้าวต่อไปสู่ผลอันสูงสุดที่สามารถเข้าถึงได้ เพราะกระบวนการตั้งแต่เวทนาไปจะนำไปสู่การเสวยอารมณ์ กล่าวคือ เวทนาเป็นเหตุแห่งการคิดปรุงแต่งเพราะมนุษย์ไม่ได้หยุดอยู่แค่เพียงการรับรู้อารมณ์ภายนอกเท่านั้น แต่ต้องก้าวไปสู่การคิดปรุงแต่งอันเป็นไปในการเสพอารมณ์เหล่านั้น ดังข้อความที่ปรากฏในมรุตปิณฑกิสุตระว่า

จักขุวิญญาณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณ์ ... โสตวิญญาณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตะและสัททารมณ์ ... ชานวิญญาณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยชานะและคันธารมณ์ ... ชิวหาวิญญาณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวหาและรสารมณ์ ... กายวิญญาณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพารมณ์ ... มโนวิญญาณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์
 ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใดย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์ใดย่อมตรีกอารมณ์นั้น บุคคล

^{๑๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๔๒-๕๔.

^{๑๒๓} พระชเนศ จานิสฺสโร (ปานหัวไม้), “การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับ เอ.เจ.แอร์”, หน้า ๓๘.

ตรีการมณเฑียรโดยอมคิปรุงแต่งอารมณเฑียรนั้น บุคคลคิปรุงแต่งอารมณเฑียรใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณเฑียรนั้นเป็นเหตุ แง่ต่างๆ แห่งปปัญจสัญญาข้อมกรอบังามุขในธรรมารมณเฑียรทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางใจ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน^{๑๒๔}

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความรู้^{๑๒๕} ๒ ประการคือ ปรโตโมสะ และโยนิโสมนสิการ ทั้งสองนับว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดความรู้ หรือความเห็นที่ถูกต้องขึ้นมาได้ ดังมีพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฏฐิมี ๒ ประการคือ ปรโตโมสะ คือการได้สดับจากบุคคลอื่น และโยนิโสมนสิการ คือการมนสิการโดยแยกกาย^{๑๒๖} โดยทั้งสองสามารถสงเคราะห์เข้ากับแหล่งกำเนิดข้างต้นได้ดังนี้ โยนิโสมนสิการสงเคราะห์เข้ากับแหล่งกำเนิดภายใน เป็นการใช้ความคิดถูกต้อง คือการกระทำในใจโดยแยกกายมองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สวเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออกวิเคราะห์หาคำด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ข้อนี้จัดเป็นองค์ประกอบภายในและจัดเป็นฝ่ายปัญญา^{๑๒๖} ปรโตโมสะ สงเคราะห์เข้ากับแหล่งกำเนิดภายนอก เป็นเสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือการรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียนความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร^{๑๒๗} ท่านยังได้กล่าวถึงโยนิโสมนสิการว่า เป็นมูลแห่งวิวิฏฐเพราะเมื่อโยนิโสมนสิการเกิดขึ้นก็นำไปสู่การปฏิบัติตามมรรคมืด ๘ ซึ่งมีสัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า สัมมาทิฏฐิก็คือวิชา (ความรู้หรือปัญญา) เมื่อวิชาเกิดขึ้น อวิชาก็ดับไป เมื่ออวิชาดับ กระบวนธรรมนิโรธวารแห่งปฏิจสงมุขบาทก็ดำเนินไป นำสู่ความดับทุกข์ได้ในที่สุด^{๑๒๘} ตามนัยนี้ โยนิโสมนสิการจึงเป็นบ่อเกิดของปัญญา และปัญญาก็ต้องอิงอาศัยโยนิโสมนสิการจึงเกิดขึ้นได้ เปรียบเหมือนคนเกี่ยวข้าวต้องจับต้นข้าวด้วยมือข้างหนึ่งแล้วก็จับเกี่ยวเพื่อตัดต้นข้าวด้วยมืออีกข้างหนึ่งต้นข้าวจึงจะขาดได้ ดังข้อความที่พระนาคเสนถวายวิสัชนาแก่พระเจ้ามิลินท์ในมิลินทปัญหาว่า มนสิการมีลักษณะยกขึ้น ปัญญามีลักษณะตัด และได้กล่าวถึงลักษณะของความรู้คือปัญญาพร้อมทั้งอุปมาไว้ว่า ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดมืดคืออวิชา ทำความสว่างคือวิชาให้เกิดขึ้น ส่องแสงคือญาณ ทำอริยสังข์ทั้งหลายให้ปรากฏ แต่นั้น พระโยคาวจรย่อมเห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า สิ่งนี้ไม่เที่ยง สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้ไม่ใช่ตัว เหมือนนุรุชคือไฟเข้าไปในเรือนที่มีด

^{๑๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓-๒๑๔.

^{๑๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๕๑.

^{๑๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๖.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

^{๑๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๗๒.

ไฟที่เข้าไปแล้วนั้นย่อมกำจัดความมืดทำความสว่างให้เกิด ส่องสว่างทำรูปให้ปรากฏ ฉันท ปัญญา เมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดมืดคืออวิชชา ทำความสว่างคือวิชชาให้เกิด ส่องแสงคือญาณ ทำอริยสัจทั้งหลายให้ปรากฏ ฉันทัน^{๑๒๕}

นอกจากนี้ ความรู้ในพุทธปรัชญาอาศัยระบบการรับรู้แบบธรรมชาติแล้วจึงเริ่มพัฒนาจากระดับเบื้องต้นจนเป็นความรู้ระดับสูง แบ่งได้ ๖ ระดับ ดังต่อไปนี้

๑. ความรู้ระดับวิญญาณ (Consciousness) คือความรู้แจ้งอารมณ์เป็นความรู้เริ่มแรกเมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้น ซึ่งจะกลายเป็นเวทนาต่อไปจึงจะกำหนดได้ว่าเป็นอะไรต่อไป เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทวารทั้ง ๖ เป็นฐานดังนี้

ตาสัมผัสกับรูปเกิดความรู้ขึ้น เรียกว่า จักขุวิญญาณ หูสัมผัสกับเสียงเกิดความรู้ขึ้น เรียกว่า โสตวิญญาณ จมูกสัมผัสกับกลิ่นเกิดความรู้ขึ้น เรียกว่า ฆานวิญญาณ ลิ้นสัมผัสกับรสเกิดความรู้ขึ้น เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ กายสัมผัสกับโผฏฐัพพะเกิดความรู้ขึ้น เรียกว่า กายวิญญาณ ใจสัมผัสกับธรรมเกิดความรู้ขึ้น เรียกว่า มโนวิญญาณ^{๑๓๐}

ความรู้ระดับวิญญาณนี้เป็นความรู้ที่มีความบริสุทธิ์เนื่องจากการรู้โดยตรงในระยะแรกยังไม่มีการให้รายละเอียดหรือความหมายอะไร คือเมื่อตาเห็นรูปก็รู้เพียงว่าเห็นเท่านั้นแต่ไม่รู้ว่าป็นรูปอะไร การเกิดขึ้นของความรู้ระดับวิญญาณนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ อายตนะ อารมณ์ และจิตทำหน้าที่จดจำ

๒. ความรู้ระดับสัญญา (Perception) หมายถึง การกำหนดได้หมายรู้ คือความรู้ระดับกำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์นั้นๆ ได้ มีความละเอียดกว่าความรู้ระดับวิญญาณ เกิดขึ้นโดยอาศัยการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์เดิมหรือความรู้เก่ากับความรู้อื่น แบ่งออกเป็น ๖ อย่างตามทางแห่งการรับรู้คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา และธัมมสัญญา ความรู้ระดับสัญญานี้คือกระบวนการเรียกเก็บรวบรวมและสะสมข้อมูลของการเรียนรู้และวัตถุสืบสำหรับความคิด

๓. ความรู้ระดับทัญญู หรือมโนภาพ (Conception) หมายถึง ความเห็นซึ่งรวมถึงความเชื่อถือความเข้าใจตามนัยเหตุผล ความรู้ที่เป็นตรรกะแนวคิดหรือทฤษฎีต่างๆ ที่เกิดขึ้นหลังจากการฟัง การคิด ที่เป็นไปตามกระบวนการทางเหตุผลหรืออนุมาน เป็นการเห็นความจริงรวบยอดที่

^{๑๒๕} ดูรายละเอียดใน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, **มิลินทปัญหา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔, ๔๑-๔๒.

^{๑๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖, สัง.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๒๑/๘๑.

อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่างๆ ซึ่งเป็นความรู้ที่ได้จากการคิดแบบวิเคราะห์เปรียบเทียบแล้วทำการสังเคราะห์สรุปรวบรวมกลายเป็นพรรณนะ มโนภาพ หรือความเข้าใจ เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการฟังหรือศุขมยปัญญา และการคิดที่เรียกว่าจินตามยปัญญา ตามพรรณนะของพุทธปรัชญาแบ่งความรู้ระดับทฤษฎีออกเป็น ๒ ประเภทคือ มิจฉาทฤษฎี คือความเห็นที่ผุดจากความเห็นจริงเป็นไปเพื่อสร้างโลกสร้างกิเลส และสัมมาทฤษฎี คือความเห็นชอบเห็นความจริง ได้แก่ การเห็นที่ถูกต้องตามอริยสัจ ๔ สมดังพุทธพจน์ที่แสดงไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัมมาทฤษฎีคืออะไร คือความรู้ในทุกข์ ความรู้ในสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า สัมมาทฤษฎี^{๑๑๑} สัมมาทฤษฎีเท่านั้นจึงจะถือว่าเป็นปัญญาที่ตรงตามพรรณนะของพุทธปรัชญา

๔. ความรู้ระดับอภิญญา (Extrasensory Perception) คือความรู้ที่เกิดขึ้นจากความสามารถพิเศษทางจิต ผ่านการฝึกจิตให้มีพลังโดยไม่ต้องอาศัยประสาทสัมผัสใดๆ ทั้งเป็นสิ่งที่สามารถรับรู้ได้โดยไม่ขึ้นกับกาลและเทศะ (Time and Space) การรับรู้ระดับนี้เมื่อเกิดขึ้นสามารถที่จะรับรู้สิ่งต่างๆ ได้เกินวิสัยสามัญของมนุษย์ เรียกความรู้แบบนี้ว่า อภิญญา มี ๖ ประการคือ (๑) อิทธิวิธี คือความสามารถแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น คนเดียวทำให้เป็นหลายคน ทำที่มีดให้สว่าง (๒) ทิพพโศตระ คือความสามารถในการได้ยินเสียงทั้งเสียงทิพย์เสียงมนุษย์ทั้งระยะใกล้และไกล (๓) เจโตปริยญาณ คือการรู้จักคนอื่น สามารถทำนายได้ว่าเขาคิดอย่างไร (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือความสามารถระลึกชาติในอดีตได้ (๕) ทิพพจักขุ คือความสามารถในการมองเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้จุติเป็นอันมาก (๖) อาสวักขยญาณ คือความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะกิเลส^{๑๑๒} ความรู้ระดับอภิญญาทั้ง ๖ นี้ อภิญญา ๕ ข้อแรกจัดเป็นโลกียอภิญญา คือเป็นความรู้ระดับสามัญทั่วไป ผู้ที่ได้ อภิญญาเหล่านี้อาจเป็นสัมมาทฤษฎีหรือมิจฉาทฤษฎีก็ได้ อภิญญาที่ ๖ คืออาสวักขยญาณ จัดเป็นโลกุตตรอภิญญา เป็นความรู้ระดับสูง ผู้ได้อภิญญาข้อนี้จะเป็นสัมมาทฤษฎีเท่านั้น

๕. ความรู้ระดับญาณ (Intuitive Insight) คือความรู้ที่เกิดขึ้นจากการหยั่งรู้สภาวะแห่งความจริงทั้งหลายตามความเป็นจริงเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะภายในตัวของผู้นั้น เป็นการเรียนรู้โดยประสบการณ์ตรงผ่านขั้นตอนการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา^{๑๑๓} ความรู้ระดับญาณนี้มีขั้นตอนแห่งการเจริญที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณ ๘ คือ (๑) อุทกัพพญาณ คือญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่ามีลักษณะเกิดขึ้นและเสื่อมไปเสมอๆ เหมือนฟองน้ำและหยับแฉกที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยแล้วแตกดับไป (๒) วัชคญาณ คือญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่ามีลักษณะเคลื่อนที่สลายไป

^{๑๑๑} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖-๑๒๘.

^{๑๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๕๔-๓๕๖, อัง.นักรก. (ไทย) ๒๒/๒/๔๑๒-๔๑๔.

^{๑๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๓๒, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๒, ๘๓-๘๑/๓๐๕, ๓๑๒-๓๒๐.

เหมือนกระแสน้ำไหลต่อกันไปเรื่อยๆ เห็นความเกิดดับว่ามีลักษณะอย่างเดียวกัน โดยตลอดและเปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่สภาพหนึ่ง (๓) ภัยอุปฏฐานญาณ คือญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่าเป็นสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว ปรากฏประหนึ่งว่าเป็นทุกข์โทษมีภัยนานาชนิด ซึ่งเมื่อเกิดมีนามรูปขึ้นมาแล้วจะไม่ให้เกิดทุกข์นั้นเป็นไปไม่ได้ (๔) อาทีนวญาณ คือญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่าเต็ม ไปด้วยทุกข์โทษที่น่าเบื่อหน่ายที่สุดเป็นที่ประชุมของโรคภัยไข้เจ็บทุกชนิดไม่น่าอภิรมย์ยินดีแต่อย่างใด (๕) นิพพิทาญาณ คือญาณที่เล็งเห็นนามรูปว่าเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่ายยิ่งขึ้น จนถึงถอนจากมาราคะออกจากรูปได้ รู้สึกเบื่อหน่ายต่อนามรูปนั้นเป็นอย่างมาก (๖) มุญจितุกัมมตาญาณ คือญาณที่เล็งเห็นเหตุผลว่าเมื่อมีนามรูปภัยอันตรายสิ่งน่าเบือน่ากลัวทั้งหลายย่อมไม่มีจึงเกิดความพอใจใครจะหนีไปให้พ้นจากรูปนั้นเสีย (๗) ปฏิสังขยาญาณ คือญาณที่เล็งเห็นเหตุผลว่าเป็นเครื่องปลดปล่อยตนจากรูป คือเห็นเหตุปัจจัยปรุงแต่งนามรูปแจ่มแจ้งตามความเป็นจริง เมื่อเห็นเหตุปัจจัยของนามรูปยังอยู่จะปรารถนาให้นามรูปดับไปก็ย่อมไม่ได้ เมื่อใดกำจัดเหตุปัจจัยของนามรูปได้แล้ว เมื่อนั้นนามรูปย่อมดับไป อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม เป็นเหตุปัจจัยสร้างนามรูปขึ้นมา อาหารเป็นปัจจัยสืบต่อรูปกายให้เจริญ อายุตนะและผัสสะเป็นปัจจัยสืบต่อนามกายให้เป็นไป เมื่อพิจารณาเห็นเหตุผลดังนี้ จิตย่อมมีกำลังมั่นคง ดำเนินไปในแนวทางเพื่อกำจัดเหตุปัจจัยของนามรูปยิ่งขึ้น (๘) สังขารูปেকขาญาณ คือญาณที่เล็งเห็นเหตุผลว่านามรูปเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันและเป็นธรรมดาต้องมีการเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งบีบคั้น ไม่อยู่ในอำนาจใครจะไปฝืนธรรมดาของมันย่อมเป็นการไม่สมควร แล้ววางใจเป็นกลางในนามรูปไม่ดีใจหรือเสียใจในความเปลี่ยนแปลงของสังขาร (๙) สัจจานุโลมิกญาณ คือญาณที่เล็งเห็นอริยสังขาร ๔ ประการอย่างแจ่มชัดตามกำลังของญาณทรศณะนั้นแล้ว กำจัดกิเลสให้ขาดไปตามกำลังของอริยมรรคญาณที่เกิดขึ้นถึง ๔ ขั้นตามลำดับ ขั้นสุดท้ายสามารถทำลายอาสวะให้เด็ดขาดไปจากตัวเองโดยสิ้นเชิง ผู้บรรลุถึงขั้นนี้เรียกว่า พระอรหันต์^{๑๓๔}

๖. ความรู้ระดับตรัสรู้หรือสัมโพธิ (Enlightenment) คือความรู้ระดับญาณขั้นสูงสุดในพุทธปรัชญา เป็นญาณที่รู้ว่าตนหลุดพ้นจากสภาวะธรรมฝ่ายสังขตะทั้งปวง และเมื่อได้บรรลุโลกุตตรธรรมก็รู้ว่าตนได้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว กิจที่จะพึงทำทุกอย่างก็ได้ทำเสร็จแล้ว ได้บรรลุถึงความ เป็นอิสระจากโลกิยธรรมทั้งหมดโดยสมบูรณ์ ไม่มีกิจที่ต้องทำอีกต่อไป ความรู้ระดับนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีเงื่อนไข ๓ ประการคือ ได้ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ บริบูรณ์ด้วยดี มีความรู้ระดับญาณเกิดขึ้นแล้วโดยสมบูรณ์ และเกิดความเปลี่ยนแปลง ๕ ประการคือ เปลี่ยนแปลงทาง

^{๑๓๔} คุรยละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๑๒๑/๗-๑๘๗.

ปัญญา เปลี่ยนแปลงทางคุณภาพจิต เปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ เปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ และ เปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม^{๑๓๕}

แหล่งที่มาหรือบ่อเกิดของความรู้ดังกล่าว ปรัชญาอินเดียทุกสำนักให้ความเชื่อถือและยอมรับ ต่างแต่กระบวนการและวิธีการอธิบายข้อปลีกย่อยเท่านั้นที่ต่างกันออกไป เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ปรัชญาฝ่ายตะวันออกโดยเฉพาะปรัชญาอินเดียยอมรับความรู้ที่ได้โดยตรงจากประสาทสัมผัสอย่างหนึ่งและยอมรับความรู้ที่ได้โดยอ้อมที่อาศัยสื่อกลางอย่างหนึ่ง นักปรัชญาตะวันออก มีทรรศนะว่า แหล่งที่มาหรือบ่อเกิดของความรู้ได้มาโดยอาศัยประมาณ ๓ ประการคือ ประจักษ์ประมาณ ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสทั้งห้า มี ตา หู จมูก เป็นต้น ปราภฏเป็นความรู้ชัดแจ้งในตัวเอง อนุমানประมาณ ได้แก่ ความรู้ที่ได้จากการคาดคะเน การเก็งความจริง ถึงแม้จะไม่ประจักษ์ต่อประสาทก็สามารถคาดคะเนถึงความจริงได้ ศัพท์ประมาณ ได้แก่ ความรู้ที่ได้จากสื่อกลาง เช่น ความรู้ที่ได้จากคำสอนของพระศาสดา ครู อาจารย์ คัมภีร์ เป็นต้น

ข้อความดังกล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า จากการแบ่งประเภทของความรู้ตามทรรศนะของนักปรัชญาฝ่ายพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นย่อมมีทรรศนะที่ต่างกัน ส่วนความเห็นของผู้วิจัยเมื่อนำความรู้ที่กล่าวไว้ข้างต้นมาจัดเพื่อให้มองเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ (๑) ความรู้ภายใต้วิสัยโลก หรือที่เรียกว่า โลกียปัญญา (๒) ความรู้เหนือวิสัยโลก หรือที่เรียกว่า โลกุตตรปัญญา

ความรู้ระดับวิญญาน ระดับสัญญา ระดับทัญญู และระดับอภิญญา ๕ ข้อข้างต้น จัดเป็นความรู้ระดับโลกียะ ส่วนอภิญญาข้อที่ ๖ คืออัสวักขญาน กับความรู้ระดับญาณ และความรู้ระดับตรัสรู้หรือสัมโพธิ จัดเป็นความรู้ระดับโลกุตตระ การแบ่งความรู้ออกเป็นเช่นนี้อาศัยเป้าหมายของพุทธปรัชญาเถรวาทคือการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงเป็นหลัก เมื่อพิจารณาเหตุผลต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยจึงสรุปว่าบ่อเกิดของความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทเกิดขึ้นจากบ่อเกิด ๒ แหล่งด้วยกันคือ

๑. เกิดขึ้นจากภายนอก (External Source) บ่อเกิดชนิดนี้ได้แก่ ภายนอกทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายในทำให้เกิดเป็นความรู้ต่างๆ ขึ้นมา พระพุทธศาสนาเรียกว่า วิญญาน แปลว่า ความรู้แจ้ง คือความรู้ตามข้อเท็จจริงด้วยอำนาจของประสาทสัมผัสเท่านั้น ไม่ใช่ความรู้ที่จะทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ บางครั้งความรู้ชนิดนี้อาจทำให้หลงผิดก็ได้เพราะถ้าปฏิบัติในตอนเริ่มแรกไม่ถูกต้อง การรับรู้ก็จะ

^{๑๓๕} บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : ธนการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๕๕.

ไม่บริสุทธิ์ แต่จะกลายเป็นกระบวนการรับรู้ที่รับใช้กระบวนการเสพเสวยโลก หรือเป็นส่วนประกอบของกระบวนการแบบสังสารวัฏไปเสีย ทำให้ได้รับความรู้ที่บิดเบือน เอนเอียง เคลือบแฝง มีอคติ ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงหรือตรงกับสถานะที่มันเป็น การรับรู้ในระดับนี้ท่านจึงสอนให้วางใจเป็นกลาง

๒. เกิดขึ้นจากภายใน (Internal Source) บ่อเกิดชนิดนี้ได้แก่ อายตนะภายใน คือ อินทรีย์หรือทวารทั้ง ๖ ได้แก่ จักขุนทรีย์ โสณินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ และมโนทวารีย์ ซึ่งทำหน้าที่เป็นใหญ่ภายในอินทรีย์จึงถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดแรกที่ทำให้เกิดความรู้ประเภทอื่นๆ หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นภายในดวงจิตโดยไม่ผ่านประสาทสัมผัสใดๆ แต่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญเพียรทางจิตและจิตได้สมาธิระดับอัปนาสมาธิซึ่งพระพุทธศาสนาเรียกว่า อภิญญา แปลว่า ความรู้ยิ่งยวด คือความรู้ที่สามารถดำเนินไปสู่ความหลุดพ้นจากกองทุกข์ได้ ดังนั้น ความรู้ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญาจึงเป็นความรู้ระดับสูงคือความรู้ในระดับญาณหรือระดับโลกุตตรปัญญาเพราะเป็นความรู้อันประเสริฐเป็นความรู้ที่เกิดเมื่อหมดความสงสัยหมดอวิชชาอันเป็นความรู้หรือปัญญาของพระอรหันตบุคคล

๒.๒.๓ ธรรมชาติแห่งความรู้

พุทธปรัชญามีทฤษฎีต่อธรรมชาติของโลกและชีวิตว่ามีลักษณะที่เหมือนกันกล่าวคือ มีลักษณะที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาซึ่งเรียกว่าสามัญลักษณ์ หรือกฎไตรลักษณ์ กฎนี้เป็นกฎธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบหรือตรัสรู้แล้วนำมาแสดงและเผยแผ่ให้มนุษย์ทั้งหลายได้รับทราบ พระองค์มิใช่เจ้าของกฎธรรมชาติแต่อย่างใด ดังที่มีพระดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ชาติุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุชาติุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง...สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง...สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์...ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา^{๑๓๖}

กฎธรรมชาติ หรือกฎไตรลักษณ์ที่กล่าวถึงนี้ได้แก่ อนิจจตา ความเป็นสภาพที่ไม่เที่ยงทุกขตา ความเป็นทุกข์ ที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และอนัตตตา ความเป็นสภาพมิใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจหรือความบังคับของใคร การเปลี่ยนแปลงปรวนแปรของสิ่งต่างๆ ที่เป็นไปตามลักษณะ

^{๑๓๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

ทั้ง ๓ ประการนี้เป็นเรื่องสามัญที่มนุษย์รับรู้และเข้าใจได้ ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีความคิด มีเหตุผลรู้จักสังเกตเปรียบเทียบสิ่งที่ตนพบเห็นและมีประสบการณ์เกี่ยวกับความจริงเหล่านี้อยู่ตลอดเวลา

นอกจากมีทรรศนะต่อโลกตามความเป็นจริงของสามัญลักษณะแล้วยังกล่าวถึงวิถีทางแห่งการล่วงพ้นจากความทุกข์ให้ประสบกับความสุขอย่างยิ่งยวดกล่าวคือพระนิพพานอีกด้วย โดยสอนว่าธรรมชาติของมนุษย์คือความทุกข์ ความสุขก็คือการหลุดพ้นจากความทุกข์ การที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ต้องเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร ทำไมจึงเกิดความทุกข์ได้ ทางใดที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ ทางนั้นเป็นทางที่ถูกต้อง^{๑๓๓} และทางที่ถูกต้องอันจะทำให้ล่วงพ้นจากความทุกข์ตามหลักของพระพุทธศาสนานี้ก็คือทางสายกลางหรืออัฐมมังคละมรรค ทางสายกลางนี้เป็นหนทางที่จะนำมนุษย์ผู้มีปัญญาซึ่งตระหนักรู้หลักความจริงของโลกและชีวิตฝึกฝนพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาให้ข้ามพ้นจากความทุกข์ประสบบรมสุขคือนิพพานได้ เช่น พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวก พระองค์และพระอริยสาวกเดิมเป็นเพียงมนุษย์สามัญแต่ว่ามีปัญญาตระหนักรู้ความจริงของโลกและชีวิตว่า มีความผันแปร ไม่แน่นอน เป็นทุกข์ จึงทรงฝึกฝนพัฒนาศกยภาพและบำเพ็ญเพียรด้วยหลักไตรสิกขาหรืออัฐมมังคละมรรคทำให้ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนำพระองค์ให้ข้ามพ้นจากทะเลแห่งความทุกข์และห้วงแห่งสังสารวัฏได้ มนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่ฝึกฝนได้ และสามารถที่จะพัฒนาศกยภาพของตนให้บรรลุเป้าหมายที่ประเสริฐและดีงามซึ่งต่างจากสัตว์อื่นทั่วไปที่เกิดมาด้วยสัญชาตญาณแล้วก็ตายไปด้วยสัญชาตญาณ ผู้ที่ฝึกฝนตนจนบรรลุเป้าหมายสูงสุดท่านกล่าวว่าประเสริฐเลิศกว่าเทวดาทั้งหลาย กระทั่งแม้แต่พระพรหมก็เคารพกราบไหว้บูชา^{๑๓๔}

มนุษย์นั้นเป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งของโลกเหมือนกับสัตว์โลกประเภทอื่นๆ การเกิดขึ้นของมนุษย์เป็นการเกิดขึ้นตามกระบวนการของธรรมชาติมิใช่เกิดจากการสร้างสรรค์ของพระเจ้าแต่อย่างใด ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา มนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่มีชีวิต เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในโลกเช่นเดียวกับสัตว์โลกชนิดอื่นๆ ซึ่งมีความเห็นแตกต่างจากปรัชญาศาสนาเทวนิยมอื่นๆ ที่สอนว่า มนุษย์และโลกเกิดจากการสร้างสรรค์ของพระเป็นเจ้า การที่บางท่านคิดและเข้าใจว่าโลกและ

^{๑๓๓} ปรีชา ช้างขวัญยืน, *ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๕.

^{๑๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓.

มนุษย์เกิดจากการสร้างสรรค์ของพระเป็นเจ้าเป็นความคิดและความเข้าใจที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของ
อวิชชาคือความไม่รู้แจ้งสิ่งทั้งปวงตามสภาพความเป็นจริง^{๑๑๕}

มนุษย์ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญาจึงประกอบด้วย ๒ ส่วนคือ ร่างกาย (รูป) และจิต
(นาม) ส่วนที่เป็นร่างกายนั้นแม้จะมีความเปลี่ยนแปลงแปรปรวนอยู่ตลอดเวลาแต่ก็เป็นสิ่งที่สังเกต
ได้ไม่ยากเพราะสามารถมองเห็นได้ด้วยตา ส่วนที่เป็นจิตนั้นเป็นสิ่งที่มองด้วยตาเปล่าไม่เห็นจึงต้อง
ใช้ความรู้สึกเป็นสำคัญซึ่งพุทธปรัชญามีทฤษฎีเกี่ยวกับธรรมชาติของจิตดังนี้คือ (๑) ดินรน
(ผนุหน) หมายความว่า ดินรนออกไปปรับอารมณ์ที่มากกระทบตามทวารต่างๆ ท่านเปรียบเหมือนปลา
ที่ถูกเหวี่ยงขึ้นบกซึ่งมีแต่จะดินลงน้ำท่าเดียว (๒) กวัดแกว่ง (จปถ) หมายความว่า ขาดความมั่นคง
แม้บางครั้งจะมองดูสงบนิ่ง แต่เมื่อมีอารมณ์มากกระทบเข้าก็อดที่จะหวั่นไหวไปตามอารมณ์นั้นๆ
ไม่ได้ (๓) รักษายาก (ทुरुกข) หมายความว่า การที่จะรักษาได้มั่นคงคิดอยู่แต่สิ่งที่ดีตลอดเวลา
เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก (๔) ห้ามได้ยาก (ทุนุณิวารย) หมายความว่า ไม่ใช่แต่เพียงการรักษาจิตให้อยู่ใน
ความดีเท่านั้นที่ทำได้ยาก แม้การห้ามจิตจากความชั่ว คือความพยายามระวังจิตไม่ให้คิดในสิ่งที่ไม่ดี
นั้นก็ทำได้ยากเหมือนกัน (๕) ข่มได้ยาก (ทุนุณิคุห) หมายความว่า เมื่อจิตเคลื่อนกลิ้งอยู่กับความ
ชั่วแล้วการที่จะบังคับให้จิตถอยห่างออกมาจากความชั่วก็เป็นสิ่งที่ทำได้ยากเหมือนกัน^{๑๑๖} ลักษณะ
ของจิตดังกล่าวมาแสดงให้เห็นว่าจิตของปุถุชนนั้นดินรนกลับกลอกเกี่ยวเกาะอารมณ์อยู่ตลอดเวลา
การเกี่ยวเกาะเช่นนั้นเองที่ทำให้มนุษย์ปุถุชนพลัดตกลงไปในหุบเหวแห่งอกุศลธรรมเนื่องๆ แม้ว่า
บางครั้งความคิดที่เป็นกุศลจะเกิดขึ้นมาบ้าง แต่อกุศลก็จะเกิดขึ้นมาหลอกต่อให้มนุษย์หันให้กับ
กุศลแล้วเดินตามมันไป จิตของปุถุชนตกอยู่ในลักษณะเช่นนี้เองจึงทำให้ต้องประสบกับความทุกข์
อย่างใหญ่หลวง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าลักษณะแห่งจิตของปุถุชนจะมีธรรมชาติดังกล่าวข้างต้นแต่ไม่ได้
หมายความว่าพุทธปรัชญาจะมองธรรมชาติของมนุษย์ในเชิงลบอย่างเดียวนั้นนักปรัชญาฝ่าย
มนุษยนิยมบางท่าน เช่น ชุน จื่อ มองมนุษย์ว่า “ธรรมชาติของมนุษย์มีแต่ความชั่วร้าย”^{๑๑๗} หรือมอง
ด้านดีเพียงอย่างเดียวเหมือนเม่งจื่อที่มองมนุษย์ว่า “มนุษย์ทุกคนเกิดมาดีอยู่แล้วตามธรรมชาติ”^{๑๑๘}
พุทธปรัชญามองธรรมชาติด้านจิตของมนุษย์ทั้งด้านลบและด้านบวก มนุษย์ปุถุชนแม้จะมีธรรมชาติ

^{๑๑๕} สุนทร ณ รั้งยี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๕๑), หน้า ๘๒.

^{๑๑๖} บรรจบ บรรณรุจิ, จิต มโน วิทยญาณ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๓๕-๕๐.

^{๑๑๗} S, Radhakrishnan, *The Concept of Man*, (London George Allen and Unwin, 1966), p. 184.

^{๑๑๘} Ibid, p. 183.

ด้านจิตดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่ธรรมชาติดังกล่าวนี้จะหายไปเมื่อได้รับการฝึกฝนพัฒนาให้ตั้งอยู่ใน
 ครรลองที่ถูกต้องและดีงามกล่าวคือ ศีล สมาธิ และปัญญา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุคคลผู้มีปัญญาเท่านั้น ดัง
 พระพุทธพจน์ว่า

จิตที่คึ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก

ผู้มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้

เหมือนช่างศรดัดลูกศรให้ตรง ฉะนั้น”^{๑๔๓}

การฝึกจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงง่าย

ชอบใฝ่หาแต่อารมณ์ที่ปรารถนา จัดเป็นความดี

เพราะจิตที่ฝึกดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้”^{๑๔๔}

ผู้มีปัญญาควรรักษาจิต

ที่เห็น ได้ยากยิ่ง ละเอียดยิ่ง

ชอบใฝ่หาแต่อารมณ์ที่น่าปรารถนา

เพราะจิตที่คุ้มครองแล้วย่อมนำสุขมาให้”^{๑๔๕}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวจะเห็นว่ามนุษย์ปุถุชนแม้จะมีธรรมชาติเช่นนั้นแต่ก็สามารถ
 ฝึกฝนพัฒนาตนได้ ผู้มีปัญญาที่สามารถฝึกฝนจิตพัฒนาตนให้ก้าวล่วงธรรมชาติดังกล่าวได้ท่าน
 เรียกว่าเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐหรืออริยบุคคล

ธรรมชาติของความรู้ในพุทธปรัชญาเน้นความรู้ภายในหรือความรู้จักตัวเองเป็นหลัก
 ดังพระพุทธพจน์ว่า อนึ่ง เราบัญญัติโลก ความเกิดขึ้นแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติให้
 ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง”^{๑๔๖} ความรู้ที่เกิดประจักษ์ด้วย
 ตนเองหรือความรู้ขึ้นจริงเท่านั้น พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญเป็นอันดับหนึ่ง ดังนั้น เค เอ็น ฮย

^{๑๔๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๓๕.

^{๑๔๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖.

^{๑๔๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖/๓๖.

^{๑๔๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๕/๗๔. (โลก ได้แก่ ทุกขสัง, ความเกิดแห่งโลก ได้แก่ สมุทัยสัง, ความ
 ดับแห่งโลก ได้แก่ นิโรธสัง, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ได้แก่ มัคคสัง (อัง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๓๔๕))

คิลเลเก (K.N. Jayatilleke) จึงได้จัดพระพุทธเจ้าเข้าในกลุ่มของนักประสบการณ์นิยม (Experientialist) หรือนักประจักษ์นิยม (Empiricists)^{๕๘}

ปัญญาหรือความรู้ในพุทธปรัชญาอาศัยระบบการรับรู้แบบธรรมชาติแล้วจึงพัฒนาจากระดับต้นจนเป็นความรู้ในระดับสูงสุดแต่มีระบบความรู้เป็นอันเดียวกันคือความต้องการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ปัญญาในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงพิจารณาผ่านเหตุและผล ไม่ใช่เรื่องของศรัทธาแบบเลื่อนลอย หากแต่เป็นองค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้และความรู้อันเป็นรูปธรรมเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของโลกธรรมชาติที่อยู่ล้อมรอบชีวิตมนุษย์นี้เอง หรือนับเข้าเป็นโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบระดับโลกุตระที่อยู่เหนือโลกไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะธรรมชาติ สัมมาทิฏฐิประเภทนี้เกิดจากโยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบภายในหรือปัจจัยภายในตัวบุคคลซึ่งสัมมาทิฏฐินี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพียงแค่การรับฟังแล้วเชื่อตามคนอื่นด้วยศรัทธาเพราะต้องเป็นการรู้จักที่ตัวสภาวะเอง ต้องเอาธรรมชาติเป็นข้อพิจารณาโดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีลักษณะเป็นหลักการกฎเกณฑ์ ข้อยึดถือที่ปรุงแต่งหรือบัญญัติวางซ้อนเพิ่มขึ้นจากธรรมดาของธรรมชาติ และเป็นอิสระไม่ขึ้นต่ออิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการศึกษาเกี่ยวข้องกับธรรมชาติซึ่งมีสภาวะและธรรมดาเสมอกันทุกถิ่นฐานทุกกาลสมัยไม่จำกัดเวลา เมื่อกว่าโดยสรุป ผู้วิจัยเห็นว่า ธรรมชาติของความรู้ในพุทธปรัชญามี ๒ ระดับคือ (๑) ความรู้ขั้นสมมติ คือความรู้ในความจริงทั่วๆ ไปที่ชาวโลกบัญญัติใช้กันซึ่งเป็นจริงในระดับหนึ่งเท่านั้น แต่ยังมีข้อผิดพลาดอื่นๆ ที่เกิดการโต้แย้งและสร้างทฤษฎีต่างๆ ขึ้นมากมายเพื่อแก้ไขความผิดพลาดแต่ก็ไม่สามารถถึงจุดที่ตกลงกันได้ (๒) ความรู้ขั้นแท้จริง คือความรู้ความจริงขั้นสูงสุด เป็นความรู้ที่ทำให้มองเห็นสรรพสิ่งตรงตามความเป็นจริง เป็นความรู้ที่เกิดประจักษ์ด้วยตนเอง ถือเป็นความรู้ที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสและเป็นความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ทำให้ปราศจากการโต้แย้งและการยึดมั่นต่อทฤษฎีหรือทฤษฎีต่างๆ ทางโลก

ดังนั้น ธรรมชาติของความรู้ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญาถือว่าต้องเป็นความรู้ที่เป็นไปเพื่อทำลายอวิชชาให้หมดไปทำวิชชาให้เกิดขึ้น มีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และไม่ใช่ความคิดคาดคะเนแต่ต้องเป็นความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนตนเองจนเกิดปัญญาที่รู้เท่าทันต่อสามัญลักษณ์ ต่อโลก และต่อชีวิต ที่เรียกว่า “สัมมปัญญา หรือ สัมมาทิฏฐิ”

^{๕๘} K.N. Jayatilleke, **Early Buddhist Theory of Knowledge**, (London : George Allen and

๒.๒.๔ ความสมเหตุสมผลแห่งความรู้

ธรรมชาติของพุทธปรัชญามีความเชื่อว่า ธรรมชาติเดิมของจิตเริ่มจากความไม่รู้มาก่อน ต่อมาได้ความชัดเจนต่อโลกและได้รับการศึกษาอบรมในภายหลัง จิตจึงค่อยๆ รู้ขึ้น โดยลำดับ ซึ่งมี พระพุทธพจน์รับรองไว้ว่า “ปัญญาย่อมเกิดเพราะการประกอบแล ความเสื่อมปัญญาย่อมมีเพราะไม่ประกอบ เมื่อรู้ทางแห่งความเจริญและความเสื่อมแห่งปัญญาทั้งสองทางนี้แล้ว พึงตั้งตนไว้โดย ประการที่ปัญญาจะเจริญขึ้นได้”^{๔๔} ชีวิตของมนุษย์ถ้าใช้ความคิดอย่างถูกต้องแล้วจะเห็นความจริง ด้วยตัวมันเอง ความจริงที่จิตรู้จากตัวมันเองไม่อาศัยอะไรนี้เรียกว่า Innate Ideas หรือ สหชาติ ปัญญา เป็นสิ่งที่มามีกับมนุษย์ตั้งแต่แรกเกิด ความรู้จะต้องเป็นสิ่งที่ประจักษ์และมีเหตุผลซึ่งเกิดขึ้น โดยอาศัยการคิดทบทวนข้อเท็จจริงที่ได้จากประสบการณ์อย่างมีเหตุผล

ความจริงสูงสุดของพุทธปรัชญาคือนิพพาน นิพพานนั้นเป็นสิ่งที่ไม่อาจรู้ได้ด้วย สัญญาธรรมดาหรือการอนุมานด้วยหลักเหตุผล แต่เป็นสิ่งที่หยั่งรู้ได้ด้วยปัญญาในลักษณะที่เป็น ประสบการณ์ตรง ดังพระพุทธพจน์ว่า “นิพพานอันผู้ปฏิบัติพึงเห็น ได้ด้วยตนเอง...อันวิญญูชนพึงรู้ เฉพาะตน”^{๔๕} ดังนั้น ความรู้ที่แท้จริงคือ ภาวนามยปัญญา ซึ่งเกิดจากการใฝ่อบรมจิตตามแนวสมณะ และวิปัสสนาจนเกิดญาณ เพราะเมื่อญาณเกิดขึ้นแล้วเท่านั้นจึงทำให้รู้แจ้งสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ผู้เจริญปัญญาด้วยการพิจารณาไตรลักษณ์จะพัฒนาความเข้าใจต่อโลกและชีวิตให้ชัดเจนยิ่งขึ้น พร้อมกับมีความเปลี่ยนแปลงทางด้านสภาพจิตเป็นขั้นตอนสำคัญ ๒ ขั้นตอนคือ^{๔๖}

ขั้นตอนที่ ๑ เมื่อเกิดความรู้เท่าทันสังขาร มองเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และ ความไม่เป็นตัวตนชัดเจนขึ้นในระดับปานกลางจะมีความรู้สึกทำนองเป็นปฏิกริยาเกิดขึ้นคือรู้สึก ในทางตรงกันข้ามกับความรู้สึกที่เคยมีมาแต่เดิม ก่อนนั้นเคยยึดติดหลงใหลในรูป รส กลิ่น เสียง เป็นต้น มัวเมาเพลินเพลินอยู่กับสิ่งเหล่านั้น พอมองเห็นไตรลักษณ์แล้วความรู้สึกเปลี่ยนไป กลายเป็นรู้สึกเบื่อหน่ายรังเกียจ อยากจะหนีไปเสียให้พ้น นับว่าเป็นขั้นที่ความรู้สึกรุนแรงกว่า ความรู้ (เรียกอย่างภาษาไทยว่า อารมณ์เหนือปัญญา) แม้ว่าจะเป็นขั้นตอนที่ปัญญายังไม่สมบูรณ์ และความรู้สึกยังเอนเอียง แต่ก็เป็นขั้นตอนที่สำคัญหรือบางทีถึงกับจำเป็นในการที่จะถอนคนให้ หลุดออกไปจากความหลงใหลยึดติดซึ่งเป็นภาวะที่มีพลังแรงมาก ในทางตรงกันข้ามถ้าหยุดอยู่ เพียงขั้นนี้ ผลเสียจากความรู้สึกที่เอนเอียงก็จะเกิดขึ้นได้

^{๔๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๒/๑๒๐.

^{๔๕} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๖/๒๑๕-๒๒๐.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๐/๓๘-๓๐/

ขั้นตอนที่ ๒ เมื่อความรู้เท่าทันนั้นพัฒนาต่อไปจนกลายเป็นความรู้เห็นตามความเป็นจริง ปัญญาเจริญเข้าสู่ภาวะสมบุรณ์ เรียกว่า รู้เท่าทันธรรมคาวอย่างแท้จริง ความรู้สึกเบื่อหน่าย รังเกียจและอยากจะหนีไปเสียให้พ้นนั้นก็จะหายไปกลับรู้สึกเป็นกลางทั้งไม่หลงใหล ทั้งไม่หน่าย แหนง ไม่ติดใจ มีความรู้ชัดตามที่มันเป็นและความรู้สึกโปร่งโล่งเป็นอิสระ พร้อมด้วยท่าทีของการที่จะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ ไปตามความสมควรแก่เหตุผลและตามเหตุปัจจัย พัฒนาการทางจิตปัญญา ขั้นนี้ในระบบการปฏิบัติของวิปัสสนาท่านเรียกว่า สังขารุเปกขาญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร) เป็นขั้นตอนที่สำคัญและจำเป็นในการที่จะเข้าถึงความรู้ประจักษ์แจ้งสัจจะและความเป็นอิสระของจิตโดยสมบุรณ์

ความเป็นอิสระหลุดพ้นของจิตโดยเฉพาะในระดับที่พัฒนาสมบุรณ์แล้วจะมีลักษณะ และผลข้างเคียงที่สำคัญ ๒ ประการคือ (๑) ความปลอดทุกข์ คือเป็นอิสระหลุดพ้นจากความรู้สึกบีบคั้นที่เกิดจากความยึดติดถือมั่นต่างๆ มีความสุขที่ไม่อิงอาศัยามิส หรือไม่ขึ้นต่อสิ่งล่อ ปลอดโปร่ง ผ่องใส สดชื่นเบิกบานไร้กังวล ไม่หวั่นไหว ไม่เศร้าโศก ไม่เหี่ยวแห้งไปตามความผันผวนปรวนแปรขึ้นๆ ลงๆ ที่เรียกว่าโลกธรรม (๒) ความปลอดกิเลส คือเป็นอิสระหลุดพ้นจากอำนาจบีบคั้นครอบงำและบงการของกิเลสทั้งหลาย เช่น ความโลภ โกรธ หลง ขอบ ชัง ริษยา และความถือตัวถืออำนาจ เป็นต้น โปร่งโล่งเป็นอิสระ สงบ และบริสุทธิ์ ปัญญาที่อยู่ในขั้นกำลังพัฒนายังไม่สมบุรณ์อาจก่อให้เกิดโทษได้เช่นกัน ตามหลักที่ว่า กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล^{๕๑} กล่าวคือ เมื่อทำจิตได้แล้ว จิตสบายมีความสุขแล้วก็เพลิดเพลินอยู่กับความสุขทางจิตหรือพอใจในผลสำเร็จทางจิตนั้น แล้วหยุดความเพียรพยายามเสีย หรือปล่อยปละละเลยไม่เร่งทำกิจที่ควรทำ ไม่จัดการแก้ไขปัญหาภายนอกที่ค้างคาอยู่ เรียกว่าตกอยู่ในความประมาท ความรู้ในไตรลักษณ์เป็นตัวเร่งโดยตรงสำหรับความไม่ประมาท เพราะเมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้แน่นอน ไม่คงที่ เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไม่คงตัว จะต้องแตกสลายไป ไม่รอเวลา และไม่ฟังใคร เป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จำเป็นต้องเร่งขวนขวายป้องกันความเสื่อมที่ยังไม่เกิดขึ้น แก้ไขปัญหาหรือความเสียหายผิดพลาดที่เกิดขึ้นแล้วรักษาสิ่งดีที่มีให้คงอยู่และทำสิ่งที่ดีเพื่อให้เกิดความเจริญงอกงามต่อไป คำสอนของพระพุทธเจ้าที่แนะนำให้ทำกิจด้วยความไม่ประมาทนั้น แบ่งตามประเภทของกิจได้ ๒ อย่างคือ (๑) กิจด้านใน ได้แก่ คำสอนที่แนะนำกระตุ้นเตือนให้เร่งพัฒนาจิตของตนอย่างที่เราเรียกว่า ทำความเพียรทางจิต เพื่อบรรลุภูมิธรรมที่สูงยิ่งๆ ขึ้นไป ซึ่งก็คือการเข้าถึงคุณค่าด้านการทำจิตของไตรลักษณ์ หรือความสามารถทำจิตของตนให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้มากขึ้นไปโดยลำดับนั่นเอง กิจด้านนี้อาจ

^{๕๑} อภ.ป. (ไทย) ๔๐/๔๐๕/, อภ.ป. (ไทย) ๔๐/๔๐๕/๒๕๘.

เรียกง่าย ๆ ว่าการปรับปรุงภายใน หรือเรียกให้สั้นว่า ปรับภายใน (๒) กิจด้านนอก ได้แก่ คำสอนที่แนะนำเร้าเตือนให้เร่งพัฒนาชีวิตด้านนอก เกี่ยวกับความเป็นอยู่ประจำ การดำรงตนในโลก ให้กระตือรือร้นขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพการงาน การทำหน้าที่ของตน การแก้ไขป้องกันปัญหาต่างๆ การสร้างสรรค์สิ่งดีงามและการบำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม กิจด้านนี้อาจเรียกง่าย ๆ ว่า การปรับปรุงภายนอก หรือเรียกให้สั้นว่า ปรับภายนอก หลักความไม่ประมาทที่กล่าวมาเป็นเครื่องเตือนใจให้สำนึกว่า ทุกคนแม้เป็นอริยะแล้วในชั้นต้นๆ ตรายใดที่ยังไม่บรรลอรหัตตผลก็ยังมีจุดอ่อน อาจไปติดเพลินในความสุขสบายและอิมพอในผลสำเร็จที่ลูถึงแล้ว กลายเป็นผู้ประมาทคือพลังพลาตเอากุศลธรรมและคุณวิเศษที่ได้บรรลุแล้วเป็นปัจจัยแห่งความประมาทไปเสียจึงต้องเตือนตนอยู่เสมอให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทและหมั่นสร้างความสังเวทคือคอยเร้าเตือนจิตสำนึกให้คิดที่จะไม่ประมาทอยู่ตลอดทุกเวลา ความรู้เข้าใจมองเห็นไตรลักษณ์ โดยเฉพาะความเป็นอนัตตา จะบรรเทากิเลสที่เกี่ยวข้องผูกพันกับตัวตนเหล่านี้ให้เบาบางลงตลอดจนขจัดทำลายล้างให้หมดสิ้นไป สุดแต่กำลังปัญญาจะเห็นประจักษ์แจ้งทำจิตให้เป็นอิสระหลุดพ้นได้เพียงไหน เมื่อไม่มีกิเลสตัวปັນเป็นเงื่อนปมแอบแฝงและเป็นตัวกีดกันจำกัดให้คับแคบหรือเป็นแรงกดดันให้เขินแฉแล้วหนทางแห่งการทำความดีงามก็เปิดโล่งกว้างไม่จำกัดขอบเขตจะบำเพ็ญคุณธรรมหรือสร้างสรรค์กรรมที่ดีงามใดๆ เช่น ทาน ศีล ก็ทำได้อย่างบริบูรณ์เต็มที่และสะอาดบริสุทธิ์

การเห็นไตรลักษณ์ด้วยมโนการอย่างถูกวิธีจะนำไปเกิดคุณค่าทางจริยธรรมทั้งความดีงามและความงอกงามที่มาพร้อมด้วยความสุข กล่าวคือดีงามด้วยกุศลธรรมที่เล่นโล่งไปไม่มีอกุศลคอยขัดขวางหรือบีบคั้น งอกงามด้วยความไม่ประมาทในการทำกิจ และเป็นสุขด้วยปัญญารู้เท่าทันธรรมดาของโลกละชีวิตที่ทำให้จิตปลอดโปร่งผ่องใสเบิกบานเป็นอิสระ ผู้ที่มองเห็นไตรลักษณ์รู้เท่าทันธรรมดา และมีนิรามิสสุขเป็นหลักประกัน แม้จะยังเสพกามสุขก็จะไม่มีดมัวถึงกับหมกมุ่นหลงใหล หรืออดล้าลึงจนเกิดโทษรุนแรง โดยเฉพาะจะไม่เกินเลยจนกลายเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนตนและผู้อื่น และแม้เมื่อความสุขนั้นผันแปรไปก็จะไม่ถูกความทุกข์ใหญ่ท่วมทับเอา ยังคงดำรงสติอยู่ได้ มีความกระตือรือร้นใจแต่น้อย เป็นผู้พร้อมที่จะแสวงความสุขในทุกระดับได้อย่างสมบูรณ์เต็มอิมเต็มรสและคล่องใจ เพราะไม่มีความกังวลห่วงข้องเป็นเงื่อนปมหรือเป็นเครื่องกีดขวางที่คอยรบกวนอยู่ภายใน และยิ่งกว่านั้นทั้งที่สามารถแสวงความสุขทั้งหลายได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด แต่ก็ไม่ได้คิดในความสุขเหล่านั้นไม่ว่าจะประณีตหรือศิวิลพิเศษเพียงใด ผู้มีจิตเป็นอิสระ รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยตัณหาอุปาทานเท่านั้นจึงจะรู้ว่าอะไรเป็นความเสื่อมอะไรเป็นความเจริญที่แท้จริง มิใช่เพียงความเจริญที่อ้างสำหรับมาผูกมัดตัวเองและผู้อื่นให้เป็นทาสมากยิ่งขึ้น หรือถ่วงให้จมต่ำลงไปอีก และจึงจะสามารถใช้ประโยชน์จากความเจริญที่สร้างขึ้นนั้น

ได้มากที่สุด พร้อมกับที่สามารถทำตนให้เป็นที่พึงแก่คนอื่นได้อย่างดี นี่คือวิถีแห่งความมีชีวิตที่ประสานกลมกลืนในธรรมชาติ การที่สามารถถือเอาประโยชน์จากกฎธรรมชาติ หรือใช้กฎธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ได้ การอยู่อย่างไม่สูญเสียอิสรภาพอย่างที่ว่าอยู่อย่างไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือการมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาซึ่งถือว่าเป็นการมีชีวิตอยู่อย่างประเสริฐสุด ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ปัญญาชีวิตี ชีวิตีมาหุ เสฏฐิ”^{๕๒}

ความสมเหตุสมผลของความรู้ตามตรรกะพุทธปรัชญา สรุปได้ว่า เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงซึ่งเป็นสัญญาชั้นพิเศษ จัดเป็นความรู้ที่อยู่เหนือระดับสามัญธรรมดา ความรู้ประเภทนี้เป็นผลมาจากการพัฒนาทางจิตที่สมบูรณ์แล้วด้วยความสมดุขุเต็มทีระหว่างศีล สมาธิ และปัญญา จึงเรียกว่า อภิญญา หลักพุทธปรัชญาตั้งอยู่บนฐานคือปัญญาเพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งความจริงจนสิ้นสงสัยแล้วพุทธศาสนาจึงได้เกิดขึ้น ดังพระคำรัสว่า “จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่าง (อาโลกะ) เกิดขึ้นแล้ว”^{๕๓} เป็นเรื่อง การมองเห็นโดยอาศัยญาณหรือปัญญา (ญาณทัสนะ) เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องกฎธรรมชาติ แล้วดำรงตนอยู่ด้วยความไม่ประมาทในการทำมาดีและละเว้นความชั่ว ด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาจึงได้ชื่อว่าเป็นศาสนาแห่งปัญญา มิใช่เป็นศาสนาแห่งศรัทธาอย่างที่ปรากฏในปรัชญาสายอื่นๆ

๒.๒.๕ เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้

ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ความรู้ที่จัดว่าถูกต้องนั้นต้องเป็นความรู้ที่สามารถทำให้ผู้ที่รู้นั้นหลุดพ้นไปจากสังโยชน์

สังโยชน์ หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่างคือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน), วิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย), สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต), กามฉันทะหรือกามราคะ (ความพอใจในกาม), พยาบาทหรือปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่ง), รูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน), อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน), มานะ(ความถือตัว), อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) และอวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง)^{๕๔}

^{๕๒} สัจ.ส. (ไทย) ๑๕/๓๓/๘๐, พุ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๔๓.

^{๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๓/๒๐-๒๕, สัจ.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๘๑/๕๕๓-๕๕๔.

^{๕๔} อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๓/๑๔, ที.ปา.ฎีกา ๓๔/๑๓

นอกจากนี้ ความรู้ที่สำคัญที่สุดคือความรู้ที่สามารถทำให้ผู้ที่รู้นั้นหลุดพ้นไปจากความทุกข์อันเป็นไป “ตามหลักอริยสัจ ๔ คือ รู้ทุกข์ รู้เหตุเกิดทุกข์ รู้ความดับทุกข์ รู้วิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์”^{๕๕} พระพุทธองค์ทรงเน้นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง ถ้าความรู้ใดสอดคล้องกับประสบการณ์ตรงคือเป็นสิ่งที่ประจักษ์และมีเหตุผลซึ่งเกิดขึ้น โดยอาศัยการคิดทบทวนข้อเท็จจริงที่ได้จากประสบการณ์อย่างมีเหตุผลก็ถือว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้อง แต่เมื่อพิจารณาในส่วนของความคิดหรือทฤษฎีต่างๆ ที่เป็นไปในโลกนี้มีค่อนข้างมาก มีนักปรัชญาหลายท่าน ได้แสดงเกณฑ์ในการตัดสินความรู้ไว้หลายประเด็นด้วยกันเพื่อทดสอบความรู้ดังกล่าว สำหรับพุทธปรัชญาได้วางหลักการตัดสินความรู้เอาไว้ดังข้อความที่ปรากฏในกาลามสูตร^{๕๖} ดังนี้

๑. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะได้ฟังตามๆ กันมา
๒. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการถือสืบๆ กันมา
๓. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการเล่าลือ
๔. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอ้างตำรา
๕. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเหตุผลทางตรรกะ
๖. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการคาดคะเน (อนุมาน)
๗. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการคิดตรงตามแนวเหตุผล
๘. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจแล้ว
๙. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะมองเห็นรูปร่างลักษณะว่าน่าเป็นไปได้
๑๐. อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา

เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองแล้วว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้วิญญูชนติเตียน ธรรมเหล่านี้โดยยึดถือปฏิบัติถึงที่แล้วจะเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงละเสีย ... เมื่อใดที่ท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองแล้วว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้วิญญูชนสรรเสริญ ธรรมเหล่านี้โดยยึดถือปฏิบัติถึงที่แล้ว จะเป็นการไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงถือปฏิบัติบำเพ็ญ (ธรรมเหล่านั้น)

จากพระสูตรนี้จะเห็นว่า ในกรณีนี้ผู้ฟังยังไม่รู้ไม่เข้าใจและยังไม่มี faith ในเรื่องใด ไม่ใช่ไม่ให้เชื่อในเรื่องนั้น แต่ไม่ควรเชื่อก่อน หากยังไม่พิจารณาหาเหตุผลด้วยสติปัญญาของตนเองเป็นหลักและอาศัยประสบการณ์ในการปฏิบัติด้วยตนเองเป็นหลักอีกทางหนึ่ง เพราะความรู้

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๘.

^{๕๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๖.

ที่ผ่านการพิจารณาด้วยเหตุผลเพียงอย่างเดียวพุทธปรัชญาถือว่า อาจเป็นไปได้ทั้งถูกและผิด ดังข้อความในสันทกสูตรว่า “สันทกะ อิกประการหนึ่ง ศาสดาบางคนในโลกนี้ เป็นนักรรณะ เป็นนักอภิปรัชญา ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมตามปฏิกาณของตน ตามหลักเหตุผล และการคาดคะเนความจริง ศาสดาผู้เป็นนักรรณะ เป็นนักอภิปรัชญา ก็ย่อมมีการใช้เหตุผลถูกบ้าง การใช้เหตุผลผิดบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างอื่นบ้าง”^{๑๕๗}

เพราะเหตุผลมีข้อจำกัด เนื่องจากเหตุผลผ่านกระบวนการคิดแต่ยังไม่ได้ลงมือปฏิบัติ การคิดด้วยเหตุผลจึงเป็นเพียงแต่การคาดคะเน ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย มิธรรมเหล่าอื่นอีกที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยากสงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคต รู้แจ้งได้เองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตามอันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้อง ตามความเป็นจริง ก็ธรรมที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ...”^{๑๕๘}

จากหลักกาลามสูตรทั้ง ๑๐ ประการดังกล่าวจะเห็นว่า จะใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินความรู้ว่า ถูกหรือผิดเลยทีเดียวยังไม่ได้ ดังที่สมภาร พรหมทา ได้จัดกลุ่มของกาลามสูตรตามแหล่งที่มาของความรู้ไว้ ๓ กลุ่มคือ

(๑) กลุ่มประเพณีและเสียงของคนส่วนใหญ่ ได้แก่ข้อ ๑-๓ (๒) กลุ่มคัมภีร์และบุคคลที่น่าเชื่อถือ ได้แก่ข้อ ๔ และ ๑๐ (๓) กลุ่มที่คิดด้วยกระบวนการวิธีต่างๆ ได้แก่ข้อ ๕-๘

กลุ่มที่ ๑ นี้แยกประเภทออกเป็น (๓.๑) คิดด้วยกระบวนการวิธีแบบนิรนัย ได้แก่ข้อ ๕ (๓.๒) คิดด้วยกระบวนการวิธีแบบอุปนัย ได้แก่ข้อ ๖ (๓.๓) คิดด้วยกระบวนการวิธีแบบนิรนัย และอุปนัยผสมกัน ได้แก่ข้อ ๗-๘ ในการจัดแบ่งกลุ่มดังกล่าว

กลุ่มที่ ๑ และกลุ่มที่ ๒ จัดเป็นสุตมยปัญญา ส่วนกลุ่มที่ ๓ จัดเป็นจินตามยปัญญา ดังเกตได้ว่า ความรู้ทั้ง ๓ กลุ่มดังกล่าวไม่มีประสาทสัมผัสอยู่เลย ซึ่งในทางปรัชญาถือว่าเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญอย่างหนึ่งมีผู้รู้หลายท่านตีความว่า กาลามสูตรชี้ว่าพระองค์ทรงมีทฤษฎีความรู้แบบประจักษ์นิยม เพราะบรรดาแหล่งความรู้ทั้งหมดที่ยกมาแล้วเตือนให้เราพิจารณาโดยตั้งข้อสงสัยอย่าเพิ่งด่วนเชื่อถือเนื่องจากไม่มีประสาทสัมผัสรวมอยู่ด้วย นี่อาจ

^{๑๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๑/๒๗๒.

^{๑๕๘} ที.ที. (ไทย) ๘/๒๘/๑๑.

หมายความว่า พระองค์ทรงเห็นว่า ประสาทสัมผัสเป็นแหล่งความรู้ที่เชื่อถือได้จึงไม่ทรงนำมารวมไว้ในบรรดาสิ่งที่ทรงชี้ให้เราสอบสวนเหล่านี้^{๕๕}

จากที่สมภาร พรหมทา กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่า หลักกาลามสูตรเป็นเกณฑ์ตัดสินความจริงที่สามารถใช้ตัดสินในขอบเขตหนึ่งหรือสถานการณ์หนึ่ง แต่อาจจะใช้ไม่ได้กับขอบเขตหนึ่งหรือสถานการณ์หนึ่ง

นอกจากนี้วีระชาติ นิมมอนงค์ ได้กล่าวถึงหลักศรัทธา ๑๐ ข้อสรุปเปรียบเทียบเป็นเชิงตรรกวิทยาในปรัชญาอินเดียว่า

หลักศรัทธา ๑๐ ข้อที่ ๑,๒,๓,๔,๕ และ ๑๐ เทียบได้กับศัพท์ประมาณ และอุปมานประมาณด้วยหรือสุตมยปัญญา หรือเทียบได้กับกัลยาณมิตรมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น, ข้อที่ ๖, ๗, ๘, และ ๙ เทียบได้กับอนุमानประมาณหรือจินตมยปัญญาหรือเทียบได้กับโยนิโสมนสิการคือการใช้วิจารณ์ญาณ, ส่วนข้อพิเศษ (๑๑) จัดเป็นบทสรุปอันเป็นจุดยืนของพุทธจัดเป็นประจักษ์ประมาณพิเศษหรือภาวนามยปัญญา ซึ่งต้องประกอบด้วยหลักสัมมาทิฐิเป็นเครื่องมือสำคัญในการหยั่งรู้สัจภาวะ^{๕๖}

แต่แสง จันทรงาม ได้จัดพุทธปรัชญาว่า อยู่ในกลุ่มปฏิบัตินิยม (Pragmatism) โดยมีความเห็นว่า

พุทธปรัชญา เป็นปรัชญาที่มีความมุ่งหมายในการปฏิบัติ เนื่องจากพระพุทธศาสนาถือว่าความทุกข์เป็นพื้นฐานของคำสอนต่างๆ ซึ่งตามทรรศนะนี้แล้วชีวิตของมนุษย์เต็มไปด้วยความทุกข์ซึ่งเกิดจากความเข้าใจผิดในสภาวะความเป็นจริงของตนเองและโลก ดังนั้นในการศึกษาถึงสภาวะธรรมชาติของโลกตามหลักไตรลักษณ์และธรรมชาติของชีวิตตามหลักปฏิจสุมุขบาทจะเป็นความรู้อันถูกต้องที่มนุษย์จะใช้เป็นเครื่องชี้นำในการปฏิบัติและนำไปแก้ปัญหามาในชีวิตได้ ถึงแม้ว่าจะไม่ช่วยกำจัดทุกข์ให้หมดไปโดยสิ้นเชิงก็ตามพุทธปรัชญาจึงต้องการสอนให้มนุษย์รู้จักและเข้าใจสิ่งต่างๆ ในโลกตามความเป็นจริง เพื่อให้เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในกิเลส พระพุทธศาสนาเชื่อว่า ความรู้ที่ถูกต้องจะสามารถนำบุคคลไปสู่การปฏิบัติและการฝึกจิตซึ่งจะเป็นวิถีทางที่นำไปสู่ปัญญาหรือความรู้ใน

^{๕๕} สมภาร พรหมทา, “พุทธปรัชญา” มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๘.

^{๕๖} วีระชาติ นิมมอนงค์, “การศึกษาทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, (รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๗.

ระดับสูงตลอดจนไปสู่เป้าหมายคือพระนิพพานได้ในที่สุด ถึงกระนั้น พุทธปรัชญาก็ไม่ถือว่า ความรู้เป็นเป้าหมายหรือเป็นสิ่งที่มีความค่าในตัวเอง เพราะเราไม่ได้แสวงหาความรู้เพื่อตอบสนองความอยากรู้อยากเห็น แต่เราแสวงหาความรู้เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมืออันจะช่วยให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติซึ่งใช้ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ ตลอดจนทำชีวิตของมนุษย์ให้ดีขึ้น ความรู้จึงเป็นเพียงวิถีทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่แท้จริงของมนุษย์^{๖๐}

และ วิทย์ วิศทเวทย์ กล่าวว่า

คำสอนส่วนใหญ่ของพุทธศาสนาเน้นให้ปฏิบัติจนเกิดปัญญาหรือความรู้ขึ้นมาได้ ตรงกับคำกล่าวที่ว่า ทฤษฎีกับปฏิบัติเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก นั่นคือ ปัญญา กับ สติ ต่างก็อยู่คู่กันอยู่ตลอดเวลา ในแง่ศาสนาพุทธจึงมีลักษณะคล้ายกับปรัชญาปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ทฤษฎีเป็นเครื่องชี้นำการปฏิบัติ และการปฏิบัติก็ช่วยพัฒนาทฤษฎีให้สมบูรณ์ขึ้น ในที่มนี้กาย ได้บอกไว้ว่า สติเป็นของจำเป็นสำหรับปัญญา กล่าวคือการปฏิบัติช่วยให้เราเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น และเมื่อเข้าใจชัดเจนก็ปฏิบัติครั้งต่อไปได้ดียิ่งขึ้นดังพุทธพจน์ว่า “อย่างนั้นแล พรหมณ์ อย่างนั้นแล พรหมณ์ ปัญญาต้องมีสติช่วยชำระให้บริสุทธิ์ สติก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญาย่อมมีในที่ที่มีสติ ...”^{๖๑} พุทธปรัชญามีความแตกต่างจากปฏิบัตินิยมในแง่ที่ว่า สัจจะและหลักธรรมคำสอนมีเนื้อหาที่แน่นอน ปรากฏอยู่เสมอตามธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มีอยู่โดยตัวเองอย่างเป็นอิสระ ไม่ได้เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น แต่เป็นสิ่งที่ถูกค้นพบ ต้องใช้ปัญญาเข้าไปค้นหาความจริงด้วยตนเอง ความจริงในทัศนะนี้จึงเป็นสิ่งที่คงที่ แน่นอน ตายตัว และเป็นสาธารณะ ไม่ได้มีลักษณะเป็นสิ่งที่สัมพัทธ์ (Relative) อย่างของปฏิบัตินิยม^{๖๒}

แม้ว่าพุทธปรัชญาจะมีส่วนที่แตกต่างจากแนวความคิดของกลุ่มปฏิบัตินิยมไปบ้าง แต่โดยส่วนรวมแล้วผู้วิจัยมีความเห็นว่า พุทธปรัชญาสามารถใช้ปฏิบัตินิยมเป็นฐานในการตัดสินความรู้ได้ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นทฤษฎีปฏิบัตินิยมแบบประยุกต์ เพราะหลักฐานเบื้องต้นในการตัดสินยังสามารถอ้างอิงได้จากพระไตรปิฎกเพียงแต่มีรายละเอียดในส่วนย่อยเท่านั้นที่ทำให้แตกต่างกันออกไป

^{๖๐} แสง จันทร์งาม, พุทธศาสนวิทยา, (พระนคร : บรรณาการ, ๒๕๑๒), หน้า ๑๔.

^{๖๑} วิทย์ วิศทเวทย์, “ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนา”, พุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๘), หน้า ๔๕.

^{๖๒} วิทย์ วิศทเวทย์, “ความรู้ในทัศนะของพุทธศาสนา”, พุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๘), หน้า ๔๕.

สรุปว่า พุทธปรัชญามีเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ที่แน่นอนคงที่ไม่มีมีการผันแปร กล่าวคือ ทฤษฎีหรือความรู้ใดที่ผ่านกระบวนการศึกษาค้นคว้าตามขั้นตอนของหลักไตรสิกขาหรือมรรคมีองค์ ๘ จนเกิดเป็นโพธิญาณแล้ว ทฤษฎีหรือความรู้นั้นจึงว่ามีเป้าหมายที่แน่นอนชัดเจน ย่อมเป็นไปได้เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เพื่อดับทุกข์ แก่มวลมนุษย์ทั้งหลาย ได้จริง และจะเป็นทฤษฎีหรือความรู้ที่เป็นอมตะตลอดกาล

๒.๓ สรุปเชิงเปรียบเทียบญาณวิทยาในพุทธปรัชญา กับญาณวิทยาตะวันตก

จากที่กล่าวถึงญาณวิทยาในพุทธปรัชญาหรือจะเรียกพุทธญาณวิทยาก็ได้มา พอสรุปเปรียบเทียบกับญาณวิทยาตะวันตกได้ดังนี้ คือ

ความเป็นมาและความหมายของญาณวิทยา หมายถึง ความรอบรู้ในสมมติสัจคือความรู้ที่อิงอาศัยโลก และความรอบรู้ในปรมัตถสัจคือความรู้ที่พ้นจากการอิงอาศัยโลกตามแนวทางของลัทธิหีนยานหรือทักษิณนิกายโดยยึดหลักของเหตุและผลเป็นสำคัญ แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทสรุปได้ว่า ได้แก่ กระบวนการที่ทำให้เกิดความรู้ และคำที่ใช้แทนความหมายของความรู้ก็มีหลายคำด้วยกัน โดยที่ภาษาอังกฤษใช้คำว่า knowledge บ้าง wisdom บ้าง understand บ้าง ส่วนในพุทธปรัชญาใช้คำว่า ปัญญา บ้าง วิชชา บ้าง วิญญูญาณ บ้าง อภิญญา บ้าง ญาณ บ้าง สัมโพธิญาณ บ้าง แตกต่างกันไปในแต่ละระดับของความรู้ซึ่งล้วนแต่จัดเป็นความรู้ทั้งสิ้น แต่เมื่อกล่าวเปรียบเทียบกันแล้ว ความรู้ในญาณวิทยาทั่วไปมีความหมายแคบกว่าความรู้ในพุทธปรัชญา ที่กล่าวว่าความรู้ในญาณวิทยาทั่วไปเป็นระดับความรู้ที่แคบกว่าความรู้ในพุทธปรัชญานั้นเพราะญาณวิทยาทั่วไปมุ่งศึกษาแต่สิ่งที่ติดข้องอยู่กับโลกเมื่อศึกษาแล้วก็ทำให้หลงเกี่ยวข้องกับโลกวัตถุไม่สามารถพัฒนาไปสู่ความหลุดพ้นจากโลกคือกิเลสเป็นความรู้ระดับเดียวคือระดับโลกียะ ส่วนความรู้ในพุทธปรัชญานั้นเป็นความรู้ ๒ ระดับคือ ระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ ซึ่งสามารถพัฒนาตนตามหลักของไตรสิกขาจากระดับโลกียะให้เข้าถึงระดับโลกุตระอันเป็นความรู้ระดับสูงที่ญาณวิทยาทั่วไปไม่สามารถเข้าถึงได้ จึงมีคำศัพท์ที่มีความหมายตรงกับความรู้หลายคำด้วยกัน เช่น ปัญญา วิชชา อภิญญา ญาณ คำเหล่านี้เป็น ไวพจน์ของความรู้ที่ทำให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น คำว่า ปัญญา หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจ ความรู้ทั่ว ความรู้ชัดแจ้งที่สามารถทำให้เกิดขึ้นได้โดยการฝึกฝนพัฒนาตน ประกอบด้วยปัญญา ๓ ประการคือ (๑) สุตมยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟังหรือศึกษาเล่าเรียน (๒) จินตามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาเหตุผล (๓) ภวานามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมและลงมือปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ นอกจากนี้ยังมีปัญญาในไตรสิกขา อันประกอบด้วยสัมมาทิฐิ คือปัญญาอันเห็นชอบ และ

สัมมาสังกัปปะ คือปัญญาในการตัดสินใจในการกระทำในทางที่ถูกต้อง ซึ่งทั้งสองประการนี้เป็นองค์ประกอบของอริยมรรคมีองค์ ๘ คำว่า วิชชา หมายถึง ความรู้ในความหมายที่ตรงกันข้ามกับอวิชชาหรือความไม่รู้ ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า knowledge science ซึ่งในพุทธปรัชญาคำนี้ใช้ในความหมายที่ตรงกับ transcendental wisdom เป็นความรู้ระดับเหนือประสาทสัมผัสธรรมดา คำว่า อภิญญา หมายถึง ความรู้ยิ่ง เป็นความรู้เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา (higher knowledge, supernormal power, super knowledge) และเป็นความรู้แบบเจาะจง (direct) ความรู้ระดับอภิญญานี้ต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาจึงจะสามารถเกิดอำนาจพิเศษทางจิตได้ ความรู้ระดับอภิญญาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวิชชา ๘ ประการ มีวิปัสสนาญาณเป็นต้นจนถึงอสาวิกขญาณเป็นที่สุด วิชชาและอภิญญาจึงเป็นความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมและพัฒนาทางจิตที่สำคัญยิ่งกว่าประสาทสัมผัสแบบธรรมดาทั่วไปเพราะเป็นทางที่จะทำให้เข้าถึงความรู้ที่แท้จริงได้ คำว่า ญาณหรือญาณทัสสนะ หมายถึง ความรู้ที่เป็นการหยั่งรู้อย่างเข้าใจและลึกซึ้งมีลักษณะเกิดขึ้นสว่างโพล่งขึ้นในขณะนั้นอย่างฉับพลันในใจทันที เป็นความรู้ที่บริสุทธิ์และมีอิสระจากเหตุผลเพราะเป็นความรู้ที่มีความสัมพันธ์กับสภาวะความจริงภายนอกโดยตรงมองเห็นตามสภาพความจริงของสิ่งนั้นๆ หรือเรื่องนั้นๆ ดังนั้น ญาณวิทยาในความหมายของพุทธปรัชญาเถรวาทจึงหมายถึงการทำลายอวิชชาให้หมดสิ้นไปเกิดความรู้ความเข้าใจสรรพสิ่งตามสภาพความเป็นจริงอันเป็นความรู้ระดับสูงที่ทำให้ผู้ศึกษาและปฏิบัติหมดสิ้นกิเลสเกิดความสะอาด สว่าง สงบในจิต

บ่อเกิดของความรู้ ญาณวิทยาทั่วไปกล่าวว่าบ่อเกิดของความรู้เกิดจากความสงสัยใฝ่รู้แล้วพัฒนาตัวเองมาตามลำดับจนเกิดเจ้าลัทธิตั้งและสำนักปรัชญาต่างๆ มากมาย แต่เมื่อประมวลแล้วบ่อเกิดของความรู้ตามทฤษฎีของญาณวิทยาทั่วไปมี ๓ กลุ่มคือ กลุ่มเหตุผลนิยม กลุ่มประสบการณ์นิยม และกลุ่มอภิมโนคติญาณนิยม ส่วนพุทธญาณวิทยา ได้แก่ หลักปัญญา ๓ ประการ ได้แก่ (๑) สุตมยปัญญา ความรู้อันเกิดจากการฟัง หรือการเล่าเรียน (๒) จินตามยปัญญาความรู้อันเกิดจากการครุ่นคิดด้วยเหตุผลซึ่งสิ่งที่เรียนมาแล้วนั้น (๓) ภวานามยปัญญา ความรู้ที่แท้จริงอันเกิดจากจิตที่บริสุทธิ์หลังจากที่ได้ครุ่นคิดอย่างรอบคอบแล้วนั้น หรือโดยสรุปแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ ประการแรกคือปรโตโมสะ คือเสียงจากคนรอบข้าง ได้แก่ความรู้ที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียนเป็นต้น ประการที่สองคือโยนิโสมนสิการ คือความรู้ที่ได้จากการไตร่ตรองด้วยเหตุผล เป็นต้น เมื่อว่าโดยแยกแยะแล้วจินตามยปัญญาน่าจะเป็นเหตุผลนิยม สุตมยปัญญาน่าจะเป็นประสบการณ์นิยม และภวานามยปัญญาน่าจะเป็นอภิมโนคติญาณนิยมได้ แต่หลักปัญญาทั้ง ๓ ของพุทธญาณวิทยาอิงอาศัยกันเป็นปฏิภาณสมุปบาท จึงจัดเข้ากับญาณวิทยาทั่วไปไม่ได้

ด้านธรรมชาติของความรู้ ญาณวิทยาทั่วไปเมื่อก้าวโดยสรุปแล้วมี ๓ กลุ่มคือ กลุ่มจิตนิยมเน้นจิต กลุ่มสัญนิยมเน้นวัตถุ และกลุ่มสัมพัทธนิยมเน้นจิตกับวัตถุสัมพันธ์กัน ทั้ง ๓ กลุ่มนี้มี

ความเชื่อกลุ่มละแบบจึงทำให้ขัดแย้งกันหาบทสรุปรวบยอดไม่ได้ แต่เมื่อประมวลทัศนะของทั้ง ๓ กลุ่มนี้เข้าด้วยกันแล้วสามารถสรุปได้ว่าธรรมชาติของความรู้ในญาณวิทยาทั่วไปต้องอาศัยประสาทสัมผัส ๒ อย่างคือ สัมผัสภายนอก และสัมผัสภายใน ธรรมชาติของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วได้แก่ สัจธรรม ๒ คือ สมมติสัจกับปรมัตถสัจ สมมติสัจจะน่าจะเข้ากันได้กับกลุ่มสัมพัทธนิยม แต่ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่า ธรรมชาติของความรู้ต้องเป็นความรู้ที่เกิดจากสัมมาทิฐิ และมีจุดหมายเพื่อดับอวิชชา ทำวิชชาให้เกิดขึ้นมิใช่ขัดแย้งกันจนหาบทสรุปไม่ได้ เพราะสมมติสัจกับปรมัตถสัจ และอริยสัจ ๔ ถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของธรรมชาติแห่งความรู้ เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างญาณวิทยาทั่วไปกับญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทแล้วจะพบความเหมือนกันตรงที่ต้องอาศัยสัมผัสภายนอกและสัมผัสภายในมาประกอบให้เกิดความรู้ แต่มีความแตกต่างกันตรงที่ธรรมชาติของความรู้ในญาณวิทยาทั่วไปอาจเป็นความรู้ที่ถูกหรือผิดก็ได้ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การรับรู้และการตีความ ส่วนธรรมชาติของความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมีองค์ประกอบที่เป็นเครื่องตัดสินที่สำคัญคือสัมมาทิฐิ ความรู้อันใดจะถูกต้อหรือผิดพลาด สัมมาทิฐิจะเป็นตัวชี้วัด กล่าวคือความรู้อันใดเมื่อนำไปประพฤติปฏิบัติแล้วทำให้ชีวิตมีความสุขในปัจจุบันและสามารถพัฒนาให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ได้ ความรู้อันนั้นจัดว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้อง

ด้านความสมเหตุสมผลของความรู้ ญาณวิทยาทั่วไปกล่าวว่า ความสมเหตุสมผลของความรู้คือความเข้าใจถูกต้องโดยปราศจากข้อขัดแย้งอันตั้งอยู่บนพื้นฐานหลัก ๓ ประการคือ มีทฤษฎีถูกต้อง ปฏิบัติตามได้จริง และเมื่อปฏิบัติตามแล้วต้องเกิดผลได้จริงโดยอิงทฤษฎีความจริง ๓ ทฤษฎี ได้แก่ สมนัย สหนัย และปฏิบัตินิยม ส่วนญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวว่า ความสมเหตุสมผลของความรู้เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงซึ่งเป็นสัญญาชั้นพิเศษเป็นความรู้ที่อยู่เหนือระดับสามัญธรรมดาในที่นี้ ได้แก่ โลกุตตรปัญญา เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วญาณวิทยาทั่วไปกับญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความเหมือนกันตรงที่ต้องเป็นความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง โดยปราศจากข้อขัดแย้งความรู้จึงจะสมเหตุสมผล แต่มีความแตกต่างกันตรงที่ญาณวิทยาทั่วไปมุ่งผลแค่เพียงปัจจุบัน ส่วนญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทมุ่งผล ๒ ส่วนคือส่วนปัจจุบัน ได้แก่ ความอยู่ดีมีความสุข เป็นคนดีมีศีลธรรม ส่วนอนาคต ได้แก่ ได้ความสุขกายสุขใจ ไม่ตกทุกข์ได้ยากลำบาก ละจากโลกนี้แล้วเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ที่สำคัญคือการพัฒนาความรู้ไปสู่จุดหมายปลายทางอันเกษมจากอัสวะกิเลสทั้งปวง

ด้านเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ ญาณวิทยาทั่วไปมีเกณฑ์การตัดสินความรู้ที่ยังไม่แน่นอน เพราะทัศนะของแต่ละฝ่ายแต่ละสำนักก็ยึดเหตุผลของคนเป็นใหญ่ ใช้การตัดสินบนพื้นฐานแห่งความรู้สึกของตนเองเป็นสำคัญซึ่งอาจทำให้เกิดความลำเอียงเข้าข้างตนเองได้โดยอิงทฤษฎีความ

จริง ๓ ทฤษฎี ได้แก่ สมณัย สหณัย และปฏิบัตินิยม ส่วนญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท พระพุทธเจ้าทรงใช้ความรู้ที่สามารถทำให้ผู้ที่รู้นั้นหลุดพ้นไปจากหลักสังโยชน์ ๑๐ มาเครื่องตัดสิน และทรงวางเกณฑ์การตัดสินความรู้ไว้อย่างชัดเจนด้วยหลักกาลามสูตร ๑๐ ประการ และหลักที่สำคัญคือสัมมาทิฏฐิกับภาวนามยปัญญา หลักกาลามสูตรนั้นเป็นหลักเกณฑ์ในเบื้องต้นที่นำมาใช้ตัดสินความรู้ เพราะพระพุทธองค์ทรงมุ่งให้เกิดประโยชน์กับพุทธบริษัททุกระดับชั้น ส่วนสัมมาทิฏฐิและภาวนามยปัญญาเป็นหลักเกณฑ์ในระดับที่สูงกว่าหลักกาลามสูตรเพราะเป็นหลักที่ใช้ตัดสินความรู้ในระดับที่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วเกณฑ์ที่ใช้ในการตัดสินความรู้ของญาณวิทยาทั่วไปกับญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทมีแต่ความแตกต่างกัน เพราะการตัดสินความรู้ของญาณวิทยาทั่วไปเน้นที่มติดของบุคคลเป็นสำคัญคือเมื่อมติดของผู้นำเป็นอย่างไรก็ว่ากันไปตามนั้น เมื่อเปลี่ยนยุคสมัยมติดก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ส่วนเกณฑ์ตัดสินความรู้ของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทพระพุทธองค์ทรงยกให้หลักธรรมที่พระองค์แสดงไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้วเป็นเครื่องมือที่สำคัญแม้ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนไปอย่างไรแต่กฎเกณฑ์ที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้แล้วย่อมไม่เปลี่ยนไปแต่ยังเป็นกฎเกณฑ์ที่ใช้ได้ตลอดกาลทุกยุคสมัย

จากที่สรุปมาทั้งหมดผู้วิจัยเห็นว่า หลักปัญญา ๓ ประการ ได้แก่ (๑) จินตามยปัญญา (๒) สุตมยปัญญา และ (๓) ภาวนามยปัญญา ครอบคลุมเป็นได้ทั้งบ่อเกิดความรู้ ธรรมชาติความรู้ ความสมเหตุสมผลความรู้ และเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ โดยสามารถสรุปเป็นตารางเปรียบกับญาณวิทยาทั่วไปได้ดังนี้

ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบญาณวิทยาในพุทธปรัชญากับญาณวิทยาทั่วไป

ที่	ข้อเปรียบเทียบ	ญาณวิทยาในพุทธปรัชญา	ญาณวิทยาทั่วไป
๑.	บ่อเกิดแห่งความรู้	- หลักปัญญา ๓ ได้แก่ สุตปัญญา จินตามยปัญญา และ ภาวนามยปัญญา - ปรัตติโฆสะ และ โยนิโส มนสิการ - จันท์ ๕ - อายุคนะ ๑๒	- ประสบการณ์ - เหตุผล - อัจฉตติกญาณ - มี ๖ เพิ่มมา ๓ ได้แก่ ๑) จากผู้อื่น ๒) วิจารณ์ ๓) ศรัทธา

๒.	ธรรมชาติแห่งความรู้	<ul style="list-style-type: none"> - สมมติสักกับปรมัตตสัก - สัมมาทิฏฐิ - ปัญญาในไตรลักษณ์ - ปัญญาในอริยสัก ๔ 	<ul style="list-style-type: none"> - จิตนิยม - สัจนิยม - สัมพัทธนิยม
๓.	ความสมเหตุสมผลแห่งความรู้	<ul style="list-style-type: none"> - โลกีย์ปัญญา - โลกุตตรปัญญา - กิเลส, สังโยชน์ ๑๐ - หลักกาลามสูตร ๑๐ ประการ - อริยมรรค อริยผล 	<ul style="list-style-type: none"> - สมนัย - สหนัย - ปฏิบัตินิยม
๔.	เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้	<ul style="list-style-type: none"> - กิเลส, สังโยชน์ ๑๐ - หลักกาลามสูตร ๑๐ ประการ - สัมมาทิฏฐิกับภาวนามยปัญญา - อริยมรรค อริยผล 	<ul style="list-style-type: none"> - สมนัย - สหนัย - ปฏิบัตินิยม

บทที่ ๓

วิเคราะห์ญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถา

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถา เพื่อจะได้ทราบถึงญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถาในแต่ละวรรค โดยยกตัวอย่างหนึ่งเรื่องในแต่ละวรรค และประยุกต์ใช้ญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถากับการพัฒนาชีวิต เป็นลำดับสืบต่อไป

๓.๑ ญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถา

ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ หลักปัญญา ๓ ประการ คือ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญาอย่างไร ญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถาก็เหมือนกับญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทอย่างนั้น กล่าวคือหลักปัญญา ๓ ประการ เป็นญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถา ซึ่งมีอยู่ ๒๖ วรรค โดยมีใจความสรุปได้ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ ญาณวิทยาในยมกวรรค

ยมกวรรค คือหมวดว่าด้วยธรรมเป็นคู่กัน หมายถึง ธรรมที่ตรงกันข้าม ถูกประมวลมาไว้ในหมวดเดียวกัน ธรรมที่ตรงกันข้ามนั้นคือ ความคิดชั่วกับความคิดดี การจงใจกับการไม่จงใจ การแตกความสามัคคีกับความสามัคคี ผู้มีจิตไม่มั่นคงกับผู้มีจิตมั่นคง ผู้ไม่ควรนุ่งห่มผ้ากาสาพัศร์กับผู้ควรนุ่งห่มผ้ากาสาพัศร์ สิ่งที่ไม่มีการสละกับการไม่สละ จิตที่ไม่ได้รับการอบรมกับจิตที่ได้รับการอบรม ผู้ทำบาปยอมเสว้าโศกกับผู้ทำบุญยอมบันเทิงใจ ผู้เรียนมากแต่ประมาทยอมไม่ได้ บรรลุผลกับผู้เรียนน้อยแต่ไม่ประมาทยอมได้บรรลุผล อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า ธรรมบทในเรื่องหนึ่งจะมีธรรมบทในอีกเรื่องหนึ่งมีความหมายตรงกันข้าม บางเรื่องมีธรรมบท ๒ บทจะมีความหมายตรงกันข้ามอยู่ในเรื่อง บางเรื่องแม้มีธรรมบทเพียง ๑ บท แต่เนื้อความก็มีความหมายตรงกันข้ามอยู่ในตัว เช่น เวรยอมระงับด้วยการไม่จงใจ เป็นต้น “ในยมกวรรคมี ๑๔ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ๒๐ คาถา”^๑

^๑ ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓-๒๒, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓-๓๔.

ญาณวิทยาที่ปรากฏในยมกวรรค ได้แก่ หลักปัญญา ๓ ได้แก่ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา ภาวนามยปัญญา หรือปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ จิตอันประกอบด้วยญาณ, อรูปชั้น ๓ มีเวทนา เป็นต้น, อินทรีย์ ๖ และสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา เป็นบ่อเกิดแห่งความรู้

สัมมาทิฐิ, ปัญญาในไตรลักษณ์, ปัญญาในอริยสัจ และปรมัตถสังจะ เป็นธรรมชาติแห่งความรู้

โลกีย์ปัญญา และโลกุตตรปัญญา, ญาณ, อนุปัสสนา, ฌาน, รูปฌาน และอรูปรูปรูปรูปรู เป็นความสมเหตุสมผลแห่งความรู้

สัมมาทิฐิ, ปัญญาในอริยสัจ ๔, อริยผลมีโศคาปัตติผล เป็นต้น, วิมุตติ ๕, โลกุตตรธรรม ๕, ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ, วิชชา ๘, สากกบารมีญาณ, ปัญญา ๑๖ และรูปสมาบัติและอรูปรูปรูปรูปรู เป็นเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้

๓.๑.๒ ญาณวิทยาในอัปมาทวรรค

อัปมาทวรรค คือหมวดว่าด้วยความไม่ประมาท คำว่า ความไม่ประมาทเป็นชื่อของสติ^๒ ในวรรคนี้ท่านประมวลธรรมบทที่มีเนื้อหาสาระว่าด้วยเรื่องความไม่ประมาทเป็นทางแห่งความสำเร็จผลที่พึงปรารถนาต่างๆ โดยที่สรุปเป็นทางแห่งการบรรลุอุดมคติพยานมารวมไว้ด้วยกัน เช่น เรื่องพระนางสามาวดี ว่าด้วยความไม่ประมาทเป็นเหตุให้บรรลุนิพพานปราศจากกิเลสอย่างสิ้นเชิง เรื่องนายกุมภโฆสก ว่าด้วยความไม่ประมาทเป็นเหตุให้ได้รับเกียรติยศ เป็นต้น “มี ๕ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๒ คาถา”^๓

สำหรับญาณวิทยาที่ปรากฏในอัปมาทวรรค ได้แก่ หลักปัญญา ๓, ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ, ชั้น ๕, เวทนาปริคคหกัมมัฏฐาน, บริกรรม, สาชยาย และกุสโลบาย เป็นบ่อเกิดแห่งความรู้

สัมมาทิฐิ, ปัญญาในไตรลักษณ์ และวิปัสสนา เป็นธรรมชาติแห่งความรู้

โลกีย์ปัญญา และโลกุตตรปัญญา และวิปัสสนา เป็นความสมเหตุสมผลแห่งความรู้

สัมมาทิฐิ, ปัญญาในอริยสัจ ๔, โศคาปัตติผล, สกทาคามิผล, อนาคามิผล, ความสุขในฌาน, ปัญญาในไตรลักษณ์, อรหัตตผล, ปฏิสัมภิทา, อิทธิวิชฌาน, โลกุตตรสมบัติ, วิชชา ๓ และอภิญาญา ๖ เป็นเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้

^๒ พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๖๓, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๒.

^๓ คุุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๓๔-๔๘, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๐-๑๓๑.

๓.๑.๓ ญาณวิทยาในจิตตวรรค

จิตตวรรค คือหมวดว่าด้วยการฝึกจิต คำว่า จิต หมายถึงธรรมชาติที่คิดและ สังสม อารมณ์ มีคุณสมบัติดังนี้คือ คின்றน ได้แก่ คின்றนไปในอารมณ์ทั้ง ๖ มีรูปเป็นต้น กวัดแก้ว ได้แก่ ห้วนไหว ไม่อาจจะตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวได้ รักษาได้ยาก ได้แก่ ดำรงอยู่ได้ยากในอารมณ์ธรรมที่เป็นสัปบายะ ห้ามยาก ได้แก่ ห้ามมิให้ชานไปในอารมณ์ที่เป็นข้าศึกได้ยาก คின்றนไปมา ได้แก่ ยินดีในกามคุณ ๕ เมื่อถูกพรากจากกามคุณ ๕ ให้หยุดนิ่งในวิปัสสนากัมมัฏฐานก็คின்றนที่จะกลับไปสู่กามคุณ ๕ นั้นอีก เปลี่ยนแปลงง่าย ได้แก่ เกิดดับเร็ว อนึ่ง ยังมีคุณสมบัติอีกคือ เทียวไปไกล ได้แก่ รับอารมณ์ที่อยู่ไกลได้ เทียวไปดวงเดียว ได้แก่ เกิดขึ้นทีละดวงไม่เกิดพร้อมกัน ไม่มีรูปร่าง ได้แก่ ไม่มีลักษณะสัณฐาน ไม่มีสีเป็นต้น อาศัยอยู่ในถ้ำ ได้แก่ อาศัยอยู่ในมหาภูตรูป ๔ และหทัยรูป คำว่าการฝึก หมายถึงการฝึกด้วยอริยมรรค ๔ คือ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค ดังนั้น คำว่า การฝึกจิต จึงหมายถึงการใช้อริยมรรคข่มจิต ระงับจิตที่คின்றน กวัดแก้ว รักษาได้ยาก ห้ามได้ยาก คின்றนไปมา เปลี่ยนแปลงง่าย เทียวไปไกล ไม่มีรูปร่าง ไม่มีสี อาศัยอยู่ในถ้ำ ให้เป็นจิตที่เกษม พ้นจากบ่วงมาร กล่าวคือ อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน “มี ๕ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๑ คาถา”^๔

สำหรับญาณวิทยาที่ปรากฏในอัปมาทวรรค ได้แก่ หลักปัญญา ๓, ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ, ชันธ ๕, อาการ ๓๒, กาย, วิญญาณ และอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ สัมมาทิฐิ, ปัญญาในไตรลักษณ์ และปัญญาใน อริยสัจ เป็นธรรมชาติแห่งความรู้ โลกีย์ปัญญา และโลกุตตรปัญญา, มรรค ๔, กิเลส และฉานมีปฐมฉานเป็นต้น เป็นความสมเหตุสมผลแห่งความรู้ วิชา ๓, ผล ๔, อภิญญา ๖ โลกุตตรธรรม ๕ และพระอรหัตต์ เป็นเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้

๓.๑.๔ ญาณวิทยาในปุพพวรรค

ปุพพวรรค คือหมวดว่าด้วยดอกไม้ ในวรรคนี้ท่านรวบรวมธรรมบทที่มีเนื้อหาสาระเปรียบเทียบกันระหว่างธรรมกับดอกไม้บ้าง ระหว่างกิเลสกับดอกไม้บ้าง ระหว่างอาการอื่นๆ กับอาการที่เก็บดอกไม้บ้าง เช่นในเรื่องกสิณ ๕๐๐ รูป มีเนื้อหาเปรียบเทียบระหว่างการเลือกปฏิบัติตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการของพระเสขะกับการเลือกเก็บดอกไม้ของนายมาลาการ ในเรื่องกสิณ ผู้เจริญมรจิตกัมมัฏฐานเปรียบเทียบการตัดวัฏฏะในภูมิ ๓ (กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ) กับการตัดดอกไม้

^๔ ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๒๕-๑๓๓, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๕๕-๒๐๔.

ในเรื่องเจ้าชายวิฑูทกะและเรื่องนางปติปุชกาเปรียบเทียบความยินดีกามคุณ ๕ กับความหลงเพลิน เลือกเก็บดอกไม้ ในเรื่องโกสิยเศรษฐีผู้ตระหนี่เปรียบเทียบระหว่างการศึกษาเข้าไปสู่ตระกูลไม่ ทำลายตระกูลกับการที่ฝังเข้าไปดูคนน้ำหวานของดอกไม้ไม่ทำลายสีและกลิ่นของดอกไม้ เป็นต้น “มี ๑๒ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๖ คาถา”^๕

๓.๑.๕ ญาณวิทยาในพาลวรรค

พาลวรรค คือหมวดว่าด้วยคนพาล คำว่า คนพาล หมายถึงคนโง่ ไม่มีปัญญา ไม่รู้จัก ประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้าไม่รู้จักพระสัทธรรมจึงต้องเวียนว่ายตายเกิดใน สังสารวัฏ ในวรรคนี้มีสาระสำคัญในเรื่องต่างๆ ที่น่าสนใจคือ ในเรื่องชายคนใดคนหนึ่ง ตรัสว่า สังสารวัฏยาวนานสำหรับคนพาล ผู้ไม่รู้แจ้งสัทธรรม จุราตรีหนึ่งยาวนานสำหรับคนผู้นอนไม่ หลับและจุระยะทางโยชน์หนึ่งยาวไกลสำหรับคนผู้เมื่อยล้า ในเรื่องสัททวิหาริกของพระ มหากัสสปเถระ ตรัสว่า ความเป็นเพื่อนคือ จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล ถ้าวัตถุ ๑๐ ธุดงค์คุณ ๑๓ วิปัสสนา มรรค ๔ ผล ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘ ทั้งหมดนี้ไม่มีในหมู่คนพาล ในเรื่องอนันตเศรษฐี ตรัสว่า คนพาลย่อมยึดมั่นถือมั่นว่าบุตรของเรา ทรัพย์ของเรา แท้จริงตัวตนไม่มี บุตรและทรัพย์จะมี ได้อย่างไร ในเรื่องโจรผู้ทำลายปม ตรัสว่า คนพาลถ้ารู้ตัวว่าเป็นคนพาลก็เป็นบัณฑิตได้บ้าง แต่ถ้า สำคัญว่าตนเป็นบัณฑิตก็ยิ่งเป็นคนพาลหนักยิ่งขึ้น ในเรื่องพระอุทายีเถระ ตรัสว่า คนพาลเมื่ออยู่ใกล้ บัณฑิตชั่วชีวิตก็ไม่รู้ธรรมเหมือนทัพพีไม่รู้รสแกง ในเรื่องภิกษุชาวเมืองปาฐา ตรัสว่า คนฉลาดแม้ อยู่ใกล้บัณฑิตเพียงครู่เดียวก็รู้แจ้งธรรมได้ฉับพลันเหมือนลิ้นรู้รสแกง ในเรื่องนายสุปปพุทธะผู้เป็น โรคเรื้อน ตรัสว่า คนพาลผู้มีปัญญาทรมาย่อมทำบาปกรรมเป็นเหตุให้เดือดร้อน ในเรื่องชาว นา ตรัสว่า กรรมใดที่บุคคลทำแล้วมีผลเป็นทุกข์ เดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นเรียกว่า กรรมไม่ดี ใน เรื่องช่างดอกไม้ชื่อสุมนะ ตรัสว่า กรรมใดที่บุคคลทำแล้วมีผลเป็นสุข อิ่มเอิบใจ กรรมนั้นเรียกว่า กรรมดี ในเรื่องพระอุบลวันณาเถรี ตรัสว่า คนพาลย่อมสำคัญว่ากรรมชั่วเป็นกรรมดี นำปรารถนา นำใคร่ นำชอบใจดูน้ำผึ้ง ทรายเท่าที่กรรมชั่วยังไม่ให้ผล ในเรื่องอาชีวกชื่อชัมพูกะ ตรัสว่า คน พาลแม้ปฏิบัติเคร่งครัดอย่างไรก็ไม่ได้รับผลแห่งการปฏิบัติ แต่พระอริยบุคคลมีพระ โสดาบันเป็น ต้นย่อมได้รับผลการปฏิบัตินั้น ในเรื่องเปรตผู้มีรูปร่างเหมือนงู ตรัสว่า บาปกรรมมิได้ให้ผล ในทันที แต่ค่อยๆ เผลอผลคนพาลเหมือนไฟที่ถูกเถ้ากลบไว้ ในเรื่องเปรตถูกข้อนต่อยศิริยะ ตรัส ว่า ความรู้ศิลปะ ยศ และชื่อเสียง เมื่อเกิดขึ้นแก่คนพาล ย่อมเกิดเพียงเพื่อทำลายถ่ายเดียว ในเรื่อง พระสุธัมมเถระ และเรื่องพระวนวาสิติสสเถระ ตรัสว่า ความริษยาและความถือตัวย่อมพอกพูนแก่

^๕ ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๓-๔, พ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๔-๖.

คนพาลผู้เห็นแก่ตัว ไม่มีศรัทธา แต่ต้องการให้เขาชมว่ามีศรัทธา “มี ๑๒ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๖ คาถา”^๖

๓.๑.๖ ญาณวิทยาในปณทิตวารค

ปณทิตวารค คือหมวดว่าด้วยบัณฑิต คำว่า บัณฑิต หมายถึงผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมคือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ โดยสรุปก็คือ ทำดี พุคดี กิดดี ในวรรคนี้ตรัสถึงคุณลักษณะของบัณฑิตว่า บัณฑิตมีลักษณะคอยชี้โทษเหมือนชี้ออกขุมทรัพย์ บัณฑิตมีลักษณะคอยกล่าวสอนพรา้สอน และห้ามจากความชั่วเป็นกัลยาณมิตรยินดีในธรรมที่พระอริยะประกาศไว้ มีหน้าที่ฝึกตนดูคนไข้นำทำหน้าที่ไขน้ำ เป็นต้น มีลักษณะมั่นคงไม่หวั่นไหวเพราะนิทานและสรรเสริญ ฟังธรรมแล้วยอมผ่อนใส เว้นฉันทราคะในขันธ ๕ ไม่ยินดีไม่ยินร้ายเมื่อโลกธรรมมากระทบ ไม่ทำบาปเพราะอ้างความจำเป็น ย่อมลอยข้ามฝั่งนี้คือสักกายทิฎฐิ ไปถึงฝั่งโน้นคือนิพพานได้ “มี ๑๑ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๔ คาถา”^๗

๓.๑.๗ ญาณวิทยาในอรหันตวารค

อรหันตวารค คือหมวดว่าด้วยพระอรหันต์ คำว่า อรหันต์ หมายถึงผู้กำจัด ข้ำศึกคือกิเลสด้วยอริยมรรค หรือผู้อยู่ห่างไกลจากกิเลส ผู้ควรแก่ปัจจัย ๔ ผู้ไม่มีที่ลับในการทำบาป ได้แก่บุคคลผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าจนสามารถกำจัดกิเลสได้หมด ในวรรคนี้มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับคุณสมบัติของพระอรหันต์คือไม่มีความเร่าร้อนกระวนกระวาย ไม่คิดอาลัย บรรลุนิพพานเป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ ไม่หวั่นไหวเพราะอิฎฐารมณและอนิฎฐารมณ จะอยู่ ณ สถานที่ใดจะเป็นบ้านหรือป่าก็ตาม สถานที่นั้นย่อมเป็นสถานที่น่านรมย์เพราะท่านไม่แสวงหากามอีกต่อไป “มี ๑๐ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๐ คาถา”^๘

๓.๑.๘ ญาณวิทยาในสหัสสวรรค

สหัสสวรรค คือหมวดว่าด้วยหนึ่งในร้อยในพัน เนื้อหาสาระในวรรคนี้มีลักษณะเปรียบเทียบกันระหว่างสิ่งที่เป็นสาระ การกระทำที่เป็นสาระ และชีวิตที่มีสาระ จำนวน ๑ กับสิ่งที่ไร้สาระ การกระทำที่ไร้สาระ และชีวิตที่ไร้สาระจำนวน ๑๐๐ หรือ ๑,๐๐๐ เช่น ในเรื่องเพชรฆาตโจรเกราแดงและเรื่องพระพาหิยทารุจิริยะเถระ ตรัสว่า คำพูดหรือคาถาที่มีประโยชน์ กล่าวคือคำพูด

^๖ ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๓-๔, พ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๔-๖.

^๗ ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑-๕, พ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑-๓.

^๘ ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๘๔-๘๖, พ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๓๒-๑๓๔.

หรือคาถาที่แสดงเรื่องนิพพาน หรือขั้น ๕ เป็นต้น แม้มีเพียงคำเดียวหรือคาถาเดียวก็ยิ่งดีกว่าคำพูด หรือคาถาที่ไร้ประโยชน์ตั้ง ๑,๐๐๐ ในเรื่องพระกุนฑลเกสีเถรี ตรัสว่า ธรรมบทเดียวที่คนฟังแล้วสงบได้ ดีกว่าคาถาที่ไร้ประโยชน์ตั้ง ๑๐๐ คาถา การชนะตนเพียงคนเดียว ดีกว่าการชนะข้าศึกตั้ง ๑,๐๐๐ คน เป็นต้น “มี ๑๔ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๖ คาถา”^๕

๓.๑.๕ ญาณวิทยาในปาปวรรค

ปาปวรรค คือหมวดว่าด้วยบาป คำว่า บาป หมายถึงกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต หรืออกุศลจิต เนื้อหาสาระในวรรคนี้คือ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้เห็นโทษของการทำบาปคือ ความทุกข์ และให้ละเว้นหลีกเลี่ยงจากบาป คุณคนรักชีวิตหลีกเลี่ยงยาพิษได้ ให้เห็นอนิสงส์คือ ความสุขที่เกิดจากการสั่งสมบุญคือกายสุจริต วาสุจริต มโนสุจริต และการให้ทาน การบำเพ็ญวัตรมีอุปชฌายวัตร เป็นต้น ให้รีบทำบุญเพราะถ้าทำบุญช้าใจจะยินดีในบาป คนทำบาปย่อมได้รับผลของบาปมีอาจจะหลีกเลี่ยงหนีพ้นไปได้ คุณเกี่ยวกับความตายที่ไม่อาจจะพ้นไปได้ ฉะนั้น “มี ๑๒ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๓ คาถา”^๖

๓.๑.๑๐ ญาณวิทยาในทัณฑวรรค

ทัณฑวรรค คือหมวดว่าด้วยการลงทัณฑ์ คำว่า ลงทัณฑ์ ตามความหมายใน วรรคนี้คือ การใช้กำลังทำร้าย เช่นฆ่า หรือเบียดเบียนบุคคลอื่นหรือสัตว์อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน โดยการใช้ท่อนไม้ ก้อนหิน และวาจาที่หยาบคายให้ร้ายป้ายสี ทรงแสดงว่า ความเดือดร้อน ความทุกข์ ไม่มีใครต้องการ สัตว์ทั้งหลายย่อมกลัวความทุกข์ ความเดือดร้อน จะมีก็แต่พระชินาสพเท่านั้นที่ปราศจากความกลัว เมื่อรู้อย่างนี้จึงไม่ควรเบียดเบียนสัตว์อื่นและไม่ควรให้ใครเบียดเบียนเพราะผู้เบียดเบียนผู้อื่นย่อมได้รับโทษอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๑๐ อย่างคือ (๑) ทุกขเวทนอย่างแรงกล้า (๒) เสื่อมทรัพย์ (๓) ถูกทำร้ายร่างกาย (๔) เจ็บป่วยอย่างหนัก (๕) กลายเป็นคนวิกลจริต (๖) ต้องราชภัย คือถูกถอดยศ ปลดตำแหน่ง (๗) ถูกกล่าวหาอย่างร้ายแรง (๘) เสื่อมญาติ (๙) ทรัพย์สมบัติพินาศย่อยยับ (๑๐) บ้านเรือนถูกไฟไหม้ นอกจากนี้ยังมีธรรมบทที่ทรงแสดงให้เข้าถึงความเป็นพราหมณ์ (ผู้ลอบบาป) ความเป็นสมณะ (ผู้ระงับบาป) ความเป็นภิกษุ (ผู้ทำลายกิเลสได้) โดยการป้องกันอกุศลวิตกด้วยความมีหิริและสังเวกธรรมคือ สโหดตปปัญาณ (ญาณที่มีโหดตปปะ) เทียบพร้อมด้วยวิชา

^๕ คุราชละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑๑๓-๑๑๖, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๗๖-๑๗๑.

^๖ คุราชละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๓๕-๔๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๕๔-๖๑.

และจรรยา มีสติมั่นคง เป็นเหตุให้ถึงความสิ้นไปแห่งวิญญูทุกข์ “มี ๑๑ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๗ คาถา”^{๑๑}

๓.๑.๑๑ ญาณวิทยาในชราวรรค

ชราวรรค คือหมวดว่าด้วยความชรา คำว่า ชรา หมายถึงความแก่ ความ ทรุคโทรม จัดเป็นกองหนึ่งในไฟ ๑๑ กองที่แผดเผาสรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่เป็นนิตย์ ไฟ ๑๑ กองนั้นคือ รากะ โทสะ โมหะ ชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ในวรรคนี้พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงว่า เหตุที่สัตว์ทั้งหลายถูกไฟ ๑๑ กองนี้เผาก็เพราะถูกความมืดคืออวิชชาปกคลุมไว้ ดังนั้น จึงควรรีบแสวงหาดวงประทีปคือญาณ ไม่ควรประมาทยึดติดในร่างกายนี้ที่เป็นรังแห่งโรคมิแต่จะ เก่าทรุดโทรมแตกสลายไปแต่ธรรมของสัตว์บุรุษคือ โลกุตตรธรรม ๘ ประการ หาได้แก่แก่ทรุดโทรมไปไม่ “มี ๘ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๑ คาถา”^{๑๒}

๓.๑.๑๒ ญาณวิทยาในอิตถวรรค

อิตถวรรค คือหมวดว่าด้วยตน คำว่า ตน ตามเนื้อหาสาระในวรรคนี้ ทรงมุ่งตรัสในระดับโลกียะ มุ่งหมายถึงผู้กระทำโดยทั่วไป เช่น ในเรื่องโพธิราชกุมาร ข้อความที่ตรัสว่า “ถ้ารู้ว่า ตนเป็นที่รัก ... ฟังประกาศประคองตนไว้ให้ได้” หมายถึง ถ้าเป็นคฤหัสถ์เมื่อรักตนก็ควรทำบุญมีทานและศีลเป็นต้น ถ้าเป็นบรรพชิต ก็ควรชวนชายทำวัตรปฏิบัติ ศึกษาปริยัติและเจริญกัมมัฏฐานเป็นต้น หรือเช่น ในเรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ ข้อความที่ตรัสว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน” หมายถึงตนเองเท่านั้นที่จะสามารถทำกุศลแล้วเข้าถึงสวรรค์หรือบรรลุมรรคผลได้ที่พึ่งคือ อรหันตผลได้ ไม่มีใครอื่นจะทำให้ได้ “มี ๑๐ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๐ คาถา”^{๑๓}

๓.๑.๑๓ ญาณวิทยาในโลกวรรค

โลกวรรค คือหมวดว่าด้วยเรื่องโลก คำว่า โลก ตามความหมายในวรรคนี้มีความหมายหลายนัยคือ ในเรื่องภิกษุหนุ่ม โลก หมายถึงโลกคือหมู่สัตว์ หรือโลกคือแผ่นดิน ในเรื่องพระเจ้าสุทโธทนะ เรื่องนางจิญจมาณวิกา เรื่องอสทิสทาน และเรื่องนายกาละบุตรของอนาถบิณฑิกเศรษฐี โลก หมายถึงกาลเวลาคือภพนี้และภพหน้า ในเรื่องภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา ๕๐๐ รูป เรื่องอภัยราชกุมาร เรื่องพระสัมมชชนเถระ และเรื่องพระอังกุติมาเถระ โลก หมายถึงโลกคือชั้น ๕ ในเรื่อง

^{๑๑} คุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๕๓-๕๔, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๘๔-๘๖.

^{๑๒} คุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๕๕-๑๐๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๕๔-๑๕๕.

^{๑๓} คุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑-๑๕, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๗-๒๓.

ชิตานายช่างหูก โลก หมายถึงโลกิยมหาชน ในเรื่องภิกษุ ๓๐ รูป โลก หมายถึงโลกคือวัฏฏทุกข์ “มี ๑๑ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๒ คาถา”^{๑๔}

๓.๑.๑๔ ญาณวิทยาในพุทธวรรค

พุทธวรรค คือหมวดว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้า คำว่า พระพุทธเจ้า หมายถึงผู้ตรัสรู้ธรรม ทั้งปวงมี อริยสัจ ๔ เป็นต้น โดยชอบและด้วยพระองค์เอง หมายถึงผู้รู้ยังธรรมที่ควรรู้อย่าง ผู้กำหนดรู้ ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ผู้ละธรรมที่ควรละ ผู้กระทำให้แจ้งธรรมที่ควรกระทำให้แจ้ง ผู้บำเพ็ญธรรมที่ควรบำเพ็ญ เนื้อหาสาระในวรรคนี้คือ ใน ๔ เรื่องแรกทรงแสดงสภาวะแห่งความเป็นพระพุทธเจ้า คือ ทรงชนะกิเลสได้ไม่กลับแพ้อีก ทรงปราศจากร่องรอยคือ ราคะ โทสะ โมหะ ไร้ต้นหา ยินดีในนิพพาน และการที่จะอุบัติเป็นพระพุทธเจ้าในโลกได้นั้นยากยิ่งกว่าการเกิด การดำรงอยู่ และการพึง ธรรมของมนุษย์ ในเรื่องปัญหาของพระอนานทเถระทรงแสดงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น การไม่ทำบาป การทำบุญกุศล และการทำจิตให้ผ่องแผ้ว ในเรื่อง ภิกษุผู้ไม่ยินดี ทรงแสดงว่า สาวกของพระพุทธเจ้าย่อมยินดีในความสิ้นต้นหา ในเรื่องอัครภิกษุทัตตปุโรหิต ทรงแสดงว่า พระรัตนตรัยคือที่พึงอันเกษม ในเรื่องพระอนานทเถระ เรื่องภิกษุหลายรูป และเรื่องพระเจดีย์ทองของพระกัสสปทศพล ทรงแสดงว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้เป็นบุรุษอาชาไนยเกิดในตระกูลใด ตระกูลนั้นย่อมได้รับแต่ความสุข ประสพแต่บุญที่มีอาจจะประมาณได้ “มี ๕ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๘ คาถา”^{๑๕}

๓.๑.๑๕ ญาณวิทยาในสุขวรรค

สุขวรรค คือหมวดว่าด้วยความสุข คำว่า ความสุข ตามเนื้อหาสาระในวรรคนี้ หมายถึงความไม่มีเวรต่อกัน ไม่มีความเดือดร้อนเพราะกิเลส การละความติดใจในกามคุณ ๕ ความปราศจากกิเลสเครื่องกังวลคือ ราคะ โทสะ และโมหะ การอยู่ร่วมกับพระอริยะ และโดยที่สุดหมายถึงนิพพาน ในวรรคนี้ นอกจากทรงแสดงถึงความสุขโดยสภาวะต่างๆ แล้วยังทรงแสดงความทุกข์โดยสภาวะที่ตรงกันข้ามกับความสุขอีกด้วย เช่น การอยู่อย่างมีเวรต่อกัน ความหมกมุ่นในกามคุณ ๕ เป็นต้น “มี ๘ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๒ คาถา”^{๑๖}

๓.๑.๑๖ ญาณวิทยาในปิยวรรค

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๕๓-๖๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๕๑-๕๕.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๐๐-๑๐๒, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๕๔-๑๕๗.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๓๓-๑๓๔, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๐๔-๒๐๖.

ปิยวรรค คือหมวดว่าด้วยสิ่งเป็นที่รัก คำว่า สิ่งเป็นที่รัก มีความหมายหลายนัยตามเนื้อหาที่ปรากฏในวรรคนี้คือ ในเรื่องบรรพชิต ๓ รูป เรื่องกุกุมพิกคนใดคนหนึ่ง เรื่องนางวิสาขา และเรื่องเจ้าลิจฉวี สิ่งเป็นที่รัก หมายถึงปิยารมณ์ (อารมณ์ที่น่ารัก) ได้แก่ กามคุณ ๕ เรื่องอนิตติคันธกุมาร สิ่งเป็นที่รัก หมายถึงวัตถุกามและกิเลสกาม เรื่องพรหมณ์คนใดคนหนึ่ง หมายถึงคัมहाทั้ง ๖ เรื่องแรกดังกล่าวมาทรงแสดงว่า สิ่งเป็นที่รักเป็นเหตุให้เกิดความโศกและภัยต่างๆ ผู้ปราศจากสิ่งเป็นที่รักย่อมไม่มีความโศกและภัย ส่วน ๓ เรื่องสุดท้ายคือ เรื่องเด็กน้อย ๕๐๐ คน เรื่องพระอนาคามีเถระ และเรื่องนายันทิยะ สิ่งเป็นที่รัก หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ สัมมาทัสสนะ โลกุตตรธรรม ๘ อริยสัจ ๔ ศีล สมาธิ ปัญญา นิพพาน และบุญกุศลที่เคยตั้งสมไว้ “มี ๘ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๒ คาถา”^{๑๗}

๓.๑.๑๗ ญาณวิทยาในโกชวรรค

โกชวรรค คือหมวดว่าด้วยความโกรธ คำว่า โกรธ หมายถึงความขุ่นเคืองใจอย่างรุนแรง ไม่พอใจอย่างรุนแรง เป็นอาการ ๑ ในอาการ ๖ คือ (๑) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) (๒) ปฏิฆะ (ความคับแค้น) (๓) โกรธะ (ความขุ่นเคืองใจ) (๔) อาฆาต (ความผูกใจเจ็บและอยากแก้แค้น) (๕) โทปะ (ความมีจิตกำริบ) (๖) โรสะ (ความโกรธขี้้ง) ในวรรคนี้มีเนื้อหาสาระในเรื่องความโกรธที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตามอรรถาธิบายของบุคคลเป็นหลักทรงแสดงให้เห็นโทษแห่งความโกรธคือความทุกข์ ประโยชน์ของการละความโกรธคือความสุข และวิธีละความโกรธ เช่น ในเรื่องนางอุตตราอุบาสิกา ทรงแสดงว่า ฟังชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ หรือในเรื่องอดุลอุบาสิกา ทรงแสดงว่า โลกธรรมคือสิ่งประจำโลก มีมานานแล้ว มิใช่เพิ่งมี ทรงสอนให้รู้จักทำใจไม่ให้โกรธว่า ในโลกนี้ คนไม่ถูกนินทาไม่มี และในเรื่องพระฉัพพัคคีย์ ทรงสอนให้สำรวมกาย วาจา และใจ มิให้กำริบ มีศีลมั่นคง ดำรงชีวิตให้ปราศจากข้อตำหนิ “มี ๘ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๔ คาถา”^{๑๘}

๓.๑.๑๘ ญาณวิทยาในมลวรรค

มลวรรค คือหมวดว่าด้วยมลทิน คำว่า มลทิน หมายถึงกิเลสต่างๆ หรือส่วนเสียด่างๆ ตามเนื้อหาสาระที่ปรากฏในวรรคนี้ เช่น ในเรื่องบุตรของคนฆ่าโค และเรื่องพรหมณ์คนใดคนหนึ่ง มลทิน หมายถึงกิเลสมีราคะ ในเรื่องพระติสสเถระ มลทิน หมายถึงอกุศลกรรม ความปราศจากปัญญาพิจารณาปัจจัย ๔ แล้วบริโศก ในเรื่องพระโลตุทายี มลทิน หมายถึงการไม่ท่องบ่น

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๕๕-๑๕๘, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๔๓-๒๔๗.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๓-๑๖๕, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๕๕-๒๕๗.

มนต์เป็นเหตุให้มนต์เสื่อม หมายถึงความไม่ขยันหมั่นเพียรซ่อมแซมบ้านเรือนเป็นเหตุให้บ้านเรือนทรุดโทรม หมายถึงความเกียจคร้านไม่หมั่นชำระร่างกายเป็นเหตุให้มีผิวพรรณมัวหมอง และหมายถึงความประมาทไม่รักษาทรัพย์เป็นเหตุให้ทรัพย์สูญหาย ไม่คุ้มครองอินทรีย์ ๖ เป็นเหตุให้กิเลสเข้ามาครอบงำได้ ในเรื่องกฤษณบุตรคนใดคนหนึ่ง มลทิน หมายถึงความประพฤตินอกใจสามีหรือภรรยา ความตระหนี่ และอกุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง “มี ๑๒ เรื่อง แก่กรรมบท ๒๑ คาถา”^{๑๙}

๓.๑.๑๙ ญาณวิทยาในฉัมมัญจวรรค

ฉัมมัญจวรรค คือหมวดว่าด้วยผู้ตั้งอยู่ในธรรม คำว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม มีความหมายตามนัยแห่งสาระสำคัญในวรรคนี้คือ ในเรื่องมหาอำมาตย์ผู้พิพากษา หมายถึง ผู้ปราศจากอคติ ๔ มีฉันทาคติ เป็นต้น พินาศาคติโดยธรรม ในเรื่องพระฉัพพัคคีย์ หมายถึงผู้ไม่มีเวรไม่มีภัย ในเรื่องพระเอภุชชานเถระ หมายถึงผู้ไม่ประมาท ในเรื่องพระลกุณทกัททียเถระ หมายถึงพระเถระผู้ตรัสรู้ อริยสังขาร บรพญ โลกุตตรธรรม ๘ ประการ มือหิงสา สัจญญมะ (ศีล) ทมะ (การสำรวมอินทรีย์) ปราศจากกิเลส ในเรื่องภิกษุหลายรูป หมายถึงผู้ตัดความริษยา มีปัญญา ในเรื่องหัตถกภิกษุ หมายถึงสมณะผู้ระงับกิเลสทั้งหลายได้ ในเรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง หมายถึงภิกษุผู้ลอยบาปทั้งหลายได้ เป็นอยู่ด้วยปัญญา ในเรื่องเศียรถี่ หมายถึงผู้ฉลาดเลือกตั้งแต่สิ่งดีละสิ่งชั่ว ในเรื่องพรานเบ็ดชื่อ อริยะ หมายถึงพระอริยะผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น ในเรื่องภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้นหลายรูป หมายถึงผู้มีปาริสุทธิศีล ๔ มีชุกคคุณ ๑๓ ประการ เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก บรพญสมมติ ๘ ได้ สัมผัสเนกขัมมสุข “มี ๑๐ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๗ คาถา”^{๒๐}

๓.๑.๒๐ ญาณวิทยาในมัคควรรค

มัคควรรค คือหมวดว่าด้วยมรรค คำว่า มรรค หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) เป็นต้น หมายถึงวิปัสสนาปัญญา หมายถึงการมนสิการโดยแยกกายในอารมณ์ ๓๘ ประการ อันเป็นทางแห่งปัญญา หมายถึงการตัดป่าคือกิเลสมีรากเป็นต้น ในวรรคนี้มีสาระสำคัญดังนี้คือ ในเรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป เรื่องพระปธานกัมมิกคิสสเถระ เรื่องสุกรเปรต เรื่องสัททวิหาริกของพระสารีบุตรเถระ และเรื่องนางปฐาจารา ทรงแสดงว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางแห่งความสิ้นทุกข์ ตรัสรู้ อริยสังขาร บรพญวิราจธรรมคือนิพพาน เป็นทางพ้นจากบ่วงแห่งมารคือวัฏฏะ ในเรื่องอนิจจลักษณะ เรื่องทุกขลักษณะ และเรื่องอนัตตลักษณะ มรรค หมายถึงวิปัสสนาที่พิจารณาเห็นสังขาร

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๕-๑๖, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๒-๒๕.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๔๓, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๖๗-๖๘.

ทั้งหลายว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นเหตุให้เบื่อหน่ายในทุกข์ ในเรื่องพระโปลีลเถระ มรรค หมายถึงการมนสิการโดยแยกคายในอารมณฺ์ ๓๘ ประการ เป็นทางให้เกิดปัญญา การไม่มนสิการเป็นทางให้ปัญญาเสื่อมถอย ในเรื่องภิกษุแก่หลายรูป มรรค หมายถึง การตัดป่าคือกิเลสมีรากะ เป็นต้น “มี ๑๐ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๗ คาถา”^{๒๑}

๓.๑.๒๑ ญาณวิทยาในปภินทกวรรค

ปภินทกวรรค คือหมวดว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด หมายถึงหมวดที่ว่าด้วยธรรมทั่วไป ไม่ระบุชัดถึงธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น ในเรื่องบุพพกรรมของพระองค์ ทรงแสดงถึงเรื่องการสละความสุขเล็กน้อยเพื่อความสุขที่ยิ่งใหญ่คือนิพพาน ในเรื่องกุมาริกากินไขไก่ ทรงแสดงเรื่องความมุ่งหวังแต่สุขเพื่อคนแล้วก่อนทุกข์แก่ผู้อื่นเป็นเหตุให้ไม่อาจพ้นจากเวรได้ เรื่องพระลคุณถูกภททียะ ทรงแสดงว่า การฆ่ามารดาบิดา กษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์ ชาวแวนแคว้น และเจ้าพนักงาน ได้จัดว่าเป็นพราหมณ์ผู้อยู่อย่างไรทุกข์ ความหมายของคำเหล่านั้นดังนี้คือ มารดา หมายถึงต้นหาอันเป็นเหตุให้เกิดในภพต่างๆ บิดา หมายถึงอัสมิมานะ กษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์ หมายถึงสัตสสตทิกฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) และอุจเจททิกฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ) ชาวแวนแคว้น หมายถึงอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ เจ้าพนักงาน หมายถึงนันทิราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความยินดี) เป็นชื่อของกามในชื่อกาม ๑๖ ชื่อ และพราหมณ์ หมายถึงพระชินาสพ “มี ๕ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๖ คาถา”^{๒๒}

๓.๑.๒๒ ญาณวิทยาในนิริยวรรค

นิริยวรรค คือหมวดว่าด้วยคนทำความชั่วตคนรก คำว่า ความชั่ว มีความหมายหลายนัย ตามพฤติกรรมของบุคคลต่างๆ ที่ปรากฏในวรรคนี้ เช่น เรื่องปริพาชกาชื่อสุนทรี หมายถึงการกล่าวต่อผู้อื่นด้วยเรื่องเท็จ และการทำความชั่วแล้วปิดบังว่ามีได้ทำเป็นเหตุให้ได้รับผลคือตคนรก เรื่องภิกษุผู้อยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา หมายถึงความทูลศุขออดุจริตมนุสสธรรมที่ไม่มีในตนเพื่อแสวงหาลาภเป็นเหตุให้ได้รับผลคือตคนรก ในเรื่องนี้ทรงแสดงเชิงเปรียบเทียบให้เห็นผลต่างระหว่างความทุกข์ที่ได้รับจากความเป็นผู้ทูลศุทที่บริโภคอาหารซึ่งชาวบ้านถวายแล้วต้องตคนรกหลายแสนกัปป์กับความทุกข์คือความร้อนที่ได้รับจากการก่อกินก้อนเหล็กร้อนว่า ความทุกข์ที่ได้รับจากการก่อกินก้อนเหล็กร้อนนั้นมีผลน้อยกว่า เพราะแม้จะได้รับทุกข์เวทนาที่ได้รับเพียงในชาตินี้เท่านั้น และ

^{๒๑} คุรยลละเอียคใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๕๘-๖๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๕๑-๕๕.

^{๒๒} คุรยลละเอียคใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๐๗-๑๑๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๑๖๘-๑๗๑.

เรื่องบุตรเศรษฐีชื่อว่าเขมกะ หมายถึงการเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่นเป็นเหตุให้ได้รับทุกข์คือความเศร้าหมอง นอนไม่เป็นสุข ถูกนินทา และตกรอก “มี ๕ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๔ คาถา”^{๒๓}

๓.๑.๒๓ ญาณวิทยาในนาควรรค

นาควรรค คือหมวดว่าด้วยช้าง คำว่า ช้าง แปลจากนาคศัพท์ที่แปลว่า ช้าง เพราะนาคศัพท์มาจาก นค แปลว่า ภูเขา สัตว์ที่ใหญ่โตดุจภูเขา ชื่อนานาคะ (ช้าง) นี้เป็นความหมายทางคติโลก แต่ทางคติธรรมมีความหมาย ๓ นัยคือ (๑) หมายถึงผู้ไม่ทำความชั่วทางกาย วาจา และใจ (๒) หมายถึง ผู้ไม่ถึงอกติ ๔ ไม่ดำเนินชีวิตด้วยอำนาจระคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา และอนุสัย (๓) หมายถึงผู้ไม่หวนกลับมาหากิเลสที่ละได้แล้ว ช้างเป็นสัตว์ที่ใช้เป็นพาหนะในการเดินทาง การค้า และการสงคราม เป็นสัตว์ที่มีความสำคัญมากในครั้งพุทธกาล เพราะช้างเป็นสัตว์ที่ฝึกหัดได้ดี ฉลาดแสนรู้ ดังนั้น ในวรรคนี้จึงมีเนื้อหาสาระที่รวบรวมพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคผู้ทรงฉลาดในเทศนาวิธีทรงแสดงเชิงประยุกต์เปรียบเทียบระหว่างการฝึกตนกับการฝึกช้าง เปรียบเทียบระหว่างคนที่ฝึกตนได้กับช้างที่ได้รับการฝึกหัดมาดีว่า มีผลคล้ายคลึงกัน เช่น เรื่องการฝึกตน ทรงแสดงเปรียบเทียบระหว่างช้างที่ได้รับการฝึกหัดมาดี สามารถ อดทนต่อลูกศรในสงครามได้กับบุคคลที่ฝึกตนได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ สามารถอดกลั้นถ้อยคำหยาบคายต่างๆ ได้ และเรื่องช้างป่าแวกะ ทรงแสดงว่า บุคคลผู้ไม่ประมาทตามรักษาจิตอยู่เสมอย่อมสามารถถอนตนขึ้นจากหล่มคือกิเลสได้ดุจช้างแก่ชื่อป่าแวกะที่จมลงในเปือกตม แต่เพราะเคยเป็นสัตว์ที่ได้รับการฝึกหัดมาดีเป็นพาหนะในสงคราม เมื่อได้ฟังเสียงกลองสงครามจึงสามารถถอนตนขึ้นจากเปือกตมได้ “มี ๘ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๑๔ คาถา”^{๒๔}

๓.๑.๒๔ ญาณวิทยาในตัณหาวรรค

ตัณหาวรรค คือหมวดว่าด้วยตัณหา คำว่า ตัณหา หมายถึงความทะยานอยากในอารมณ์ทั้งหลายมี ๓ ประการ คือ (๑) กามตัณหา (๒) ภวตัณหา (๓) วิภวตัณหา แยกเป็นสายได้ ๓๖ สายคือ ตัณหา ๓ ประการในอายตนะภายใน ๖ เป็น ๑๘ สาย (๓ x ๖ = ๑๘) และตัณหา ๓ ประการในอายตนะภายนอก ๖ เป็น ๑๘ สาย (๓ x ๖ = ๑๘) สาระสำคัญในวรรคนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตัณหาย่อมเจริญเพิ่มพูนแก่บุคคลผู้ประมาทปราศจากสติ ไม่เจริญญาณ วิปัสสนา มรรค และผล เมื่อ

^{๒๓} คุรยลละเอียคใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๒๕-๑๓๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๐๐-๒๐๑.

^{๒๔} คุรยลละเอียคใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๔๐-๑๔๖, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๑๕-๒๒๑.

บุคคลถูกตัดหาคอบงำยอมเส้าโศก แต่เมื่อสามารถคอบงำตัดหาได้ บุคกรากตัดหาได้ด้วย
อรหัตตมคคญาณ ย่อมไม่เส้าโศก “มี ๑๒ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๒๖ คาถา”^{๒๕}

๓.๑.๒๕ ญาณวิทยาในภิกขุวรรค

ภิกขุวรรค คือหมวดว่าด้วยภิกษุ คำว่า ภิกษุ ตามเนื้อหาสาระในวรรคนี้ หมายถึงบุคคล
ผู้สำรวจมือเท้าและวาจาไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย มุ่งเจริญกัมมัญฐาน หมายถึงบุคคลผู้ไม่ถ่อม
ในนามรูป ในวรรคนี้มีสาระสำคัญที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเกี่ยวกับภิกษุและเป็นสาระสำคัญที่
ปรารภพฤติกรรมที่แตกต่างกันของภิกษุแต่ละรูปแต่ละกลุ่ม เช่น เรื่องภิกษุ ๕ รูป ผู้สำรวจทวารรูป
ละทวาร ทรงแสดงว่า ภิกษุผู้สำรวจทวารคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย วาจา และใจ ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์
ในวัฏฏะ เรื่องภิกษุฆ่าหงส์ ทรงแสดงว่า บุคคลผู้สำรวจมือเท้าวาจา สำรวจตน ยินดีเจริญกัมมัญฐาน
มีจิตตั้งมั่น อยู่ผู้เดียว สันโดษ เรียกว่าภิกษุ เรื่องพระนังคละภูเถระผู้เตือนตนเอง เจริญกัมมัญฐานจน
สามารถบรรลอรหัตตผล พระผู้มีพระภาคทรงปรารภท่านเป็นแบบอย่างแก่ภิกษุทั้งหลายว่า จงเตือน
ตนเองจงคุ้มครองตนเองมีสติป้องกันอกุศลกรรมมิให้เกิดในตนเมื่อทำได้อย่างนี้ก็จะจักอยู่เป็นสุข “มี
๑๒ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๒๖ คาถา”^{๒๖}

๓.๑.๒๖ ญาณวิทยาในพราหมณวรรค

พราหมณวรรค คือหมวดว่าด้วยพราหมณ์ คำว่า พราหมณ์ ตามเนื้อหาสาระ ในวรรคนี้
หมายถึงทั้งพระชีนาสพและพราหมณ์โดยชาติกำเนิด แต่พระผู้มีพระภาคทรงมุ่งแสดงถึงคุณสมบัติ
ของพระชีนาสพเป็นหลัก เช่น ในเรื่องพราหมณ์ผู้เลื่อมใสมาก พระผู้มีพระภาคทรงเรียกบุคคลผู้ตัด
กระแสคือตัดหาได้ รู้แจ้งสภาวะที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้ (นิพพาน) ว่า พราหมณ์ ในเรื่องภิกษุหลาย
รูป ทรงเรียกบุคคลผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งสองคือสมณะและวิปัสสนา ปราศจากโยคะ ๔ คือ กาม ภพ
ทิฏฐิ และอวิชชาว่า พราหมณ์ และในเรื่องบรรพชิตรูปใด รูปหนึ่ง ทรงเรียกบุคคลผู้ลอยบาปได้ว่า
พราหมณ์ “มี ๔๐ เรื่อง แก่ (อธิบาย) ธรรมบท ๔๒ คาถา”^{๒๗}

จากที่กล่าวถึงญาณวิทยาใน ๒๖ วรรคมา พอสรุปได้ดังนี้

^{๒๕} คุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๓๗-๔๑, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๕๔-๖๐.

^{๒๖} คุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๘๒-๘๔, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๒๓-๑๒๖.

^{๒๗} คุรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๑๓-๑๑๔, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๗๑-๑๗๒.

๑) ญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถา มีทั้งบ่อเกิดแห่งความรู้ ธรรมชาติแห่งความรู้ ความสมเหตุสมผลแห่งความรู้ และเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้โดยสรุปเป็นตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒ สรุปญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถา

ที่	วรรค	บ่อเกิดแห่งความรู้	ธรรมชาติแห่งความรู้	ความสมเหตุสมผลแห่งความรู้	เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้
๑.	ยมกวรรค	-ธรรมที่เป็นคู่ -หลักปัญญา ๓ -ปรโตโมสะ และโยนิโสมนสิการ -อรุพขันธ ๓ มีเวทนาเป็นต้น -อินทรีย์ ๖ -สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา	-สัมมาทิฐิ -ปัญญาในไตรลักษณ์ -ปัญญาในอริยสังข์ -ปรมัตตสังข์จะ	-โลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา -ญาณ -อนุปัสสนา -ฌาน -รูปฌาน และอรุพฌาน	-สัมมาทิฐิ -ปัญญาในอริยสังข์ -อริยผลมีโสดาปัตติผลเป็นต้น -วิมุตติ ๕ -โลกุตตรธรรม ๘ -บุพเพนิวาสานุสสติญาณ -วิชา ๘ -สาวกบารมีญาณ -ปัญญา ๑๖ -รูปสมาบัติ และอรุพสมาบัติ
๒.	อัปปมาทวรรค	-อัปปมาท -หลักปัญญา ๓ -ปรโตโมสะ และโยนิโสมนสิการ -ขันธ ๕	-สัมมาทิฐิ -ปัญญาในไตรลักษณ์ -วิปัสสนา	-โลกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา -วิปัสสนา	-สัมมาทิฐิ -โสดาปัตติผล -สกทาคามีผล -อนาคามีผล -ความสุขในฌาน

		-เวทนาปริคคห กัมมัฏฐาน -ปริกรรม -สาธยาย -กุสโลบาย			-ปัญญาในไตร ลักษณ์ -อรหัตตผล -ปฏิสัมภิทา -อิทธิวิชญาณ -โลกุตตร สมบัติ -วิชา ๓ -อภิญา ๖
๓.	จิตตาวรรค	-จิต -หลักปัญญา ๓ -ปรโตโมสะ และโยนิโส มนสิการ -ขั้น ๕ -อาการ ๓๒ -กาย -วิญญาณ -อกุศล-กุศล กรรมมถ ๑๐	-สัมมาทิฐิ -ปัญญาในไตร ลักษณ์ -ปัญญาใน อริยสัจ	-โลกียปัญญา และโลกุตตร ปัญญา -มรรค ๔ -กิเลส -ฉานมีปฐม- ฉานเป็นต้น	-วิชา ๓ -อภิญา ๖ -โลกุตตรธรรม ๘ -ผล ๔ -พระอรหัตต์
๔.	บุปผาวรรค	ดอกไม้	”	”	”
๕.	พาลววรรค	คนพาล	”	”	”
๖.	บิณฑิตววรรค	บิณฑิต	”	”	”
๗.	อรหัตตววรรค	พระอรหัตต์	”	”	”
๘.	สหัสสววรรค	หนึ่งในร้อยใน พัน	”	”	”
๙.	ปาปววรรค	บาป	”	”	”
๑๐.	ทัณฑววรรค	การลงทัณฑ์	”	”	”
๑๑.	ชราววรรค	ความชรา	”	”	”

๑๒.	อัครวรรค	คน	”	”	”
๑๓.	โลกวรรค	โลก	”	”	”
๑๔.	พุทธวรรค	พระพุทธเจ้า	”	”	”
๑๕.	สุขวรรค	ความสุข	”	”	”
๑๖.	ปิยวรรค	สิ่งเป็นที่รัก	”	”	”
๑๗.	โกธวรรค	ความโกรธ	”	”	”
๑๘.	มถวรรค	มถหิน	”	”	”
๑๙.	สัมมัญญวรรค	ผู้ตั้งอยู่ในธรรม	”	”	”
๒๐.	มคควรรค	มรรค	”	”	”
๒๑.	ปภินณกวรรค	เรื่องเบ็ดเตล็ด	”	”	”
๒๒.	นิริยวรรค	คนทำความชั่ว ตกนรก	”	”	”
๒๓.	นาควรรค	ช้าง	”	”	”
๒๔.	คัณหาวรรค	คัณหา	”	”	”
๒๕.	ภิกขุวรรค	ภิกษุ	”	”	”
๒๖.	พราหมณ วรรค	พราหมณ์	”	”	”

๒) พระอรรถกถาจารย์รวบรวมแต่งขึ้นทุกเรื่องเป็นเรื่องที่พระพุทธโฆษาจารย์รวบรวมแต่งขึ้น เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องที่พระสงฆ์ในสมัยก่อนมีการจารึกอรรถกถาลงในใบลานใช้บอกกล่าวเล่าสอนกันมาเช่นเดียวกับเรื่องที่จารึกไว้ในพระไตรปิฎก “เมื่อมีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานเนื้อหาส่วนที่ไม่สมควรจารึกไว้ในพระไตรปิฎกท่านได้รวบรวมแต่งเป็นอรรถกถาเรื่องในอรรถกถาธรรมบทจึงคล้ายกับพระสูตรบ้าง ชาดกบ้าง แต่ไม่เข้าลักษณะของพระสูตรหรือชาดก เนื้อหาในอรรถกถาธรรมบทไม่ว่าจะเป็นเรื่องบุคคล สถานที่ หรือเหตุการณ์ต่างๆ ตรงกับเนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”^{๒๔}

๓) ท่านนำมาจากพระไตรปิฎก เนื้อหาที่มีความเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก

^{๒๔} อังใน พระมหาอรุณ อรุณชโม (สุกะโกศล), “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕-๒๖.

ท่านอ้างอิงจากพระไตรปิฎกใน ๓ ลักษณะคือ (๑) นำเนื้อหาบางส่วน ส่วนมากอยู่ในรูปกาลาดังกล่าวแล้วในส่วนของกาลา เช่น นำมาจากขุททกนิกาย ชาดก มีวิภูฏกชาดก นทีจรกชาดก เป็นต้น (๒) นำเนื้อหาอ้างอิงบางส่วน เช่น นำมาจากพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ตัวอย่างเช่น “เตนาห ภควา ปกฺขสฺสมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ. ตณฺจ โข อาคนฺตุ เกหิ อุปกฺกิลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺจนฺติ ฯ แปลว่า เพราะเหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้มีธรรมชาติประภัสสร และที่จิตนั้นเศร้าหมองก็เพราะอุปกิเลสที่จรเข้ามา”^{๒๕} (๓) นำเนื้อหาที่อยู่ในพระไตรปิฎกมาขอให้สั้น เช่น “เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี นำมาจากพระวินัยปิฎกมหาวรรค โกสัมพิกขันธกะ”^{๒๖} โดยพระอรรถกถาจารย์นำมาเสนอเท่าที่จำเป็นในลักษณะย่อเรื่องให้สั้น เนื้อหาบางตอนที่สำคัญก็อ้างพระไตรปิฎก เช่น “เอวปี เตสุ วจัน อนาทียนฺเตสุ ... มยเมเตน ภณฺฑเนน กลฺเหว วิคฺคเหว วิวาเทน ปญฺญาธิสุ สามาติ วุตเต ... แปลว่า เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่สนใจพระดำรัสถึงขนาดนี้ ... พวกข้าพระองค์ จักเปิดเผยด้วยการแตกร้าง การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาทนั่นเอง ...”^{๒๗}

๔) อดีตวัตถุ คือเรื่องในอดีต หรือเรื่องในชาติก่อน ที่ส่งผลถึงปัจจุบัน พระพุทธเจ้า ตรัสเล่าให้ฟัง ส่วนมากมากู้กับปัจจุบันวัตถุ แทรกอยู่ในเรื่องอื่น ไม่มีอดีตวัตถุโดยเฉพาะ มี ๒ ประเภทคือ (๑) ชาดก คือเรื่องการทำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ เป็นเรื่องชาดกหรือ นำมาจากชาดก มีจำนวนมาก มีนิโครธชาดก นันทวิสาลชาดก เป็นต้น พระพุทธองค์ตรัสเล่าให้ฟัง เพื่อแสดงถึงการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ (๒) บุพพกรรม คือเรื่องกรรมเก่าในอดีตชาติของบุคคลทุกระดับ มักมากู้กับเรื่องในปัจจุบัน บางเรื่องเริ่มต้นด้วยบุพพกรรม บางเรื่องเริ่มต้นด้วยเรื่องในปัจจุบันแล้วกล่าวถึงบุพพกรรม มักขึ้นต้นด้วยคำว่า อดีเต กิร ... ได้ยินว่า ในอดีต ... หรือ พุทธกาลเ กิร ... ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ... ที่ขึ้นต้นด้วยคำอื่นมีน้อย

๕) กาลา คือ กาลาในธรรมบทที่นำมาอธิบายความ นับเป็นส่วนที่สำคัญดังกล่าวแล้ว ในเบื้องต้น จำแนกได้ ๓ ส่วนคือ (๑) คำอธิบายก่อนตรัสพระคาถา ที่เรามักเรียกกันว่าคอกาลา มีในทุกเรื่อง เช่น อถ นํ สตุถา อาม คหปติ อปฺปมตฺตา นาม คหฺภูจฺจา วา ปพฺพชิตา วา อิธ โสเก จ ปร โสเก จ นนฺทนฺติเยวติ วตุวา อิมํ คาลมาห ... แปลว่า ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสกะเสวยฐีนั้นว่า ... แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า ...^{๒๘} (๒) กาลา เนื้อหาในพระคาถาไม่ต่างจากคำอธิบายก่อนตรัสพระคาถา เพราะ

^{๒๕} อ.จ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๔๕-๕๒/๕.

^{๒๖} วิ.ม. (บาลี) ๕/๔๕๑-๔๖๑/๒๓๑-๒๖๑.

^{๒๗} พ.ร.อ. (บาลี) ๑/๕๑, พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๗๗.

^{๒๘} พ.ร.อ. (บาลี) ๑/๑๔๓, พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๒๐๖.

กาลาเป็นการประมวลคำอธิบายจากร้อยแก้วเป็นร้อยกรองอีกครั้ง (๓) คำอธิบายกาลาหรือแก้อรธ เป็นคำอธิบายศัพท์หรือเนื้อความในพระกาลาให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นนับเป็นส่วนสำคัญของทุกเรื่อง มีมากน้อยต่างกันไปตามแต่ละเรื่องเป็นส่วนที่พระพุทธโฆสะแต่งอธิบาย อย่างเช่นพระกาลาที่เป็นพุทธ พจน์ว่า

โย จ ปุพฺเพ ปมฺชชิตฺวา ปจฺจลา โส นปฺปมฺชชติ
โสมํ โลกํ ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จฺนฺติมา ฯ

ผู้ใดประมาทแล้วในกาลก่อน ภายหลังกลับไม่ประมาท

ผู้นั้น ย่อมทำให้โลกนี้ให้สว่างไสว คุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆหมอก

ฉะนั้น ฯ^{๓๓}

พระพุทธโฆสะได้แต่งอธิบายความว่า

ตสฺสตุโล โย ปุคฺคโล ปุพฺเพ วตฺตปฺปฏิวตฺตกรณฺณ วา สขฺฌายาทีหิ วา ปมฺชชิตฺวา
ปจฺจลา มกฺกผลสุเขน วิตฺตินาเมนฺโต นปฺปมฺชชติ โส อพฺภาทีหิ มุตฺโต จฺนฺโต วิย โโอกาสโลกํ มกฺกณฺณ
าณณ อิมํ ขนฺธาทิลอกํ โอภาเสติ เอกาโลกํ กโรตีติ ฯ^{๓๔}

แปลว่า ฟังทราบอธิบายแห่งพระกาลาว่า ผู้ใด เมื่อก่อนประมาทด้วยการทำวัตรและ
วัตรตอบหรือด้วยการสาธยายเป็นต้น ภายหลัง มีชีวิตอยู่ด้วยสุขที่เกิดจากมรรคผล ชื่อว่าย่อมไม่
ประมาท ผู้นั้น ย่อมยังขันธโลกเป็นต้นนี้ให้สว่าง คือทำให้สว่างพร้อมกันได้ด้วยมรรคญาณ เหมือน
พระจันทร์ที่พ้นจากหมอกเป็นต้น แล้วทำโอกาสโลกให้สว่างอยู่ ฉะนั้น ฯ^{๓๕}

๖) สรุปลผล คือการบอกให้ทราบว่า พระพุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาแล้วคนฟังได้รับ
ผลอะไร พระธรรมเทศนามีประโยชน์มากน้อยเพียงไร เป็นส่วนสำคัญของทุกเรื่อง ตัวอย่างเช่น
เทศनावสาน โกสมฺปิวาสิติสฺสตุเถโร สห ปฏฺฐิสฺมกฺกิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณฺนิ, เสสมหาชนสฺสาปี สาสฺสึ
กา ฆมฺมเทศนา อโหสีตี ฯ แปลว่า ในเวลาจบเทศนา พระตีสเถระชาวกรุงโกสัมพี บรรลุพระอรหัต
พร้อมด้วยปฏิสัมภิตาทั้งหลาย พระธรรมเทศนาได้เป็นประโยชน์แม้แก่มหาชนที่เหลือ ดังนี้แล ฯ^{๓๖}

^{๓๓} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๓๒/๔๗, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๒/๘๖.

^{๓๔} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๓๗.

^{๓๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๕๕-๖๐.

^{๓๖} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๗๒, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๑๓.

ในอรรถกถาธรรมบท ประกอบด้วยเนื้อหา ๕ ส่วนสำคัญดังกล่าว บางเรื่องมีครบ ๕ ส่วน บางเรื่องมีเพียง ๔ ส่วน ที่ขาดหายไปส่วนมากจะเป็นส่วนที่ ๓ คืออดีตวัตถุ นอกจากนี้ อรรถกถาธรรมบทยังมีความสำคัญในฐานะที่เป็นคัมภีร์อธิบายพระบาลีดังนี้คือ

๑. ด้านที่เป็นอรรถกถา คำสอนในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็นยุคต่างๆ ได้ดังนี้

(๑) ยุคธรรม-วินัย เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา จนถึงเสด็จดับขันธ-ปรินิพพาน รวมเวลา ๔๕ พระพรรษา พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม-วินัย ด้วยมุขปาฐะ กล่าวคือ ทรงแสดงธรรมด้วยปากเปล่า พระสาวกก็ทรงจำด้วยมุขปาฐะตามความสามารถและความถนัดของแต่ละท่าน (๒) ยุคพระไตรปิฎก เริ่มตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพาน จนถึงการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ประมาณ พ.ศ. ๒๓๕ รวมถึงผลของการสังคายนาครั้งที่ ๓ ด้วย ยุคนี้อยู่ใช้วิธีมุขปาฐะอยู่ (๓) ยุคหลังพระไตรปิฎก พระเถระทั้งหลายได้แต่งคัมภีร์อธิบายความหมายในพระไตรปิฎกให้เข้าใจง่ายขึ้นแบ่งได้ ๗ ยุคดังนี้ (๓.๑) ยุคอรรถกถา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายข้อความในพระไตรปิฎก เรียกผู้แต่งว่า พระอรรถกถาจารย์ เริ่มประมาณ พ.ศ. ๕๕๕ (๓.๒) ยุคฎีกา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายข้อความในอรรถกถาให้เข้าใจง่ายขึ้น เรียกผู้แต่งว่า พระฎีกาจารย์ เริ่มประมาณ พ.ศ. ๑๕๘๓ (๓.๓) ยุคอนุฎีกา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายข้อความในฎีกาให้เข้าใจง่ายขึ้น เรียกผู้แต่งว่า พระอนุฎีกาจารย์ (๓.๔) ยุคปกรณ์พิเศษ พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายธรรมะ ไม่ได้อธิบายคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งโดยเฉพาะ เกิดขึ้นต่างยุคต่างสมัยกัน หนังสือบางเล่มแต่งก่อนยุคอรรถกถา เช่น มิลินทปัญหา^{๓๓} บางเล่มแต่งในยุคอรรถกถา เช่น วิสุทติ มรรค กล่าวรวมๆ ได้ว่าอยู่ในยุคหลังพระไตรปิฎกนี้เช่นกัน (๓.๕) ยุคโยชนา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายคำและความหมายในคัมภีร์เดิมให้เข้าใจง่ายขึ้น เช่น โยชนาสมันตปาสาทิกา อธิบายข้อความหรือคำที่ยากในอรรถกถาพระวินัยชื่อว่าสมันตปาสาทิกา (๓.๖) ยุคบาลีไวยากรณ์ พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสือไวยากรณ์บาลี เช่น คัมภีร์กัจจายนะ เกิดขึ้นในยุคหลังพระพุทธโฆสาจารย์ (๓.๗) ยุคพจนานุกรม ยุคนี้อมีการรวบรวมคำบาลีไว้เป็นหมวดหมู่ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า จัดไว้ไม่ชัดเจนนักเพราะเกิดในหลายยุคหลายสมัย^{๓๔} อรรถกถาธรรมบทเป็นคัมภีร์ที่อยู่ในยุคอรรถกถา จึงมีความสำคัญและเนื้อหาน่าเชื่อถือรองจากพระไตรปิฎก

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, หน้า ๒๑๕-๒๔๓.

^{๓๔} เสนาะ ผดุงนัทร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๘-๔๐.

๒. ด้านที่เป็นวรรณคดี วรรณกาธรรมบทนั้นมีเนื้อหาถูกต้องตามความหมายของวรรณคดี วรรณคดีบาติ และวรรณคดีศาสนา ดังนี้

วรรณกาธรรมบทเป็น “วรรณคดี” คือผลงานที่แต่งดี มีศิลปะ ทั้งที่เป็นลายลักษณ์และมุขปาฐะสามารถให้คุณค่าทางอารมณ์และความรู้สึกต่อผู้อ่านผู้ฟังได้^{๓๘} ผลงานที่แต่งดีจะต้องมีวรรณศิลป์อันหมายถึงศิลปะในการแต่งหนังสือคือหนังสือที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี วรรณกาธรรมบทเป็น “วรรณคดีบาติ” ตรงกับภาษาบาลีว่า “ปาลิสาหิจจ” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Pali Literature” มีคำจำกัดความ ๓ ประการคือ (๑) ผลผลิตแห่งความคิดของนักปราชญ์ภาษาบาลี ที่เขียนจาร จารึก หรือพิมพ์ไว้ (๒) คาถาภาษาบาลี (๓) วรรณกรรมบาลีเกี่ยวกับการประพันธ์^{๓๙}

วรรณกาธรรมบทเป็น “วรรณคดีศาสนา” คือวรรณคดีที่เขียนขึ้นโดยอาศัยเนื้อหาสาระหรือหลักธรรมทางศาสนา ตลอดจนบุคคลต่างๆ ในศาสนา ได้แก่ ศาสดา สาวกและผู้ที่เกี่ยวข้องมาเป็นแก่นหรือโครงเรื่อง หรืออาจจะรวมทั้งเรื่องราวที่คิดแต่งขึ้นใหม่โดยมีจุดประสงค์เพื่อจะกล่อมเกลาจิตของบุคคลให้ดีขึ้น^{๔๐} วรรณกาธรรมบทถือว่าเป็นวรรณคดี เพราะเป็นหนังสือที่แต่งอย่างมีศิลปะเข้าขั้นวรรณคดี ประกอบด้วยลักษณะของวรรณศิลป์ ๖ ประการคือ (๑) อารมณ์สะเทือนใจ มีเนื้อหาเกี่ยวกับอารมณ์สะเทือนใจที่ผู้แต่งแสดงออกมาให้ได้รับรู้ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดอารมณ์ร่วม (๒) จินตนาการ มีเนื้อหาที่ผู้แต่งสร้างภาพขึ้นในจิตแล้วบรรยายให้เกิดภาพโดยมุ่งในด้านความงาม ความดี เพื่อบำรุงจิตให้เกิดความบันเทิง (๓) การแสดงออก ผู้แต่งนำเอาความรู้ อารมณ์สะเทือนใจ ความนึกคิด จินตนาการของบุคคลต่างๆ มาบรรยายให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้รับรู้ถึงความรู้สึกอย่างชัดเจนมองเห็นความเคลื่อนไหวและนิสัยใจคอของบุคคลในเรื่อง (๔) ท่วงทำนองหรือท่วงท่าที่แสดงออก มีสำนวนโวหารในการเล่าเรื่องที่เป็นเอกลักษณ์ของตน วิธีจัดเรียงถ้อยคำ การเขียนประโยค วรรคตอน การแสดงความคิดเห็นเฉพาะตัวที่ผู้แต่งแสดงออกมา (๕) กลวิธีในการแต่ง มีวิธีการในการแต่ง คือมีความรู้และฝีมือในการแต่ง การถอดจินตนาการและอารมณ์

^{๓๘} รศ.ดร. ศิราพร ณ ถลาง และ รศ.ร.อ. (หญิง) ปรีชา หิรัญประดิษฐ์, หน่วยที่ ๑๓ “วรรณคดีไทย”, ในเอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ เล่มที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๘), หน้า ๓๑๕.

^{๓๙} เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาติ, หน้า ๒๗.

^{๔๐} สนิท ตั้งทวี, วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๘๕.

สะท้อนใจออกมาได้อย่างมีศิลปะ (๖) องค์ประกอบ มีองค์ประกอบที่เหมาะสม คือมีเนื้อหาหลัก และส่วนขยายที่เหมาะสม^{๔๒}

อรรถกถาธรรมบทเป็นวรรณคดีบาลีประเภทผสม ตามลักษณะของบทประพันธ์ ๓ ประเภทคือ คชช ร้อยแก้ว ปชช ร้อยกรอง วิมิตฺส ผสมกันทั้งสองอย่าง^{๔๓} ถือเป็นวรรณกรรมศาสนาเพราะเป็นหนังสืออธิบายขยายเนื้อความในคัมภีร์ทางศาสนาให้เป็นที่เข้าใจชัดเจนและง่ายขึ้น^{๔๔} โดยอธิบายขยายความธรรมบท ๔๒๓ คาถา ในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๒๕ ให้ชัดเจนและเข้าใจง่ายขึ้น นอกจากนี้ยังประกอบด้วยรสของวรรณคดี ๘ รสด้วยกันคือ (๑) สติการรส รสรัก (๒) หัสสรส รสขำขัน (๓) กรุณารส รสสงสาร (๔) รุทธรส รสโกรธ (๕) วีรรส รสกล้าหาญ (๖) ภยานกรส รสที่น่าสะพรึงกลัว (๗) วิภังกรส รสเกลียด (๘) อัปภูตรส รสอัศจรรย์ และ (๙) สันตรส รสสงบ^{๔๕} ผู้แต่งได้นำเนื้อหามาแสดงไว้ครบทั้ง ๘ รส ทำให้อรรถกถาธรรมบทมีเนื้อหาน่าศึกษามากอย่างยิ่ง

๓. ด้านที่เป็นสื่อในการเผยแผ่พุทธศาสนา อรรถกถาธรรมบทนำเสนอหลักธรรมและสาระประโยชน์ต่างๆ ผ่านหนังสือ อันเป็นสื่อที่ใช้เผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ดีมาก ดังวัตถุประสงค์ที่สรุปจากปณามคาถาและคำอุทิศที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ๗ ประการคือ (๑) เพื่อนำเสนอธรรมบทที่พระพุทธเจ้าทรงอาศัยเหตุต่างๆ แสดงไว้แล้ว ก่อให้เกิดปีติและปราโมทย์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (๒) เพื่อให้สรรพสัตว์ที่ไม่รู้ภาษาสิงหลได้รับประโยชน์จากอรรถกถาธรรมบท (๓) เพื่อแปลอรรถกถาธรรมบท โดยตัดเนื้อหาและลำดับคำพูดที่พิศดารเกินออกไป ยกขึ้นสู่ต้นติภาษา (ภาษามคธ) ที่น่าพอใจ อธิบายบทพยัญชนะแห่งคาถาที่ยังไม่แจ่มแจ้งให้ชัดเจนให้หมดแล้วกล่าวบทพยัญชนะแห่งคาถาที่เหลือนั้นโดยอรรถด้วยภาษาอื่นเช่นกัน (๔) เพื่อให้เกิดปีติและปราโมทย์ทางใจ โดยอาศัยอรรถและธรรมแก่นักปราชญ์ทั้งหลาย (๕) เพื่อนำเสนอคาถาธรรมบท ๔๒๓ คาถาพร้อมเรื่องประกอบ ๓๐๒ เรื่อง (๖) เพื่อเรียบเรียงอรรถกถาแห่งพระคาถาให้สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ ด้วยภาษาบาลีประมาณ ๗๒ ภาณวาร ให้เป็นประโยชน์และเกื้อกูลแก่ชาวโลก (๗) เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า

^{๔๒} รศ.ดร. ศิราพร ณ ถลาง และ รศ.ร.อ. (หญิง) ปรีชา หิรัญประดิษฐ์, หน่วยที่ ๑๓ “วรรณคดีไทย”, ในเอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ เล่มที่ ๒, หน้า ๓๒๐-๓๒๒.

^{๔๓} เสนาะ ผดุงฉัตร, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี, หน้า ๒๔.

^{๔๔} สนิท ตั้งทวี, วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา, หน้า ๘๕.

^{๔๕} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, หน้า ๗-๘.

๔. ด้านที่เป็นตำราเรียน คณะสงฆ์ไทยใช้วรรณคดีเป็นแบบเรียนพระปรีชาธรรมแผนกบาลีมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน^{๔๖}

ตามเนื้อหาที่กล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและเนื้อหาของธรรมบทพร้อมทั้งวรรณคดีธรรมบท รวมทั้งรูปแบบการสอนที่ปรากฏในวรรณคดีธรรมบท เพื่อแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีธรรมบทเป็นบ่อเกิดของความรู้มากมายทั้งความรู้ระดับโลกุตตรปัญญา คือความรู้ที่สามารถทำให้บุคคลนั้นๆ เข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพาน เหตุการณ์เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารได้อย่างเด็ดขาด โดยอาศัยการดำเนินตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และความรู้ระดับโลกียปัญญา คือความรู้ที่สามารถนำพาตนให้ดำรงอยู่ในหนทางแห่งความดีงามตามวิถีแห่งปุถุชนและประกอบสัมมาอาชีพเพื่อเลี้ยงตนได้อย่างไม่ผิดหลักศีลธรรม โดยอาศัยการดำเนินตามหลักของบุญกิริยาวัตถุคือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นพื้นฐานที่สำคัญเช่นเดียวกัน ญาณวิทยาหรือประมวลความรู้ในชั้นมปัทฐกถาจึงเป็นบ่อเกิดของความรู้ต่างๆ หลายสาขา ทั้งทางโลกและทางธรรม

ญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถาจึงสรุปได้ว่า ความรู้ในวรรณคดีธรรมบทที่พระอรหันตญาณจารย์งานขึ้นนับว่าเป็นแหล่งความรู้มากมาย ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ สังคมศาสตร์ ภาษาศาสตร์ คติธรรมความเชื่อต่างๆ ล้วนแล้วแต่ปรากฏในชั้นมปัทฐกถาทั้งสิ้น แหล่งความรู้นี้มีได้จำเพาะเจาะจงแต่บรรพชิตหรือภิกษุสามเณรเท่านั้น หากแต่เป็นแหล่งความรู้ของผู้สนใจศึกษาธรรมทุกหมู่เหล่าเพราะเป็นฐานข้อมูลสำหรับให้ก้าวไปสู่ความรู้ที่ลึกซึ้งและยากขึ้นไปตามลำดับ เป็นความรู้ที่มีกระบวนการพัฒนาเป็นขั้นตอนจากสามัญชนไปสู่ความเป็นอริยชน ทั้งบรรพชิต กฤหัสถ์ เทวดา มาร พรหม เมื่อศึกษาและหมั่นฝึกหัดปฏิบัติแล้วย่อมทำให้บรรลุถึงจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพานได้อย่างเท่าเทียมกัน ความรู้ที่ปรากฏในชั้นมปัทฐกถาเมื่อก้าวโดยสรุปแล้วสามารถประมวลเป็นปัญญาในระดับโลกียะ และปัญญาในระดับโลกุตระ ปัญญาในระดับโลกียะคือเมื่อผู้ศึกษาไม่มีบุญบารมีที่จะฝึกหัดพัฒนาตนให้บรรลุถึงพระนิพพานก็สามารถนำเอาหลักคติธรรมความเชื่อต่างๆ มาประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขในปัจจุบันได้ ปัญญาในระดับโลกุตระคือเมื่อผู้ศึกษามีบุญบารมีที่จะฝึกหัดพัฒนาตนให้บรรลุถึงจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพานก็สามารถปฏิบัติตามหลักการและขั้นตอนที่ปรากฏในชั้นมปัทฐกถาจนบรรลุถึงนิพพานในปัจจุบันได้เช่นเดียวกัน

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติการศึกษาสงฆ์, หน้า ๒๕-๓๐, และ สยามหลวงแผนกบาลี, เรื่องสอบบาลี ของสยามหลวงแผนกบาลี พ.ศ. ๒๕๔๓, หน้า ๘๐-๘๑.

๓.๒ ความเหมือนและความต่างของญาณวิทยาทั่วไปกับญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถา

สัมมปทัฏฐกถา หรืออรรถกถาธรรมบท คือองค์ความรู้ที่ได้รับการอธิบายมาจากพระบาลีเดิมที่เรียกว่าพระไตรปิฎก โดยมีพระอรรถกถาจารย์เป็นผู้อธิบายความพร้อมทั้งนำเรื่องมาประกอบไว้เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น

จัดเป็นปรัชญาอินเดียประเภทหนึ่งที่เรียกว่าพุทธปรัชญา ซึ่งนักปรัชญาสำนักต่างๆ ทั้งนักปรัชญาตะวันออกและนักปรัชญาตะวันตกให้ความสำคัญและศึกษากันอยู่เสมอ ซึ่งปรัชญาอินเดียนี้มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ในซีกโลกตะวันออกเป็นอย่างมาก แม้ในประเทศจีนซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดแห่งปรัชญาจีนเองก็ยังได้รับอิทธิพลปรัชญาอินเดียเข้าไปด้วย ด้วยความยิ่งใหญ่ของปรัชญาอินเดียนี้จึงทำให้การศึกษาแนวคิดทางปรัชญาอินเดียมีความสำคัญมาก หากไม่แล้วการศึกษาแนวความคิดทางปรัชญาคงหาความสมบูรณ์ได้ยาก

ปรัชญาอินเดียหมายถึงปรัชญาทุกระบบที่เกิดในอินเดียโดยการสร้างสรรค์ทางความคิดของศาสดาและนักคิดที่เคยมีชีวิต หรือมีชีวิตอยู่ในอินเดีย ดังนั้น ปรัชญาอินเดียจึงไม่ได้หมายถึงปรัชญาฮินดูเท่านั้น แต่รวมไปถึงพุทธปรัชญา ปรัชญาเซน เป็นต้นด้วย^{๕๓}

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัย จึงแสดงทัศนะความเหมือนและความต่างของญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถาซึ่งเป็นปรัชญาสายอินเดียที่เรียกว่าพุทธปรัชญา กับญาณวิทยาทั่วไปซึ่งเป็นปรัชญาในสำนักของนักปรัชญาตะวันตกคนสำคัญ คือ อดัม สมิท และอาร์ิสโตเติล ดังนี้

๓.๒.๑ ทัศนะเกี่ยวกับโลกและชีวิต

พุทธปรัชญามุ่งแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิตเช่นเดียวกับปรัชญาตะวันตก แต่มีข้อที่แตกต่างกันคือ

การศึกษาพุทธปรัชญามีใช่เป็นการศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้เพียงอย่างเดียว แต่ได้ส่งเสริมให้นำไปปฏิบัติด้วย พุทธปรัชญาจึงมีทั้งหลักทฤษฎีและหลักปฏิบัติ และเน้นที่การปฏิบัติ เพราะมีจุดมุ่งหมายที่การรู้แจ้งตนเองเป็นสำคัญ โดยอาศัยหลักจริยศาสตร์เท่านั้น พุทธปรัชญาจึงมีลักษณะเป็นปรัชญาเพื่อชีวิต ส่วนการศึกษาปรัชญาตะวันตกเป็นการศึกษาเพื่อสนองความต้องการใคร่รู้ เมื่อเกิดความสงสัยในสิ่งใดก็ศึกษาเกี่ยวกับสิ่งนั้นจนได้คำตอบที่ถูกต้องและหายสงสัยอย่างสิ้นเชิง เมื่อหายสงสัยแล้วก็พอใจเพียงแค่นั้น ไม่นำมาปฏิบัติเหมือนกับการศึกษาทางพุทธปรัชญา ปรัชญาตะวันตกจึงไม่ยอมรับเนื้อหาใดๆ ที่มีลักษณะให้นำไปปฏิบัติ

^{๕๓} สุนทร ฌ รังสี, ปรัชญาอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า (๑)-(๒).

พุทธปรัชญามีความสนใจคิดค้นหาความจริงภายในตนและความจริงเหนือธรรมชาติภายนอกซึ่งมีอิทธิพลต่อธรรมชาตินั้น จึงศึกษาเพื่อจะเป็นสิ่งนั้นจริงๆ ไม่ใช่เพียงเพื่อบรรลุเท่านั้น เพราะถือว่าธรรมชาติภายในตนกับความจริงเหนือธรรมชาติมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด พุทธปรัชญามีทรรศนะว่า โลกนี้ไม่มีความจริงยั่งยืนทั้งภายในและภายนอก พุทธปรัชญาจึงมีลักษณะมองโลกในแง่ร้าย ปรัชญาตะวันตกมีแนวคิดว่า โลกภายนอกเป็นจริง จึงพยายามศึกษาค้นคว้าหาความจริงของสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติอย่างจริงจังจนทำให้พบกฎทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากมาย ปรัชญาตะวันตกจึงมีลักษณะมองโลกในแง่ดี

พุทธปรัชญาเน้นคุณค่าแห่งชีวิต เช่น ความมีระเบียบวินัย การรู้จักบังคับตนเอง ความรู้จักสันโดษ ความไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นคุณลักษณะที่ทำให้ชีวิตพัฒนาสูงขึ้นไปจนอยู่เหนือโลก เป็นชีวิตที่ประเสริฐกว่าชีวิตสามัญธรรมดาทั่วไปที่ต้องอยู่กับโลก จึงส่งเสริมเพื่อความหลุดพ้นจากโลก พุทธปรัชญาจึงมีลักษณะปฏิเสธชีวิตในโลกนี้ เพื่อความไม่มีแห่งชีวิตในโลกหน้า กล่าวคือภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงจนทำให้เข้าสู่ฝั่งแห่งพระนิพพาน ปรัชญาตะวันตกมีแนวโน้มส่งเสริมให้ความสำคัญต่อความอยาก (ตัณหา) ของมนุษย์อย่างเต็มที่ จึงทำให้เกิดการแข่งขันกัน คิดค้นสร้างสรรค์เครื่องอำนวยความสะดวกสบายตามที่ค้นหาต้องการ ปรัชญาตะวันตกจึงมีลักษณะส่งเสริมชีวิตในโลกนี้^{๔๔}

อานักซาโกรัส (Anaxagoras พ.ศ. ๔๓-๑๑๕)^{๔๕} ปรัชญาเมธีของกรีกซึ่งเป็นบุคคลที่อาริสโตเติลนับถือมากกล่าวไว้ว่า “จิตและสสารมีอยู่คู่กันชั่วนิรันดร์” ท่านอธิบายต่อไปว่า สสารคือส่วนประกอบต่างๆ ของอนุภาค (ปรมาณู) ที่รวมตัวกัน ส่วนจิตเป็นพลังที่ประกอบไปด้วยพุทธิปัญญาซึ่งทำให้สิ่งต่างๆ เคลื่อนไหวจนทำให้เกิดโลกขึ้น เหตุผลที่ทำให้ท่านมีความคิดเห็นเช่นนี้ก็คือการเป็นไปอย่างมีระเบียบแบบแผนของโลกจึงทำให้เชื่อว่าตัวการที่ทำให้สสารสามารถรวมตัวกันอย่างมีระบบนั้นคือพลังจิต ตามแนวความคิดของ อานักซาโกรัสนี้ทำให้เราเห็นว่า ปรัชญาของกรีกในฐานะเป็นปรัชญาของชาวตะวันตกมีจุดสำคัญอยู่ที่โลกและโลกเมื่อแยกแล้วก็มีส่วนประกอบเพียง ๒ ส่วน คือสสารและพลังงาน ปรัชญาตะวันตกและปรัชญาอินเดียจึงมีแนวความคิดและจุดสนใจอยู่ที่โลกเหมือนกันจนกระทั่งปรัชญาบางสาขา เช่น ปรัชญาสาขายะ ตั้งข้อสรุปไว้ว่า โลกเรานี้มีส่วนประกอบอยู่ ๒ ส่วน ที่สำคัญคือประกฤติกับปุรุษ ซึ่งทั้งประกฤติและปุรุษนี้เมื่อเปรียบเทียบกับปรัชญากรีกแล้วก็คือสสารและพลังงานนั่นเอง แต่ในพุทธปรัชญา

^{๔๔} อติศักดิ์ ทองบุญ, ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐), หน้า ๑-๔.

^{๔๕} พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, หน้า ๘๕-๘๖.

พระพุทธเจ้าทรงมีความสนใจแตกต่างไปจากปรัชญาเมธีของกรีกและอินเดียคนอื่นๆ นั่นคือพระองค์ทรงสอนเหล่าสาวกให้สนใจศึกษาเรื่องโลกภายในยิ่งกว่าเรื่องโลกภายนอก ดังพระพุทธดำรัสตรัสไว้ว่า “เราตถาคตย่อมบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เท่านั้น”^{๕๐} พระพุทธดำรัสนี้ เมื่อนำมาวิเคราะห์แล้วจะพบแนวความคิดที่มีเหตุผลของพระพุทธองค์ดังนี้

๑) ขณะที่นักปรัชญาคนอื่นๆ ต่างให้ความสนใจและพยายามค้นคว้าหาความจริงเกี่ยวกับโลกภายนอกอยู่นั้น พระพุทธเจ้ากลับทรงเห็นว่า การศึกษาโลกภายนอกไม่ใช่เป็นทางตรง อันจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์แต่เป็นเพียงการสนองตอบความอยากรู้เพียงชั่วคราวชั่วยามและจะทำให้พบกับปัญหาไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้น จึงทรงหันมาให้ความสนใจเพื่อแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกภายใน (ตัวเรา)

๒) การเข้าใจเรื่องโลกภายในจะเป็นหนทางนำไปสู่การเข้าใจเรื่องโลกภายนอกได้เป็นอย่างดีเพราะเมื่อเปรียบเทียบกันในด้าน โครงสร้างทางวัตถุแล้วโลกภายนอกเกิดมาจากการรวมตัวกันของสิ่งที่เล็กที่สุดคือปรมาณู (Atom) (ยกเว้นพืชเพราะพืชมีจุดเริ่มต้นของชีวิตมาจากเซลล์เหมือนกับคนและสัตว์) ส่วนโลกภายในคือร่างกายของคนเราเกิดมาจากการขยายตัวของหน่วยชีวิตที่เล็กที่สุดคือเซลล์ (Cell) ซึ่งทั้งเซลล์และปรมาณูนี้ย่อมมีส่วนประกอบที่เหมือนกันคือธาตุ ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม

๓) ธาตุทั้ง ๔ ทางพุทธปรัชญาถือว่า เป็นธาตุที่ไม่มีความรู้สึก ในเมื่อไม่มีความรู้สึก แต่มันสามารถรวมตัวกันได้เป็นอย่างดีและมีระเบียบเป็นโลกภายใน (ตัวเรา) และโลกภายนอก (จักรวาล) แสดงว่าเบื้องหลังการรวมตัวกันของธาตุทั้ง ๔ นี้จะต้องมีตัวการที่ทรงไว้ซึ่งอำนาจแห่งการรวบรวมและการสร้างสรรค์อย่างแน่นอน

สรุปแล้ว ทั้งโลกภายในและโลกภายนอก เมื่อว่าโดยส่วนประกอบที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วมีอยู่ ๒ ส่วนเหมือนกัน ส่วนประกอบนั้นปรัชญาเมธีกรีกเรียกว่าสสารและพลังงาน ปรัชญาอินเดียเช่นสาขายะเรียกว่าประภฤติและปุรุช แต่พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่านามและรูป การศึกษาเรื่องการสร้างโลกนี้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ โลกภายในและโลกภายนอก ดังนี้

๑) โลกภายใน : คนและสัตว์

หากเรานำคนหรือสัตว์มาแยกส่วนประกอบดูแล้วจะพบว่าทั้งคนและสัตว์นั้นประกอบไปด้วยส่วนประกอบที่สำคัญ ๒ ส่วนคือส่วนที่เป็นนามและส่วนที่เป็นรูปดังนี้

^{๕๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๕.

นาม ได้แก่ ส่วนที่เป็นวิญญาณ (จิต มโน) และเจตสิกซึ่งทำหน้าที่ในการรับรู้สัมผัสต่างๆ ตลอดถึงการบังคับควบคุมร่างกาย รูป ได้แก่ ส่วนที่ปรากฏเป็นตัวตนตลอดถึงบุคลิกลักษณะ แบ่งออกดังนี้คือมหาภูตรูป คือรูปที่แปรสภาพออกไปเป็นสิ่งต่างๆ ในร่างกาย ในที่นี้หมายถึงธาตุเดิมของส่วนประกอบทุกอย่าง มี ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และอุปาทายรูป คือรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด ในที่นี้หมายถึง ปสาทรูป ๕ โจรรูป ๔ ภาวรูป ๒ หทัยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริเฉทรูป ๑ วิญญาณรูป ๒ วิการรูป ๑ ลักษณะรูป ๔^{๕๑}

ชีวิตคนและสัตว์ประกอบด้วยนามและรูปทั้งสองนี้ซึ่งทั้งนามและรูปต่างก็มีความเป็นไปอาศัยกันและกัน นาม (จิตและเจตสิก) หากไม่มีรูปแล้วก็ไม่สามารถสำแดงตัวออกมาได้ เพราะขาดที่อาศัย เช่น หากไม่มีมันสมองความคิดก็ไม่เกิด ในขณะที่เดียวกันรูป หากไม่มีนามก็คงไม่สามารถเคลื่อนไหวไปมาได้ อย่างไรก็ตามนามและรูปในลักษณะดังกล่าวมานี้ก็เป็นปัจจุบันซึ่งถือว่าเป็นผลของเหตุในอดีตซึ่งเหตุในอดีตของนามรูปนั้นนักชีววิทยาบอกว่า เพราะอสุจิ (Sperm) ของพ่อ ผสมกับไข่ (Ovum) ของแม่ จึงเกิดเป็นตัวคน ในทางพุทธปรัชญาบอกว่ามิใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยพ่อแม่เท่านั้นหากแต่จะต้องมีสัตว์เข้ามาปฏิสนธิอยู่ในครรภ์มารดาด้วย ตัวคน (นามรูปในปัจจุบัน) จึงเกิดขึ้นได้ ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในมหาตัมหาสังขยสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกัน การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้... แต่เมื่อใด มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และคันธัพพะก็ปรากฏ เมื่อนั้น เพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้...^{๕๒}

จากพระพุทธพจน์ที่อ้างมานี้ จะเห็นว่า ๒ ข้อแรกตรงกับแนวความคิดของนักชีววิทยา เพราะระยะเวลาที่ผู้หญิงจะมีลูกได้นั้นต้องอยู่ในวัยที่ยังมีระดูและจะมีแต่มารดาฝ่ายเดียวโดยไม่มีผู้มาทำหน้าที่พ่อก็ไม่ได้ ดังนั้น ๒ ข้อแรกจึงเป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักชีววิทยา ส่วนข้อที่ ๓ ที่ว่ามีคันธัพพะมาปรากฏนั้น นอกจากพระพุทธเจ้าแล้วก็ไม่มีนักชีววิทยาคนไหนกล่าวไว้เลย คันธัพพะคือสัตว์ หมายถึง มนุษย์ เทวดา เปเรต หรือสัตว์นรก ที่ตายหรือจืดแล้วมาเกิดอยู่ในครรภ์ของมารดา ในรูปของวิญญาณ ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า “อานนท์ เพราะเหตุนี้ เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งนามรูป ก็คือวิญญาณนั่นเอง”^{๕๓} สัตว์ที่เกิดในครรภ์มารดานั้นมาในสภาพที่เป็นวิญญาณแล้ววิญญาณนั้นก็ปัจจัยให้ไข่ที่ผสมเชื้อเติบโตเป็นชีวิตคนต่อไป ตรงกับหลักปฏิจสมุปบาทที่

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๓๑-๓๓.

^{๕๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๘/๓๖๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓-๔๔๔.

^{๕๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๑๕/๖๕-๖๖.

พระพุทธองค์ตรัสว่า “เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี...”^{๕๔} วิญญาณที่ว่านั่นก็คือจิตนั่นเอง ซึ่งมีลักษณะดังนี้คือ “ไม่มีรูปร่าง หมายถึง ไม่มีสัณฐาน ไม่มีสี เป็นต้น”^{๕๕} คัมภีระนั้นมีปัจจัยประกอบ ๓ ประการ คือ กรรมที่สัตว์ทำไว้เปรียบเหมือนที่นา วิญญาณเปรียบเหมือนเมล็ดพืช ค้นหาเปรียบเหมือนยางเหนียวในพืช^{๕๖} จึงสรุปว่า การที่คนจะเกิดได้ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอก

๒) โลกภายนอก

ระบบจักรวาลซึ่งประกอบด้วยสิ่งต่างๆ เช่น ภูเขา ดิน ไม้ พื้นดิน ก้อนหิน ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ฯลฯ (ยกเว้นคนและสัตว์) ความคิดของคนเราที่เกี่ยวกับโลกภายนอกนี้มีมาช้านานแล้ว ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นเสียอีกและความคิดนั้นส่วนมากจะเน้นหนักไปในประเด็นที่ว่า โลกเกิดขึ้นมาอย่างไรอะไรทำให้โลกเกิดขึ้น แนวความเชื่ออย่างหนึ่งซึ่งจะตอบแนวความคิดนี้คือ เชื่อว่าพระพรหมทำให้โลกเกิดขึ้นแล้วในที่สุดก็สรุปกันว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลก พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นท่ามกลางหมู่ชนที่เต็มไปด้วยความเชื่ออย่างนี้ ครั้งแรกพระองค์ก็ทรงคล้อยตามความคิดของคนเหล่านั้น แต่ในเวลาต่อมาหลังจากที่พระองค์ทรงค้นพบสังขารด้วยพระองค์เอง แล้วเรื่องโลกและผู้สร้างโลกอย่างที่เคยเชื่อถือกันมานั้นทรงปฏิเสธอย่างเด็ดขาดพร้อมกันนั้นยังทรงแนะนำสาวกมิให้สนใจในเรื่องเหล่านั้นจนเกินเหตุด้วยทรงเห็นว่าเป็นเรื่องไกลตัว แม้บางครั้งคนทั่วไปสนทนากับพระองค์จะไม่คิดใจเรื่องผู้สร้างโลกแต่ก็ยังเคลงใจอยู่ว่าโลกนี้เที่ยงหรือไม่เที่ยงแล้วได้ทูลถามปัญหานี้กับพระองค์ พระองค์ก็ได้ตอบปัญหาของเขา ด้วยทรงให้เหตุผลว่า “ปัญหานี้ไม่ประกอบด้วยอรรถ ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายความรัก ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ อีกทั้งตัวผู้ถามปัญหาเองก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะเข้าใจคำตอบของพระองค์ได้เพราะมีจิตยึดมั่นในสัตสตทวิภูฏี (ความเห็นว่ายั่งยืน) และ อุงเฉทวิภูฏี (ความเห็นว่ายาดสูญ)” ในอัครกัณฐสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องโลกให้พราหมณ์ ชื่อวาเสฏฐะ และภราทวาชะฟังว่า

ดูก่อนวาเสฏฐะและภราทวาชะ ในอดีตกาลนานมาแล้วมีอยู่ยุคหนึ่งที่โลกนี้พินาศ ขณะที่โลกกำลังตกอยู่ในยุคพินาศนั้น โดยมากเหล่าสัตว์ (มนุษย์) ตายแล้วไปบังเกิดเป็นอภัสสรพรหม สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จแล้วทางใจ (มีฤทธิ์) มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออก

^{๕๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗/๕๘.

^{๕๕} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๒๖.

^{๕๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พระไตรปิฎกวิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ชั้นต่ำ, ๒๕๕๖), หน้า ๕๐.

จากกายตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงามสถิตอยู่ในภพนั้นสิ้นกาลช้านาน ... ครั้นต่อมา โลกนี้ก็กลับวิวัฒนาการขึ้นมาอีก ขณะที่โลกวิวัฒนาการขึ้นมานั้น เหล่าสัตว์จำนวนมากพากันจุติจากชั้นอากาศสรรพหลลงมาเกิดเป็นมนุษย์ สัตว์เหล่านั้นได้สำเร็จทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตนเอง สัตว์จรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงามสถิตอยู่สิ้นกาลนาน สมัยนั้นจักรวาลนี้ทั้งจักรวาลเป็นน้ำทั้งนั้นมืดมนแลไม่เห็นอะไร ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็ยังไม่ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ยังไม่ปรากฏ กลางวันและกลางคืนก็ยังไม่ปรากฏ ... ต่อมาอีกเป็นระยะเวลาอันนานจึงเกิดมีจวันดินลอยอยู่บนน้ำทั่วไป จวันดินนั้นปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้นเหมือนนมสดที่บุคคลเอื้อมไปห้วงแล้วตั้งไว้ให้เย็นจับเป็นฝาอยู่ข้างบนถึงพร้อมด้วยสีและกลิ่น ... ต่อมาสัตว์ผู้หนึ่งเป็นคนโหล่พูดว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นี่มันอะไรกัน แล้วเอาน้ำช้อนจวันดินขึ้นมาลองชิมดู ... ในคราวที่สัตว์เหล่านั้นพยายามปั้นจวันดินให้เป็นคำๆ แล้วบริโภครออยู่นั้น รัศมีกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป เมื่อรัศมีหายไป ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ ... ในเวลาต่อมา สัตว์เหล่านั้นก็ยังคงพากันบริโภครอจวันดินอยู่ ... ร่างกายของสัตว์เหล่านั้นก็หยาบขึ้นทุกที ... ในเวลาต่อมาเมื่อจวันดินหายไปแล้วก็เกิดกระบิดินขึ้น กระบิดินนั้นปรากฏลักษณะคล้ายเห็ดถึงพร้อมด้วยสีและกลิ่น ... สัตว์เหล่านั้นพากันบริโภครอกระบิดินนั้น ... เมื่อกระบิดินนั้นหายไปแล้วก็เกิดเครือดินขึ้น เครือดินนั้นปรากฏคล้ายผลมะพร้าวถึงพร้อมด้วยสีและกลิ่น ... สัตว์เหล่านั้นพากันบริโภครอเครือดินนั้น ... เมื่อเครือดินนั้นหายไปแล้วก็มิใช่ชาวสาลีเกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องปลูกไม่มีรำไม่มีเกลบขาวสะอาดกลิ่นหอม ... สัตว์เหล่านั้นพากันบริโภครอข้าวสาลีนั้น ... สัตว์เหล่านั้นก็มีร่างกายหยาบขึ้นทุกทีจนปรากฏเพศชายเพศหญิงและก็มีกามเสพเมถุนธรรม ... เมื่อสัตว์เหล่านั้นได้เสพอสังกตธรรมอยู่เสมอจึงได้มีการสร้างเรือน...

ในอุพนิกาสูตร คือสูตรที่ว่าด้วยโลกธาตุขนาดเล็ก แห่งกัมภีร์พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าเรื่องโลกภายนอกหรือโลกธาตุแก่พระอานนทว่า

อานนท สหัสสิโลกธาตุเท่าโอกาสที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรส่องทิศทั้งหลาย ให้สว่างรุ่งโรจน์ ในสหัสสิโลกธาตุนั้น มีดวงจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง มีดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง มีขุนเขาสิเนรุ ๑,๐๐๐ ลูก มีชมพูทวีป ๑,๐๐๐ มีอปรโคยานทวีป ๑,๐๐๐ มีอุตตรกุรุทวีป ๑,๐๐๐ มีปุพพิเทททวีป ๑,๐๐๐ มีมหาสมุทร ๔,๐๐๐ มีท้าวมหาราช ๔,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นจาตุมหาราช ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นยามา ๑,๐๐๐ มีเทวโลก

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑-๑๔๐/๘๓-๑๐๒.

ชั้นดุสิต ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นนิมมานรดี ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ๑,๐๐๐ มีพรหมโลก ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่า สหัสสีโลกธาตุขนาดเล็ก โลก ๑,๐๐๐ คุณด้วยโลกธาตุขนาดเล็กนั้น นี้เรียกว่า สหัสสีโลกธาตุขนาดกลาง โลก ๑,๐๐๐ คุณด้วยสหัสสีโลกธาตุขนาดกลางนั้น นี้เรียกว่า สหัสสีโลกธาตุขนาดใหญ่^{๕๔}

จากพุทธพจน์ข้างต้นนี้พอสรุปได้ว่า

- ๑) คำว่า โลก กับคำว่า จักรวาล มีความหมายต่างกัน โดยที่โลกมีความหมายกว้างกว่า โลกหนึ่งนั้นประกอบด้วยจักรวาลหลายจักรวาลรวมกันอย่างน้อยที่สุด ๑,๐๐๐ จักรวาล
- ๒) จักรวาลหนึ่งนั้น กำหนดเอาการ โคจรของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เป็นเกณฑ์ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในจักรวาลอื่นก็มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เช่นกัน

๓.๒.๒ ทศนะเกี่ยวกับทางสายกลาง

ก่อนที่จะแสดงทศนะเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องทางสายกลางของพุทธปรัชญากับอาริสโตเติล ผู้วิจัยขอเสนอหลักปฏิบัติที่เรียกว่าทางสายกลางในพุทธปรัชญาโดยสังเขปดังนี้

วิธีปฏิบัติที่จะนำพามนุษย์ไปสู่การเห็นสังขารก็คืออริยมรรคหรือทางอันประเสริฐหรือทางที่ทำให้ปฏิบัติให้เป็นผู้ประเสริฐ ที่พระพุทธเจ้าทรงทดลองปฏิบัติมาแล้วและทรงประกาศว่าเป็นหนทางที่จะนำผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่ความสะอาด สว่าง สงบ ตลอดจนเกิดปรีชาญาณความสำเร็จของมรรคมืองค์ ๘ นี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า “ตราบใดที่มรรคมืองค์ ๘ นี้ยังมีอยู่และมีผู้ปฏิบัติตาม ตราบนั้นโลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์”^{๕๕} มรรคมืองค์ ๘ จึงเปรียบเหมือนประตูไปสู่พระนิพพาน สำหรับเกณฑ์ความประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายหรืออุดมคติสูงสุดตามแนวญาณวิทยาในชั้นมปฎิฐกถาก็คือหลักไตรสิกขา หรือการปฏิบัติตามอริยมรรคมืองค์ ๘ ในชั้นมจกกับปวัตตนสูตรเรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข หมายถึง อริยสังขคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรค เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง เพราะไม่เกี่ยวข้องกับที่สุดโต่งสองทางคือ (๑) กามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกมุ่นอยู่ในกามสุข (๒) อัตตกิลมถานุโยค คือการประกอบความลำบากเดือดร้อนให้แก่ตนเอง ดังพระพุทธดำรัสว่า

^{๕๔} คุราวละเอียดใน อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๕-๓๐๘.

^{๕๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๔/๑๓๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๔.

ภิกษุทั้งหลาย ที่สุดสองทางนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ การหมกมุ่นด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย อันเป็นความสุขชั้นต่ำ ของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์และการทำตนให้เดือดร้อน ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วซึ่งทางสายกลางอันไม่ซึ้งแฉะที่สุดสองอย่างนั้น อันเป็นทางที่ก่อให้เกิดจักษุ (การเห็น) ก่อให้เกิดวิญญูญาณ (การรู้) เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ก็ทางสายกลางนั้นเป็นไฉน ทางนั้นคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ^{๖๐}

ทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา มีจุดหมายที่แน่นอน คือความดับทุกข์ หรือภาวะที่หลุดพ้นเป็นอิสระไร้ปัญหา มรรคคือระบบความคิดและการกระทำ หรือการดำเนินชีวิตที่ตรงจุดพอเหมาะพอดีไม่มากเกินไปไม่น้อยเกินไปและให้ผลสำเร็จตามเป้าหมาย ความดับทุกข์จึงเป็นทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น มีการศึกษาอย่างเป็นขั้นตอนดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ คือปัญญาเห็นชอบ หมายถึง พฤติกรรมทั้งหมดของบุคคลมีศูนย์กลางเริ่มต้นที่มโนกรรม โดยมีความเข้าใจชัดในอริยสัจ ๔ ว่า ความทุกข์คืออะไร สาเหตุของความทุกข์เกิดจากอะไร ความดับทุกข์เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ อริยมรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์มีอยู่จริง สัมมาทิฐินั้นอาศัยหลักอยู่ ๒ ประการคือ ปรโตโฆสะ ได้แก่ การมีกัลยาณมิตรคอยแนะนำสั่งสอน , โยนิโสมนสิการ ได้แก่ การกระทำในใจโดยแยบคาย คือการคิดอย่างมีระเบียบ การพิจารณาด้วยอุบายแยบยล การใช้ความคิดสืบสาวให้ตลอดสาย พิจารณาสืบค้นให้ถึงต้นเค้า ไม่เอาความรู้สึกด้วยดีค้นหาอุปาทานของตนเข้าไปตัดสิน

๒. สัมมาสังกัปปะ คือความดำริชอบ หมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน โดยมีลักษณะสำคัญ ๓ ประการคือ (๑) คิดปลอดโปร่งไม่พุ่นข้องอยู่ในสิ่งสนองความอยากต่างๆ ได้แก่ เนกขัมมะ (๒) ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตาจิต ได้แก่ อพยาบาทสังกัปปะ (๓) การคิดด้วยใจกรุณาช่วยอนุเคราะห์สงเคราะห์ผู้ที่มีความทุกข์ ได้แก่ อวิหิงสาสังกัปปะ

๓. สัมมาวาจา คือการเจรจาชอบ หมายถึง การพูดที่เกิดจากความเมตตาและปัญญารวมทั้งเจตนาที่ดีโดยงดเว้นจากการพูดที่มีลักษณะสำคัญ ๔ ประการ มีการพูดเท็จเป็นต้น

๔. สัมมากัมมันตะ คือการทำกรณงานชอบ หมายถึง การกระทำที่งดเว้นจากกายทุจริต ๓ มีการตัดรอนชีวิตผู้อื่นเป็นต้น

^{๖๐} วิมหา. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓-๑๔, วิมหา. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑.

๕. สัมมาอาชีวะ คือการเลี้ยงชีพชอบ หมายถึง การประกอบการทำงานที่สุจริต เว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยการ โกงหรือหลอกลวง เป็นต้น

๖. สัมมาวายามะ คือความพยายามชอบ หมายถึง การใช้ความพยายามไม่ทอดทิ้ง มุ่งมั่นในการประกอบความเพียร ๔ ประการ มี สัจจบรรณ คือเพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น เป็นต้น

๗. สัมมาสติ คือการตั้งสติไว้ชอบ หมายถึง ความระลึกได้ ความตื่นตัวต่อหน้าที่หรือภาวะที่จิตรู้เท่าทันอารมณ์ภายนอก หรือได้แก่ความไม่ประมาทในสติปัญญา ๔ มีกายานุปัสสนา เป็นต้น

๘. สัมมาสมาธิ คือความตั้งใจมั่นชอบ หมายถึง ความตั้งใจมั่นหรือภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ส่ายไปสู่อารมณ์ที่มีได้กำหนด โดยทั่วไปสมาธิ มี ๓ ระดับคือ (๑) ขณิกสมาธิ คือสมาธิชั่วขณะ ซึ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันทั่วไป (๒) อุปจารสมาธิ คือสมาธิเฉียดๆ หรือจวนเจียนจะแน่วแน่ (๓) อัปปนาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่สนิทเป็นสมาธิขั้นสูงสุดเป็นผลสำเร็จของการเจริญสมาธิหรือสมถะ เป็นสมาธิในระดับฌาน เพราะจิตที่เป็นสมาธิแล้วจะยังผลให้เกิดคุณลักษณะ ดังนี้คือ (๑) แข็งแรงมีพลังมาก (๒) ราบเรียบสงบซึ่ง (๓) ไสกระจำง (๔) นุ่มนวลควรแก่การทำงาน

มรรคมืองค์ ๘ จึงเป็นหนทางสำหรับผู้ปรารถนาความดับทุกข์ทั้งปวงเพราะผู้ที่ดำเนินชีวิตตามอริยสังขันธ์ประกอบด้วยมรรคมืองค์ ๘ นี้ย่อมสามารถบรรลุถึงอมตธรรม คือธรรมที่ไม่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย เข้าถึงสุขอันไพบูรณ์ คือพระนิพพาน ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขอริยสัง เราได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขสมุทขอริยสัง เราได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธอริยสัง เราได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง เราถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสันไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก^{๖๐}

จะเห็นว่า หลักปฏิบัติดังพระพุทธดำรัสดังกล่าวถือว่าเป็นหนทางสายเอกที่ผู้มุ่งหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารควรดำเนินตามเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีหนทางใดที่สามารถทำให้ผู้ปรารถนาความหลุดพ้นได้บรรลุถึงความหลุดพ้นได้ เพราะเป็นหนทางที่ไม่ตั้งเกินไป ไม่หย่อนเกินไป แต่อยู่ในระดับที่พอดี เป็นระดับที่ทุกคนสามารถปฏิบัติได้เท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นสูง หรือเป็นชนชั้นต่ำในสังคม ถ้าทุกคนมีความสนใจ มีความตั้งใจจริงย่อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้เช่นเดียวกันทั้งหมด เพราะธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่ไม่มีลิขสิทธิ์หวงห้าม มีแต่ส่งเสริมสนับสนุนให้นำไปใช้กันให้มากๆ เมื่อนำไปใช้กันมากเท่าใด ชีวิตของตนเองและสังคมส่วนรวมย่อมจะประสบแต่ความสงบร่มเย็นอย่างแน่นอน

^{๖๐} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๐๕๑/๓๗๗, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๕๑/๖๐๖.

อาริสโตเติล (พ.ศ. ๑๕๕-๑๕๖)^{๖๒} เป็นนักอภิปรัชญา คือถือว่าพฤติกรรมของมนุษย์มุ่งไปที่จุดหมายสูงสุดเดียวกัน โดยจำแนกจุดหมายเป็น ๒ ประเภทคือ (๑) จุดหมายระหว่างทาง หมายถึง จุดหมายเฉพาะหน้าที่มนุษย์ต้องการเพื่อเป็นทางผ่านไปสู่อะไรที่ไกลกว่านั้น เช่น การฝึกม้าเพื่อสร้างกองทัพม้า กองทัพม้าเป็นจุดหมายเฉพาะหน้าที่นำไปสู่อะไรอื่นคือการรบในสงคราม ส่วนการสงครามเป็นจุดหมายที่นำไปสู่ชัยชนะ และชัยชนะเป็นหนทางไปสู่จุดหมายสูงสุดคือสันติภาพ (๒) จุดหมายปลายทาง หมายถึง จุดหมายสูงสุดที่เป็นจุดจบในตัวเอง โดยไม่ต้องนำไปสู่อะไรอื่นต่อไป ดังเช่น สันติภาพเป็นจุดหมายสูงสุดของการเตรียมการรบและการทำสงครามทุกชั้นตอน^{๖๓}

อาริสโตเติล เชื่อว่า พฤติกรรมทุกอย่างของมนุษย์มีจุดหมายทั้งสองประการ นั่นคือ มุ่งไปสู่จุดหมายระหว่างทางเพื่อนำไปสู่จุดหมายปลายทาง ซึ่งจุดหมายปลายทางสูงสุดของพฤติกรรมมนุษย์คือความดี อาริสโตเติลมีทรรศนะต่อความดีว่า ความดีคือความสุข (Happiness) การที่มนุษย์แสวงหาความดีก็เท่ากับว่าพวกเขาแสวงหาความสุขซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของชีวิต ทั้งความดีและความสุขเป็นเรื่องเดียวกัน อาริสโตเติลมีทรรศนะเกี่ยวกับความสำราญ ความมั่งคั่ง และเกียรติยศว่า

ความสำราญไม่ใช่ความสุขสำหรับมนุษย์เท่านั้น สัตว์ดิรัจฉานก็มีความสำราญเหมือนกัน เมื่อมนุษย์ประเสริฐกว่าสัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์จึงมีความสุขซึ่งประณีตกว่าความสนุกเพลิดเพลิน อันที่จริงความสำราญไม่ใช่จุดหมายสูงสุด มนุษย์ไม่อาจแสวงหาความสำราญได้โดยตรง ความสำราญเป็นผลพลอยได้ของชีวิตที่แสวงหาความสุข เหมือนกรณีที่ดินขึ้นแซมในนาข้าว นั่นเอง คนปลูกข้าวพลอยได้ฝิ่นด้วยฉันใด คนแสวงหาความสุขก็พลอยได้ความสำราญด้วยฉันนั้น, ความมั่งคั่งไม่ใช่ความสุข แต่เป็นทางผ่านไปสู่อะไรที่สำราญ เงินซื้อความสุขไม่ได้, และเกียรติยศเป็นสิ่งที่ได้มาเพราะอาศัยการให้เกียรติของผู้อื่น วันใดผู้อื่นไม่ให้เกียรติ วันนั้นเราก็มีความสุข ทุกข์ ดังนั้น เกียรติยศจึงไม่ใช่จุดหมายที่สมบูรณ์ในตัวเอง เพราะยังต้องพึ่งพาการยอมรับของผู้อื่น แต่เนื่องจากความสุขคือจุดหมายสูงสุดที่สมบูรณ์ในตัวเอง ดังนั้น เกียรติยศจึงไม่ใช่ความสุข^{๖๔}

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, หน้า ๒๐๑-๒๗๒.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐.

ความสุขคือกิจกรรมของวิญญาณที่สอดคล้องกับคุณธรรมที่สมบูรณ์ และคนที่มีความสุขคือคนที่ดำเนินชีวิตด้วยคุณธรรมที่สมบูรณ์ ความสุขตามทรรศนะของอาริสโตเติลจึงหมายถึงความสุขทางวิญญาณไม่ใช่ทางร่างกาย วิญญาณเป็นแบบของมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์ประเสริฐกว่าสัตว์ ดังนั้น ความสุขของมนุษย์จึงเป็นความสุขที่เกิดกับวิญญาณ และวิญญาณจะมีความสุขก็ต่อเมื่อได้คิดและดำเนินชีวิตอย่างมีคุณธรรม นั่นคือความสุขเกิดจากคุณธรรมถาวร คุณธรรมในที่นี้หมายถึงคุณสมบัติที่ดี เช่น ความกล้าหาญ ความเสียสละ ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม ที่ฝังรากลึกภายในใจจนเป็นลักษณะนิสัย ความรู้สึกที่ดีเช่นความสงสารซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวไม่จัดเป็นคุณธรรม คุณสมบัติที่ดีจะเป็นคุณธรรมก็ต่อเมื่อมันเป็นลักษณะนิสัยที่เกิดขึ้นประจำตลอดชีวิต ดังคำที่อาริสโตเติลกล่าวว่า “วันฟ้าใสเพียงวันเดียว ไม่ทำให้เกิดฤดูใบไม้ผลิขึ้นได้ฉันใด การทำดีเพียงวันเดียวก็ไม่ทำให้คนเป็นคนดีได้ฉันนั้น”^{๖๕} คนดีคือคนที่ทำดี หรือมีคุณธรรมเป็นลักษณะนิสัย ประจําันแหละที่อาริสโตเติลเรียกว่าคุณธรรมที่สมบูรณ์ คุณธรรมจะสมบูรณ์ได้ก็เพราะการทำดีจนกลายเป็นนิสัย คุณธรรมไม่ใช่คุณสมบัติที่มนุษย์มีติดตัวมาตั้งแต่เกิด แต่เป็นนิสัยที่มนุษย์สร้างขึ้นมาภายหลัง อาริสโตเติลกล่าวว่า “เราได้คุณธรรมมาจากการฝึกหัด เหมือนกรณีของความชำนาญในศิลปะทั้งหลาย เราเรียนก่อนที่จะทำเรื่องเหล่านั้น เราเรียนด้วยการลงมือทำ เช่นคนเป็นช่างก่อสร้างเพราะลงมือก่อสร้าง ในทำนองเดียวกัน เราเป็นคนยุติธรรมเพราะกระทำสิ่งที่ยุติธรรม เป็นคนสำรวจตนเพราะกระทำการสำรวจตน เป็นคนกล้าก็เพราะกระทำเรื่องที่แสดงความกล้า”^{๖๖} คุณธรรมไม่ใช่ศักยภาพ หรือภาวะแฝง (Potentiality) ซึ่งมีอยู่ก่อนภายในวิญญาณที่มนุษย์จะสามารถนำมาพัฒนาได้ภายหลัง วิญญาณของมนุษย์มีความสามารถในการหล่อเลี้ยงชีวิต มีความรู้สึกและคิดด้วยเหตุผลเท่านั้น คุณธรรมไม่ได้เป็นความสามารถหรือคุณสมบัติที่ติดมาพร้อมกับวิญญาณ มนุษย์ได้คุณธรรมหลังจากที่ถือกำเนิดในโลกแล้วฝึกหัดทำเรื่องที่ดีจนติดเป็นนิสัย ลักษณะนิสัยที่ได้มานี้คือคุณธรรม อาริสโตเติลจึงกล่าวว่า “คุณธรรมเป็นผลมาจากนิสัย” ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า คำว่า Ethics (จริยศาสตร์) มาจากคำว่า Ethos ในภาษากรีก ที่แปลว่า นิสัย (Habit) ลักษณะนิสัยที่พัฒนาขึ้นนั้นย่อมมีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายเลว ลักษณะนิสัยฝ่ายดีเรียกว่า คุณธรรม (Virtue) ส่วนลักษณะนิสัยฝ่ายเลวเรียกว่าความชั่ว (Vice) คุณธรรมตามทรรศนะของอาริสโตเติลมี ๒ ประเภทคือ^{๖๗} (๑) คุณธรรมด้านพุทธิปัญญา (Intellectual Virtue) หมายถึง ความสามารถในการใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาความรู้เกี่ยวกับสิ่งสากลและเพื่อการคำนวณในวิชาคณิตศาสตร์ ความสามารถในการคิดค้นหาความจริงเช่นนี้เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนซึ่งอาศัยปัญญาภาคทฤษฎี (Theoretical

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑-๒๕๒.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๒.

Wisdom) (๒) คุณธรรมด้านศีลธรรม (Moral Virtue) หมายถึง ความสามารถในการเลือกทำความดี ซึ่งเกิดจากการฝึกหัดปฏิบัติจนเป็นนิสัย เมื่ออาริสโตเติลกล่าวว่า “คุณธรรมเป็นผลมาจากนิสัย” ท่านหมายถึงคุณธรรมด้านศีลธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสามารถในการประพฤติปฏิบัติชอบทั่วไปในชีวิตจริง

อาริสโตเติลให้คำนิยามความหมายของคุณธรรมด้านศีลธรรมไว้ว่า “คุณธรรมคือลักษณะนิสัยในการเลือกทางสายกลาง” ข้อนี้หมายความว่า คุณธรรมด้านศีลธรรมเป็นคุณลักษณะที่เกิดจากการฝึกหัดปฏิบัติจนกลายเป็นนิสัย ยิ่งไปกว่านั้น คุณธรรมยังเกี่ยวข้องกับการเลือกแสดงความรู้สึกและกระทำการในระดับพอดี ไม่มากหรือน้อยเกินไป นั่นคือคุณธรรมเป็นทางสายกลาง (Mean) ระหว่างความเกิน (Excess) และความขาด (Deficiency)^{๖๘} ตามปกติคนเราแสดงความรู้สึกและทำอะไรได้หลายระดับ การแสดงความรู้สึกและการกระทำนี้เองที่มีความเกิน ความขาด และความพอดี เช่น คนเราอาจมีความรู้สึกรัก โกรธ หรือกลัวมากเกินไปหรือน้อยเกินไป ความรู้สึกที่มากหรือน้อยเกินไปเหล่านั้นอาริสโตเติลเรียกว่าความชั่ว แต่ถ้าเป็นความรู้สึกที่เหมาะสมกับกาลเทศะและบุคคล ที่มีเหตุผลและแรงจูงใจที่สมควร ความรู้สึกเหล่านั้นอยู่ในระดับพอดี เป็นทางสายกลาง ซึ่งอาริสโตเติลเรียกว่าคุณธรรม เช่น คุณธรรมคือความกล้าหาญ เป็นทางสายกลางระหว่างความกลัวกับความบ้าบิ่น ในกรณีเช่นนี้ ความขาดกลัวเป็นความขาด ส่วนความบ้าบิ่นเป็นความเกิน อาริสโตเติล แสดงทรรศนะต่อไปว่า คุณธรรม หมายถึงการควบคุมความรู้สึกไม่ใช่การกำจัดความรู้สึก ดังนั้น คุณธรรมจึงอยู่กึ่งกลางระหว่างสุดโต่งสองด้านคือ การกำจัดความรู้สึกแบบถอนรากถอนโคนอย่างหนึ่ง และการปล่อยความรู้สึกออกมาเต็มที่จนตกเป็นทาสของอารมณ์อย่างหนึ่ง เนื่องจากความรู้สึกเป็นองค์ประกอบหนึ่งของวิญญาณการแสดงความรู้สึกออกมาอย่างพอเหมาะพอควรภายใต้การควบคุมของเหตุผลนั้นแหละคือคุณธรรม เป็นทางสายกลางระหว่างความจัดชิดเฉื่อยชาไว้ความรู้สึกกับการแสดงความรู้สึกออกมาเต็มที่ ซึ่งความขาดและความเกินทั้งสองประการนี้จัดเป็นความชั่วที่ต้องละเว้น

อาริสโตเติล มีทรรศนะเกี่ยวกับทางสายกลางว่า ทางสายกลางเป็นสิ่งที่ไม่อาจใช้ได้กับทุกคน สิ่งที่ดีในกรณีหนึ่งอาจไม่พอดีในกรณีอื่น ไม่สามารถวัดเป็นจำนวนตัวเลขได้ แต่ทางสายกลางนั้นต้องขึ้นอยู่กับข้อกำหนดของบุคคลนั่นเอง เพราะว่าเขาเป็นผู้รู้ดีที่สุดว่าอะไรคือทางสายกลางสำหรับเขา แต่ทางสายกลางสำหรับเขาต้องเป็นไปตามหลักเหตุผล ไม่ใช่ตามความรู้สึก นั่นคือต้องวัดจากสถานการณ์และบุคคลที่เกี่ยวข้อง หลักเหตุผลดังกล่าวเกิดจากปัญญาปฏิบัติที่อาศัยประสบการณ์มาเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจซึ่งวิญญาณของมนุษย์มีเหตุผลหรือปัญญา ๒ ประเภทคือ

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

ปัญญาภาคทฤษฎี ที่ช่วยให้เกิดความรู้ทางวิทยาศาสตร์และปรัชญา ปัญญาภาคปฏิบัติ ที่ให้ความรู้เรื่องหลักเหตุผลประกอบการตัดสินใจเลือกทางสายกลางสำหรับปฏิบัติให้สอดคล้องกับสถานการณ์นั้นๆ ถ้าไม่มีปัญญาภาคปฏิบัติ มนุษย์จะไม่สามารถเลือกคุณธรรม^{๖๕}

ประเด็นนี้มีข้อสังเกตว่า แม้มนุษย์จะมีความสามารถในการเลือกทำความดี แต่ก็ไม่แน่ว่ามนุษย์จะทำความดีเสมอไป เพราะมนุษย์มีความรู้สึกที่คอยจุกคอกนอกทางคุณธรรม และความรู้สึกนี้เองที่เป็นตัวการให้คนทำดีหรือชั่ว อริสโตเติลจึงมีทฤษฎีว่าให้ใช้เหตุผลควบคุมความรู้สึกไว้ในทางสายกลาง ส่วนการกระทำใดจะเชื่อว่ามีเจตนาหรือไม่มีเจตนา นั้น อริสโตเติลมีทฤษฎีว่าต้องขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๓ ประการคือ (๑) การกระทำโดยความไม่รู้สถานการณ์ เช่น แพทย์ฉีดยาบางชนิดให้คนไข้โดยไม่ทราบว่าเป็นคนไข้แพ้ยาชนิดนั้น ปรากฏว่าคนไข้ตาย (๒) การกระทำเพราะถูกบังคับ เช่น ทหารเปิดเผยความลับของทางการแก่ข้าศึกเพราะทนการทรมานไม่ไหว (๓) การกระทำเพื่อหลีกเลี่ยงความเสียหายร้ายแรง เช่น ลูกเรือโยนสินค้าลงทะเลเมื่อเรือโดนคลื่นใหญ่เพื่อรักษาเรือและชีวิตลูกเรือเอาไว้^{๖๖}

จากทฤษฎีของอริสโตเติลดังกล่าวจึงสรุปว่า การกระทำที่เชื่อว่ามีเจตนา นั้นต้องเป็นการกระทำที่ผู้กระทำทำไปโดยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของคนหมู่มากซึ่งตรงกันข้ามกับทฤษฎีของพุทธปรัชญาที่ว่า “เจตนาเชื่อว่าการกรรม” แม้ว่าเจตนาหรือไม่รู้ก็ตาม ถ้าทำการอันใดลงไปแล้วย่อมเชื่อว่าเป็นกรรมเสมอ แต่จะเป็นกรรมประเภทใด มีกำลังแรงหรืออ่อนก็ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของการทำกรรมนั้นๆ

สำหรับแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องทางสายกลางของพุทธปรัชญากับอริสโตเติล มีความเหมือนและความแตกต่าง สรุปได้ดังนี้

ทฤษฎีของพุทธปรัชญา ทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ได้ถูกกำหนดด้วยเหตุผลหรือความพอใจของแต่ละคน เพราะทางสายกลางในพุทธปรัชญามีเกณฑ์การวัดหรือมีเป้าหมายเป็นเกณฑ์กำหนดที่แน่นอนซึ่งทำให้คนทุกคนยึดถือทางสายกลางเดียวกันที่เรียกว่า เอกายนมรรค ตามทฤษฎีนี้ เป้าหมายจึงเป็นเครื่องวัดทางสายกลาง ดังเช่น นิโรธหรือนิพพานเป็นเป้าหมายที่กำหนดให้มรรคมงคล ๘ เป็นทางสายกลางระหว่างที่สุดโต่ง ๒ ด้านคือ (๑) กามสุขัลลิกานุโยค ได้แก่ การปรนเปรอตนเองด้วยความสุขทางเนื้อหนัง (๒) อตตกิลมณานุโยค ได้แก่ การทรมานตนให้ได้รับความลำบาก ตามลัทธิคติดั้งเดิมที่เคยเป็นมาในครั้งก่อนที่จะเกิดมีพุทธปรัชญา

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖.

ทางสายกลางในพุทธปรัชญาจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับเหตุผลส่วนตัวหรือความชอบใจของแต่ละคน เพราะพุทธปรัชญาสอนว่า จะหาทางสายกลางในเรื่องใดต้องกำหนดเป้าหมายในเรื่องนั้นให้ได้ก่อน เมื่อได้เป้าหมายแล้วจึงดำเนินการให้เหมาะสมกับเป้าหมายนั้น การกระทำที่พอดีกับเป้าหมายจึงเป็นทางสายกลางในเรื่องนั้น เช่น เมื่อเกิดปัญหาหรือความทุกข์ขึ้นในชีวิต เราจะต้องมองที่ตัวเหตุหรือปัญหานั้นว่าเกิดขึ้นเพราะอะไร มีอะไรเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น แล้วจึงแก้ปัญหานั้นที่ต้นเหตุ นั่นไม่ใช่นั่งโทษตนเองหรือโทษผู้อื่นอยู่รำไป เพราะมีแต่จะสร้างปัญหาให้มากขึ้นแต่ไม่ได้ช่วยให้ปัญหานั้นคลี่คลายแต่ประการใด ทรรศนะของอาริสโตเติล ทางสายกลางไม่มีมาตรฐานตายตัว คนแต่ละคนเป็นผู้กำหนดว่าอะไรคือทางสายกลางของเขา การกำหนดนั้นอาศัยเหตุผลหรือปัญญาภาคปฏิบัติตรงนี้เองที่เป็นความแตกต่างระหว่างทางสายกลางของพุทธปรัชญากับอาริสโตเติล เพราะพุทธปรัชญาเน้นสิ่งที่อยู่ระหว่างความย่อหย่อนกับความตึงเกินไป แต่อาริสโตเติลกลับเน้นที่ตัวบุคคลว่าเป็นผู้กำหนดเอง ในปรัชญาของอาริสโตเติลทางสายกลางยังได้รวมเอาความรู้สึก โกรธและความรู้สึกอย่างอื่น ๆ ไว้ด้วย แต่พุทธปรัชญามุ่งชำระความโกรธและกิเลสอื่น ๆ ทั้งไม่ถือว่าความรู้สึกเหล่านี้เป็นองค์ประกอบของคุณธรรมแต่อย่างใด เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ทางสายกลางในทรรศนะของพุทธปรัชญากับอาริสโตเติลมีความเหมือนกันตรงที่เน้นปัญญาภาคปฏิบัติเช่นกัน แต่ต่างกันตรงที่พุทธปรัชญามุ่งชำระกิเลสในชั้นธสันดานที่ปะปนอยู่ในความรู้สึก โดยสอนให้ขุดรากถอนโคนความรู้สึกที่ไม่ดี เช่น ความโลภ ความโกรธ เป็นต้น ออกไปให้หมดแล้วใช้ชีวิตอยู่ด้วยคุณธรรม คือ สอนให้ละกิเลสแล้วเป็นอยู่ด้วยคุณธรรม ทางสายกลางจึงอยู่กึ่งกลางระหว่างความย่อหย่อนกับความตึงเกินไป ส่วนอาริสโตเติลมุ่งคุณธรรมว่าเป็นทางสายกลางซึ่งมีบุคคลเป็นผู้กำหนดเลือกเองว่าจะเลือกด้านใด โดยปล่อยให้บุคคลแสดงอารมณ์ความรู้สึกออกมาภายใต้การควบคุมของเหตุผล ทางสายกลางจึงอยู่ระหว่างทางสุดโต่งทั้งสองคือ การขุดรากถอนโคนความรู้สึกจนหมด และการแสดงความรู้สึกออกมาอย่างเต็มที่ ซึ่งทรรศนะของอาริสโตเติลนี้ถ้าเป็นเหตุผลดีก็จะแสดงออกมาดี ถ้าเป็นเหตุผลที่เข้าข้างตัวเองก็จะแสดงออกมาด้วยอารมณ์ความรู้สึกที่โน้มเอียงไปในทางไม่ดี

ทัศนะที่ว่าด้วยความเหมือนและความต่างของญาณวิทยาทั่วไปกับญาณวิทยาในชั้นมปัทฏฐกถาซึ่งเป็นปรัชญาสายอินเดียที่เรียกว่าพุทธปรัชญาดังกล่าวมาแล้วนั้นสรุปได้ดังนี้

ทัศนะเกี่ยวกับโลกและชีวิต พุทธปรัชญากับปรัชญาของอริสโตเติลมีความเหมือนกันตรงที่สอนให้ศึกษาโลกทั้งสองคือ โลกภายในและโลกภายนอกให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ลึกซึ้ง แต่ต่างกันตรงที่พุทธปรัชญาเน้นให้ศึกษาและพิจารณาอยู่กับโลกภายในคือร่างกายของตนเองเป็นสำคัญ เพราะเมื่อศึกษาและพิจารณาให้ละเอียดถี่ถ้วนแล้วย่อมเป็นเหตุ นำพาไปสู่ความสิ้นสุดแห่งโลกได้ นั่นคือการเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นการก้าวล่วงโลกวัตถุทั้งปวง ส่วนปรัชญา

ของนักศึกษาโกธสเน้นให้ศึกษาเฉพาะ โลกภายนอกคือสิ่งที่ปรากฏอยู่ทั่วไป เป็นการศึกษาเพื่อสร้างความเจริญให้กับโลกวัตถุเท่านั้น แต่ไม่ได้มุ่งเน้นสร้างความเจริญให้โลกภายในคือจิต ดังนั้น ธรรมชาติของนักศึกษาโกธสจึงเป็นการศึกษาและพัฒนาเพื่อความติดข้องอยู่กับโลกวัตถุ

ทัศนะเกี่ยวกับทางสายกลาง พุทธปรัชญากับปรัชญาของอาริสโตเติลมีความเหมือนกันตรงที่เน้นปัญญาที่เป็นภาคปฏิบัติ แต่ต่างกันตรงที่พุทธปรัชญานั้นสิ่งที่อยู่กึ่งกลางระหว่างความย่อหย่อนกับความตึงเกินไปนั้นคือความพอดี โดยสอนให้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความพอดี ดำรงตนอยู่ด้วยหลักปฏิบัติที่เรียกว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งกล่าวโดยสรุปก็คือหลักไตรสิกขานั้นเอง มุ่งให้ผู้ปฏิบัติขัดเกลาจิตชำระกิเลสให้เบาบางและจางลงแล้วใช้คุณธรรมมาเป็นเครื่องดำเนินชีวิตอยู่ในสังคม ส่วนปรัชญาของอาริสโตเติลมุ่งเน้นที่คุณธรรมเป็นหลัก โดยสอนให้บุคคลเลือกปฏิบัติในทางใดทางหนึ่งซึ่งเป็นทางย่อมนหรือตึงจนเกินไป ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้บุคคลแสดงอารมณ์ หรือพฤติกรรมที่อาจเป็นไปได้ในทางที่ดีหรือเลวร้ายก็ได้

ความเหมือนและความต่างของญาณวิทยาทั่วไปกับสัมมปทัฏฐกถาสรูปได้ว่า ส่วนที่เหมือนกันคือ ทั้งญาณวิทยาทั่วไปและญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถาต่างก็มุ่งแสวงหาที่มาของความรู้ ธรรมชาติ ขอบเขต ความสมบูรณ์ ตลอดจนปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้จริงเพื่อเป็นแนวทางหรือกระบวนการที่จะนำพาบุคคลไปสู่ความรู้ที่แท้จริงหรือที่สามารถพิสูจน์ได้โดยมีศรัทธาคือความเชื่อเป็นพื้นฐานที่สำคัญ ส่วนที่ต่างกันคือ ญาณวิทยาทั่วไปมุ่งแสวงหาแต่ความรู้ภายนอกหรือความรู้ที่เป็นเหตุให้สร้างโลกติดข้องกับโลกวัตถุไม่ได้มุ่งเพื่อจะศึกษาให้ลึกเข้าไปถึงโลกภายในคือจิต กล่าวคือเมื่อศึกษาและเกิดความรู้แล้วก็หยุดอยู่แค่ความรู้โลกวัตถุภายนอกเท่านั้นไม่พัฒนาให้ลึกเข้าไปภายในจิต กล่าวโดยสรุปคือมีเป้าหมายอยู่แค่มวลมนุษยชาติในโลกปัจจุบันนี้เท่านั้น ส่วนญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถามุ่งแสวงหาความรู้ทั้ง โลกภายนอกและ โลกภายใน มุ่งให้เกิดความรู้ทางโลกภายนอกได้แก่การดำรงตนอยู่ในความดีงาม มีความสุขกายสุขใจ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีแล้วพัฒนาให้ลึกซึ้งเข้าไปสู่โลกภายในคือจิต พัฒนาจิตให้มีความรู้เท่าทันต่อสรรพสิ่ง ต่อธรรมดาของโลก ทำยที่สุดก็เพื่อทำให้จิตหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร หยุดกระบวนการสร้างโลกภายใน อีกทั้งยังมีเป้าหมายกว้างกว่าญาณวิทยาทั่วไปคือมุ่งให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์และอมนุษย์ มนุษย์ในที่นี้หมายความรวมถึงภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา คนชรา เด็ก คนจน คนรวย พระราชมหากษัตริย์ อมนุษย์หมายรวมถึงทั้งเทวดา มาร พรหมด้วย ดังนั้น ญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถาจึงเป็นความรู้ที่เปิดกว้างให้กับทุกคนได้ศึกษาโดยไม่มีการจำกัดชนชั้น หากแต่อยู่ที่ผู้นำไปประพฤติปฏิบัติเท่านั้นว่าจะสามารถเข้าถึงได้มากน้อยเพียงใดจะพัฒนาให้เป็นที่ได้แค่เพียงโลกียะปัญญาหรือสามารถพัฒนาให้เข้าถึงโลกุตระปัญญา

๓.๓ ญาณวิทยาในธัมมปทัฏฐกถาที่เป็นไปเพื่อเป้าหมายสูงสุด

พุทธปรัชญาเป็นคำสอนประเภท “อเทวนิยม” คือไม่เชื่อต่ออำนาจของเทพเจ้าว่ามีอยู่จริงและสามารถคลั่งบันดาลให้ทุกอย่างสำเร็จได้เพียงแค่การอ้อนวอน แต่ยืนหยัดในหลักการว่า “ทุกสิ่งเกิดจากเหตุ สิ่งที่เกิดมีก็กระทำเป็นเหตุ สิ่งที่ได้รับกลับคืนมาเป็นผล ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยกันและกันเกิดขึ้นทั้งหมด เมื่อไม่ต้องการได้รับผลก็ต้องระงับที่เหตุ” คำสอนของพุทธปรัชญาจึงสรุปได้ดังนี้คือ มีคำสอนที่เป็นกลาง มีหลักการเป็นสากล ถือสำคัญทั้งสาระและรูปแบบ เป็นกรรมวาที เป็นวิภาษวาที มุ่งความเป็น อิสระภาพคือความหลุดพ้น เป็นศาสตร์แห่งการใช้ปัญญา สอนหลักกอนัตตา มองตามเหตุตามปัจจัย เชื่อว่ามนุษย์ประเสริฐด้วยการฝึกฝนพัฒนา เป็นศาสตร์ที่ต้องมีการศึกษาเป็นประจำ คือศึกษาในหลักศีล สมาธิ ปัญญา ให้ความสำคัญแก่ปัจจัยภายในและภายนอก ปัจจัยภายในคือโยนิโสมนสิการ ปัจจัยภายนอกคือปรโตโมสะ สอนให้เป็นผู้ไม่ประมาท สอนให้มองเห็นความทุกข์ และมุ่งประโยชน์เพื่อส่วนรวมเป็นสำคัญ

ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ มีทั้งทางโลกและทางธรรม ทางโลกมุ่งแต่แสวงหาความสุขความสบายในชีวิตปัจจุบันจนเดือดร้อนวุ่นวายทั่วไป ทางธรรมก็มุ่งแสวงหาความสงบสุข ความถูกต้องดีงาม ชีวิตมนุษย์จึงมีเป้าหมายของชีวิตที่แตกต่างกันกล่าวโดยสรุปได้ ๓ ประเภทคือ (๑) ความต้องการทางกาย เช่น ต้องการอาหาร ต้องการยา เป็นต้น (๒) ความต้องการทางสังคม เช่น ต้องการความเจริญก้าวหน้า ต้องการลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ต้องการเพื่อน เป็นต้น (๓) ความต้องการทางจิต เช่น ต้องการความสุข ความสบายใจ ต้องการพ้นทุกข์ เป็นต้น ชีวิตของมนุษย์จึงไม่ได้ดำเนินไปโดยเลื่อนลอย แต่ดำเนินไปอย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ถ้าการดำเนินชีวิตของแต่ละคนดีสังคมก็จะดีไปด้วย ซึ่งตรงกับข้อความที่ว่า “หลักแห่งความประพฤติดี” หรือ “แนวทางของการประพฤติดี ปฏิบัติชอบ” ของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะหลักศีลธรรมเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติตนที่สร้างสรรค์ชีวิตคนให้เป็นคนดีทั้งเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต พุทธปรัชญาไม่ได้ปฏิเสธคุณค่าหรือคุณสมบัติทางด้านวัตถุแต่ก็ยอมรับว่าวัตถุสามารถสนองความต้องการทางร่างกายและทางสังคมได้ และเป็นคุณสมบัติพื้นฐานที่ชีวิตมนุษย์ต้องอิงอาศัย ศีลธรรมก็มีคุณค่าหรือคุณสมบัติพื้นฐานเพื่อที่จะก้าวไปสู่สถานะที่ดีกว่าสูงกว่ต่อไป พระพุทธองค์ทรงเน้นคุณค่าทางศีลธรรมที่เป็นนามธรรมเป็นคุณค่าทางจิตซึ่งมีคุณสมบัติคืออยู่ในตัวเอง เช่น การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ย่อมมีคุณสมบัติเป็นฝ่ายดีในตัว ถ้าการกระทำชั่ว ตระหนี่เห็นแก่ตัว ย่อมมีคุณสมบัติเป็นฝ่ายชั่วในตัว ทำให้การดำเนินชีวิตเต็มไปด้วยปัญหาและความทุกข์ต่างๆ การดำเนินชีวิตจึงต้องประพฤติปฏิบัติตนอยู่ด้วยความไม่ประมาท ตามทรรศนะพุทธปรัชญาถือว่ามนุษย์มีเป้าหมายปลายทางสูงสุด อยากมีความสุข

พ้นจากทุกข์บรรลุดังนิพพานอันเป็นความสุขอย่างยอดเยี่ยมของชีวิต ตลอดทั้งมีความปรารถนา ต้องการอิสระ เสรีภาพ แม้จะตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติก็ตามแต่ภาวะทางจิตของมนุษย์ก็เป็นอิสระ มีเสรีภาพสามารถเลือกทิศทางที่จะเดินไปสู่เป้าหมายปลายทางของชีวิตได้ พุทธปรัชญาจึงสอนให้ มนุษย์ดำเนินชีวิตให้ดีให้ถูกต้องถูกทางเพื่อจะได้ดำเนินไปสู่เป้าหมายของชีวิตได้ซึ่งเป้าหมายของ ชีวิตตามทรรศนะของพุทธปรัชญาที่ปรากฏในคัมภีร์กฎกถามี ๓ ระดับคือ^{๓๐}

๑. ทิฏฐิธัมมิกัตถะ คือเป้าหมายขั้นตาเห็น ประกอบด้วย (๑) มีสุขภาพดี ร่างกาย แข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืน (๒) มีเงิน มีงาน มีอาชีพสุจริต พึ่งตนได้ทางเศรษฐกิจ (๓) มี สถานภาพดี เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม (๔) มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าถือ เป้าหมายขั้นตาเห็นนี้จัดเป็นประโยชน์ในปัจจุบัน

๒. สัมปรายิกัตถะ คือเป้าหมายขั้นเลขาเห็น ประกอบด้วย (๑) ความอบอุ่นซาบซึ้งสุข ใจด้วยศรัทธา มีหลักใจ (๒) ความภูมิใจในชีวิตสะอาดที่ได้ประพฤติดแต่การสุจริต (๓) ความอึดใจ ในชีวิตมีคุณค่า ที่ได้เสียสละทำประโยชน์ (๔) ความแกล้วกล้ามั่นใจ ที่มีปัญญาแก้ปัญหาในชีวิตได้ (๕) ความโล่งใจมั่นใจว่าได้ทำกรรมดี มีทุนประกันภพใหม่ เป้าหมายขั้นเลขาเห็นนี้จัดเป็น ประโยชน์ในเบื้องหน้าหรือภพหน้า

๓. ปรมัตถะ คือเป้าหมายสูงสุด ประกอบด้วย (๑) ไม่หวั่นไหวไปตามความผันผวน ปรวนแปรต่างๆ (๒) ไม่ผิดหวังเศร้าบีบคั้นจิตเพราะความยึดติดถือมั่น (๓) ปลอดโปร่ง สงบ ผ่อง ใส สดชื่น เบิกบานใจ ตลอดเวลา (๔) เป็นอยู่และทำการด้วยปัญญาซึ่งมองที่เหตุปัจจัย เป้าหมาย สูงสุดนี้จัดเป็นประโยชน์อย่างยิ่งคือความหลุดพ้นจากกิเลส

เป้าหมายของชีวิตทั้ง ๓ ระดับนี้ แยกออกเป็น ๓ ด้านคือ (๑) อัตตัตถะ คือ เป้าหมาย เพื่อตน (๒) ปรัตถะ คือ เป้าหมายเพื่อผู้อื่น (๓) อุภยัตถะ คือ เป้าหมายร่วมกันทั้งสองฝ่าย

เป้าหมายทั้ง ๓ ระดับดังกล่าวนี้ สรุปลงได้ว่า เป้าหมายแรก เพื่อบรรลุมนุษย์สมบัติและ ทรัพย์สมบัติ ถือได้ว่าเป็นเป้าหมายของเพศฆราวาสทั่วไป ผู้ใดที่มีความสมบูรณ์แห่งมนุษย์สมบัติ และทรัพย์สมบัติย่อมถือได้ว่ามีชีวิตสมบูรณ์ เป้าหมายที่สอง เพื่อบรรลุสวรรค์สมบัติหรือทิพย์ สมบัติ ได้แก่ การได้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ตลอดถึงการได้บังเกิดในพรหมโลกชั้นต่างๆ โดย ใจความก็คือการได้สมบัติอันเป็นทิพย์ทุกอย่าง เช่น รูปทิพย์ อายุทิพย์ อาหารทิพย์ ในพุทธปรัชญา ได้วางหลักการบรรลุดังประโยชน์ในภพหน้าไว้อย่างกว้างๆ ๔ ประการคือ (๑) สัทธา มีความเชื่อใน เรื่องบาป บุญ คุณ โทษ กฎแห่งกรรม และเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (๒) ลีล มีศีลคืออุบาย

^{๓๐} พ.ญ. (บาลี) ๓๐/๘๕, ๕๑/๑๘๓, ๒๐๑, พ.ศ.อ. (บาลี) ๑/๓๗/๖๕.

สำหรับฝึกหัดกาย วาจาของตนให้เรียบร้อย (๓) จาคะ มีการเสียดสละ ให้ปัน มีใจโอบอ้อมอารี (๔) ปัญญา มีปัญญารู้เหตุรู้ผล รู้แยกแยะถูกผิด เป้าหมายที่สาม เพื่อบรรลุนิพพานสมบัติซึ่งเป็นเป้าหมายอันสูงสุดในพุทธปรัชญา ได้แก่ ความหลุดพ้นจากอวิชชาและตัณหา เป้าหมายสูงสุดที่แท้จริงที่ปรากฏในธัมมปทัฏฐกถาจึงได้แก่การกระทำที่แจ้งซึ่งพระนิพพาน เพราะเหตุนี้ จึงส่งผลให้หลักคำสอนของพระพุทธองค์ทุกระดับชั้นนอกจากจะเป็นไปเพื่อเอื้ออำนวยคุณประโยชน์ให้ตามฐานะของแต่ละบุคคลแล้วยังมีเป้าหมายสูงสุดร่วมกันคือความดับทุกข์ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้อย่างชัดเจนในทีสปาสูตรตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เราารู้แล้วแต่ไม่ได้บอกแก่พวกเธอทั้งหลายนั้นมีมาก ที่เราไม่บอกเพราะว่าไม่มีประโยชน์ ... ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายคลายกำหนด เพื่อความดับทุกข์ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ...”^{๑๒} ดังนั้น ญาณวิทยา ในธัมมปทัฏฐกถาที่เป็นไปเพื่อเป้าหมายสูงสุดจึงสรุปได้ว่า หลักคำสอนที่ปรากฏในเรื่องตัวอย่างทั้ง ๓๐๒ เรื่อง มีเป้าหมายอยู่ที่ประโยชน์ ๓ ระดับคือ ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์สูงสุดคือการเข้าถึงพระนิพพาน

แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในธัมมปทัฏฐกถาสรุปได้ดังนี้ ด้านความหมาย หมายถึงคัมภีร์ที่อธิบายพระพุทธพจน์รจนาขึ้น โดยพระอรธรรคกถาจารย์เพื่ออธิบายพระพุทธพจน์ให้ชัดเจนและเข้าใจได้ง่ายแก่พุทธบริษัทรุ่นหลัง โดยนำเอาเรื่องราวต่างๆ มาประกอบตามความเหมาะสมแก่พระพุทธพจน์นั้นๆ สรุปก็คือทำสิ่งที่เป็นามธรรมให้เป็นรูปธรรมเพื่อจะได้เข้าใจและจดจำได้ง่ายของพุทธบริษัทในยุคต่อๆ มา อีกทั้งยังเป็นการรักษาไว้ซึ่งพระพุทธพจน์ให้ปรากฏอยู่ตราบนานเท่านาน ด้านผู้รจนาคัมภีร์ ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยมีมติเชื่อว่าธัมมปทัฏฐกถาเป็นผลงานของพระพุทธโฆสะผู้เกิดที่มัชฌิมประเทศใกล้กับพุทธคยาซึ่งเป็นผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่เนื้อหาบางส่วนบางตอนต่างไปจากผลงานเรื่องอื่นๆ เพราะท่านต้องปรับเปลี่ยนเนื้อหาของงานเขียนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและความสนใจของผู้อ่านเนื่องจากในยุคสมัยนั้นพระพุทธศาสนาได้แยกออกเป็นนิกายใหญ่ๆ ๒ นิกายคือเถรวาทหรือหินยานกับมหายาน ท่านจึงต้องใช้กลยุทธ์ในการเขียนเพื่อดึงดูดความสนใจของพุทธบริษัท และในงานเขียนธัมมปทัฏฐกถานั้นท่านอาจขอความร่วมมือจากพระเถระผู้ทรงความรู้ให้ช่วยตรวจทานและแก้ไขเพิ่มเติมในบางส่วนเพื่อความถูกต้องและความไพเราะของภาษาด้านความรู้ที่ปรากฏในธัมมปทัฏฐกถา กล่าวโดยสรุปได้ว่าธัมมปทัฏฐกถาเป็นงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่รวบรวมสรรพวิชาการทุกแขนงเอาไว้ในที่เดียวกันทั้งความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ สังคมศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี คติธรรมความเชื่อต่างๆ หลักปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องศีลสมาธิ ปัญญา จึงทำให้ผู้ศึกษาเมื่อศึกษาแล้วได้ทั้งความรู้และความเพลิดเพลินไปในตัว อีกทั้งยังเป็น

^{๑๒} สัจ.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๑๒/๕๔๘.

การรักษาไว้ซึ่งศาสนธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ด้วย ด้านความเหมือนและความต่างกับญาณวิทยาแขนงอื่น กล่าวได้ว่าความรู้ในธัมมปัทฏฐกถามีส่วนเหมือนกับญาณวิทยาแขนงอื่นในด้านเป็นบ่อเกิดของความรู้ต่างๆ โดยมีศรัทธาเป็นพื้นฐานที่สำคัญ แต่ต่างจากญาณวิทยาแขนงอื่นตรงที่ความรู้ในธัมมปัทฏฐกถาไม่ได้จำเพาะเจาะจงผู้ศึกษา แต่ทุกคนชั้นสามารถเข้าถึงและนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขต่อชีวิตตนเองและสังคมส่วนรวม เป็นแหล่งความรู้ที่สามารถปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบันและสามารถพัฒนาความรู้ไปสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏได้ ดังนั้น ธัมมปัทฏฐกถาจึงได้ชื่อว่าเป็นจุมทรัพย์ทางปัญญาของชนทุกหมู่เหล่าอย่างแท้จริงเพราะมีจุดมุ่งหมายปลายทางที่สำคัญคือความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต ดังนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงแต่งอรรถกถาธรรมบทขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ (๑) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอน ด้วยการอธิบายหลักธรรมในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาให้ชัดเจนและเข้าใจง่ายขึ้นอันเป็นการแสดงคำสอนหรือบันทึกธรรมะของพระพุทธเจ้าและพุทธบริษัท ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจและเข้าถึงแก่นของพระพุทธศาสนา ก่อให้เกิดศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนามากขึ้น (๒) เพื่อนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการสรรเสริญพระรัตนตรัย เนื้อหาที่แสดงถึงความรุ่งเรืองและเหตุการณ์ของพระพุทธศาสนา รวมทั้งประวัติของบุคคลทางพระพุทธศาสนาทุกระดับ โดยบันทึกในเชิงนิทานประกอบธรรมะ (๓) เพื่อให้เป็นบันเทิงคดี โดยนำเสนอเนื้อหาและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจด้วยการสอดแทรกจินตนาการของผู้แต่งลงไปด้วย

บทที่ ๔

ญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถาเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้

จากที่ศึกษาแนวคิดเรื่องญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถาแล้วสามารถนำมาเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้ได้ ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาเรื่องวิธีการใช้ญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ และการประยุกต์ญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถามาใช้ในการพัฒนาชีวิตสืบต่อไป

๔.๑ วิธีการใช้ญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้

บ่อเกิดแห่งความรู้ที่ปรากฏในชั้นมปัทฐกถามีที่มาหลายประการด้วยกันแต่เมื่อประมวลแล้วก็ได้แก่ปัญหา ๓ ประเภทคือ สุตมยปัญหา จินตามยปัญหา และภาวนามยปัญหา ในชั้นมปัทฐกถาทั้ง ๒๖ วรรค ๓๐๕ เรื่อง มีทั้งเรื่องของบรรพชิตที่เป็นปุถุชนและพระอรหันต์ เรื่องของเด็ก เรื่องของคนดี เรื่องของคนชั่ว เรื่องของพระเจ้าแผ่นดิน เรื่องของมนุษย์ เช่น เทวดา มาร ยักษ์ นาค ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องใน ๒๖ วรรคโดยนำมาวรรคละเรื่องเพื่อแสดงถึงวิธีการใช้ญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถาให้เป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ วรรคที่ ๑ ยมกวรรควรรณา

ยมกวรรควรรณา ว่าด้วยเรื่องธรรมเป็นคู่ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องพระจักขุบาลเถระ^๑ มีพระพุทธรพจน์ว่า

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จ
แล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่ที่ตาม
ทำอยู่ที่ตาม ทุกข์ย่อมไปตามบุคคลนั้น เพราะทุจริต ๓ อย่าง
เหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าโคผู้ลากเกวียน ฉะนั้น^๒

พระพุทธรพจน์นี้เป็นทางแห่งความคิดแท้ เพราะความคิดทั้งหลายต้องเริ่มต้นที่ใจ คนจะทำบุญหรือบาป จะพูดดีหรือชั่ว ย่อมไปจากใจก่อน ใจเป็นผู้สร้างจินตนาการ เป็นผู้เดียวที่มีอำนาจ

^๑ ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (บาลี) ๑/๓-๒๒, พ.ร.อ. (ไทย) ๑/๓-๓๔.

^๒ พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

เด็ดขาดในการให้สุขหรือทุกข์แก่บุคคล คนที่มีความสุขหรือความทุกข์ก็เพราะใจ ใจจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในเรื่องของความสุขหรือความทุกข์ คนที่เชื่อว่าเป็นคนดีเพราะเขาได้ทำดีและพุดดีโดยมีการคิดดีเป็นมูลมาก่อน กล่าวอีกนัยหนึ่ง เขาตั้งใจจะเป็นคนดีแล้วดำเนินตามความตั้งใจนั้น ใจของมนุษย์เป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด มีค่าที่สุดเท่าที่มนุษย์มีอยู่เพราะเป็นสิ่งชี้โชคชะตาของมนุษย์เอง บุคคลจะเป็นอย่างไรก็แล้วแต่ใจของเขาเป็น ตัวอย่างเช่น พระสิทธัตถะที่ต่อมาได้เป็นพระพุทธเจ้าก็เพราะพระทัยของพระองค์เป็นมาก่อน จึงสามารถกล่าวได้ว่า บุคคลจะเป็นอย่างไรก็เพราะใจเขาไปเป็นอย่างนั้นก่อน พุคอย่างภาษาชาวบ้านก็คือความใฝ่ฝันอยากเป็นนั่นเป็นนี่ เมื่อมีความต้องการและความต้องการนั้นรุนแรงขึ้นก็เป็นเครื่องกระตุ้นให้มีความพยายาม ความพยายามก่อให้เกิดความสำเร็จ ความเป็นคนดีก็มาจากความตั้งใจที่จะเป็นคนดี ถ้าปราศจากความตั้งใจเสียแล้วก็จะไม่สำเร็จ คนธรรมดาได้กลายเป็นพระอรหันต์เป็นที่เคารพบูชาของคนทั้งหลายก็เพราะใจของท่านปราศจากกิเลส โดยนัยนี้จะเห็นว่า ใจมีความสำคัญเพียงใด คนที่โชคดีที่สุดคือคนที่สามารถทำใจให้เป็นสุขได้ทุกวัน และความสงบอันแท้จริงแห่งใจนั้นมาจากการยอมรับสิ่งอันร้ายแรงที่สุดซึ่งเกิดขึ้นในชีวิตได้” ดังเช่นเรื่องพระจักษุบาลเถระ ท่านเป็นคนใจแข็ง มีความตั้งใจจริง นับแต่ตั้งใจออกบวช อยู่ป่า ตั้งใจไม่นอนตลอด ๓ เดือน โดยให้โอวาทกับตนเองว่า “จะยอมให้ดวงตาแตกแต่จะไม่ทำลายความตั้งใจ ดวงตาหาได้ง่ายกว่าคำสอนของพระพุทธเจ้า นานครั้งพระพุทธเจ้าจึงจะอุบัติขึ้นสักองค์หนึ่ง แต่การเกิดของเราพร้อมด้วยดวงตานี้มีนับครั้งไม่ถ้วน”^๔ ท้ายที่สุดท่านก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมกับการสูญเสียดวงตาทั้งสองข้างอย่างสนิท

เรื่องพระจักษุบาลเถระ มีกระบวนการเกิดขึ้นแห่งญาณวิทยาและสามารถใช้เพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ประเด็นแรกคือ การที่ท่านได้ฟังธรรมเทศนาคืออนุปุพพิทกา ๕ ประการจากพระพุทธเจ้า ณ วัดเชตวัน ดังความว่า

ภายหลังวันหนึ่ง กุฎุมพิมหาปาละเห็นหมู่ธวัชสาวก มีมือถือเครื่องสักการบูชา มีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น ไปสู่วิหาร จึงถามว่า มหาชนหมู่นี้ไปไหนกัน ? ครั้นได้ยินว่า ไปฟังธรรมก็คิดว่า เราก็จักไปบ้าง ครั้นไปถึง ถวายบังคมพระศาสดาแล้วนั่งอยู่ข้างท้ายประชุมชน. ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายเมื่อจะทรงแสดงธรรมทอดพระเนตรอุปนิสัยแห่งคุณ มีสละศีลและบรรพชาเป็นต้น (ก่อน) แล้วจึงทรงแสดงธรรมตามอำนาจอรรถาธิบาย

^๓ วคิน อินทสระ, **ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘), หน้า ๓๐-๓๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

เหตุนี้ วันนั้น พระศาสดาทอดพระเนตรอุปนิสัยของกุฎุมพินหาปาละแล้ว เมื่อทรงแสดงธรรม ได้ตรัสอนุப்புฬิกถาคือทรงประกาศทานกถา (พรรณนาทาน) สีลกถา (พรรณนาศีล) ตักคกถา (พรรณนาสวรรค์) โทษ ความเลวทรามและความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย และอานิสงส์ในเนกขัมมะ (คือความออกไปจากกามทั้งหลาย)^๕

จากข้อความข้างต้นจัดเป็นสุดมยปัญญา

ประเด็นที่สอง เมื่อท่านได้ฟังอนุப்புฬิกถาแล้วก็เกิดความคิดขึ้นมาว่า เราจักบวช ดังความว่า “กุฎุมพินหาปาละได้ระดับธรรมนั้นแล้ว คิดว่า บุตรและธิดาก็ดี โภคสมบัติก็ดี ย่อมไปตามผู้ไปสู่ปรโลกหาได้ไม่ แม้สตรีก็จะไปกับตัวไม่ได้ ประโยชน์อะไรของเราด้วยการอยู่ครองเรือน เราจักบวช”^๖ จัดเป็นจินตามยปัญญา

ประเด็นที่สาม ท่านได้เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขอบวช และได้เข้าสู่การปฏิบัติในพระธรรมวินัยจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ดังความว่า

พอเทศนาจบ เขาก็เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขอบวช. ขณะนั้น พระศาสดาตรัสถามเขาว่า ญาติไหน ๆ ของท่านที่ควรจะต้องอาลาไม่มีบ้างหรือ ? ... เขาไปสู่สำนักพระศาสดาแล้ว ทูลขอบวช ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว อยู่ในสำนักแห่งพระอาจารย์และอุปัชฌาย์ครบ ๕ พรรษาแล้ว ออกพรรษา ปวารณาแล้วเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ทูลถามว่า พระเจ้าข้า ในพระศาสนานี้ มีฐานะก็อย่าง ? ... ส่วนการเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้ในอติภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญ ด้วยอำนาจแห่งการทำการติดต่อกันแล้ว ถือเอาพระอรหันต์ของภิกษุผู้มีความประพฤติเคล่วคล่อง ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงัด ชื่อว่าวิปัสสนาธุระ ... ลำดับนั้น พระศาสดาได้ตรัสบอกพระกรรมฐานตลอดถึงพระอรหันต์แก่พระมหาปาละ. ท่านถวายบังคมพระศาสดาแล้ว แสวงหาภิกษุผู้จะไปกับตน ได้ภิกษุ ๖๐ รูปแล้ว ออกพร้อมกับเธอทั้งหลายไปตลอดทาง ๑๒๐ โยชน์ ถึงบ้านปลายแดนหมู่ใหญ่ตำบลหนึ่ง จึงพร้อมด้วยบริวาร เข้าไปบิณฑบาต ณ บ้านนั้น... บำเพ็ญสมณธรรม ลำดับนั้น พอมัชฌิมยามล่วงแล้ว ทั้งดวงตา ทั้งกิเลส ของท่านแตก (พร้อมกัน) ไม่ก่อนไม่หลังกว่ากัน ท่านเป็นพระอรหันต์สุดขวิปัสสกเข้าไปสู่ห้องนั่งแล้ว”^๗

จากข้อความข้างต้นจัดเข้าในภาวนามยปัญญา

๔.๑.๒ วรรคที่ ๒ อัปมาทวรรคพรรณนา

^๕ บุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๗๕, บุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๓-๑๑๔.

^๖ บุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๗๕, บุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๔.

^๗ คูรายละเอียดใน บุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๗๕, บุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๔-๑๑๕.

อัปมาทวรรคความ ว่าด้วยเรื่องความไม่ประมาท ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องพระจูฬ
ปันถก^๔ มีพระพุทธพจน์ว่า

ผู้มีปัญญาควรทำที่พึงที่น้ำคือกิเลสท่วมไม่ได้ด้วยธรรมคือ
ความหมั่นขยัน ความไม่ประมาท ความสำรวม และความฝึก
อินทรีย์ฯ^๕

ในเรื่องพระจูฬปันถกกล่าวถึงพี่น้องสองคนชาวเมืองราชคฤห์ คือ คนที่ปัญญาดีมีชื่อว่า
มหาปันถกเมื่อบวชในพระพุทธศาสนาแล้วไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์และได้รับหน้าที่เป็น
กัศตุทเทศก์ ส่วนคนน้องมีปัญญาน้อยเมื่อบวชแล้วอาศัยความพากเพียรพยายามเป็นอย่างมากแต่ก็
ยังไม่สามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์เสียทีจึงถูกพระมหาปันถกผู้เป็นพี่ชายไล่ให้ไปลาสิกขากลับไป
เป็นคฤหัสถ์ดั้งเดิม ฝ่ายพระจูฬปันถกไม่ปรารถนาจะลาสิกขาบทเลยแม้แต่น้อย แต่เมื่อถูกพระพี่ชาย
พุดจาแบบไม่เหลือเยื่อใยหนักเข้าจึงตัดสินใจจะลาสิกขาบท ในวันรุ่งขึ้นจึงมุ่งหน้าออกจากวัดและ
ได้พบกับพระพุทธเจ้าที่หน้าวัด เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องทั้งหมดจึงทรงแนะนำให้พระจูฬ
ปันถกเจริญพระกัมมัฏฐานว่า “ร โขหณฺณํ ร โขหณฺณํ” ในที่สุดท่านก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อม
ด้วยปฏิสัมภิตาทั้งหลาย

ในเรื่องพระจูฬปันถกเรื่องนี้สามารถใช้ญาณวิทยาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้
ประการแรก เกาะหรือที่พึงอันเกษมในที่นี้ท่านหมายถึงพระอรหันต์ตผลเป็นที่พึงพำนักอันปลอดภัย
ในสาครคือสังสารวัฏอันลึก เกาะคือพระอรหันต์ตผลเป็นเกาะที่น้ำคือกิเลสท่วมไม่ได้ กิเลสอันเป็น
คูห้วงน้ำท่านเรียกว่าโอฆะ มี ๔ ชนิดคือ กาโมฆะ ได้แก่ ห้วงน้ำคือความพอใจในกามคุณ ๕, ภโว
ฆะ ได้แก่ ห้วงน้ำคือความพอใจภพในความอยากเป็นนั่นเป็นนี่, ทิฏฐโฆฆะ ได้แก่ ห้วงน้ำคือ
ความเห็นผิด, อวิชโชฆะ ได้แก่ ห้วงน้ำคือความไม่รู้หรือริยัจ ๔ ในห้วงน้ำทั้ง ๔ นั้น ห้วงน้ำคือความ
ไม่รู้หรือริยัจ ๔ เป็นเรื่องสำคัญที่สุดเพราะเมื่อไม่รู้ว่าจะอะไรควรรู้ อะไรควรทำ ย่อมทำให้ขาดปัญญา
พิจารณาในการดำเนินชีวิตและย่อมทำให้หลงติดอยู่กับกามคุณ ๕ จนเกินเหตุ เมื่อหลงติดอยู่กับกาม
คุณแล้วย่อมทำให้เกิดความอยากเป็นนั่นเป็นนี่จนเกิดความสับสนวุ่นวายกับชีวิตเมื่อชีวิตเกิดความ
สับสนวุ่นวายแล้วย่อมทำให้เกิดความหลงผิดเห็นผิดได้ง่ายทำยที่สุดแล้วยอมเป็นสาเหตุให้ทำใน
เรื่องที่ไม่ดีไม่งามอันเป็นสิ่งที่ผิดจากหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ประการที่สอง ความ
เป็นกัลยาณมิตร ในเรื่องนี้จะเห็นว่าแม้จะเป็นพี่น้องคลานตามกันมาแต่เมื่อถึงที่สุดพี่น้องก็ต้องขัด
ใจกันเพราะความเห็นที่ต่างกัน แต่พระพุทธองค์กลับทรงเป็นกัลยาณมิตรที่เข้าใจความรู้สึกของ

^๔ คุรยละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๓๔-๔๘, พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๐-๑๓๑.

^๕ พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕/๒๐, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๒.

พุทธบริษัทได้ดีที่สุดโดยไม่มีใครเปรียบเทียบได้ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้สร้างเกาะด้วย
 ธรรม ๔ ประการคือ ความเพียร (อุฏฐานะ) ความไม่ประมาท (อัปมาทะ) ความสำรวมกาย วาจา
 ใจ (สัณฺณมะ) และการฝึกอินทรีย์คือ ระวางตา หู เป็นต้น มิให้ยินดีอินทรีย์เพราะได้เห็นรูป ฟังเสียง
 เป็นต้น (ทมะ) ในเรื่องพระจูฬปันถกเถระจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้คือ ขณะที่ท่านพระ
 จูฬปันถกฟังพระโอวาทของพระพุทธองค์นั้นจัดเป็น สุตมยปัญญา คือ การรับฟังบทเรียนที่สำคัญ
 ในชีวิต เมื่อลงมือปฏิบัติตามพระโอวาทจัดเป็น จินตามยปัญญา คือ การพิจารณาสภาพธรรมตาม
 สภาพความเป็นจริง เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วจัดเป็นภาวนามยปัญญา คือ เกิดปัญญารู้แจ้งเห็น
 จริงในสภาพธรรมแบบหมดความสงสัยว่าการเกิดเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวงวิธีที่จะหลุดพ้นจาก
 ความทุกข์ทั้งปวงได้นั้นต้องละการเกิดให้ได้เพราะเมื่อละการเกิดได้แล้วความแก่ความเจ็บและ
 ความตายซึ่งเป็นความทุกข์ในสังสารวัฏฏ์ย่อมสิ้นสุดลง

๔.๑.๓ วรรคที่ ๓ จิตตวรรคพรรณนา

จิตตวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องจิต ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องพระภาคิไนยสังฆรักจิต
 เถระ^{๑๑} มีพระพุทธพจน์ว่า

จิตนี้เที่ยวไปไกล เที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีสรีระ มีภูหาคือกาย
 เป็นที่อาศัย ผู้ใดรู้จักสำรวจจิต ผู้นั้นย่อมพ้นจากเครื่องผูก
 แห่งมาร ฯ^{๑๒}

ในเรื่องนี้กล่าวถึงพระภาคิไนยสังฆรักจิตเถระผู้เป็นหลานของพระสังฆรักจิตมหา
 เถระ ชาวเมืองสาวัตถี หลังจากที่ท่านภาคิไนยสังฆรักจิตบวชแล้วมีผู้ถวายผ้าจํานำพรรษา ๒ ผืน
 ท่านคิดว่าจะนำผ้าผืนหนึ่งไปถวายหลวงลุง เมื่อออกพรรษาแล้วจึงไปเยี่ยมหลวงลุงพร้อมกับถวาย
 ผ้าให้หลวงลุง ๑ ผืน แต่หลวงลุงกลับปฏิเสธว่าของท่านมีพอใช้แล้ว แม้ท่านภาคิไนยสังฆรักจิตจะ
 อ้อนวอนถึง ๓ ครั้ง หลวงลุงก็ไม่ยอมรับผ้า ท่านจึงคิดว่าหลวงลุงรังเกียจจึงคิดจะลาสิกขา แล้วคิด
 ต่อไปว่าจะนำผ้าทั้ง ๒ ผืนนั้นไปขายเพื่อทำเป็นทุนแล้วสร้างครอบครั้ว เมื่อมีภริยาและบุตรแล้วจะ
 นำภริยาและบุตรมาเยี่ยมหลวงลุงแต่ในขณะที่เดินทางมานั้นเกิดทะเลาะกับภริยาเพราะเรื่องบุตรจึง
 ใช้คําปฏักติภริยา เมื่อถึงตอนนี้ท่านก็ได้สติว่าได้ดีที่ศีรษะของหลวงลุงแล้วและหลวงลุงก็รู้เรื่องที่
 ท่านคิดทั้งหมด ท่านจึงเกิดความละอายแก่ใจประสงค์จะหนีออกจากวัดแต่ภิกษุสามเณรพากันจับ

^{๑๑} คุราวละเขียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๒๕-๑๓๓, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๕๕-๒๐๔.

^{๑๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๗/๒๒, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๓๗.

ตัวท่านไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระพุทธองค์ก็ทรงแนะนำท่านว่า “ให้หมั่นฝึกฝนอบรมจิต พยายามสำรวมจิตเพื่อให้ละระคะ โทสะ และโมหะอันเป็นเครื่องผูกแห่งมาร” ในที่สุดท่านภาคิไนยสังฆรักจิตก็ได้บรรลุปะเป็นพระโศคานัน

ในเรื่องพระภาคิไนยสังฆรักจิตนี้มีกระบวนการเกิดขึ้นแห่งญาณวิทยา ดังนี้ ประการแรก ธรรมชาติของจิต จิตเป็นธรรมชาติที่รับอารมณ์อยู่เสมอไม่ว่าอารมณ์นั้นจะอยู่ไกลหรือใกล้เป็นปัจจุบัน อดีต หรืออนาคต จิตย่อมสามารถเข้าถึงได้ทุกที่ทุกกาลเวลา การเดินทางของจิตนั้นสามารถไปได้ทุกที่ไม่มีขีดขั้นท่านจึงกล่าวว่า ทูรจกม คือเที่ยวไปได้ไกล เมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดที่ละดวงแม้จะเกิดเร็วแต่ก็เกิดที่ละดวง เมื่อดวงเก่าดับไปดวงใหม่จึงจะเกิดขึ้น จิตจึงรับอารมณ์ได้ที่ละอย่างแต่เร็วมากท่านจึงกล่าวว่า เอกจร จิตไม่มีสรีระคือ ไม่มีสัณฐาน ไม่มีสี ไม่มีรูปหยาบอย่างที่เราเห็นได้ด้วยตาเนื้อ เราจึงมองไม่เห็นจิต เห็นแต่พฤติกรรมของจิตทำนองเดียวกับเรามองไม่เห็นความร้อนแต่เห็นอาการของความร้อน เช่น เห็นสีของไฟเป็นต้น พฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์จึงเกิดมาจากจิต ท่านจึงกล่าวถึงจิตว่า อสรีริ จิตนี้อาศัยร่างกายเป็นที่อยู่อาศัยจึงเรียกว่ามีภูมิก็คือมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นที่อาศัย ประการที่สอง การสำรวมจิต ธรรมชาติของจิตเป็นธรรมชาติที่กวัดแกว่งไปมาไม่คงที่คั่นรนไปในอารมณ์ต่างๆ อยู่เสมอจึงยากที่จะกำหนดให้นิ่งอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ แต่เมื่อตั้งใจฝึกหัดพัฒนาจิตอย่างสม่ำเสมอตามหลักของไตรสิกขาตามที่พระพุทธองค์ทรงวางแนวทางไว้แล้วก็ย่อมสามารถละกิเลสอันเป็นเครื่องผูกแห่งมาร ได้ซึ่งเครื่องผูกแห่งมารในที่นี้ท่านหมายเอาวิภวัญทุกขในภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ การที่บุคคลจะพ้นจากวิภวัญทุกขนี้ได้ก็โดยการสำรวมจิตระวังไม่ให้กิเลสที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น และละกิเลสที่เกิดแล้วให้สูญสิ้นไปนั่นเอง ในเรื่องพระภาคิไนยสังฆรักจิตเถระจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้คือ ในขณะที่รับฟังพระโอวาทจากพระพุทธองค์จัดเป็น สุตมยปัญญา คือปัญญาที่เกิดขึ้นขณะฟัง เมื่อนำมาใคร่ครวญพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการจัดเป็น จินตามยปัญญา คือการพินิจพิจารณาตามด้วยเหตุด้วยผล เมื่อบรรลุพระโศคานันแล้วจัดเป็นภาวนามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการรู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะธรรมทั้งปวง

๔.๑.๔ วรรคที่ ๔ ปุพพวรรคาวรรณนา

ปุพพวรรคาวรรณนา ว่าด้วยเรื่องดอกไม้ ผู้วิชัยขอยกตัวอย่างเรื่องพระเถระผู้เจริญมริจิกัมมัญฐาน^{๑๒} มีพระพุทธพจน์ว่า

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๓-๔, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๔-๖.

ภิกษุรู้แจ้งกายนี้ว่าเปรียบด้วยฟองน้ำ เปรียบด้วยพยับ
 แคลด ตัดพวงดอกไม้ของมารแล้ว ฟังถึงสถานที่ที่มัจจุราช
 มองไม่เห็น ฯ^{๑๓}

ที่ว่ากายนี้เปรียบด้วยฟองน้ำนั้น เพราะตั้งอยู่ได้ไม่นาน เหมือนฟองน้ำตั้งขึ้นแล้วแตก
 ไปโดยเร็ว ที่ว่าเปรียบด้วยพยับแคลดนั้น เพราะเป็นเหมือนมีรูปร่างดังจะจับฉวยไว้ได้ สำหรับผู้มอง
 จากที่ไกล แต่พอเข้าใกล้ก็ว่างเปล่า คำว่าพวงดอกไม้ของมารนั้น หมายถึงวัฏฏะในภูมิ ๓ คือ กามภูมิ
 รูปภูมิ และอรุณภูมิ ในที่บางแห่งท่านแสดงรูป เสียง กลิ่น รส โสภณัฐพะ ว่าเป็นพวงดอกไม้ของมาร
 เพราะคอยล่อให้คนหลงและติดอยู่ เป็นของละได้ยากอย่างหนึ่งในโลก ชื่อว่าสถานที่อันมัจจุราช
 มองไม่เห็นนั้น คือพระนิพพาน บุคคลผู้มองโลกด้วยความเป็นสิ่งว่างเปล่า ไม่มียึดมั่นถือมั่นในโลก
 แล้วมัจจุราชย่อมมองไม่เห็นคือไม่ต้องตายอีก^{๑๔} โดยความหมายก็คือเข้าสู่พระนิพพานนั่นเอง
 ดังเช่นเรื่องพระเถระผู้เจริญมรณิกัมมัญฐานเป็นอารมณ์* ท่านบรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์เพราะ
 อาศัยธรรมชาติเป็นแรงสนับสนุน โดยการพิจารณาถึงสภาพที่แท้จริงของพยับแคลดและฟองน้ำว่า ดู
 เหมือนจะมีรูปร่างเมื่อมองในที่ไกล แต่พอเข้าใกล้ก็กลายเป็นความว่างเปล่าไร้ตัวตน ชีวิตก็เป็น
 เช่นเดียวกับพยับแคลดและฟองน้ำคือมีลักษณะเป็นความไม่เที่ยง มีความผันแปร และไม่สามารถ
 บังคับให้เป็นดังใจที่อยากให้เป็นได้ พุทธปรัชญามีทรรศนะต่อธรรมชาติของโลกและชีวิตว่ามี
 ลักษณะเหมือนกันคือมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเรียกว่าสามัญลักษณะหรือกฎไตรลักษณ์
 กฎธรรมชาติหรือกฎไตรลักษณ์ที่กล่าวถึงนี้ได้แก่ อนิจจตา คือความเป็นสภาพไม่เที่ยง ทุกขตา คือ
 ความเป็นทุกข์ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และอนัตตตา คือความเป็นสภาพมิใช่ตัวตนไม่อยู่ในอำนาจ
 หรือความบังคับของใคร พุทธปรัชญานอกจากจะมีทรรศนะต่อโลกตามความเป็นจริงของสามัญ
 ลักษณะแล้วยังกล่าวถึงวิถีทางแห่งการล่องพ้นจากความทุกข์ให้ประสบกับความสุขอย่างยั่งยืน
 กล่าวคือพระนิพพานอีกด้วยโดยสอนว่าธรรมชาติของมนุษย์คือความทุกข์ ดังพระพุทธดำรัสว่า
 “ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป นอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้น ไม่มีอะไร
 อื่นดับไป”^{๑๕} ความสุขก็คือความหลุดพ้นจากความทุกข์ การที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ต้อง
 เข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร ทำไมจึงเกิดความทุกข์ได้ ทางใดที่นำไปสู่ความ

^{๑๓} บ.ร. (บาลี) ๒๕/๔๖/๒๕, บ.ร. (ไทย) ๒๕/๔๖/๔๑.

^{๑๔} วสิน อินทสระ, *ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๑*, หน้า ๓๓๘.

* มรณิกัมมัญฐาน คือกัมมัญฐานที่มีพยับแคลดเป็นอารมณ์.

^{๑๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

พันทูกซ์ และทางที่ถูกต้องอันจะทำให้ล่วงพ้นความทูกซ์ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นก็คือทางสายกลางหรืออภฺฐังคิกรรณนั่นเอง^{๑๖}

ในเรื่องนี้มีกระบวนการเกิดขึ้นแห่งญาณวิทยาคั้งนี้ ธรรมชาติกับมนุษย์ เพราะธรรมชาติคือธรรมะ ธรรมะคือธรรมชาติ มนุษย์ต้องอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต แม้แต่ภิกษุสงฆ์ในครั้งพุทธกาลก็อาศัยธรรมชาติเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญจนบรรลุความสิ้นกิเลส เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงควรรักษาธรรมชาติไว้ให้เกิดความสมดุล ในเรื่องพระเถระผู้เจริญมรฺิจักมมฺฐฐานเป็นอารมณ์จึงสรุปเข้าในหลักไตรลักษณ์ได้คั้งนี้ ขณะที่ท่านพิจารณาขยับแคคและฟองน้ำว่าเปรียบเหมือนอฏตภาพที่เกิดขึ้นแล้วลือมไป จคเป็นอนิจจจ คือความไม่เที่ยง การที่อฏตภาพไม่คงทนอยู่ได้นานต้องแตกสลายไปตามกาลเวลาเหมือนกับขยับแคคและฟองน้ำนั้น จคเป็นทุกขจ คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ลือม การที่จะบงคับบัญชาให้อฏตภาพนี้คงทนอยู่ในสภาพเดิมนานๆ ไม่ได้ จคเป็นอนฏต คือความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน จึงบงคับบัญชาให้เป็นคั้งใจไม่ได้

๔.๑.๕ วรรคที่ ๕ พาลวรรคพรรณนา

พาลวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องคนพาล ผู้วิจยขอยกตัวอย่างเรื่องโจรผู้ทำลายปม^{๑๗} มีพระพุทธพจนว่า

ผู้ใดโง่ รู้ตนว่าเป็นคนโง่ ผู้นั้นยังเป็นคนฉลาดได้บ้างเพราะ
ความรู้้นั้น ส่วนผู้ใดโง่ แต่สำคัญตนว่าฉลาด ผู้นั้น เรา
เรียกว่าเป็นคนโง่มาก ๆ^{๑๘}

เรื่องนี้กล่าวถึงโจรผู้อยู่ในเมืองสาวัตถี ๒ คนที่เป็นสหายกัน วันหนึ่งทั้ง ๒ คนได้พากันไปฟังธรรมที่วัดพระเชตวันพร้อมกับมหาชน โจรคนหนึ่งคั้งใจฟังธรรมเป็นอย่างดี ส่วนโจรอีกคนหนึ่งมีใจจดจ่ออยู่กับสิ่งของที่ตนพอจะลักได้ โจรที่คั้งใจฟังธรรมได้บรรลุโศคาปัตติผล ส่วนอีกคนหนึ่งได้ทรัพย์ ๕ มาสกจากชายฝ้าของอุบาสกคนหนึ่ง ทรัพย์นั้นพอค่าอาหารได้วันหนึ่ง เมื่อกลับถึงบ้าน โจรผู้ลักทรัพย์พร้อมด้วยภริยาต้องการเยาะเย้ยเพื่อนผู้เป็นโศคาบันจึงกล่าวว้า ท่านไปฟัง

^{๑๖} พระมหาสุรศักดิ์ ปจจนตเสโน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธปรัชญาในวรรณคดีโคลงโลกนิติ”, ใน สารนิพนธ์ พุทธศาสนศรบัณฑิต รุ่นที่ ๕๑ ปีการศึกษา ๒๕๔๗, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๕.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๒๔-๑๒๕, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๘๘-๑๕๐.

^{๑๘} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๖๓/๒๘, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๓/๔๖.

ธรรมทั้งที่ไม่ได้แม้ค่าอาหารพอเลี้ยงตนสักมื้อหนึ่ง จะมีประโยชน์อะไร สหายผู้เป็นโศดาบันคิดว่าเพื่อนเรานี้เป็นคนโง่แท้ๆ แต่สำคัญตนเองว่าเป็นคนฉลาด แต่ไม่ได้พูดอะไร เมื่อไปวัดพระเชตะวันพร้อมด้วยหมู่ญาติจึงกราบทูลเรื่องนั้นให้พระศาสดาทรงทราบ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมแก่เขาว่า “ผู้โง่ รู้ตนว่าเป็นคนโง่ ... เราเรียกว่าเป็นคนโง่มาก”

ในเรื่องนี้มีกระบวนการเกิดขึ้นแห่งญาณวิทยาดังนี้ คนที่โง่ ยังไม่ฉลาด รู้สึกตนตามเป็นจริงว่า ตนยังโง่อยู่ เมื่อพยายามเพื่อถ่ายถอนความโง่ของตนยอมทำได้โดยการคบหาสมาคมกับบัณฑิตหรือคนฉลาด ยอมตนให้เขาแนะนำพร่ำสอน กาลเวลาล่วงไปๆ ย่อมเป็นคนฉลาดขึ้นได้ หากเคยเป็นคนพาลก็กลับเป็นบัณฑิตได้ คุณดังพระจันทร์ที่พ้นจากเมฆหมอกแล้วย่อมส่องแสงสว่างไสวให้แก่ชาวโลก^{๑๕} ส่วนคนที่จะต้องตกดานั้นคือคนที่ยังเป็นคนโง่อยู่แต่สำคัญตนว่าเป็นคนฉลาดมีทิฐิมานะจัด ไม่ยอมรับว่าตนยังโง่อยู่ ไม่ยอมรับความจริง แม้ตนเป็นพาลก็เข้าใจว่าตนเป็นบัณฑิต ประพฤติตนอย่างพาลก็เข้าใจว่าประพฤติอย่างบัณฑิตคอยหาเหตุผลพาลๆ เข้าข้างตน แม้จะมีบัณฑิตคอยแนะนำพร่ำสอนอย่างไรก็ไม่ยอมรับ คนเช่นนี้อาจไม่สามารถเป็นบัณฑิตหรือฉลาดขึ้นได้ เปรียบเหมือนกับทัพพีแม้จะคนแกงอยู่เป็นเวลานานก็ย่อมไม่รู้รสแกง^{๑๖} คนฉลาดต้องยอมโง่กับคนเพียงคนหนึ่งหรือสองคนเพื่อจักได้ฉลาดกว่าคนเป็นแสนเป็นล้าน ส่วนคนที่ไม่ยอมโง่กับใครก็จะไม่ฉลาดกว่าใคร ในเรื่องโจรสู้ทำลายปมจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้คือ กล่าวเฉพาะในส่วนของโจรสู้เป็นโศดาบัน เมื่อกำลังตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาอยู่ด้วยใจอันจดจ่อจัดเป็นสุดมยปัญญา เมื่อคิดพิจารณาตามเนื้อหาแห่งพระธรรมเทศนาจัดเป็น จินตามยปัญญา และเมื่อได้บรรลุเป็นโศดาบันบุคคลจัดเป็น ภาวนามยปัญญา

๔.๑.๖ วรรคที่ ๖ ปัณทิตวรรคพรรณนา

ปัณทิตวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องบัณฑิต ผู้วิชัยขอยกตัวอย่างเรื่องพระราชาเถระ^{๑๗} มีพระพุทธรูปหน้าว่า

ผู้ฉลาด ควรเห็นว่า คนที่ชี้โทษตักเตือนในเมื่อเห็นความผิด
กล่าวปรามให้เว้นจากความชั่ว เป็นผู้มียุปัญญาดีนั้น เป็น

^{๑๕} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๓๗, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๕๕.

^{๑๖} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๒๖, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๕๒.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑-๕, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑-๗.

เสมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้และควรคบบัณฑิตเช่นนั้น เพราะ
เมื่อคบผู้มีแต่ทางดี ไม่มีทางเสียเลย ฯ^{๒๒}

เรื่องนี้กล่าวถึงพระราชเถระผู้บวชเมื่อตอนแก่ แต่เดิมท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ ในเมืองสาวัตถี เมื่อถึงยามตกยากในวัยชราจึงเข้าไปอาศัยอยู่ในวัดพระเชตะวันช่วยทำงานให้วัด ท่านมีความประสงค์จะบวชมากแต่ไม่มีใครรับรองให้ท่านบวช เมื่อความทราบถึงพระพุทธเจ้าจึงทรงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพื่อสอบถามถึงผู้รับรองให้ท่านบวชแต่ก็ไม่มีใครรับรองให้ ในที่สุดพระสารีบุตรเถระนึกถึงอุปการะของพราหมณ์ที่เคยใส่บาตรให้ตนจึงยินดีรับรองให้ท่านบวชสมปรารถนา และได้พาพระราชเถระจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ พร้อมทั้งแนะนำพร้าสอนอยู่เนืองๆ พระราชเถระท่านก็เป็นพระแก่ที่อ่านสอนง่ายรับฟัง โอวาทด้วยความเคารพปฏิบัติตามโอวาทของพระสารีบุตรอยู่ไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เมื่อความทราบถึงพระพุทธองค์จึงทรงตรัสว่า “ภิกษุควรเป็นผู้ว่าง่ายเหมือนพระราชเถระ เมื่ออาจารย์ชี้โทษกล่าวสอนอยู่ก็ไม่ควร โกรธ ฟังมองเห็นบุคคลผู้ตักเตือนสั่งสอนเสมือนเป็นผู้บอกขุมทรัพย์ให้”

ในเรื่องนี้มีกระบวนการเกิดขึ้นแห่งญาณวิทยา ดังนี้ ประการแรก การตักเตือนผู้อื่น การตักเตือนผู้อื่นนั้นเป็นเรื่องยากอย่างยิ่งเพราะผู้ตักเตือนผู้อื่นนั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติที่ดีกว่าผู้ถูกตักเตือนมิเช่นนั้นแล้วผู้ถูกตักเตือนจะเกิดความไม่พอใจหรือประชดประชันกลับคืนมายังผู้ตักเตือนได้ พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ผู้ชี้โทษนั้นมี ๒ พวกคือ พวกที่ ๑ ผู้แสหาโทษคอยจ้องหาความผิดของผู้อื่น คนพวกนี้ชอบตำหนิติเตียนหรือทักท้วงข้อบกพร่องของผู้อื่นท่ามกลางชุมนุมชนด้วยจุดประสงค์เพื่อให้เขาละอาย พวกที่ ๒ นี้จัดอยู่ในประเภทไม่ดี พวกที่ ๒ ท่านผู้หวังความเจริญแก่ผู้ถูกตักเตือนมีความเจริญด้วยศีลเป็นต้น มีความประสงค์จะอุมชูเพราะความเอ็นดูในเขา ต้องการให้รู้สิ่งที่เป็นโทษ ดำเนินในสิ่งที่เป็นคุณ พวกที่ ๒ นี้เป็นพวกที่ดี เมื่อเตือนใครคนนั้นไม่ควร โกรธ ควรทำความรู้สึกในท่านผู้ชี้โทษว่าเหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้^{๒๓} ในการว่ากล่าวตักเตือนกันนั้นเริ่มตั้งแต่พ่อแม่ตักเตือนลูก ครูอาจารย์ตักเตือนลูกศิษย์ มิตรตักเตือนมิตร ดังนั้น ผู้ฉลาดควรเห็นผู้ตักเตือนตนเป็นมิตรแท้ เมื่อรู้ถึงความหวังดีของผู้เตือนแล้วก็ควรรับคำเตือนด้วยความเคารพที่เรียกว่าผู้ว่าง่ายสอนง่าย ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่ายนั้นเป็นเสน่ห์ เป็นทางผูกมิตร เป็นกุญแจสำคัญที่ไขไปสู่ความดีงามต่างๆ ส่วนคนโง่ทำตนให้ใครตักเตือนไม่ได้ในที่สุดก็หามิตรดีไม่ได้จะได้อีกแต่มิตรปอกลอก มิตรหัวประจบ มิตรชักชวนในทางฉิบหาย ประการที่สอง ความกตัญญูกตเวที บุคคล

^{๒๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๗๖/๓๐, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑.

^{๒๓} วชิร อินทสระ, ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๐), หน้า ๒๖.

ผู้มีความกตัญญูทศเวทีย่อมระลึกอยู่เสมอซึ่งอุปการะที่ผู้อื่นกระทำแก่ตนแม้เพียงเล็กน้อย ตรงข้ามกับผู้ไม่มีความกตัญญูทศเวทียุ่ ใครทำคุณให้ คุณนั้นก็ปรากฏเพียงชั่วคราวเหมือนรอยขีดลงในน้ำ คนมีความกตัญญูย่อมไม่ถือเอาข้อบกพร่องเล็กน้อยของผู้มีคุณมาลบล้างความดีส่วนใหญ่ ทำนองเอาใบบัวปิดท้องฟ้า แม้ใบบัวนั้นอาจปิดตาของคนมิให้เห็นท้องฟ้าได้แต่ท้องฟ้าย่อมปรากฏแก่คนทั่วไปอยู่ คนกตัญญูมีแต่ความเจริญไม่มีความเสื่อม ส่วนคนอกตัญญูมีแต่ความเสื่อมไม่มีความเจริญ ประการที่สาม ผลดีของการคบบัณฑิต คนฉลาดมีอัธยาศัยเป็นบัณฑิตย่อมพอใจคบบัณฑิต เสมือนแมลงผึ้ง แมลงภู่ และผีเสื้อพอใจในของสะอาด ส่วนคนโง่มีอัธยาศัยเป็นคนพาลย่อมพอใจคบคนพาล เสมือนแมลงวันพอใจในของโสโครก ดังนั้น ผู้ฉลาดเมื่อได้บัณฑิตเป็นมิตรเป็นสหายเป็นที่พึ่งพิงแล้วก็ควรระวังรักษานอมมิตรเช่นนั้นไว้ตลอดชีวิต ในเรื่องพระราชเอระจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้คือ การที่ท่านเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับฟังโอวาทจากพระอุปัชฌาย์ด้วยความเคารพ จัดเป็น สุตมยปัญญา เมื่อท่านนำโอวาทนั้นไปพิจารณาและประพฤติปฏิบัติตามอย่างสม่ำเสมอ จัดเป็น จินตามยปัญญา เมื่อท่านได้บรรลุเป็นพระอรหันต์เพราะการพินิจพิจารณาโอวาทที่พระอุปัชฌาย์สอนนั้นจัดเป็น ภวานามยปัญญา

๔.๑.๓ วรรคที่ ๓ อรหันตวรรคพรรณนา

อรหันตวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องพระอรหันต์ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องหญิงคนใดคนหนึ่ง^{๒๔} มีพระพุทธรูปว่า

ป่าทั้งหลายเป็นที่น่ารื่นรมย์ แต่คนสามัญไม่รู้ดีกรื่นรมย์ในป่า
อย่างนั้น แต่เป็นที่รื่นรมย์ของท่านผู้ปราศจากราคะ เพราะ
ท่านเหล่านั้นไม่แสวงหากาม ฯ^{๒๕}

เรื่องนี้กล่าวถึงภิกษุหนุ่มในเมืองสาวัตถีผู้ถูกสตรีนางหนึ่งช่วยวนอยู่ในป่า หลังจากภิกษุหนุ่มผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่งเรียนกัมมัฏฐานในสำนักพระศาสดาแล้วไปสู่สวนร้างกลางป่าแห่งหนึ่งเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม ต่อมาเมื่อหญิงแพศยาคนหนึ่งนัดกับชายไว้ใกล้ๆ สวนนั้นแต่ฝ่ายชายไม่มาตามนัด นางจึงเข้าไปในสวนพบภิกษุหนุ่มกำลังบำเพ็ญสมณธรรมอยู่นางจึงคิดว่าเป็นบุรุษเพศเหมือนกันคงจะบำบัดความใคร่ได้จึงทำการช่วยวนภิกษุหนุ่มด้วยมารยาทของหญิงอย่างมากมาย แต่ภิกษุหนุ่มเกิดธรรมสังเวชเหลือประมาณ พระศาสดาทรงพิจารณาถึงการบำเพ็ญสมณ

^{๒๔} คุรยลละเขียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๘๔-๘๖, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๓๒-๑๓๔.

^{๒๕} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๕๕/๓๔, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๕/๖๐.

ธรรมของภิกษุหนุ่มนั้นแล้วตรัสว่า “ที่อันไม่น่ารื่นรมย์ของผู้แสวงกามนั้นแหละเป็นที่รื่นรมย์ของผู้ไม่แสวงหา กาม ผู้ปราศจากราคะ” ในที่สุดแห่งพระดำรัสของพระพุทธองค์ภิกษุรูปนั้นก็บรรลुพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิบัติสัมภิตา

ในเรื่องนี้มีกระบวนการเกิดขึ้นแห่งญาณวิทยาดังนี้ พระพุทธภิกษุในเรื่องนี้เมื่อมองในแง่ปรัชญาเป็น subjective idea คือ สิ่งต่างๆ ไม่มีความดี ความชั่ว ความน่ารัก น่าชัง ความน่ารื่นรมย์ หรือไม่น่ารื่นรมย์ในตัวเอง แต่มันเป็นอย่างนั้นๆ เพราะความรู้สึกของตนเอง คนๆ เดียว สิ่งๆ เดียว จึงเป็นที่ชอบของบางคนและไม่เป็นที่ชอบของบางคนเพราะคนแต่ละคนมีใจเดียวไม่เหมือนกัน มองในแง่การปฏิบัติธรรม ป่าย่อมเป็นสถานที่เหมาะในการปฏิบัติธรรมและหาความสงบทางใจ ในบ้านเมืองเคลื่อนกล่นอยู่ด้วยผู้คน มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีอัสสัมชัญใจ มีความถือตัวแรง มีความแข่งดีกันมาก จึงมักมีเรื่องผัดข้อมองใจกันอยู่เสมอทำให้กังวลฟุ้งซ่าน นอกจากนี้ยังมีวิสภาพกรรมคืออารมณ์อันเป็นข้าศึกแก่ความสงบของใจอื่นๆ อีกมาก ในบ้านเมืองจึงไม่เหมาะในการปฏิบัติธรรมเพื่อมรรคผลนิพพาน แต่อย่างไรก็ตาม ท่านผู้มีใจสงบแล้วอยู่ที่ใดก็สงบน่ารื่นรมย์ คนที่ใจไม่สงบอยู่ที่ใดก็เหมือนสถานที่นั้นแกล้งลงโทษตน ถ้ามองในแง่จิตวิทยา สิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อความดีความชั่วของคนอยู่น้อย แต่ท่านผู้มีใจมั่นคงในคุณธรรมย่อมจะไม่ยอมให้สิ่งแวดล้อมดึงตนให้ต่ำลงได้ ในเรื่องหญิงคนใดคนหนึ่งจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้คือ เมื่อภิกษุหนุ่มเรียนเอาพระกัมมัฏฐานในสำนักของพระศาสดาด้วยความเคารพจัดเป็น สุตมยปัญญา เมื่อนำเอาพระกัมมัฏฐานนั้นไปพิจารณาโดยแยกกายและพิจารณาในมารยาของหญิงแพศยาจนเกิดธรรมสังเวชจัดเป็น จินตามยปัญญา เมื่อบรรลุพระอรหันต์เพราะการพิจารณาในพระกัมมัฏฐานและเกิดธรรมสังเวชในมารยาของหญิงแพศยาจัดเป็นภาวนามยปัญญา

๔.๑.๘ วรรคที่ ๘ สหสวารรควรรณา

สหสวารรควรรณา ว่าด้วยเรื่องพัน ผู้วิชัยยกตัวอย่างเรื่องอายุวัฒนกุมาร^{๒๖} มีพระพุทธพจน์ว่า

ธรรม ๔ ประการคือ อายุยืน ผิวพรรณงาม ความสุข และ
กำลัง ย่อมเจริญแก่ผู้มีปกติกราบไหว้ ประพฤติอ่อนน้อม
ถ่อมตนต่อผู้ใหญ่อยู่เป็นนิตย์ฯ^{๒๗}

^{๒๖} ุรยละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑๑๓-๑๑๖, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๓๖-๑๓๙.

^{๒๗} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๐๕/๓๖, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๕/๖๔.

สิ่งที่พึงปรารถนา ๔ ประการนี้ เป็นที่ต้องการของคนทั่วไป กล่าวคือ ประการแรก ต้องการให้มีอายุยืน แม้คนที่เป็นอย่างนี้แล้วแก่แล้วก็ไม่อยากตาย เพราะยังหวังความสุขในอนาคตว่าความสุขจักมาถึงเรา ถ้าใครทำนายทายทักว่าอายุจะยืนนานก็เกิดความพอใจ ใครทำนายทายทักว่า จะมีอายุสั้นก็เกิดความวิตกกังวล ประการที่สอง ต้องการมีผิวพรรณงาม เป็นที่ต้องการตาต้องใจของผู้ได้พบเห็น โดยเฉพาะในหมู่สตรีจะชวนชวายเป็นเรื่องนี่ เครื่องประทีปผิวของหญิงจึงมีมากในท้องตลาด วัตถุประสงฆ์เพื่อให้ผิวงามเป็นที่พอใจของคนที่ได้พบเห็น ประการที่สาม ต้องการมีความสุข ความสุขเป็นยอดปรารถนาของมนุษย์ทุกคนทุกยุคทุกสมัย การกระเสือกกระสนทุกอย่างของมนุษย์มุ่งไปสู่จุดหมายเดียวกันคือความสุข เมื่อได้ความสุขก็เป็นที่น่าพอใจ เห็นว่าชีวิตเป็นสิ่งที่น่าถนอมน่าหวงแหน พึงอภิรมย์ชมชื่น ซึ่งตรงข้ามกับความทุกข์ อย่างไรก็ตาม ความจริงในชีวิตของมนุษย์ทั่วไปคือในยามสุขดูเหมือนจะไม่ได้สุขจริงๆ เป็นสุขเพียงเล็กน้อยผิวดิน แต่ยามทุกข์จะเป็นทุกข์จริงๆ เพราะพื้นฐานที่แท้จริงของสรรพสัตว์คือความทุกข์ ดังพระดำรัสว่า “ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้นทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากทุกข์แล้วไม่มีอย่างอื่นเลย”^{๒๘} ความทุกข์จึงเป็นเครื่องประดับที่ติดตัวมนุษย์อยู่ตลอดเวลา เปรียบดังเรือกับพื้นน้ำ เรือเหมือนความสุข พื้นน้ำเหมือนความทุกข์ พื้นน้ำย่อมกว้างใหญ่ไพศาลกว่าเรือ^{๒๙} ประการที่สี่ กำลัง หมายถึง กำลังกาย ร่างกายที่ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ มีอาหารเพียงพอเหมาะสมกับความต้องการของร่างกาย พุดอีกอย่างหนึ่งคือความไม่มีโรค ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง”^{๓๐} เราจะรู้จริงเห็นแจ้งว่าความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่งอย่างไรก็ต่อเมื่อโรคกำลังคุกคามเบียดเบียนเราอยู่ ด้วยเหตุนี้เวลาเป็นโรคคนจึงยอมเสียเงินจำนวนมากเพื่อให้โรคหาย เป็นการซื้อความไม่มีโรคนั่นเอง และโรคนี้เองเป็นข้าศึกที่ร้ายกาจอย่างหนึ่งของมนุษย์ เมื่อโรคเข้ามา กำลังก็ถดถอย ความสุขก็ลดลง เสียคนทางกายให้เจ็บปวด เสียคนทางใจให้กระวนกระวายหม่นหมอง บรรดาโรคที่เกิดขึ้นทางกายและใจนั้น^{๓๑} โรคทางกายให้หมอรักษาได้อยู่ แต่โรคทางใจต้องพึ่งธรรมะต้องอาศัยธรรมะเป็นเครื่องรักษา ดังคำกล่าวที่ว่า “โรคทางกาย ให้หมอ ชะลอให้ โรคจิต ไซ้ ฟังหมอ ก็ไร้ผล จำต้องพึ่ง ธรรม โมสถ ทศพลวางใจตน เป็นกลาง ว่างๆ เอย” ความไม่มีโรคจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งแห่งความสุข เหตุแห่งอายุ วรรณะ สุข และกำลังนั้นมีหลายอย่างต่างกันออกไป เช่น การรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร การเอาใจใส่ต่อผิวพรรณ การออกกำลังกายพอประมาณ เป็นต้น แต่ในที่นี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า การอภิวาทนอบน้อมและการเคารพอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ เป็นเหตุแห่งความเจริญด้วย

^{๒๘} ตี.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๑/๒๒๘.

^{๒๙} วสิน อินทสระ, ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๒, หน้า ๒๕๐-๒๕๑.

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๕-๒๑๖/๒๕๔-๒๕๖.

^{๓๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๓/๒๑๗.

อายุ วรรณะ สุข และกำลัง คำว่า ผู้ใหญ่ ตรงกับศัพท์บาลีว่า วุฑฺฒโฒ มี ๓ ประเภทคือ (๑) ชาติวุฑฺฒโฒ คือผู้ใหญ่โดยชาติ ได้แก่ ตระกูลสูง เช่น พระเจ้าแผ่นดิน (๒) วยวุฑฺฒโฒ คือผู้ใหญ่โดยวัย ได้แก่ ผู้สูงอายุ (๓) คุณวุฑฺฒโฒ คือผู้ใหญ่โดยคุณธรรม ได้แก่ ผู้มีคุณธรรม ศีลธรรม ศิลปวิทยา

ความไม่กระด้างแข็งข้อต่อท่านผู้ใหญ่ ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อท่านด้วยความเคารพนับถือยำเกรงบูชา ย่อมได้รับการสรรเสริญยกย่องชมเชยในปัจจุบัน เมื่อตายก็ไปสู่สุคติ^๒ ดังเช่นเรื่องอายุวัฒนกุมารที่เกิดมาแล้วถูกทำนายว่าจะตายภายใน ๗ วัน แต่อาศัยความรักของพ่อแม่ ที่มีต่อลูกจึงทำให้อายุวัฒนกุมารมีอายุยืนนานอยู่ถึง ๑๒๐ ปี เหตุก็คือเมื่อลูกชายถูกนักบวชทำนายว่าจะต้องตายภายใน ๗ วัน พราหมณ์ผู้เป็นพ่อและแม่จึงพาถูกไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้พราหมณ์ทั้งสองนิมนต์พระสงฆ์ไปเจริญพระพุทธมนต์หรือที่เรียกว่าพระปริตรที่บ้าน โดยให้เด็กนอนอยู่ในท่ามกลางวงล้อมของพระสงฆ์ตลอด ๗ วัน ในที่สุดเด็กก็อยู่รอดปลอดภัยมีใจนับถือพระพุทธศาสนาเป็นอุบาสกนามว่า อายุวัฒนกุมาร เรื่องนี้แม้จะดูว่าไม่น่าเป็นไปได้แต่ก็เป็นไปแล้ว แม้แต่ในสังคมไทยบางถิ่นก็มีพิธีกรรมแบบนี้เช่นกันซึ่งเรียกว่าพิธีสะเดาะเคราะห์โดยอาศัยพระสงฆ์เป็นเจ้าพิธีในการประกอบพิธีกรรม ตัวอย่างเรื่องจริงเช่น มีเด็กกำลังจะตายพ่อแม่พาไปหาหมอแผนปัจจุบันแต่ปรากฏว่าหมอแผนปัจจุบันหมดวิธการรักษา พ่อแม่จึงพาไปหาพระเพื่อประกอบพิธีกรรมโดยนิมนต์ให้พระสงฆ์นั่งล้อมเด็กแล้วมีสายสิญจน์โยงจากเด็กให้พระจับแล้วพระก็เจริญพระปริตรเมื่อเจริญพระปริตรจบก็เริ่มตัดเส้นด้ายรูปละเส้นพร้อมกับว่าคาถา “กมฺมสุสโกมฺหิ กมฺมทายาทิ กมฺมโยนิ กมฺมพฺนุชฺช กมฺมปฺปฏิสฺสร โณ ยํ กมฺมํ กริสฺสํทามิ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา ตสฺส ทายาทิ ภวิสฺสํทามิ” หยุคตรงคำว่า ตสฺส พร้อมกับตัดเส้นด้ายที่ผูกมือหรือเท้าเด็กให้ขาด ทั้งนี้เพื่อเอาเคล็ดว่าตัดโรคภัยไข้เจ็บตัดเวรตัดกรรม ปรากฏว่าเด็กหายจากโรค เจริญเติบโตเป็นหนุ่มสาวกันหลายราย^๓ ส่วนที่ให้ฤกษ์ให้เจ้าพิธีก็มีบ้างแต่น้อย

จากเรื่องตัวอย่างของอายุวัฒนกุมารก็ดี เรื่องตัวอย่างในสังคมไทยก็ดี ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การที่เด็กอยู่รอดปลอดภัยนั้นเพราะอำนาจของบุญที่เกิดขึ้นในการประกอบพิธีกรรม กล่าวคือในส่วนของผู้ที่เตรียมตัวในการประกอบพิธีกรรมใจย่อมจดจ่ออยู่กับความดี ขณะกำลังประกอบพิธีกรรมใจย่อมมอบน้อมเคารพต่อพระสงฆ์และสงฆ์มีอารมณ์เป็นหนึ่งวินจากบาปอกุศลทั้งปวง เมื่อจิตสงบนิ่งมีอารมณ์เป็นหนึ่งก็เป็นบุญประเภทภาวนาซึ่งมีอานิสงส์แรงกว่าบุญประเภทอื่นๆ ในส่วนของผู้ที่มาประกอบพิธีกรรมก็ล้วนเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า และ

^๒ สำนักเรียนวัชรพงษ์, ธรรมวิภาคและเบญจศีลเบญจธรรม ฉบับปรับปรุง, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๗), หน้า ๗๐-๗๑.

^๓ วสิน อินทสระ, ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๒, หน้า ๒๕๒.

มนต์ที่ใช้สวดก็เป็นมนต์ที่สรรเสริญถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เมื่อรวมทั้งฝ่ายเจ้าภาพและฝ่ายผู้ประกอบพิธีกรรมบุญจึงมีกำลังคุณสองทำให้ผู้ที่คิดว่าจะตายกลับอยู่รอดปลอดภัยได้ ดังนั้น ความเคารพนอบน้อมต่อผู้ใหญ่โดยคุณธรรมจึงส่งผลดังกล่าว ดังพระพุทธดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย อายุอย่างเดียวกันเท่านั้นจะเจริญก็หาไม่ แม้วรรณะ สุข และกำลัง ก็ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้มีปกติไหว้ท่านผู้มีพระคุณ เขาย่อมพ้นจากอันตราย ดำรงอยู่ตราบเท่าสิ้นอายุ”^{๓๔}

ในเรื่องนี้มีกระบวนการเกิดขึ้นแห่งญาณวิทยาดังนี้ เหตุที่ทำให้อายุยืนยาวนาน ๒ ประการคือ กรรม และการบูชา กรรมคือผลของกรรมดีที่ทำไว้มีการไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น จึงส่งผลให้มีอายุยืนนาน การบูชาคือการอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่และผู้มีพระคุณทั้งหลาย เมื่อท่านที่เป็นผู้ใหญ่โดยชาติเป็นต้น ได้รับการบูชาด้วยดีแล้ว ย่อมมีความเอ็นดูสงเคราะห์อนุเคราะห์ต่อผู้บูชาอย่างดีเช่นกัน เมื่อเรามีสติพิจารณาอย่างนี้แล้วย่อมทำให้ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาทเร่งรีบ ขวนขวายประโยชน์ให้กับตนเองอย่างสม่ำเสมอซึ่งถือว่าเป็นการเตรียมเสบียงเพื่อเก็บไว้ในยามที่ต้องเดินทางไกลไปกับความตาย ดังที่ท่านโบราณจารย์สอนไว้ว่า “ให้เตรียมตัวก่อนตาย ให้เตรียมกายก่อนแต่ง ให้เตรียมน้ำก่อนแล้ง ให้เตรียมเบงก์ก่อนเดินทาง” เพราะชีวิตของเรานั้น มีความเกิดเป็นเบื้องต้นเปรียบเหมือนกับสถานีต้นทางของรถโดยสาร มีความแก่ชราและความเจ็บไข้ในท่ามกลางเปรียบเหมือนสถานีย่อยในระหว่างทางของรถโดยสาร และมีความตายเป็นที่สุดซึ่งเปรียบเหมือนสถานีสุดท้ายปลายทางของรถโดยสาร สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแสดงหลักอภินิหารปัจเจกชนคือฐานะที่ควรพิจารณาเนื่องๆ ไว้ ๕ ประการคือ “ควรพิจารณาเนื่องๆ ว่าเราหนีแก่ไม่ได้ เราหนีไข้ไม่พ้น เราทุกคนต้องตาย เราต้องไกลจากของรัก เราต้องยึดหลักกรรม คือทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว”^{๓๕} การที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาหลักอภินิหารปัจเจกชนทั้ง ๕ อย่างเนื่องๆ นั้น เพื่อประโยชน์ดังนี้คือ

การพิจารณาความแก่เพื่อบรรเทาความเมาในวัย การพิจารณาความเจ็บไข้เพื่อบรรเทาความเมาในความไม่มีโรค การพิจารณาความตายเพื่อบรรเทาความเมาในชีวิต การพิจารณาความพลัดพรากจากของหรือคนที่รักเพื่อบรรเทาความยึดมั่นถือมั่นต่างๆ การพิจารณากรรมเพื่อบรรเทาความเห็นผิดและเป็นเหตุให้เร่งทำความดีให้กับตนเอง^{๓๖}

๔.๑.๕ วรรคที่ ๕ ปาปวรรคกรรมนา

^{๓๔} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑๑๖, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๘๐.

^{๓๕} อัง.ปัญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๘๑-๘๕.

^{๓๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๓๓.

ปาปวรรณกรรมว่าด้วยเรื่องบาป ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องชน ๓ พวก^{๓๖} มีพระพุทธ
พจน์ว่า

คนที่ทำบาปไว้จะหนีไปอยู่กลางอากาศก็ตาม กลาง
มหาสมุทรก็ตาม หรือเข้าไปอยู่ในช่องภูเขาก็ตาม ย่อมไม่พ้น
จากการให้ผลของบาป ประเทศที่เขาไปอยู่แล้ว พ้นจากบาป
นั้นไม่มี ฯ^{๓๗}

บาป ว่าโดยเหตุ คือสภาพที่เศร้าหมอง เป็นเครื่องเศร้าหมองของกาย วาจา ใจ ที่เรียก
กันทั่วไปว่า ความชั่วทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง เมื่อมันไปแปลเป็นส่วนใด ย่อมมีส่วน
นั้นให้เศร้าหมอง บาปจึงเป็นของโสโครกที่ไม่มีตัวตนแต่ก็รู้ได้เห็น ได้ ว่าโดยส่วนผล เป็นชื่อของ
ความทุกข์ คือมีผลเป็นทุกข์ เป็นความร้อนใจ มนุษย์เกิดในสังคม อยู่ในสังคม และตายในสังคม
การที่ถูกสังคมรังเกียจเพราะเป็นคนบาปนั้น เป็นความทรมานใจอย่างหนึ่ง เป็นความอับศ มอง
หน้าใครไม่สนธิ ไม่องอาจในที่ประชุม ตนเองซึ่งรักตนเองเป็นที่สุดแล้วยังรังเกียจและดูหมิ่น
ตนเองได้ ไยเล่าจะไม่ได้รับการรังเกียจและดูหมิ่นจากผู้อื่น^{๓๘} บาปนั้นไม่ว่าจะเล็กน้อยเพียงไรก็ชื่อ
ว่าบาปและให้ผลเป็นความทุกข์อยู่นั่นเอง เหมือนอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำเลือด น้ำหนอง แม้จะเพียง
เล็กน้อยก็มีกลิ่นเหม็น ไม่สะอาด โสโครก^{๓๙} กำลังในการให้ผลของบาปหรือบุญนั้นมีอำนาจมาก
เมื่อถึงคราวจะให้ผล ไม่ว่าจะกรรมดีหรือกรรมชั่ว ย่อมไม่มีกำลังใดต้านทานได้ แม้จะต้านทานก็
ต้านทานไม่อยู่ เพราะแรงแห่งกรรมเหนือกว่า จะหนีไปอยู่ที่ใดก็ไม่พ้น ดังเช่นเรื่องชน ๓ พวก ที่
ประกอบด้วย กา ภรรยา นายเรือ และภิกษุ ๘ รูป ที่ได้รับผลแห่งกรรมต่างฐานะต่างวาระกันด้วย
วิบากแห่งกรรมชั่วที่พวกเขาได้กระทำไว้แล้ว กล่าวคือ กาเคยเกิดเป็นชวานาฝึกโคขของตนให้ไถนา
แต่โคไม่ยอมทำตามจึงทำให้ชวานาโกรธได้จุดไฟเผาโคให้ตายทั้งเป็น ในพุทธกาลนี้เกิดเป็นกาบิน
ไปในอากาศถูกเสวียนหญ้าที่กำลังติดไฟลอยไปคล่องเข้าที่คอทำให้ตายทั้งเป็น ภรรยาของนายเรือ
เคยเกิดเป็นธิดาของเศรษฐีในเมืองพาราณสีเลี้ยงสุนัขแสนรู้ไว้หนึ่งตัว สุนัขตัวนี้มักจะติดตามนาง
ไปในทุกที่จนทำให้นางถูกเพื่อนบ้านลือว่าเป็นพรานสุนัข เมื่อถูกลือหลายๆ ครั้ง นางก็เกิดความอับ
อายจึงจับสุนัขถ่วงน้ำจนตาย ในพุทธกาลนี้นางได้เป็นภรรยานายเรือเดินทางไปยังเมืองต่างๆ วัน
หนึ่งเรือเกิดหยุดกลางมหาสมุทรโดยไม่ทราบสาเหตุ พวกชาวเรือจึงให้มีการจับฉลากเพื่อหาคน

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๓๕-๔๐, พ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๕๔-๖๑.

^{๓๗} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๗/๓๕, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๗/๓๑.

^{๓๘} วสัน อินทสระ, ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๒, หน้า ๓๒๔-๓๒๕.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๐.

กาฬิณี ผลปรากฏว่านางจับได้ฉลากที่ระบุว่าเป็นคนกาฬิณีทั้ง ๓ ครั้ง นางจึงถูกจับถ่วงน้ำให้ตายอย่างทรมาณ ภิษุ ๗ รูปเคยเกิดเป็นเด็กเลี้ยงโค วันหนึ่ง ได้ช่วยกันเอาท่อนไม้อุดรูเหยี่ยวไว้เพื่อต้องการจะจับเหยี่ยวในวันรุ่งขึ้น แต่ปรากฏว่าลม ผ่านไป ๗ วันนีก้ขึ้นได้ จึงช่วยกันเอาท่อนไม้ออกปรากฏว่าพบเหยี่ยวคอดอาหารหอม โขจึงเกิดความสงสารแล้วปล่อยเหยี่ยวไป ในพุทธกาลนี้ภิษุทั้ง ๗ รูป จึงถูกก้อนหินขนาดใหญ่อกลงมาปิดปากถ้ำที่พวกตนอาศัยอยู่เป็นเวลา ๗ วัน

การกระทำที่จัดว่าเป็นกรรมและมีผลทางศีลธรรมนั้นต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความจงใจในการกระทำ ดังพระพุทธดำรัสว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กมฺมํ วทามิ เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสา : คูก่อนภิษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลจงใจแล้วย่อมกระทำความกรรมทางกาย วาจา ใจ”^{๔๑} ดังนั้น กรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม ล้วนเกิดจากความตั้งใจในการกระทำทั้งสิ้น ผู้วิชัยขอยกตัวอย่างกรรม ๑๒ ชนิด^{๔๒} มาเป็นองค์ประกอบคำอธิบายกรรมทั้ง ๑๒ ชนิดปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคปริจเฉทที่ ๑๕ ตอนว่าด้วยกัณหาวิตรณวิสุทธินิเทศ^{๔๓} ท่านแสดงลำดับไว้อย่างนี้ “กรรมที่ให้ผลตามกาล กรรมที่ให้ผลตามลำดับ และกรรมที่ให้ผลตามหน้าที่” ซึ่งมีความแตกต่างจากที่อื่นอยู่บ้าง แต่โดยเนื้อความแล้วก็ยังเป็นกรรม ๑๒ ชนิดเช่นเดียวกัน ดังนี้

๑. ว่าโดย ปากกาล คือกรรมที่จำแนกตามเวลาที่ให้ผล ๔ ชนิด

๑) ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม

กรรมให้ผลในปัจจุบันคือภพนี้เท่านั้น ได้แก่ กรรมดีก็ตามกรรมชั่วก็ตามที่กระทำในขณะที่แห่งชวนจิตดวงแรกคือดวงที่ ๑ หมายถึง กรรมนี้ให้ผลเฉพาะในชาตินี้เท่านั้น ถ้าไม่มีโอกาสให้ผลในชาตินี้ก็กลายเป็นอโหสิกรรมไม่มีผลต่อไป เหตุที่ให้ผลในชาตินี้ เพราะเป็นเจตนาดวงแรกไม่ถูกกรรมอื่นครอบงำเป็นการปรุงแต่งแต่เริ่มต้นจึงมีกำลังแรง แต่ไม่ให้ผลต่อจากชาตินี้ไปอีกเพราะไม่ได้การเสพคุ้นจึงมีผลเล็กน้อย ท่านเปรียบว่า เหมือนนายพรานเห็นเนื้อแล้วหยิบศรยิงไปทันทีถ้าถูกเนื้อนั้นก็ล้ม แต่ถ้าพลาดเนื้อก็รอดไปหรือเปรียบเหมือนการกระทำบางอย่างที่ให้ผลในวันนี้นั้นเท่านั้นเช่นถ้าเราขยันตั้งใจศึกษาเล่าเรียนผลที่ปรากฏก็คือเราก็จะสำเร็จการศึกษาและมีอาชีพที่ดีได้ หรือเหมือนกับการหุงข้าวในวันนี้ก็ต้องกินในวันนี้ถ้าไปกินในวันพรุ่งนี้ข้าวก็บูดหรือ

^{๔๑} อัง.ญก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๕๕, อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗, อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๕๓๕/๓๒๘, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๓๕/๕๘๓.

^{๔๒} อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๔/๑๑๖-๑๓๐, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๘๕-๖๘๗/๒๖๖-๒๖๗.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ มหานคร : ประยูรวงศ์ ปรินท์ติ้ง, ๒๕๔๗), หน้า ๕๖๕-๕๗๑.

เหมือนกับการปลูกพืชบางชนิด เช่น ข้าว ถั่ว เมื่อปลูกแล้วก็ต้องได้รับผลในปีนั้นเท่านั้น พระพุทธองค์ทรงยกตัวอย่างในเรื่องนี้ว่าเปรียบเหมือนเกลือจำนวนเท่ากัน เมื่อใส่ลงไปในถ้วยน้ำเล็กๆ น้ำนั้นกลับกลายเป็นน้ำเค็ม แต่เมื่อเอาเกลือจำนวนเท่ากันใส่ลงไป ในแม่น้ำคงคา น้ำจะไม่เค็มเพราะจำนวนน้ำท่วมเกลือมากนัก และมีข้อยกเว้นว่า ทิฐุธรรมเวทนิยกรรม อาจเปลี่ยนเป็นกรรมอย่างอื่นได้ เช่น อาจแปรสภาพเป็นอุปปีชเวทนิยกรรมได้เมื่อตามไปให้ผลในชาติหน้า เปรียบเหมือนคนๆ เดียวทำหน้าที่หลายอย่าง เขาย่อมถูกเรียกชื่อตามหน้าที่นั้นๆ ในที่นั้นๆ^{๔๔}

๒) อุปปีชเวทนิยกรรม

กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิดคือในภพหน้า หรือภพที่ ๒ ได้แก่ กรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตามที่กระทำในขณะที่แห่งชวนจิตดวงสุดท้ายคือดวงที่ ๗ กรรมนี้ให้ผลเฉพาะในชาติถัดจากนี้ไปเท่านั้น ถ้าไม่มีโอกาสให้ผลในชาติหน้าก็กลายเป็นอโหสิกรรม ที่เป็นเช่นนี้ เพราะเป็นเจตนาท้ายสุดของชวนวิถิเป็นตัวให้สำเร็จความประสงค์และได้ความเสพคุ่นจากชวนเจตนาก่อนๆ มาแล้ว แต่ในเวลาเดียวกันก็มีกำลังจำกัดเพราะเป็นขณะจิตที่กำลังสิ้นสุดชวนวิถิ การให้ผลของกรรมประเภทนี้คือเมื่อทำกรรมดีหรือชั่วก็ตามในภพที่ผ่านมามีกรรมนั้นไม่ให้ผลในชาติที่ผ่านมาก็จะให้ผลในชาติที่ ๒ คือสามารถทำให้ชีวิตเป็นไปต่างๆ เช่น ทำให้อากจน หรือร่ำรวย เป็นต้น แต่ถ้าไม่สามารถให้ผลในชาติที่ ๒ ได้แล้วก็จะกลายเป็นอโหสิกรรมไป กรรมประเภทนี้มีความเกี่ยวโยงไปถึงกรรมประเภทที่ ๑ ด้วย

๓) อปรายเวทนิยกรรม

กรรมให้ผลในภพต่อๆ ไป ได้แก่ กรรมดีก็ตามกรรมชั่วก็ตามที่กระทำในขณะที่แห่งชวนจิตทั้ง ๕ ในระหว่างชวนจิตที่ ๒-๖ คือชวนเจตนาที่สองถึงที่หก กรรมนี้ให้ผลได้เรื่อยไปในอนาคตเมื่อเลยจากภพหน้าไปแล้วคือได้โอกาสเมื่อใดก็ให้ผลเมื่อนั้นไม่เป็นอโหสิกรรมตราบเท่าที่ยังอยู่ในสังสารวัฏ ท่านเปรียบว่า เหมือนสุนัขไล่เนื้อตามทันเมื่อใดก็กัดเมื่อนั้นหรือเหมือนกับเงาที่คอยตามตัวเราตลอดเวลา เพราะกรรมประเภทนี้จะต้องให้ผลของมันเสมอถ้ามีโอกาส เช่น เคยฆ่าคนหรือสัตว์ไว้มากในชาติที่แล้วกรรมนั้นก็ติดตามตนอยู่ตลอดเวลาแต่กรรมนั้นจะไม่มีโอกาสให้ผลเลยถ้าผู้นั้นยังทำกรรมดีอยู่เรื่อยๆ แต่ถ้าหยุดทำความดีเมื่อไรกรรมชั่วนั้นก็จะให้ผลได้ทันที กรรมชนิดนี้จะไล่ตามผู้ทำอยู่เสมอ บางคราวก็ทิ้งระยะไกล บางคราวก็เข้ามาใกล้มาก จนทำให้บุคคลนั้นฝันดีหรือฝันร้ายที่เรียกว่า กรรมนิมิต คือกรรมดีกรรมชั่วจะให้ผลมีเงามาให้เห็นก่อนในความฝัน สิ่งนี้เรียกว่าเคราะห์ดีหรือเคราะห์ร้ายที่ผ่านเข้ามาในชีวิตเป็นครั้งคราวนั้นถือว่าเป็นอิทธิพลของกรรม

^{๔๔} วสิน อินทสระ, *ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๒*, หน้า ๔๐๘-๔๐๙.

ชนิดนี้เอง^{๔๕} และถ้าไม่ยากให้อุทฺถลอปราปรียเวทนียกรรมติดตามตนได้ทันต้องประกอบด้วย
คุณสมบัติ ๔ ประการคือ (๑) ปฏิรูปเทสวาสะ คือการอาศัยอยู่ในถิ่นที่มีคนคืออยู่ (๒) สัปบุริสุปัสสยะ
คือการคบหาสมาคมกับคนดี (๓) อัตตสัมมาปณิธิ คือการตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ (๔) ปุพเพกตปุญญ
ตา คือหมั่นทำความดีให้เคยชิน^{๔๖}

๔) อโหสิกรรม

กรรมเล็กให้ผล ได้แก่ กรรมดีก็ตามกรรมชั่วก็ตามซึ่ง ไม่มีโอกาสที่จะให้ผลภายในเวลา
ที่จะให้ผลได้ เมื่อผ่านห้วงเวลานั้นไปแล้วก็ไม่ให้ผลอีกต่อไป คำว่า อโหสิกรรม แปลว่า กรรมที่ได้
มีแล้ว มีความหมาย ๓ อย่างคือ (๑) เป็นกรรมที่ให้ผลเสร็จแล้ว จัดเป็นอโหสิกรรม (๒) เป็นกรรมที่
รอให้ผลอยู่แต่ไม่มีโอกาส จัดเป็นอโหสิกรรม (๓) เป็นกรรมที่จัดเป็นอปราปรียเวทนียกรรม คือ
กรรมในชาติต่อๆ ไป ติดตามบุคคลใดไป เมื่อบุคคลนั้นเข้าสู่พระนิพพานแล้วย่อมจะไม่มีโอกาส
ติดตามไปได้ จึงจัดเป็นอโหสิกรรม

คำว่า อโหสิกรรม ในภาษาไทยกับภาษาบาลีจึงมีความหมายที่ต่างกันคือ ใน
ความหมายของภาษาไทย หมายถึง การยกโทษให้แก่กัน ไม่ถือสาหาความกัน ไม่โกรธกัน ส่วน
ความหมายในภาษาบาลี หมายถึง เป็นกรรมที่ได้มีแล้วหรือเป็นกรรมที่ให้ผลเสร็จแล้วหรือเป็น
กรรมที่ไม่สามารถให้ผลได้อีก ลักษณะที่จะเป็นอโหสิกรรมนั้น ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ญาณวิภังค์
แห่งสัมโมหวิโนทนีอรรถกถาพระอภิธรรมว่า “เจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๑ ที่ชื่อว่าทัญญุชฌมเวทนี
ยกรรมก็ดี เจตนาที่อยู่ในขณะดวงที่ ๗ มีชื่อว่าอุปปีชชเวทนียกรรมก็ดี เจตนาที่อยู่ในขณะตรง
กลาง ๕ ดวง คือตั้งแต่ดวงที่ ๒-๖ ที่มีชื่อว่าอปราปรียเวทนียกรรมก็ดี กรรมเหล่านี้เมื่อล่วงเลยเวลา
ของตนๆ ที่กำหนดไว้โดยไม่มีโอกาสที่จะให้ผลแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมแล้วก็จะกลายเป็น
อโหสิกรรม”^{๔๗} กรรมชนิดนี้ท่านเปรียบเหมือนเมล็ดพืชที่เก่าเกินไป หมดคุณภาพ หมดอายุ หรือ
เหมือนยาแก้โรคที่เก็บไว้นานเกินไปไม่มีประสิทธิภาพในการบำบัดโรคอีก^{๔๘}

๒. ว่าโดย กิจ คือกรรมที่จำแนกการให้ผลตามหน้าที่ ๔ ชนิด

กรรมในหมวดที่ ๒ นี้ เป็นกรรมที่ทำหน้าที่ของมันโดยตรง หน้าที่ไหนหน้าที่มันคือ
กรรมนี้จะแบ่งส่วนกันว่างานนี้เป็นหน้าที่ของกรรมนี้งานนี้เป็นหน้าที่ของกรรมนั้นจะไม่ก้าวก่าย

^{๔๕} วสิน อินทสระ, *ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๒*, หน้า ๔๐๕.

^{๔๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐.

^{๔๗} อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๑๐/๔๘๗-๔๘๘.

^{๔๘} วสิน อินทสระ, *ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๒*, หน้า ๔๐๕.

หน้าที่กันเหมือนยีนส์ในร่างกายของเราช่วยทำหน้าที่ต่างกัน เช่น ยีนส์ที่สร้างผมก็จะทำหน้าที่ในการสร้างเส้นผมยีนส์ที่ทำหน้าที่ในเรื่องเล็บก็จะทำหน้าที่สร้างเล็บ เป็นต้น

๑) ชนกกรรม

กรรมแต่งให้เกิดหรือกรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด ได้แก่ กรรมคือเจตนาดีก็ตาม ชั่วก็ตามที่เป็นตัวทำให้เกิดวิบากและกัมมชรูปทั้งในขณะที่ปฏิสนธิและในเวลาที่ยังมีชีวิตเป็นไปกรรมนี้เมื่อแต่งสัตว์ให้ไปเกิดแล้วก็จะหมดหน้าที่ เช่น แต่งให้มาเกิดเป็นมนุษย์เสร็จแล้วก็หมดหน้าที่ของตัวเองส่วนจะมีชีวิตเป็นไปอย่างไรนั้นก็จะทำหน้าที่ของกรรมอื่นรับช่วงต่อไปเปรียบเหมือนมารดาที่ให้กำเนิดบุตรเมื่อกำลังคลอดย่อมไม่มีใครมาทำหน้าที่คลอดแทนได้ เมื่อคลอดเสร็จแล้วก็ถือว่าหมดหน้าที่ในการคลอด ส่วนเด็กจะเป็นอย่างไรนั้นก็ต้องทำหน้าที่ดูแลกันต่อไป

๒) อุปัตถัมภกรรม

กรรมสนับสนุน ได้แก่ กรรมพวกเดียวกันกับชนกกรรมซึ่งไม่สามารถให้เกิดวิบากเองแต่เข้าช่วยสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อจากชนกกรรมทำให้สุขหรือทุกข์ที่เกิดขึ้นในขั้นซึ่งเป็นวิบากนั้นเป็นไปนาน กรรมประเภทนี้เป็นกรรมที่เกิดสืบเนื่องมาจากชนกกรรม คือเมื่อชนกกรรมให้เกิดมาอย่างไรแล้วกรรมประเภทนี้จะช่วยสนับสนุนให้เป็นไปอย่างนั้นมากขึ้น เช่น เมื่อเกิดมารวยก็จะทำให้รวยมากยิ่งขึ้นหรือสบายมากขึ้น แต่ถ้าเกิดมาไม่รวยก็จะทำให้จนหรือให้ลำบากมากขึ้นเป็นต้น

๓) อุปปีฬกรรม

กรรมบีบคั้น ได้แก่ กรรมฝ่ายตรงกันข้ามกับชนกกรรมซึ่งให้ผลบีบคั้นแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกรรมทำให้สุขหรือทุกข์ที่เกิดขึ้นในขั้นซึ่งเป็นวิบากนั้นไม่เป็นไปนาน กรรมประเภทนี้เป็นกรรมที่ตรงกันข้ามกับชนกกรรมและอุปัตถัมภกรรมคือถ้าชนกกรรมแต่งให้เกิดมาดีและอุปัตถัมภกรรมสนับสนุนให้ดียิ่งขึ้น แต่ถ้าอุปปีฬกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลตามมาทันทีย่อมจะบีบคั้นให้เป็นไปโดยตรงกันข้ามคือทำให้ตกต่ำกว่าที่เป็นอยู่หรือชนกกรรมแต่งมาไม่ดีและอุปัตถัมภกรรมก็สนับสนุนให้ไม่ดี แต่ถ้าอุปปีฬกรรมที่เป็นฝ่ายดีตามมาทันทีจะให้ผลทำให้ผู้นั้นมีชีวิตที่ดีขึ้นหรือถ้าชนกกรรมและอุปัตถัมภกรรมส่งมาให้ดีหรือไม่ดี แต่ถ้าอุปปีฬกรรมตามมาทันทีย่อมจะทำให้ดียิ่งขึ้นหรือแย่หนักกว่าเดิมเป็นต้น

๔) อุปฆาตกรรม

กรรมตัดรอน ได้แก่ กรรมฝ่ายตรงข้ามกับชนกกรรมและอุปัตถัมภกรรมคือเป็นกรรมที่มีกำลังแรงเข้ามาตัดรอนความสามารถของกรรมอื่นที่มีกำลังน้อยกว่า ห้ามวิบากที่ดีและไม่ดีของ

กรรมนั้นขาดไปเลยแล้วเปิดช่องแก้วิบากของตน เช่น ปิตุฆาตกรรมของพระเจ้าอชาตศัตรูที่ตัดรอน
 กุศลกรรมของพระองค์เสีย หรือผู้ใดฆาตสมบัตินั้นถือว่าเป็นอนันตริยกรรมฝ่ายกุศล ตรีบาปใดที่
 ฆาตยังไม่เสื่อม ความชั่วอย่างอื่นไม่อาจทำลายเขาได้ ฆาตกรรมนั้นตัดรอนวิบากแห่งกุศลอื่นเสีย
 ลึ้น หากฆาตไม่เสื่อมเขาจะต้องไปพรหมโลกอย่างแน่นอน สูงขึ้นไปกว่านั้นหากเขาได้บรรล
 ุอรหัตตผล อรหัตตผลนั้นย่อมตัดรอนวิบากแห่งกรรมอื่นเสียสิ้น เมื่อพระอรหันต์นั้นละเบญจขันธ์
 นิพพานแล้ว กรรมชั่วทุกอย่างก็หมดโอกาสติดตาม เป็นอโหสิกรรมไปหมด นี่คือนิยามของอุป
 ฆาตกรรม ซึ่งมองเห็นง่ายๆ เช่นคนขอทานที่กลับเป็นเศรษฐี หรือเศรษฐีกลับเป็นคนยากจน

๑. ว่าโดย ปากทานปริยาย คือกรรมที่จำแนกการให้ผลตามลำดับ ๔ ชนิด

กรรมที่ให้ผลตามลำดับนั้นมีกฎธรรมชาติของมันว่า กรรมใดที่หนักกว่า กรรมนั้น
 จะต้องให้ผลก่อนไม่ว่ากรรมนั้นจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วจะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม เป็น
 กรรมที่ทำก่อนหรือทำทีหลัง ถ้ากรรมนั้นหนักกว่าแม้ทำทีหลังก็จะให้ผลก่อน ส่วนกรรมที่เล็กร
 ะจะให้ผลตามลำดับและจัดคิวของการให้ผลในตัวเอง

๑) คุรุกรรม

กรรมหนัก ได้แก่ กรรมที่มีผลแรงมาก ฝ่ายดี ได้แก่ สมบัติ ๘ หรือวิปัสสนาญาณ ฝ่าย
 ชั่ว ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ มีมาตุฆาตกรรมเป็นต้น ย่อมให้ผลก่อนและครอบงำกรรมอื่นๆ ไว้ได้
 หมดเปรียบเหมือนห้วงน้ำใหญ่ไหลบ่ามาท่วมห้วงน้ำน้อย

๒) อาสันนกรรม

กรรมจวนเจียนหรือกรรมที่ให้ผลในเวลาใกล้จะตาย ได้แก่ กรรมที่กระทำหรือระลึก
 ขึ้นมาในเวลาใกล้จะตาย ถ้าไม่มีกรรมหนักอย่างอื่นอยู่เลยก็อาจให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ เปรียบเหมือน
 โคนแอด้อยู่ในคอกพอนายโคบาลเปิดประตูออกโคตัวใดอยู่ปากประตูออกแม้เป็น โคนแอด้อยู่ในคอก
 ออกไปได้ก่อน ดังพระพุทธพจน์ว่า จิตฺเต สกิลิฏฺเฐ ทุกฺคตี ปาฎิกงฺขา ... จิตฺเต อสกิลิฏฺเฐ สุกฺค
 ตี ปาฎิกงฺขา ฯ แปลว่า เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุกคติเป็นอันหวังได้ ... เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุกคติ
 เป็นอันหวังได้^{๔๕}

๓) อาจิณณกรรม^{๔๖}

^{๔๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐/๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐/๖๒-๖๓.

^{๔๖} ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านใช้คำว่า “พหุกรรม” มีคำแปลเหมือนกับอาจิณณกรรม

กรรมที่ทำจนเคยชิน ได้แก่ กรรมดีหรือกรรมชั่วที่บุคคลทำมาากๆ หรือทำบ่อยๆ สิ่งสม
 จนเคยชินเป็นนิสัย เช่น เป็นคนมีศีลดี หรือเป็นคนทุศีล เป็นต้น กรรมไหนทำบ่อยมากเคยชินมากก็
 มีกำลังมากกว่าสามารถให้ผลได้ก่อน เหมือนนักมวยปล้ำสู้กัน คนไหนแข็งแรงกว่าก็ชนะไป
 กรรมนี้ต่อเมื่อ ไม่มีกรรมอื่นจึงจะให้ผล กรรมนี้เองที่มักกลายเป็นนิสัย อุปนิสัย หรือวาสนาของคน
 (A Man's Second Nature) การกระทำบ่อยกลายเป็นความเคยชินจนเป็นลักษณะประจำของบุคคลผู้
 นั้น อุปนิสัยของมนุษย์จะดีหรือเลวขึ้นอยู่กับกรรมชนิดนี้^{๕๐}

๔) กตัตตากรรม

กรรมสักแต่จะทำ ได้แก่ กรรมที่ทำด้วยเจตนาอันอ่อนหรือมิใช่เจตนาอย่างนั้นๆ
 โดยตรง เป็นกรรมที่เบา ต่อเมื่อ ไม่มีกรรมสามข้อข้างต้นกรรมนี้จึงจะให้ผล กตัตตากรรมนี้หมายเอา
 กุศลกรรมและอกุศลกรรมอย่างสามัญที่บุคคลได้ทำไว้แล้วในปัจจุบันชาตินี้ที่ไม่เข้าถึงความเป็นครุ
 กรรม อาสันนกรรม และอาจิณณกรรม เป็นกรรมที่กระทำโดยธรรมดา ผู้กระทำไม่ได้มีเจตนาไม่ได้
 มีความตั้งใจอย่างเต็มที่คล้ายกับว่าไม่เต็มใจทำ

กรรมข้อนี้ท่านเปรียบเหมือนลูกศรที่คนบ้ายิงไปโดยไม่มีเป้าหมายที่แน่นอนว่าจะตก
 ลง ณ ที่ใด เพียงแต่ต้องตกลงมาเท่านั้นเองหรือเหมือนกับเด็กทารกที่ยังไม่รู้เสียงสาซึ่งอยู่ในอ้อม
 กอดของคนที่เป็นมแม่เป็นพ่อย่อมจะแสดงอาการอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา เช่นไม่พอใจหรือดิเตะถีบ
 เป็นต้น การกระทำนั้นย่อมเกิดจากการไม่ตั้งใจแต่เป็นเพราะความไร้เดียงสาจึงทำให้เด็กทำเช่นนั้น
 และก็เป็นกรกระทำที่จัดเป็นบาปแน่นอนแต่เป็นชนิดไม่เจตนาหรือที่เรียกว่า กตัตตากรรม นั่นเอง
 ส่วนกิริยาที่ให้ผลนั้น กตัตตากรรมนี้ ไม่มีกำหนดกาลในอันจะให้ผลแน่นอนเพียงแต่กำหนดได้ว่า
 จะให้ผลในภพใดภพหนึ่งเท่านั้น เพราะว่าเป็นกรรมที่มีพลังเบาและมีพลังน้อยจนตัวผู้กระทำเองก็
 หารู้ไม่ว่าเป็นบุญหรือเป็นบาปเพียงแต่รู้ว่าสิ่งที่ทำเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดีเท่านั้นแต่ก็ห้ามมีเจตนาจะเอา
 ใจใส่ไม่

หลักคำสอนเรื่องกรรมปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่
 หลักคำสอนเรื่องกรรมในจูฬกัมมวิภังคสูตร แห่งคัมภีร์มัชฌิมนิกาย ตามความแห่งพระสูตรนี้กล่าว
 ว่า สุขมาณพ โตทยะบุตร ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อกราบทูลถึงสาเหตุที่ทำให้มนุษย์เกิดมาในโลก
 แล้วมีสภาพแตกต่างกัน ดังข้อความว่า

ข้าแต่พระ โคดมผู้เจริญ อะไรหนอแลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พวกมนุษย์ที่เกิดเป็นมนุษย์
 อยู่ปรากฏความเลวและความประณีต คือ มนุษย์ทั้งหลายย่อมปรากฏมีอายุสั้น อายุยืน มี

^{๕๐} วสัน อินทสระ, ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๒, หน้า ๔๑๑.

โรคน้อย มีโรคน้อย มีผิวพรรณทราม มีผิวพรรณงาม มีศักดาน้อย มีศักดามาก มีโรคะน้อย มีโรคะมาก เกิดในสกุลต่ำ เกิดในสกุลสูง มีปัญญาน้อย มีปัญญามาก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอแลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พวกมนุษย์ที่เกิดเป็นมนุษย์อยู่ปรากฏความเลว และความประณีตต่างกัน

พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงเป็นคนเหี้ยมโหดมีมือเปื้อนเลือดหมกมุ่นในการประหัตประหารไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต เขาตายไปก็จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้นอันเขาสั่งสมไว้มากๆ แล้วอย่างนี้ หากตายไปแล้วไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้าเกิดมาเป็นมนุษย์ ฌ ที่ใดๆ ในภายหลังจะเป็นคนอายุสั้น ดูก่อนมาณพ ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีอายุสั้นนี้คือเป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงเป็นคนเหี้ยมโหดมีมือเปื้อนเลือดหมกมุ่นในการประหัตประหารไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม ละปณาดิบาทวางอาชญาวางสาตราได้มีความละเอียดถึงความเอ็นดู อนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูลในเหล่าสัตว์มีชีวิต เขาตายไปจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้นอันเขาสั่งสมไว้มากๆ แล้วอย่างนี้ หากตายไปแล้วไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถ้าเกิดมาเป็นมนุษย์ ฌ ที่ใดๆ ในภายหลังจะเป็นคนมีอายุยืน ดูก่อนมาณพ ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีอายุยืนนี้คือละปณาดิบาทแล้วเป็นผู้เว้นขาดจากปณาดิบาทวางอาชญา วางสาตราได้มีความละเอียดถึงความเอ็นดูอนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูลในเหล่าสัตว์มีชีวิต ...^{๕๒}

คำตอบของพระพุทธเจ้านี้แสดงให้เห็นชัดว่าอะไรเป็นสาเหตุให้บุคคลบางคนเกิดมาแล้วเป็นคนมีอายุสั้นหรือบางคนเกิดมาแล้วเป็นคนมีอายุยืน ในคำกราบทูลของสุกมาณพ จำแนกเป็นผลที่ต้องการทราบสาเหตุได้เป็น ๗ คู่คือ (๑) เกิดมาเป็นคนมีอายุสั้น มีอายุยืน (๒) เกิดมาเป็นคนมีโรคน้อย มีโรคน้อย (๓) เกิดมาเป็นคนมีผิวพรรณไม่สวย มีผิวพรรณสวยงาม (๔) เกิดมาเป็นคนมีศักดาน้อย มีศักดามาก (๕) เกิดมาเป็นคนยากจน ร่ำรวย (๖) เกิดในสกุลต่ำ ในสกุลสูง (๗) เกิดมาเป็นคนมีปัญญาน้อย มีปัญญามาก

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๕-๒๘๖/๓๔๕-๓๕๖.

พระพุทธเจ้าได้แสดงเหตุที่ทำให้เกิดผลดังกล่าวไว้ชัดเจนทุกข้อซึ่งสามารถประมวล
กล่าวโดยสรุปดังนี้

๑. การฆ่าสัตว์เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีอายุสั้น
๒. การไม่ฆ่าสัตว์เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีอายุยืน
๓. การเบียดเบียนและทรมาณสัตว์เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีโรครมาก
๔. การไม่เบียดเบียนสัตว์เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีโรคน้อย
๕. การเป็นคนมักโกรธเป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีผิวพรรณทราม
๖. การเป็นคนไม่มักโกรธเป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีผิวพรรณงาม
๗. การเป็นคนมีใจริษยาผู้อื่นเป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีศักดิ์น้อย
๘. การเป็นคนไม่มีใจริษยาผู้อื่นเป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีศักดิ์มาก
๙. การไม่บริจาทานเป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนยากจนขัดสน
๑๐. การบริจาทานเป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์สมบัติมาก
๑๑. การไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ที่ควรเคารพเป็นเหตุให้เกิดในสกุลต่ำ
๑๒. การประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ที่ควรเคารพเป็นเหตุให้เกิดในสกุลสูง
๑๓. การไม่สนใจใฝ่หาความรู้เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีปัญญาน้อย
๑๔. การสนใจใฝ่หาความรู้เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีปัญญามาก

ผลของกรรมตามที่ปรากฏในจุฬกัมมวิภังคสูตรนี้หากใช้เหตุผลพิจารณาก็จะเห็นได้ว่า
เหตุกับผลมีความสอดคล้องกัน เหตุเป็นอย่างไรผลก็เป็นอย่างนั้น เช่นเกิดมาเป็นคนมีอายุสั้นก็
เพราะเคยทำลายชีวิตผู้อื่นสัตว์อื่นไว้ทำให้ผู้อื่นสัตว์อื่นมีอายุสั้นมาก่อนตนจึงได้รับผลอย่างเดียวกัน
ความจริงการเป็นคนมีอายุสั้นนี้ บางทีก็เป็นผลของอกุศลกรรมที่ทำไว้ในชาตินี้เช่นพวกมือปืน
รับจ้างฆ่าคนหรือโจรที่ปล้นแล้วฆ่าเจ้าทรัพย์ตายผลสุดท้ายก็มักจะถูกคนอื่นหรือเจ้าหน้าที่ตำรวจยิง
ตายซึ่งมักปรากฏเป็นข่าวตามหน้าหนังสือพิมพ์อยู่บ่อยๆ คนที่ชอบยิงนกตกปลาเป็นอาชญากรรมบางคน
แม้ไม่ถูกใครฆ่า บางทีก็ขับรถชนต้นไม้ตายเอง การฆ่าคนโดยเจตนาในพุทธศาสนาถือว่าบาปหนัก
แต่จะหนักมากน้อยแค่ไหนนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขอื่นๆ อีกหลายอย่าง ผู้ที่เจตนาฆ่าคนอื่นแม้จะไม่ถูก
ผู้อื่นฆ่าตายก็มักจะตกนรกทันตาเห็นคือถูกศาลตัดสินจำคุกตลอดชีวิตหรือถูกจำคุกเป็นสิบๆ ปีขึ้นไป
บุคคลเช่นนี้ นอกจากตกนรกทั้งเป็นในชาตินี้แล้วตายแล้วก็ยังต้องตกนรกในปรโลกอีกแน่นอน
เขาไม่มีทางหนีพ้นจากผลแห่งอกุศลกรรมที่เขาทำไว้ได้เลย เรื่องกรรมนี้มีพระพุทธพจน์ตรัสรับรอง
ไว้หลายที่ด้วยกัน ตัวอย่างเช่น กมมํ สตุเต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณฺธิตตาย : กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้แล้ว

และประณีต^{๕๓} กมฺมุณา วตฺตติ โลกโ : สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม^{๕๔} ยาทิสํ วเปเต พิชฺ ตาทิสํ ลกเต ผลํ กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ : บุคคลหว่านพืชเช่นใดย่อมได้ผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว^{๕๕}

เรื่องของกรรมและกฎแห่งกรรมนี้จึงเป็นเรื่องเฉพาะบุคคลคือใครทำอะไรก็ต้องได้อย่างนั้น ไม่มีใครมาเป็นผู้ทำและผู้รับผลของการกระทำนั้นแทนเราได้ ถ้าอยากจะได้ดีก็ต้องทำแต่ในสิ่งที่ดีละเว้นจากสิ่งที่เป็นความชั่วทั้งปวงหรือถ้าผลของความชั่วแล้วเมื่อรู้สึกตัวขึ้นมาได้ก็ต้องรีบเร่งทำความดีขึ้นมาทันทีเพื่อเป็นการผ่อนหนักให้เป็นเบาหรือผู้ใดทำดีอยู่แล้วก็ควรทำดีให้ตลอดไปชีวิตจะได้ประสบกับความสุขความเจริญ โดยไม่ต้องคอยอ่อนวอนหรือร้อให้เทพเจ้าองค์ใดมาคลบบันดาลให้ ดังพระพุทธดำรัสที่ทรงตรัสไว้ว่า “สัตว์ทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลายจักไปตามกรรม เข้าถึงผลบุญและบาป คือผู้ทำบาปจักไปนรก ส่วนผู้ทำบุญจักไปสวรรค์”^{๕๖}

ในเรื่องนี้มีกระบวนการเกิดขึ้นแห่งญาณวิทยา ดังนี้ กรรมและผลของกรรม ไม่ว่าจะผู้กระทำความดีหรือชั่ว จะทำในที่ลับหรือที่เปิดเผย ผลของกรรมย่อมมีความเสมอภาค ให้ความยุติธรรมกับทุกตัวสัตว์ทุกฐานะ ไม่เลือกว่าจะเป็นพระราชาหรือยากจนใจ ล้วนได้รับผลแห่งการกระทำตามสมควรแก่เหตุปัจจัยด้วยกันทั้งนั้น จะเห็นได้ว่ากฎแห่งกรรมนั้นเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เราทั้งหลายผู้ยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสารจะต้องได้ประสบพบเจออยู่เป็นประจำตลอดระยะเวลาที่เราทั้งหลายยังไม่หมดกิเลสโดยที่ไม่มีใครเลยที่จะปฏิเสธผลของกรรมนั้นได้ กฎเกณฑ์อย่างอื่นที่ตั้งขึ้นมาแล้วยังมีโอกาสยกเลิกได้ แต่กฎแห่งกรรมนี้เป็นกฎตายตัวคือเมื่อใครก็ตามได้ทำอะไรลงไปแล้วจะดีหรือชั่วก็ตามย่อมจะต้องได้รับผลของการกระทำนั้นเสมอต่างแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น

ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายที่ได้เกิดมาแล้วย่อมต้องมีความเกี่ยวเนื่องและเกี่ยวข้องอยู่กับเรื่องของกรรมเสมอวนเวียนอยู่เป็นวัฏจักรคือเมื่อมีกิเลสก็ย่อมต้องทำกรรมเมื่อทำกรรมแล้วก็ต้องได้รับผลของกรรมอยู่เช่นนี้เรื่อยไปดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้เป็นหลักฐานว่า “เรามีกรรม

^{๕๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๘๕, ๒๘๗/๒๖๒, ๒๖๘, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๕, ๒๘๗/๓๕๐, ๓๕๖.

^{๕๔} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖๐/๔๕๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๒.

^{๕๕} ต.ส. (บาลี) ๑๕/๒๕๖/๒๗๓, ต.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

^{๕๖} ต.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๓/๑๖๖.

เป็นของตน มีกรรมเป็นมรดก มีกรรมเป็นแดนเกิด มีกรรมเป็นพวกพ้อง มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เมื่อเราทำกรรมใดไว้จะดีหรือชั่วก็ตามเราต้องได้รับผลของกรรมนั้นเสมอ”^{๕๗}

ในเรื่องชน ๓ พวกจึงสรุปเข้าในหลักญาณวิทยาได้ดังนี้ การศึกษาและเข้าใจเรื่องกรรมอย่างน้อยที่สุดก็ทำให้เราไม่ยอมตนให้อยู่ภายใต้อำนาจของความผิดหวัง ไม่มองโลกและชีวิตอย่างคนสายตายสั้น หรือคนคิดสั้น ทำให้สร้างความหวังขึ้นในชีวิต ไม่ท้อแท้ง่าย มีความหวังอยู่เสมอ เชื่อเรื่องกรรมย่อมทำให้เรากลัวความชั่วแม้ไม่มีใครเห็น และทำให้เรามั่นคงในความดี กล้าทำความดี แม้ไม่มีใครเห็นเช่นกัน ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในเรื่องกรรมย่อมทำให้บุคคลมีน้ำอดน้ำทน มีความบากบั่นมั่นคงไม่ทอดถอยมีความเพียรตั้งสมกรรมดีขยาดต่อกรรมชั่วไม่ตีโพยตีพายเมื่อผิดหวังและไม่ระเริงหลงในเมื่อประสบผลดีเพราะรู้แจ้งว่า “ผลทุกอย่างย่อมมีมาเพราะเหตุ”

๔.๑.๑๐ วรรคที่ ๑๐ ทัณฑวารวรรคณา

ทัณฑวารวรรคณา ว่าด้วยเรื่องอาชญาหรือโทษ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องอุโบสถกรรม^{๕๘} มีพระพุทธพจน์ว่า

นายโคบาล ย่อมต้อนโคทั้งหลายไปสู่ที่หากินด้วยท่อนไม้
ฉันใด ชราและมัจจุ ย่อมต้อนอายุของสัตว์ทั้งหลายไป ฉัน
นั้น ๆ^{๕๙}

เรื่องนี้กล่าวถึงหญิง ๕๐๐ คน ชาวเมืองสาวัตถี ต่างพากันรักษาอุโบสถศีลด้วยความมุ่งหมายที่ต่างกันออกไปเช่นบางคนรักษาอุโบสถศีลเพื่อปรารถนาสมบัติทิพย์ เมื่อนางวิสาขาสอบถามจนได้ความชัดเจนแล้วจึงนำพาหญิงเหล่านั้น ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดบุพพาราม เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบแล้วก็แสดงธรรมให้ฟังว่า ธรรมดาสภาวธรรมทั้งหลายมีชาติเป็นต้นเป็นเช่นกับนายโคบาลที่มีท่อนไม้ในมือ ชาติย่อมส่งสรรพสัตว์ไปสู่สำนักชราๆ ย่อมส่งไปสู่สำนักพยาธิๆ ย่อมส่งไปสู่สำนักมรณะ มรณะย่อมตัดรอนชีวิต คุณบุคคลตัดต้นไม้ด้วยขวาน แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ปวงสัตว์ชื่อว่าปรารถนาพระนิพพานย่อมไม่มี ปรารถนาแต่วิภูฏะเท่านั้น

^{๕๗} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๓/๖๖-๖๗, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๑๐๑.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๕๓-๕๔, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๘๔-๘๖.

^{๕๙} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๓๕/๔๐, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๕/๗๔.

ในเรื่องนี้มีกระบวนการเกิดขึ้นแห่งญาณวิทยาค้างนี้ ความคมคายและความสละสลวยของคำอุปมาอุปไมยที่ใช้เปรียบเทียบนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรม คือ ขราและมัจจุ เปรียบเหมือนนายโคบาล อินทรียคือชีวิต เปรียบเหมือนฝูงโค มรณะคือความตาย เปรียบเหมือนสถานที่หากิน แล้วสรุปเข้าหาสภาวะธรรมว่า ชาติคือการเกิด ย่อมส่งอินทรียคือชีวิตของสัตว์ทั้งหลายไปสู่สำนักของขราๆ ย่อมส่งต่อไปยังสำนักของพยาธิคือความเจ็บไข้ๆ ย่อมส่งต่อไปยังสำนักของมรณะคือความตาย และมรณะคือความตายนั่นเองย่อมตัดชีวิตอินทรียของสัตว์ทั้งหลาย เหมือนบุคคลตัดต้นไม้ด้วยขวานให้ขาดละนั้น ในวิสุทธิมรรคท่านกล่าวไว้ว่า อันที่จริงคนบ้ายหน้าไปสู่ความแก่ความตาย ตั้งแต่ยังอยู่ในท้องของมารดานั้นทีเดียว ความตายตามกาลคือตายในเวลาที่เหมาะสมตาย เช่น อายุมาก เรียกว่า กาลมรณะ ถ้าตายในเวลาที่ยังไม่สมควรจะตาย เช่น ตายตั้งแต่เป็นเด็ก เรียกว่า อกาลมรณะ เมื่อมีการเกิดก็ย่อมมีความดับเป็นของคู่กัน ชีวิตของเราท่านทั้งหลายจึงดำรงอยู่ได้เพียงน้อยนิดเท่านั้น ดังพระพุทธพจน์ที่แสดงไว้ว่า

ชีวิตนี้น้อยนัก มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี

แม้หากผู้ใดจะมีชีวิตอยู่เกินไปกว่านั้น

ผู้นั้นก็จะตายเพราะขราแน่แท้^{๖๐}

หมายความว่า “ทุกชีวิตไม่ว่าคนหรือสัตว์มิได้มีเพียงเฉพาะชีวิตในชาตินี้ชาติเดียว แต่ทุกชีวิตมีทั้งชีวิตในชาติอดีต ชีวิตในชาติปัจจุบัน และชีวิตในชาติอนาคต ชีวิตนี้น้อยนักจึงหมายถึงชีวิตในชาติปัจจุบันที่น้อยนักสั้นนัก”^{๖๑}

ชีวิตนี้น้อยนักแต่ก็มีความสำคัญนัก สำคัญยิ่งกว่าชีวิตในอดีตและชีวิตในอนาคต ที่ว่าชีวิตนี้คือชีวิตในชาติปัจจุบันนี้สำคัญเพราะในชีวิตนี้เราสามารถหนีกรรมไม่ดีที่ทำไว้ในอดีตได้และสามารถสร้างชีวิตในอนาคตให้ดีเลิศเพียงใดก็ได้ หรือตกต่ำเพียงใดก็ได้ ชีวิตในอดีตล่วงเลยมาแล้วทำอะไรอีกไม่ได้ต่อไป ชีวิตในอนาคตก็ยังไม่มาถึง ยังทำอะไรไม่ได้ เช่นนี้จึงกล่าวได้ว่าชีวิตนี้สำคัญนัก พึงใช้ชีวิตนี้ให้เป็นประโยชน์ให้สมกับความสำคัญของชีวิตนี้^{๖๒}

^{๖๐} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๑๑/๖๕๕.

^{๖๑} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, ชีวิตนี้น้อยนัก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

ดังนั้น เมื่อคนเรานั้น มีชีวิตมาแล้วไม่ว่าจะอยู่ในฐานะเช่นไรก็หนีความตายไปไม่พ้น ไม่เลือกว่าจะเป็นคนจน คนมี คนดี คนร้าย ก็ต้องตายทั้งนั้น ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ตายเอ๋ย ตายแน่ หนุ่มสาว เฒ่าแก่ ตายแน่ทั้งนั้น ถึงมีเหลือล้น หรือจนยากไร้ จวบจบ พบตาย ทุกชายเหมือนกัน”^{๖๓} ทุกชีวิตที่เกิดมาจึงไม่มีใครที่จะล่วงพ้นกฎของธรรมชาติข้อนี้ได้ ต้องมีการเสื่อมสลายไปตามกาลเวลาอย่างแน่นอน ดังพระปัจฉิมโอวาทที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทานไว้เป็นครั้งสุดท้ายว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๖๔}

ในเรื่องอุโบสถกรรมจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้คือ ขณะที่หญิงเหล่านั้นฟังพระธรรมเทศนาด้วยใจจดจ่อจัดเป็นสุดมยปัญญา ขณะที่หญิงเหล่านั้นพิจารณาตามคำสอนของพระพุทธองค์อย่างมีสติจัดเป็น จินตามยปัญญา เมื่อหญิงเหล่านั้นเกิดศรัทธารู้ว่าอะไรควรทำอะไรไม่ควรทำและได้ดวงตาเห็นธรรมคือบรรลุโศคาปัตติผลจัดเป็น ภาวนามยปัญญา

๔.๑.๑๑ วรรคที่ ๑๑ ชรารวรรคพรรณนา

ชรารวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องความชรา ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องพระอุตตราเถรี^{๖๕} มีพระพุทธรพจน์ว่า

รูปนี้แก่หง่อมแล้ว เป็นรังของโรค เปื่อยพัง ภายของตน
เป็นของเนา จักแตก พระชีวิตมีความตายเป็นที่สุด ฯ^{๖๖}

เรื่องนี้กล่าวถึงภิกษุณีชาวเมืองสาวัตถีรูปหนึ่งมีอายุ ๑๒๐ ปี วันหนึ่งขณะที่ภิกษุณีสรูปนั้นกำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ได้พบกับภิกษุรูปหนึ่งเมื่อถามโดยเอื้อเฟื้อด้วยบิณฑบาตแล้วได้ถวายอาหารบิณฑบาตแก่ภิกษุรูปนั้นตลอด ๓ วัน ส่วนตนเองก็เป็นผู้ขออาหารทั้ง ๓ วัน ในวันที่ ๔ ขณะที่ภิกษุณีสรูปนั้นกำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ได้พบกับพระพุทธเจ้าในที่แคบแห่งหนึ่ง เมื่อถอยหลังกลับได้เหยียบมมจิวรของตนเองจนล้มลง พระพุทธองค์จึงทรงเสด็จเข้าไปใกล้ๆ แล้วตรัสว่า “น้องหญิง อัมภพของเธอกแก่หง่อมแล้ว ต่อกาลไม่ช้านักก็จะแตกสลายไป” ในที่สุดพระอุตตราเถรีก็บรรลุโศคาปัตติผล

^{๖๓} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, *ชีวิตนี้สั้นนัก*, หน้า ๓๓.

^{๖๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๕๕-๑๐๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๕๔-๑๕๕.

^{๖๖} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๔๘/๔๓, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๘/๗๘.

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิทยาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ประการแรก เมื่อเทียบอายุของภิกษุณีผู้มีอายุ ๑๒๐ ปี กับพระพุทธเจ้าแล้วจะเห็นว่าภิกษุณีนี้นั้นมีอายุมากกว่าพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน แต่ที่พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุณีนี้นว่า น้องหญิง เพราะทรงประสงค์ถึงความเป็นผู้ประเสริฐสุดในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองจึงมิได้ประสงค์ถึงความแก่อ่อนของอายุ ประการที่สอง อรรถภาพร่างกายนี้ พระองค์ทรงแสดงว่า สิ่งแน่นอนอย่างหนึ่งในชีวิตคนคือ เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องแก่และต้องตาย สังขารต้องทรุดโทรมคร่ำคร่าไปทุกๆ วัน ความทรุดโทรมคร่ำคร่าของสังขารมี ๒ ลักษณะคือ ลักษณะที่ ๑ เรียกว่า ปฏิจันนชรา คือความแก่ที่ยังปกปิดอยู่ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพตั้งแต่เกิดมาจนโต ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้จะยังไม่เป็นที่เข้าใจชัดของสามัญชนทั่วไป เพราะเป็นเพียงการเปลี่ยนจากเด็กไปสู่ความเป็นผู้ใหญ่ ลักษณะที่ ๒ เรียกว่า อัปปฏิจันนชรา คือความแก่ที่เปิดเผยปรากฏแก่สายตาของคนทั่วไป เช่น ฟันหัก ผมหงอก เนื้อหนังเหี่ยวแห้ง หลังโก่ง เป็นต้น รูปนี้ต้องคร่ำคร่าเพราะชรา เปรียบเหมือนเกวียนเก่าเอาไม้ไผ่มากระหนาบคานค้ำไว้ไม่นานก็ต้องสลายลงไม่มีใครล้วงฟันไปได้ พระพุทธองค์จึงทรงเตือนให้ระลึกอยู่เสมอพิจารณาอยู่เป็นนิตย์ว่า “เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล้วงฟันความแก่ไปได้ อนึ่ง ชีวิตของมนุษย์นี้สั้นนัก ไม่ถึงร้อยปีก็จักตาย แม้เลยร้อยปีไปบ้างก็ต้องตายเพราะชราเป็นแน่แท้” กายนี้เป็นรังของโรคนานาชนิด มีโรคตาเกิดที่ตาเป็นต้น โรคต่างๆ เมื่อเกิดย่อมอาศัยกายนี้เกิดขึ้น ทางเกิดของโรคนั้นมี ๒ ทางคือ ทางแรก เชื้อโรคเข้าสู่ร่างกายจำนวนมากจนร่างกายต่อต้านไม่ไหว เช่น โรคหวัด ทางที่สอง เพราะอวัยวะในร่างกายพิการไปไม่สามารถทำหน้าที่ของมันตามปกติได้ เช่น โรคเบาหวาน โรคแผลในกระเพาะอาหาร ในทางพระพุทธศาสนาจึงสรุปว่าเหตุเกิดของโรคมี ๒ ประการคือ ประการแรก เพราะกรรม ประการที่สอง เพราะเหตุภายนอกอื่นๆ เช่น เชื้อโรค และอวัยวะในร่างกายพิการไป เหตุทั้งสองประการนั้น ประการแรกที่ว่าโรคเกิดเพราะกรรมนั้นค่อนข้างจะเข้าใจยากในความรู้สึกของคนทั่วไป ที่ไม่ได้ศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้ เรื่องกรรมและผลของกรรมเป็นเรื่องละเอียดอ่อนต้องใช้ความพินิจพิจารณาอย่างมากจึงจะเข้าใจโรคที่เกิดจากกรรมมีลักษณะเป็นโรคที่แพทย์วินิจฉัยแล้วไม่พบสาเหตุของโรค เช่น โรคปวดศีรษะตลอดเวลา เมื่อไปพบแพทย์ให้แพทย์วินิจฉัยแล้วปรากฏว่าไม่พบสาเหตุที่ทำให้ปวดศีรษะ ลักษณะนี้ต้องเข้าใจไว้ก่อนว่าเป็นโรคที่เกิดจากกรรมอย่างแน่นอน และเมื่อพิจารณาจากอาการแล้วสามารถสรุปได้ว่า เมื่อชาติที่ผ่านมาผู้นั้นอาจเคยทุบตีศีรษะของผู้ใดไว้ก็ได้ ในชาติปัจจุบันจึงต้องมีอาการปวดศีรษะตลอดเวลา วิธีการแก้โรคกรรมก็ต้องอาศัยการบำเพ็ญบุญกุศลในชาติปัจจุบัน โดยเฉพาะการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานถือว่าเป็นยาแก้โรคกรรมได้เป็นอย่างดี ประการที่สองที่ว่าโรคเกิดจากเชื้อโรคต่างๆ นั้น เป็นที่เข้าใจของคนทั่วไปได้เป็นอย่างดีเพราะเป็นที่ปรากฏชัดแก่สายตาอยู่แล้ว สำหรับวิธีการแก้โรคที่เกิดจากเชื้อโรคต่างๆ นั้นคือ ต้องหมั่นดูแลสุขภาพ

ร่างกายของตนให้ดี หลีกเลี่ยงอาหารการกินที่มีสารปนเปื้อน หมั่นออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ และที่สำคัญคือต้องรู้จักรักษาสุขภาพจิตใจให้สดใสอยู่เสมอจึงจะเป็นยาวนานเอกในการช่วยรักษาโรคและป้องกันโรค

ในเรื่องพระอุคตราเถรีจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้คือ ขณะรับฟังพระพุทธคำรัสอยู่นั้นจัดเป็น สุขมยปัญญา เมื่อตั้งใจพิจารณาไปตามกระแสแห่งพระพุทธคำรัสจัดเป็น จินตามยปัญญา และเมื่อบรรลุโศคาปัตติผลจัดเป็น ภาวนามยปัญญา

๔.๑.๑๒ วรรคที่ ๑๒ อิตตวรรคพรรณนา

อิตตวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องตน ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ^{๖๓} มีพระพุทธพจน์ว่า

ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้

บุคคลมีตนอันฝักคิแล้วย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก ฯ^{๖๔}

เรื่องนี้กล่าวถึงมารดาของพระกุมารกัสสปเถระผู้เป็นธิดาของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ นางขออนุญาตบรรพชาตั้งแต่พอรู้เดียงสาแต่มารดาบิดาไม่อนุญาต จนกระทั่งได้แต่งงานในวัยสาว ต่อมานางตั้งครรภ์แต่ไม่รู้ ขออนุญาตสามีเพื่อบรรพชา สามีก็อนุญาตให้บรรพชาอยู่ในสำนักของภิกษุณีผู้เป็นบริวารของพระเทวทัต ต่อมาครรภ์ของนางก็โตขึ้น โดยลำดับ ภิกษุณีทั้งหลายต่างก็พากันประหลาดใจ เมื่อความรู้ถึงพระเทวทัตแล้ว ท่านจึงสั่งให้ภิกษุณีนั้นลาสิกขา แต่ภิกษุณีนั้นคิดว่าตนเองบวชด้วยศรัทธา ไม่ได้บวชด้วยเจาจงพระเทวทัตจึงให้เหล่าภิกษุณีนานาไปสู่สำนักของพระพุทธองค์ที่วัดพระเชตะวันแล้วกราบทูลเรื่องทั้งปวงให้ทรงทราบ ความจริงพระพุทธองค์ทรงทราบอยู่แล้วแต่เพื่อต้องการให้เกียรติคุณของนางภิกษุณีนั้นปรากฏในท่ามกลางพุทธบริษัทจึงรับสั่งให้ประชุมคณะกรรมกรเพื่อพิจารณาคดี ประกอบด้วยพระเจ้าปเสนทิโกศล นางวิสาขา มหาอนาถปิณฑิกเศรษฐี พระอุบาลี เป็นต้น ที่เข้าร่วมประชุม ท้ายที่สุดแล้วที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์ว่าภิกษุณีนั้นท้องตั้งแต่ยังไม่ได้บวช ทุกคนจึงหมดความเคลือบแคลงสงสัย ต่อมานางภิกษุณีก็ได้คลอดบุตรเป็นชายมีอานุภาพมากมีบุญอัน ได้กระทำไว้แล้วตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ วันหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จผ่านสำนักภิกษุณีทรงสดับเสียงเด็กร้องเมื่อทรงทราบ

^{๖๓} คุราวละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑-๑๕, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๗-๒๓.

^{๖๔} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๖๐/๔๕, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

เรื่องแล้วจึงมีพระประสงค์จะสงเคราะห์และได้นำเด็กไปเลี้ยงไว้ในวังพระราชทานนามว่า กุมาร กัสสป จนรู้เพียงสา ขณะเล่นกับเด็กคนอื่นๆ เมื่อถูกล้อว่าเป็นเด็กไม่มีพ่อแม่จึงนำเรื่องนั้นกราบทูล แต่พระราชานในที่สุดทราบว่าเป็นลูกของนางภิกษุณีจึงเกิดความสลดใจแล้วทูลขอบรรพชา ซึ่งพระราชาก็ทรงอนุญาต เมื่ออายุครบอุปสมบทก็ได้อุปสมบทแล้วมีนามว่า กุมารกัสสปเถระ ท่านเรียนกัมมัฏฐานจากสำนักพระศาสดาแล้วเข้าไปสู่ป่าแม่จะพากเพียรพยายามสักเท่าใดก็ไม่บรรลุ พระอรหันต์สักทีจึงคิดว่าจะกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ในขณะที่ สหายที่เคยรู้จักกันมาในสมัย พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้บรรลุอนุคามิผลแล้วไปบังเกิดที่พรหมโลกลงมาแนะนำปัญหาให้ ท่าน ๑๕ ชื่อเพื่อนให้กัสสปปะนำไปทูลถามพระพุทธองค์ ท่านกัสสปปะนำไปปัญหา ๑๕ ชื่อนั้นไปทูลถามกับพระพุทธองค์และได้บรรลุพระอรหันต์ผลเมื่อพระพุทธองค์ทรงแก้ปัญหาคบ ฝ่ายมารดาของ พระกุมารกัสสปเถระ จำเดิมแต่ลูกชายออกบ่าเพื่ออุสมณธรรมในป่าแล้วมีความทุกข์โทมนัสเป็น อย่างยิ่งเพราะคิดถึงบุตร วันหนึ่งขณะที่ยวบิณฑบาตได้พบพระลูกชายจึงรีบเดินเข้าไปหาห้อง เรียกว่า ลูกๆ วิ่งเข้าไปเพื่อจะจ้องต้องพระลูกชาย แต่พระเถระไม่ยอมให้จับและคิดว่าถ้าพูดๆ ด้วย แม่ก็คงจะไม่ถอนอาลัยในตัวของเราจึงพูดกับภิกษุณีผู้เป็นแม่ด้วยถ้อยคำอันดังว่า เทียวทำอะไรอยู่ ตั้ง ๑๒ ปี จึงไม่อาจตัดความรักได้ เมื่อนางภิกษุณีได้ยินเช่นนั้นจึงย้อนถามว่าพระลูกชายพูดอะไร และก็ได้รับคำตอบเช่นเดิม จึงทำให้นางเสียใจมากและก็สามารถตัดความอาลัยรักในพระลูกชายได้ อย่างเด็ดขาดพร้อมกับพิจารณาสภาวะธรรมจนบรรลุพระอรหันต์ผลในขณะนั้นนั่นเอง เมื่อความ ทราบถึงพระพุทธองค์จึงทรงประกาศความที่พระเถระตัดความรักในบุตรทำที่พึงแก่ตนด้วยตนนั้น แล คำว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน หมายถึงตนเองเท่านั้นที่จะสามารถทำกุศลแล้วเข้าถึงสวรรค์ หรือบรรลุมรรคผลได้ที่พึ่งที่ได้ยากคืออรหันต์ผล ไม่มีใครอื่นจะทำให้ได้”^{๖๕}

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิทยาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ การพึ่งตนเอง ถ้ามอง ในแง่ศาสนาเปรียบเทียบแล้วจะพบว่า คำสอนเรื่องการให้พึ่งตนเองของพระพุทธเจ้านี้เป็น คุณลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา เพราะศาสนาอื่นๆ โดยทั่วไปสอนให้พึ่งพระเจ้าถือ พระเจ้าว่าเป็นสิ่งสูงสุดเป็นที่พึ่งอันเกษมของมนุษย์ไม่มีที่พึ่งอื่นยิ่งกว่าพระเจ้าเป็นผู้ปรากฏอยู่ในที่ ทุกแห่งคอยให้ความช่วยเหลือมนุษย์อยู่ตลอดเวลา ตรงกันข้ามกับพระพุทธศาสนาที่สอนว่าให้ตน นั้นแหละเป็นที่พึ่งแห่งตนไม่ต้องไปอ่อนวอนพึ่งพาอาศัยใคร เพราะการเป็นอยู่ในชีวิตของแต่ละ คนนั้นย่อมต้องมีความแตกต่างกันออกไป ชีวิตจะก้าวหน้าประสบความสำเร็จหรือพบกับความ ล้มเหลวเราเท่านั้นเป็นผู้กำหนดด้วยตัวของเราเอง ไม่มีสิ่งใดมาคดบังบันดาลให้ได้นอกจากการกระทำ ของตนเอง ถ้ามองในแง่ความหมายขั้นสูง ท่านหมายความว่า ในการทำความดีเพื่อไปบังเกิดใน

^{๖๕} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๕.

สวรรค์ก็ตาม เพื่อบรรลุถึงพระนิพพานก็ตาม บุคคลต้องทำด้วยตนเอง ให้คนอื่นทำแทนไม่ได้ เพราะผู้อื่นเป็นเพียงผู้บอกทางให้เท่านั้น การที่พระพุทธศาสนาสอนให้ฟังพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่ฟังที่ระลึกรู้ โดยใจความก็คือให้ถือพระรัตนตรัยในฐานะเป็นผู้บอกทาง เป็นแสงสว่างในหนทาง มิใช่ให้ท่านมาทำความดีแทนเรา ความดีเราต้องทำเอง ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสว่า “ตุมฺเหติ กิจจํ อาตปฺปํ อกฺขตาโร ตถาคตา” “ความว่า ความเพียรเครื่องเผาบาป ท่านทั้งหลายต้องทำเอง ตถาคตเป็นผู้บอกเท่านั้น”^{๑๐}

ในบางแห่งทรงสอนให้ฟังพระธรรมคือให้ถือธรรมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เพราะชีวิตที่เดินตามรอยธรรมย่อมเป็นชีวิตที่เพียบพร้อมด้วยคุณค่า ส่วนข้อว่า บุคคลผู้มีตนฝึกดีแล้วย่อมได้สิ่งที่ได้โดยยากนั้น ทรงประสงค์เอาที่ฟังคือพระนิพพาน ที่บุคคลสามารถถึงได้โดยวิธีเดียวคือการฝึกตนให้ดี เริ่มตั้งแต่การสำรวมในศีล ทำจิตให้เป็นสมาธิ และอบรมปัญญาให้รุ่งเรือง พระอรหัตผลนั้นคือที่สุดแห่งดีของตน ท่านจึงกล่าวว่าความดียิ่งทำยิ่งหมด คือไม่มีอะไรจะต้องทำอีก ส่วนความชั่วยิ่งทำยิ่งมาก คือทำเท่าไรไม่รู้จักหมด เหมือนยิ่งว่ายิ่งลึก การฟังตนเองในแง่ของการดำเนินชีวิตนั้นมีหลากหลายประการด้วยกัน เช่น เรื่องที่เกี่ยวกับการเงิน การทำงาน การศึกษาเล่าเรียน^{๑๑} ดังนั้น การฟังตนเองจึงเป็นสิ่งที่สำคัญเพราะในโลกนี้ไม่มีใครที่จะเป็นที่พึ่งพำนักให้กับเราได้ตลอดชีวิต ในแง่ของการดำเนินชีวิตแบบชาวโลกเราก็ต้องรู้จักหมั่นแสวงหาความรู้ นำความรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชีวิตของตนเองให้มากที่สุด ในแง่ของหลักธรรมเราก็ต้องปฏิบัติตามหลักทาน ศีล ภาวนา ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้เพื่อความเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปในเรื่องหน้า ในเรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้ ทั้งสุดมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา ในเรื่องนี้เกิดขึ้นพร้อมกันใช้เวลารวดเร็วมาก กล่าวคือ ในขณะที่ภิกษุณีได้ฟังคำพูดแบบไม่เหลือเชื้อไขของพระลูกชายแล้วนางก็คิดรำพึงรำพันว่าไม่มีประโยชน์อะไรอีกแล้วสำหรับความรักที่เรามีให้บุตรจัดเป็นสุดมยปัญญา ในความหมายนี้ ผู้วิจัยสรุปว่านางคิดได้ว่าความรักความอาลัยที่นางมีอยู่ในตัวบุตรนั้นเป็นเพียงความรักความอาลัยที่แฝงไปด้วยความทุกข์ที่ต้องทำให้นางทุกข์โทมนัสอยู่ถึง ๑๒ ปี เมื่อนางคิดได้ดังนี้จึงทำการหักความรักความอาลัยที่มีอยู่ในบุตรด้วยการพิจารณาสภาวะธรรมคือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา กล่าวคือ ความรักความอาลัยนั้นเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงเสมอ ทำให้เกิดความทุกข์ เป็นสิ่งที่บังคับให้เป็นดังใจไม่ได้ จัดเป็น จินตามยปัญญา เมื่อพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการที่แยกคายเกิดความเข้าใจใน

^{๑๐} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๖/๖๔, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๑๑๗.

^{๑๑} วศิน อินทสระ, ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๘-๑๕๐.

ชีวิตได้อย่างแจ่มแจ้งและทำลายอวิชชาจนสิ้นเชิงรู้แจ้งเห็นจริงในทุกสิ่งแล้วจัดเป็น ภาวนามย ปัญญา คือปัญญาที่เป็นตัวทำลายการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

๔.๑.๑๓ วรรคที่ ๑๓ โลกวรรคพรรณนา

โลกวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องโลก ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องนายกาละ ผู้เป็นบุตรของอนาถบิณฑิกเศรษฐี^{๑๒} มีพระพุทธรูปว่า

โศดาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน
กว่าการไปสู่สวรรค์ และประเสริฐกว่าความเป็นใหญ่ใน
โลกทั้งปวง ฯ^{๑๓}

เรื่องนี้กล่าวถึงบุตรชายผู้ไม่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีที่ชื่อนายกาละ แม้ว่าจะเป็นบุตรชายของมหาอุบาสกผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้าและมีทรัพย์สมบัติเป็นอันมากแต่ปรากฏว่าไม่ได้มีอิทธาศัยเช่นบิดาของตนเลย ฝ่ายท่านอนาถะผู้เป็นบิดาเมื่อพิจารณาแล้วก็เกรงว่าบุตรชายของตนผู้มีความเห็นผิดจากท่านองคฺลวงธรรมจะเป็นผู้มีมือเวจีเป็นที่ไปในเบื้องหน้าจึงใคร่ครวญหาอุบายเพื่อให้บุตรได้ทำบุญ และในที่สุดก็ได้อุบายเพื่อทำให้บุตรพ้นจากเวจีโดยการจ้างให้บุตรชายไปวัดฟังธรรมท้ายที่สุดบุตรชายก็ได้ฟังธรรมและบรรลุมิเป็นโศดาบันนุคคฺลปิดหนทางที่จะไปอบายภูมิได้สำเร็จดังใจ

“โศดาปัตติผลเป็นอริยผลชั้นต่ำที่สุดในบรรดาอริยผล ๔ คือ ผู้หยั่งลงสู่อริยภูมิขั้นต้นคือโศดาปัตติผลนี้ท่านเรียกว่า โศดาบัน แปลว่า ผู้เข้าถึงกระแสธรรม ไม่หวนกลับมาเป็นปุถุชนอีกปิดอบาย ๔ ได้ กล่าวคือ ไม่ต้องตกนรก ไม่ต้องเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรต และอสุรกาย”^{๑๔}
“มีคติอันแน่นอนคือต้องได้ตรัสรู้แน่ มีโอกาสสิ้นภพชาติโดยไม่นานนัก อย่างช้าเพียง ๗ ชาติ พระโศดาบันมี ๓ ประเภทคือ เอกพีธี โกลังโกละ สัตตักขัตตูประมะ”^{๑๕}

ประเภทแรก แปลว่า มีพีชอีกครั้งเดียวคือต้องเกิดอีกเพียงครั้งเดียวก็ถึงนิพพาน ที่เป็นเช่นนี้เพราะมีปัญหาแก่กล้า แต่บารมีอย่างอื่นน้อยจึงไม่ขึ้นไปถึงสภทาคามี หรืออนาคามีเปรียบเหมือนสามเณรแม้จะมีปัญญามากเพียงใดก็ไม่อาจเข้าร่วมประชุมทำสังฆกรรมกับภิกษุได้เพราะยังไม่ได้อุปสมบท แม้เป็นถึงเปรียญธรรม ๕ ประโยคก็ยังคงประพุดติอยู่ใน

^{๑๒} คุราวละเอียคใน พ.ศ.อ. (บาลี) ๖/๕๗-๖๐, พ.ศ.อ. (ไทย) ๖/๕๑-๕๕.

^{๑๓} พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๑๓๘/๔๘, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๓๘/๘๘.

^{๑๔} คุราวละเอียคใน ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๕๓/๓๕๘.

^{๑๕} คุราวละเอียคใน อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๓-๖๔/๑๔๐-๑๔๓.

ขอบข่ายของสามเณร แต่พออุปสมบทแล้วก็กลับเป็นผู้มีศักดิ์สูงในทันที ประเภทที่สอง มีปัญหาปานกลาง ยังต้องท่องเที่ยวเกิดตายอยู่อีกประมาณ ๒ หรือ ๓ ชาติ ส่วนประเภทที่สาม มีปัญหาอย่างสามัญหรือต่ำจึงต้องใช้เวลาอีกหลายชาติแต่ไม่เกิน ๗ ชาติ^{๖๖}

คุณสมบัติของพระโศคานั้นคือมีความเคารพเลื่อมใสอย่างไม่คลอนแคลนในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และรักษาศีล ๕ ได้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ พระโศคานั้นแม้จะทำบาปอยู่บ้างก็จริง แต่ท่านไม่ปกปิดบาปนั้นและไม่ทำบาปชนิดที่ต้องไปอบาย พระโศคานั้นละกิเลสได้ ๓ อย่างคือ (๑) สักกายทิฏฐิ คือความยึดมั่นในตัวตน ความเห็นสังขารว่าเที่ยง (๒) วิจิจจนา คือ ความลังเลสงสัยในคุณพระรัตนตรัยและปฏิบัติทาให้ถึงนิพพาน (๓) สัตถ์พตปรามาส คือ ความลุ่มคล้ำคิด และพรตหรือวัตร เพราะเหตุที่ละสักกายทิฏฐิได้พระโศคานั้นจึงไม่ค่าตอบผู้ที่ค่า ไม่ประหารตอบผู้ประหาร ไม่พยายามตอบผู้จองเวร เพราะหมดความสงสัยในคุณพระรัตนตรัย มั่นในคุณของพระรัตนตรัย ความเลื่อมใสของท่านจึงไม่คลอนแคลน แม้จะต้องเสียชีวิตก็ไม่ยอมเปลี่ยนความเลื่อมใสศรัทธา พระโศคานั้นจึงไม่เปลี่ยนศาสนา ไม่เข้ารีตในศาสนาอื่น อนึ่ง เพราะได้เห็นนิพพานด้วยตนเองแล้วแม้เพียงแวบเดียวก็ตามจึงหมดความสงสัยในปฏิบัติทาให้ถึงพระนิพพานหรือให้ถึงความบริสุทธิ์โดยมรรคมืองค์ ๘ พระโศคานั้นละอภิฐาน ๖ อย่างได้ อภิฐาน แปลว่า ฐานะอันหนักคือ การฆ่ามารดา การฆ่าบิดา การฆ่าพระอรหันต์ การทำโลหิตของพระพุทธเจ้าให้ห้อ การทำสงฆ์ให้แตกกัน การไปเข้ารีตนับถือศาสนาอื่น

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิद्याเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ประการแรก ความรักของพ่อที่มีต่อลูก เนื่องจากท่านอนาถะได้พิจารณาว่า ถ้าปล่อยให้บุตรห่างเหินจากบุญกุศลแล้วสักวันหนึ่งเมื่อบุตรสิ้นชีวิตลงผลที่ได้ต้องไปสู่ทุกคติเป็นแน่นอน แม้ว่าในเรื่องนี้จะระบุแค่เพียงว่านายกาละไม่ชวนชวายในบุญกุศลและไม่ได้ระบุว่านายกาละไปทำความชั่วอย่างอื่นก็จริง แต่เมื่อพิจารณาตามหลักคำสอนในพุทธศาสนาแล้วจะพบว่า การที่นายกาละเกิดในตระกูลดีมีทรัพย์สมบัติมากนั้นเป็นเพราะบุญเก่าที่ได้สร้างมาแต่อดีต ส่วนในชาติปัจจุบันเมื่อเสวยบุญเก่าแต่ไม่สร้างบุญใหม่แล้วบุญเก่าในส่วนที่ดีย่อมสิ้นกำลังลงอย่างแน่นอนและผลวิบากในส่วนที่ไม่ดีในอดีตชาติจะต้องตามทันและให้ผลร้ายในทันที เมื่อพิจารณาอย่างนี้ท่านอนาถะผู้เป็นพ่อจึงปรารถนาให้บุตรของตนพ้นจากอบายภูมิโดยการใช้อุบายหลอกให้บุตรเข้าวัดฟังธรรมจนบรรลุโศคานันบุคคลและปิดทางแห่งอบายภูมิได้สำเร็จ อนึ่ง ผู้ใดถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ผู้นั้นย่อมพ้นจากการบังเกิดใน

^{๖๖} วทีน อินทสระ, ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๓, หน้า ๒๕๐.

อบายมีนรกเป็นต้น จะอุบัติขึ้นในเทวโลกและเสวยสมบัติทิพย์เป็นอย่างมาก^{๓๓} ประการที่สอง พุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้า ในเรื่องนี้ไม่ได้ระบุว่าพระพุทธองค์ทรงสอนนายกาละโดยตรง แต่พุทธวิธีของพระองค์ก็เป็นเครื่องประจักษ์แจ้งได้เป็นอย่างดีว่าทรงเพียบพร้อมด้วยพุทธญาณอย่างหาที่เปรียบมิได้เพราะทรงใช้อิทธิวิธีจนทำให้นายกาละตั้งใจฟังอย่างจดจ่อและเข้าใจในบทแห่งธรรมเพียงบทเดียวเท่านั้น ประการที่สาม อริยทรัพย์ย่อมประเสริฐกว่าทรัพย์ภายนอก^{๓๔} เพราะเป็นทรัพย์ที่ไม่ทั่วไปแก่บุคคลอื่น ผู้อื่นแย่งชิงไปไม่ได้ เป็นทรัพย์ที่ติดตามตนไปตลอดทุกที่^{๓๕} เป็นทรัพย์ที่นำพาคงคภูมิไว้ภายในใจให้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ โสคาปัตติผลจึงเป็นทรัพย์ที่ประเสริฐกว่าทรัพย์ทั้งปวงมีความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นแก่นายกาละจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้คือ ขณะที่ตั้งใจฟังบทแห่งธรรมจากพระพุทธองค์จัดเป็น สุตมยปัญญา เมื่อตั้งใจฟังแล้วยังจำไม่ได้ก็ตั้งใจฟังใหม่และเริ่มทบทวนไปตามบทแห่งธรรมนั้น จัดเป็น จินตามยปัญญา เมื่อตั้งใจฟังบทแห่งธรรมหลายๆ รอบจิตก็เกิดสมาธิและเข้าใจในบทแห่งธรรมอย่างชัดเจน จนบรรลุโสคาปัตติผล จัดเป็น ภวานามยปัญญา

๔.๑.๑๔ วรรคที่ ๑๔ พุทธวรรควรรณา

พุทธวรรควรรณา ว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้า ผู้วิชัยขอยกตัวอย่างเรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ^{๓๖} มีพระพุทธพจน์ว่า

การไม่ทำบาปทั้งปวง

การทำกุศลให้ถึงพร้อม

การทำจิตของตนให้ผ่องใส

นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า พระนิพพานเป็นบรมสุข

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๓๒/๒๑๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๒/๒๖๐, ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓๗/๓๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๗/๕๐, พุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๑๔๑-๑๔๒.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน อัง.สตุตท. (บาลี) ๒๓/๕-๗/๔-๖, อัง.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๕-๗/๘-๑๔.

^{๓๕} พุ.พ. (บาลี) ๒๕/๕/๑๒, พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๑๘, พุ.พ.อ. (บาลี) ๕/๒๐๐.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๐๐-๑๐๒, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๕๔-๑๕๗.

ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต
 ผู้เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ
 การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่ทำร้ายผู้อื่น
 การสำรวมในพระปาติโมกข์
 ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร
 การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด
 การประกอบความเพียรในอธิจิต
 นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๑}

เรื่องนี้กล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในใจของพระอานนทเถระว่า พระพุทธเจ้าตรัสบอกเหตุแห่งพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ทุกอย่างคือ พระชนกชนนี การกำหนดพระชนมายุ ไม่เป็นที่ตรัสรู้สาวกสันนิบาต อัครสาวก อุปีฏฐาก แต่มิได้ตรัสบอกเรื่องอุโบสถไว้ ท่านจึงสงสัยว่าอุโบสถแห่งพระพุทธเจ้าเหล่านั้นจะเหมือนหรือต่างกัน เมื่อท่านได้เข้าเฝ้าและทูลถามกับพระพุทธเจ้าแล้วพระพุทธองค์จึงตรัสว่า ความแตกต่างแห่งกาลของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นมีอยู่แต่ความแตกต่างแห่งคาถา ไม่มี ทรงขยายความต่อไปว่า พระวิปัสสิพุทธเจ้า ทรงทำอุโบสถ ๗ ปีต่อหนึ่งครั้ง เพราะพระโอวาทที่ทรงประทานวันหนึ่งพอไปได้ ๗ ปี พระลิขีและพระเวสสภู ทรงทำอุโบสถทุกๆ ๖ ปี พระกุกสันธะและพระโกนาคมน์ ทรงทำอุโบสถทุกๆ ปี พระกัสสปทศพลทรงทำอุโบสถทุกๆ ๖ เดือน เพราะพระโอวาทที่ทรงประทานวันหนึ่งพอไปได้ ๖ เดือน ในศาสนาของพระองค์ทำอุโบสถทุกๆ กึ่งเดือน ส่วนพระโอวาทสำคัญหรือคาถาพุทธภาษิตอันเป็นหลักของพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์เหมือนกัน

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิทยาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ประการแรก คือ หลักปัญญา ๒ ประการ ได้แก่ พระอานนทและผู้ที่เป็นชนอันมากในที่นั้น ได้ฟังโอวาทปาฏิโมกข์และมีจิตคิดตาม จัดเป็นสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา

ประการที่สอง ชนเป็นอันมาก ณ สถานที่นั้น ได้รับผลหรืออานิสงส์คือบรรลุอริยผลมีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังความว่า “ในกาลจบเทศนา ชนเป็นอันมาก บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น”^{๑๒} จัดเป็นภาวนามยปัญญา

^{๑๑} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๔๕-๕๐, จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๕๐-๕๑.

๔.๑.๑๕ วรรคที่ ๑๕ สุขวรรควรรณา

สุขวรรควรรณา ว่าด้วยเรื่องความสุข ผู้วิชัยขอกตัวอย่างเรื่องพระติสสเถระ^{๕๓} มีพระพุทธรูปว่า

บุคคลที่มรสอันเกิดแต่วิเวก และรสพระนิพพานเป็นที่เข้าไปสงบ
 ดิมรสปีติอันเกิดแต่ธรรม ย่อมเป็นผู้ไม่มีความ
 กระวนกระวาย ไม่มีบาป^{๕๔}

เรื่องนี้กล่าวถึงพระติสสเถระผู้ไม่ประมาท หลังจากที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสว่าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานในอีก ๔ เดือนข้างหน้า ธรรมสังเวชก็เกิดขึ้นแก่เหล่าภิกษุผู้เป็นพระชีนาสพ ส่วนภิกษุผู้เป็นปุลุชนต่างก็อดกลั้นน้ำตาไว้ไม่ได้ แต่ท่านติสสะกลับคิดว่า เรายังเป็นผู้มากด้วยราคะ เมื่อพระพุทธรูปเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่เราก็ควรปฏิบัติเพื่อบรรลुพระอรหัตต์ให้ได้ เมื่อภิกษุเหล่าอื่นทราบเรื่องจึงตำหนิตานว่าไม่มีความรักในพระพุทธรูปเจ้าแล้วพากันกราบทูลพระพุทธรูปเจ้าเพื่อทรงทราบ พระพุทธรูปของก็มีพุทธรูปดำรัสให้ท่านติสสะเข้าเฝ้าและประทานสาธุการแก่ท่านแล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีความรักในเราจึงเป็นเหมือนท่านติสสะเถิด ด้วยว่าผู้ทำการบูชาอยู่ด้วยของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้น ไม่ชื่อว่าบูชาเรา แต่ผู้ที่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมชื่อว่าบูชาเรา^{๕๕} ในที่สุดท่านติสสะก็บรรลุพระอรหัตต์ดังที่ตั้งใจไว้

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิद्याเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ประการแรก ความไม่ประมาท^{๕๖} เนื่องจากท่านติสสะปรารถนาในใจว่าเมื่อพระพุทธรูปเจ้าทรงพระชนม์อยู่เราควรปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหัตต์ แนวคิดนี้เรียกว่าผู้ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทเพราะท่านประสงค์ที่จะหลบจากหมู่คณะเพื่อหาความสงบสงัดให้กับตัวเอง ความสงบสงัดนั้นท่านเรียกว่าวิเวกมี ๓ อย่างคือ^{๕๗} กายวิเวก คือความสงบกาย ได้แก่ การไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นผู้ปลีกตนออกไปอยู่แต่เพียงผู้เดียว รวมถึงการเว้นทุจริตทางกายก็เรียกว่ากายวิเวก โดยนัยนี้แม้จะอยู่ในหมู่คณะแต่ไม่ทำทุจริตใดๆ ทางกายก็เรียกได้ว่าผู้มีวิเวกเป็นธรรมเครื่องอยู่ห่างจากวิติกมกิเลสคือกิเลสอย่างหยาบ จิตตวิเวก คือความสงบจิต ได้แก่ จิตที่ห่างเหินจากปรัญฐานกิเลสคือกิเลสอย่างกลางที่คอยคลุ้มรุมจิต ในที่นี้

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๐๐-๑๐๒, พ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๕๔-๑๕๖.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๓๓-๑๓๔, พ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๐๔-๒๐๖.

^{๕๕} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๐๕/๕๓, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๕/๕๖.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๕/๑๒๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๔๘.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๕, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน พ.ม. (ไทย) ๒๕/๗/๓๒-๓๔.

ท่านหมายถึงจิตที่อยู่ในฌาน ๘ อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยมีอุเบกขาและสติเป็นอุปการะ อุปธิวิเวก คือ สังกตกิเลส ได้แก่ การสังคจากบาปอกุศลทั้งปวงที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานที่เรียกว่าอนุสัยกิเลส ได้อย่างเด็ดขาด^{๔๘} สรุปว่า กายวิเวกปราบวิตติกมกิเลส จิตตวิเวกปราบปริยฏฐานกิเลส อุปธิวิเวก ปราบอนุสัยกิเลส ท่านติสสะปฏิบัติเพื่อบรรลुวิเวกดังกล่าวจึงได้ชื่อว่าดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท ประการที่สอง การบูชา การบูชา มี ๒ อย่าง^{๔๙} คือ อามิสบูชา คือการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของ เช่น ดอกไม้ ของหอม ธัมมบูชา คือการบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม เช่น การรักษาศีล ๕ ในการบูชาทั้ง ๒ อย่างนั้น พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญธัมมบูชาเพราะเป็นการบูชาที่ลงทุนน้อยแต่ให้ผลมาก กล่าวคือทำให้ผู้บูชาสามารถก้าวเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพานได้ง่ายกว่าอามิสบูชา ส่วนผลของการบูชาจะปรากฏมากน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับใจเป็นสำคัญเพราะเมื่อจิตเสมอกันผลก็ย่อมเท่ากัน คือเมื่อมีความเลื่อมใสแห่งใจแล้วสัตว์ทั้งหลายย่อมไปสู่สุคติ ท่านติสสะผู้ปฏิบัติเพื่อบรรเทาภิเลสมีราคะเป็นต้นจึงไม่ชื่อว่าไม่รักในพระพุทธองค์แต่ตรงกันข้ามท่านกลับมีความรักในพระพุทธองค์เป็นอย่างยิ่งเพราะได้บูชาพระพุทธองค์ด้วยธัมมบูชา ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นแก่ท่านติสสะเถระจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้คือ

ขณะที่ท่านตั้งใจฟังพระโอวาทของพระพุทธองค์ด้วยความเคารพ จัดเป็น สุตมยปัญญา เมื่อท่านไตร่ตรองในพุทธคำรัสด้วยโยนิโสมนสิการ จัดเป็น จินตามยปัญญา เมื่ออุปธิวิเวกเกิดขึ้นในจิตของท่านพร้อมกับทำลายกิเลสมีราคะเป็นต้นหมดไปจากจิต จัดเป็น ภาวนามยปัญญา

๔.๑.๑๖ วรรคที่ ๑๖ ปิยวรรคพรรณนา

ปิยวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องความรัก ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องนายนันทิยะ^{๕๐} มีพระพุทธพจน์ว่า

ญาติมิตรและสหายย่อมยินดีต้อนรับบุคคลผู้จากไปเสียนาน
กลับมาด้วยความสวัสดิ์ ฉันทิใด บุญที่บุคคลทำไว้แล้วยอม
คอยต้อนรับบุคคลผู้จากโลกนี้ไปแล้ว เหมือนญาติคอย
ต้อนรับบุคคลอันเป็นที่รัก ฉันทิโน ๕^{๕๑}

^{๔๘} คุรายละเอียดใน วคิน อินทสระ, *ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๓*, หน้า ๔๖๖-๔๖๗.

^{๔๙} คุรายละเอียดใน อ.ท.ท. (บาลี) ๒๐/๑๕๗/๘๕, อ.ท.ท. (ไทย) ๒๐/๑๕๗/๑๒๔.

^{๕๐} คุรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๕๕-๑๕๘, พ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๔๓-๒๔๗.

^{๕๑} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑๕-๒๒๐/๕๕, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑๕-๒๒๐/๑๐๑.

เรื่องนี้กล่าวถึงชายหนุ่มผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ชื่อว่า นันทิยะ เมื่อเขาโตเป็นหนุ่มมารดาบิดาประสงค์จะให้เขาแต่งงานกับหญิงนางหนึ่งชื่อว่าเรวดี แต่เขาไม่ประสงค์จะแต่งงานด้วยเพราะนางเป็นคนไม่มีศรัทธาในพระรัตนตรัย ส่วนมารดาบิดาของเขาต้องการจึงแจ้งให้นางเรวดีเกลี้ยทำเป็นมีศรัทธาในพระรัตนตรัย นางเรวดีก็ทำตามคำของนันทิยะทั้งสองได้แต่งงานและมีบุตรด้วยกัน หลังจากที่มารดาบิดาสิ้นชีวิตแล้วนายนันทิยะก็ได้บำเพ็ญบุญกุศลอย่างมากมาย เช่น สร้างศาลถวายแก่พระสงฆ์ และด้วยอานิสงส์แห่งบุญทานที่เขาได้ทำไว้จึงทำให้ปราสาททิพย์และสมบัติทิพย์ปรากฏรอเขาอยู่ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ วันหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานะจาริกไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้เห็นสมบัติทิพย์นั้นปรากฏอยู่แต่ไม่มีเทพเป็นเจ้าของจึงสอบถามเหล่านางเทพธิดาได้ว่าปราสาททิพย์และสมบัติทิพย์ปรากฏรอเขานายนันทิยะจึงกลับมาเฝ้าทูลถามพระพุทธเจ้าและพระพุทธองค์ได้แสดงธรรมให้ฟังว่า สมบัติทิพย์นั้นย่อมปรากฏรอผู้ทำบุญไว้ เหมือนกับญาติมิตรผู้คอยต้อนรับบุคคลผู้จากไปที่อื่นๆ แล้วกลับมาด้วยความสวัสดิ เมื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมจบหมู่ชนเป็นอันมากต่างก็บรรลุนิรมลมิไศคาปัตติผลเป็นต้น

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิद्याเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ “ประการแรก หน้าที่ของพ่อแม่”^{๕๒}

ในเรื่องนี้มารดาบิดาของนายนันทิยะประสงค์จะให้เขาแต่งงานกับหญิงบ้านใกล้เรือนเคียงที่ชื่อว่าเรวดีและบุตรทั้งสองก็แต่งงานกันในที่สุด ประเด็นนี้พิจารณาตามหลักของทิส ๖ แล้วจะพบว่า มารดาบิดาของนันทิยะได้ทำหน้าที่ของมารดาบิดาได้เป็นอย่างดี ในข้อที่ว่า หากุครองที่สมควรให้ แม้ว่านางเรวดีจะเป็นหญิงที่ไม่มีศรัทธาในพระรัตนตรัยดังความต้องการของนายนันทิยะก็ตาม แต่เมื่อมารดาบิดาต้องการเช่นนั้นนันทิยะก็ไม่ขัดใจ ซึ่งประเด็นนี้อาจตีความได้ว่ามารดาบิดาของนายนันทิยะคงเห็นความเหมาะสมบางอย่างในตัวของนางเรวดีเป็นแน่ เช่น มีรูปงาม มีทรัพย์สมบัติมาก หรือมีความขยันขันแข็ง^{๕๓}

ประการที่สอง อภิชาติบุตร นายนันทิยะผู้ปฏิบัติตามคำของมารดาบิดาจะด้วยความเต็มใจหรือไม่เต็มใจก็ตาม เมื่อพิจารณาในฐานะของผู้เป็นบุตรแล้วนายนันทิยะก็ได้ชื่อว่าเป็นอภิชาติบุตรอย่างแท้จริงเพราะเหตุผลคือความเป็นผู้นำมารดาบิดาให้ตั้งตนอยู่ในบุญทานการกุศลและไม่ทำตัวหัวคือถืออริ้นยอมทำตามคำของมารดาบิดาเป็นอย่างดี บุตร

^{๕๒} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

^{๕๓} คุรยละเอียดใน ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๘๐/๒๑๕, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๐/๓๑๓.

ประเภทนี้ย่อมเป็นที่ต้องการของมารดาบิดาทั้งหลายเพราะบุตรประเภทนี้ย่อมเป็นที่พึงพาของตนได้ในวัยชรา^{๕๔}

“ดังคำที่ท่านกล่าวว่า บุตรเป็นที่พึงของพ่อแม่ในยามแก่เฒ่า”^{๕๕} “คือพ่อแม่มีความหวังว่า บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้วจักเลี้ยงเราตอบ จักทำกิจให้เรา จักดำรงวงศ์ตระกูล จักประพฤติตนให้สมกับเป็นทายาท และเมื่อเราล่วงลับไปแล้วจักทำบุญอุทิศให้”^{๕๖} ดังนั้น “การที่มารดาบิดาทั้งหลายปรารถนาจะมีบุตรไว้ก็ด้วยเล็งเห็นประโยชน์ดังกล่าว ประการที่สาม อานิสงส์ของท่าน”^{๕๗}

หลังจากที่มารดาบิดาของนันทิยะสิ้นชีวิตแล้วเขาก็ได้ทำบุญให้ท่านเป็นอย่างมาก เช่น สร้างศาลาถวายแก่พระสงฆ์ ถวายอาหารบิณฑบาต ตลอดถึงการบำรุงพระสงฆ์ด้วยปัจจัย อันควรแก่สมณบริโภก ซึ่งบุญทานที่เขาทำไว้นั้นเองได้ไปปรากฏเป็นวิมานทิพย์และสมบัติทิพย์รอเขาอยู่ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประเด็นนี้เมื่อพิจารณาตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วจะพบว่าบุญทานที่ท่านทำไว้ในขณะเป็นมนุษย์นั้นย่อมมีอานิสงส์อย่างแน่นอนเพราะว่าบุญทั้งหลายตั้งอยู่ในฐานะจุมารดาบิดาที่นำเครื่องบรรณาการ ๑๐ อย่างคือ อายุ วรรณะ สุข ยศ ความเป็นอธิบดีอันเป็นทิพย์ รูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะอันเป็นทิพย์มาให้ และผู้ให้ของที่เลิศย่อมได้ของที่เลิศ^{๕๘}

เมื่อมีชีวิตอยู่ย่อมได้ความสุขใจเป็นเบื้องต้นเพราะใคร่ครวญถึงการกระทำของตนแล้วไม่มีสิ่งที่ทำให้เกิดความกระวนกระวายใจ เรื่องการทำบุญให้ท่านนั้นเป็นสิ่งเฉพาะบุคคลจะบังคับให้ทำหรือไม่ให้ทำไม่ได้เพราะบางคนมีบารมีน้อยมีอสาวมก เข้าใจเรื่องดีได้ช้าหรือไม่เข้าใจ แต่เข้าใจเรื่องชั่วได้เร็วก็มักจะทำเรื่องชั่ว บางคนมีอสาวน้อยมีบารมีมาก เข้าใจเรื่องชั่วได้ช้าหรือไม่เข้าใจ แต่เข้าใจเรื่องดีได้ง่ายก็มักจะทำแต่เรื่องดี^{๕๙}

ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นแก่นายนันทิยะจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้คือ

การที่นายนันทิยะมีจิตฝักใฝ่ในการทำบุญให้ท่านในชาติปัจจุบันนั้นเป็นไปได้ว่าในอดีตชาติเขาต้องสั่งสมบุญบารมีเกี่ยวกับเรื่องทำบุญไว้มากเมื่อมาเกิดในชาติปัจจุบันเขาจึงมีจิตคิด

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน พุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๓๔/๒๘๓-๒๘๕, พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๓๔/๔๓๑-๔๓๓.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕๔/๔๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๔/๖๕, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๕๔/๕๐, ส.ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๕๔/๑๓๗.

^{๕๖} อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๓๕/๓๘, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๖๐-๖๑.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๓๕/๓๕-๓๖, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖-๕๗.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๔๔/๔๖, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๔/๗๒.

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน วสิน อินทสระ, **ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๓**, หน้า ๕๓๖.

แต่เรื่องบุญทานการกุศลซึ่งประมวลลงในเรื่องปัญญา ๓ ได้ตามลำดับคือ เคยได้ยินได้ฟังเรื่องบุญทานการกุศลมานานแล้วนำมาไตร่ตรองด้วยสัมมัมปัญญาคือปัญญาที่ประกอบด้วยความเห็นถูกต้องแล้วลงมือกระทำจนเกิดเป็นผลานิสงส์ต่อไป

๔.๑.๑๗ วรรคที่ ๑๗ โภชวรรคพรรณนา

โภชวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องความโกรธ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง^{๑๐๐} มีพระพุทธรูปว่า

ผู้ใดแล ฟังสะกดความโกรธที่พลุ่งขึ้น เหมือนคนห้ามรถที่กำลังแล่นไปได้ เราเรียกผู้นั้นว่า สารถิ ส่วนคนนอกนี้เป็นเพียงผู้ถือเชือก ๆ^{๑๐๑}

เรื่องนี้กล่าวถึงภิกษุรูปใดรูปหนึ่งกับรุกขเทวดาที่อาศัยอยู่ในต้นไม้ เมื่อภิกษุชาวเมืองอาพาธีรูปหนึ่งสร้างเสนาสนะของตนจึงเข้าป่าเพื่อตัดต้นไม้ ในต้นไม้มีรุกขเทวดาประจำอยู่คนหนึ่ง เมื่อเทวดาเห็นภิกษุกำลังจะตัดต้นไม้ที่ตนอาศัยอยู่จึงอุ้มบุตรขึ้นอ่อนนอนแต่ภิกษุรูปนั้นไม่ฟังคำขอของเทวดาทำการตัดต้นไม้ที่ตนต้องการทันทีและขวานได้พลาดไปโดนแขนบุตรของเทวดาจนขาดทำให้เทวดาตนนั้นโกรธมากคิดที่จะทำร้ายภิกษุแต่พลันคิดได้ว่า ภิกษุนี้เป็นผู้มีศีล ถ้าเราจักฆ่าภิกษุรูปนี้เสีย ก็จักเป็นผู้ไปนรก แม้เทวดาเหล่าอื่นก็จักฆ่าภิกษุเหล่าอื่นเหมือนกัน ดังนี้แล้วจึงร้องให้ไปเข้าเฝ้าและกราบทูลเรื่องให้พระพุทธรูปเจ้าทรงทราบ เมื่อพระพุทธรูปองค์ทรงทราบเรื่องทั้งหมดแล้วทรงสรรเสริญเทวดาว่าทำถูกแล้ว และแสดงธรรมให้เทวดาฟังว่า การข่มความโกรธที่เกิดขึ้นอย่างนั้นไว้อยู่ เหมือนกับการห้ามรถที่กำลังหมุนไว้ได้ หลังจากจบเทศนาเทวดาได้บรรลุนิโศคาปัตติผล พระพุทธรูปองค์ทรงประทานต้นไม้ข้างพระคันธกุฎีเพื่อเป็นวิมานที่อยู่แก่เทวดาและทรงบัญญัติกฏคามสิกขาบทคือห้ามไม่ให้ภิกษุตัดต้นไม้ตั้งแต่นั้นมา

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิทยาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ประการแรก การระงับความโกรธ ความโกรธนั้นมีโทษมากทั้งแก่ตัวผู้โกรธเองและผู้ถูกโกรธ มีโทษแก่ตัวเองนั้นเช่น เมื่อเกิดความโกรธแล้วย่อมทำให้น้ำย่อยอาหารไม่ออกมาตามปกติ หัวใจเต้นเร็วผิดปกติ มือสั่น ปากสั่นขาดการควบคุม ผลที่ออกมาคือการดำ การทุบตี หรือทำร้ายผู้อื่น ความโกรธทำให้สติปัญญามีคมนเหมือนเมฆหมอกมาบังแสงสว่างคือดวงปัญญา ดังพระพุทธรูปดำรัสว่า “เมื่อใดความโกรธครอบงำ

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๓-๑๖๕, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๕๕-๒๕๗.

^{๑๐๑} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๒๒/๕๖, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๒/๑๐๒.

บุคคลแล้ว เมื่อนั้นเขาย่อมมีคมน^{๑๐๒} เมื่อมีคมนก็เหมือนคนเดินในที่มืด ไม่รู้ทางควรเว้นหรือควรเดิน ตกหลุมตกบ่อและถูกขวากหนามได้ง่าย ความโกรธนั้นจัดเป็นมูลเหตุแห่งอกุศลธรรมชนิดหนึ่งที่เรียกว่าโทสมูล นอกจากจะทำให้เกิดปัญหาในการดำเนินชีวิตประจำวันตามปกติแล้วยังมีผลต่อการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุผลด้วย นี่เป็นโทษที่เกิดขึ้นแก่ตนเอง ส่วนที่เป็นโทษแก่ผู้อื่นนั้นคือ เมื่อผู้โกรธไปคำ หรือทำร้ายผู้อื่น ย่อมทำให้เขาโกรธเคืองหรือทำร้ายตอบได้ ความโกรธเป็นสิ่งที่ไม่ดี ก่อทุกข์ให้แก่ตนเองและผู้อื่นมากมาย ท่านจึงสอนให้ละความโกรธเสียแล้วจะอยู่เป็นสุขดังคำว่า “ผู้ละความโกรธได้แล้วย่อมนอนเป็นสุขและไม่ต้องโสกเศร้า”^{๑๐๓} ในกัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงวิธีละความโกรธไว้หลายประการเช่น ให้พิจารณาถึงโทษของความโกรธ ให้แผ่เมตตา ให้ระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ให้พิจารณาถึงความสัมพันธ์กันในสังสารวัฏ ให้พิจารณาถึงกรรม ให้พิจารณาว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ เป็นต้น^{๑๐๔} บุคคลผู้ปรารถนาจะทำให้ตนเองและผู้อื่นมีความสุขสงบและตัดการไหลเวียนของสังสารวัฏให้สั้นลงก็ควรระงับความโกรธให้ได้ เหมือนคำที่พระเจ้าโกศลสอนที่ฆาตุกรรมผู้เป็นบุตรไม่ให้โกรธตอบต่อพระเจ้าพรหมทัตว่า รักยาวไ้บั้น รักสั้นไ้ต่อ^{๑๐๕} ความหมายของคำสอนนี้หมายถึงไม่ให้ผูกเวรอาฆาตพยาบาทต่อกัน กล่าวคือถ้ารักความสงบสุขในระยะยาวก็ต้องตัดความโกรธให้ได้โดยเร็ว ถ้ายังมีความโกรธอยู่มากก็ย่อมทำให้เกิดความทุกข์ทั้งตัวเองและผู้อื่นอยู่รำไปไม่มีวันจบสิ้นเพราะเวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวรกัน^{๑๐๖} ประการที่สองคุณธรรมที่นำพาบุคคลไปสู่ความเป็นเทวดา^{๑๐๗} ได้แก่ หิริ โอตตปปะ การที่เทวดามีความโกรธในภิกษุแล้วไม่ทำร้ายเพราะสามารถยับยั้งไว้ได้ด้วยสติสัมปชัญญะ เทวดาดนนั้นชื่อว่ามีความละเอียดใจในการทำ ความชั่วและกลัวต่อผลของความชั่ว หิริ โอตตปปะนั้นเป็นหลักธรรมที่ควบคุมพฤติกรรมของบุคคลได้เป็นอย่างดีเมื่อมีหิริ โอตตปปะในใจแล้วย่อมทำให้คุณธรรมข้ออื่นๆ เช่น สีล ๕ ครบถ้วนบริบูรณ์ไม่ต่างพร้อย หิริ โอตตปปะจึงชื่อว่าเป็นธรรมเครื่องคุ้มครองโลกอย่างแท้จริง

^{๑๐๒} อัง.สัจจก. (ไทย) ๒๓/๖๔/๑๒๘.

^{๑๐๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๑, ๒๖๗/๔๗, ๒๘๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๑, ๒๖๗/๗๕, ๓๕๑.

^{๑๐๔} คุราลละเอียคใน พระพุทธโฆษาจารย์, กัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล, หน้า ๔๗๕-๕๒๕.

^{๑๐๕} คุราลละเอียคใน วิ.ม. (บาลี) ๕/๔๕๘-๔๖๓/๒๓๗-๒๔๕, วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๕๘-๔๖๓/๓๔๓-๓๕๓.

^{๑๐๖} คุราลละเอียคใน จ.ช. (บาลี) ๒๕/๕/๑๖, จ.ช. (ไทย) ๒๕/๕/๒๕, จ.ช. (บาลี) ๒๗/๑๑๓-๑๑๕/๑๓๕, จ.ช. (ไทย) ๒๗/๑๑๓-๑๑๕/๒๒๐.

^{๑๐๗} คุราลละเอียคใน จ.อ.อ. (บาลี) ๒๕/๔๒/๒๖๔, จ.อ.อ. (ไทย) ๒๕/๔๒/๓๕๐-๓๕๑, จ.ช. (บาลี) ๒๗/๖/๒, จ.ช. (ไทย) ๒๗/๖/๓, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๔/๑๗๑-๑๗๒, จ.ช.อ. (บาลี) ๑/๑๘๕.

ความเป็นทวดานั้นมี ๓ ประเภทคือ สมมติทวดา อุปปัตติทวดา วิสุทธิทวดา^{๑๐๘} สมมติทวดา คือ มารดาบิดาเป็นต้น อุปปัตติทวดา คือทวดาโดยกำเนิด วิสุทธิทวดา คือพระอรหันต์ ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นแก่รุกขทวดาจึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้คือ

การใคร่ครวญไตร่ตรองถึงผลดีผลเสียที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและผู้อื่นด้วยสัมมัมปัญญา จัดเป็น จินตามยปัญญา เมื่อตั้งใจฟังพระพุทธานุญาตของพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพ จัดเป็น สุตมยปัญญา เมื่อส่งกระแสจิตไปตามพระพุทธานุญาตจนบรรลุโศคาปัตติผล จัดเป็น ภวานามยปัญญา

๔.๑.๑๘ วรรคที่ ๑๘ มลวรรคพรรณนา

มลวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องมลทิน ผู้วิชัยขอยกตัวอย่างเรื่องกุกุบุตรคนใดคนหนึ่ง^{๑๐๙} มีพระพุทธพจน์ว่า

ความประพฤติชั่วเป็นมลทินของสตรี ความตระหนี่เป็น
มลทินของผู้ให้ ธรรมอันลามกทั้งหลายเป็นมลทินทั้งในโลก
นี้และโลกหน้า เราจะบอกมลทินอันยิ่งกว่ามลทินนั้น
อวิชาเป็นมลทินอย่างยิ่ง ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายละ
มลทินนั้นได้แล้ว่อมเป็นผู้หมดมลทิน ฯ^{๑๑๐}

เรื่องนี้กล่าวถึงกุกุบุตรคนใดคนหนึ่งผู้ถูกภริยานอกใจ เมื่อเขาแต่งงานกับหญิงผู้เสมอกันด้วยชาติตระกูลนางหนึ่งตามที่มารดาบิดาจัดหาให้ หญิงนางนั้นก็ประพฤติตนในทางเสื่อมเสีย ขอบนอกใจเขาเป็นประจำจนเขาเกิดความอับอายเข้าหน้าใครไม่ได้พร้อมกับงดเว้นจากกุกุกรรม ทั้งปวงมีการบำรุงพระพุทธเจ้าเป็นต้น เมื่อเวลาผ่านไปสองสามวันเขาไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระพุทธองค์ตรัสถามถึงสาเหตุนั้นเขาก็ได้ทูลเรื่องทั้งหมดให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ตรัสว่า

ขึ้นชื่อว่าสตรีทั้งหลายเป็นเช่นกับแม่น้ำ หนทาง โรงคืม ที่พัก และบ่อน้ำ บัณฑิตไม่ควรทำความโกรธในสตรีเหล่านั้น เพราะความเป็นผู้มักประพฤตินอกใจเป็นมลทินของสตรี ความตระหนี่เป็นมลทินของผู้ให้ท่าน อุกุศลกรรมเป็นมลทินของสัตว์ทั้งหลายในโลก

^{๑๐๘} คุรายละเอียคใน พุ.จ. (บาลี) ๓๐/๓๒, ๑๑๕/๕๖, ๒๓๕, พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๒, ๑๑๕/๑๖๐-๑๖๑, ๓๘๓-๓๘๘, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๐๒๑/๕๑๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๑/๖๖๕, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๓/๓๖, พุ.ช.อ. (บาลี) ๒/๑๐๖, พุ.อิติ.อ. (บาลี) ๘๓/๒๕๐, พุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๖/๑๘๕, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑๐๒๑/๕๖๔-๕๖๖.

^{๑๐๙} คุรายละเอียคใน พุ.ร.อ. (บาลี) ๗/๑๕-๑๖, พุ.ร.อ. (ไทย) ๗/๒๒-๒๕.

^{๑๑๐} พุ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๔๒-๒๔๓/๕๕, พุ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๔๒-๒๔๓/๑๐๘.

นี้และโลกหน้าเพราะอรรถว่าเป็นเครื่องยังสัตว์ให้ฉิบหาย แต่วิชาเป็นมลทินอย่างยอดเยี่ยมกว่ามลทินทั้งปวง ท้ายที่สุดกฤษบุตรนั้นก็หมดความกังวลใจหมั่นประกอบตนในกุศลธรรมดังเดิม^{๑๑๑}

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิद्याเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้

ประการแรก การเป็นภริยาที่ดี พระพุทธองค์ตรัสเปรียบเทียบสตรีกับสิ่งสาธารณประโยชน์ ๕ อย่างคือ เปรียบเหมือนกับแม่น้ำ หนอง โรงคัม ที่พักอาศัย และบ่อน้ำ การที่พระพุทธองค์ตรัสเช่นนี้เพราะทรงสอนให้พิจารณาว่าแม่น้ำเป็นต้นเป็นสิ่งสาธารณะประโยชน์ทั่วไปแก่หมู่ชนคือใครปรารถนาจะใช้สอยหรือบริโภคน้ำก็ย่อมใช้สอยหรือบริโภคน้ำได้ฉันทิ หญิงทั้งหลายก็ย่อมเป็นสิ่งสาธารณะทั่วไปสำหรับชายคือชายใดปรารถนาจะมีความสัมพันธ์กับหญิงนั้นก็ทำได้ฉันทิ เช่นหญิงที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ แต่ในบางกรณีก็มีข้อยกเว้นด้วยเหตุผลทางศีลธรรมและวัฒนธรรมเช่นหญิงที่มีมารดาบิดาคุ้มครองรักษา^{๑๑๒}

การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเช่นนั้นเนื่องจากทรงประสงค์โดยภาพรวมส่วนใหญ่ว่า “หญิงนั้นมักจะเป็นผู้มีใจอ่อนไหวง่ายกว่าบุรุษเพศซึ่งตัดสินใจได้ด้วยเหตุผลที่ว่าผู้ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต้องเป็นบุรุษเพศเท่านั้นเพราะมีใจกล้าแกร่งกว่าสตรีเพศ”^{๑๑๓} อย่างไรก็ตามเมื่อพูดในประเด็นของความเป็นสามีภริยากันแล้ว “ภริยาที่ดีต้องเป็นผู้ประกอบด้วยศีลธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาจึงจะทำให้การครองรักของสามีภริยากันนั้นดำเนินไปได้ด้วยความสุข เช่น มีความเชื่อเหมือนกัน มีความประพฤติเป็นไปในทางเดียวกันเป็นต้น”^{๑๑๔} “หรือประกอบด้วยความจริงใจให้กัน รู้จักปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้นเสมอ มีความอดทนต่อกัน และรู้จักการเสียสละให้กัน”^{๑๑๕}

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน พุ.ท.อ. (บาลี) ๗/๔๓, พุ.ท.อ. (ไทย) ๗/๖๗-๖๘.

^{๑๑๒} เรื่องหญิง ๒๐ จำพวก ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๐๓-๓๐๔/๒๓๕-๒๓๖, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๓-๓๐๔/๓๔๕-๓๔๗, วิ.อ. (บาลี) ๒/๓๐๓/๔๖-๔๗.

^{๑๑๓} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๐/๑๑๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗, อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๓๕-๒๓๗/๒๕-๓๐, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๕-๒๓๗/๓๕, พุ.พทุฐ. (บาลี) ๓๓/๕๕/๔๕๓, พุ.พทุฐ. (ไทย) ๓๓/๕๕/๕๗๔-๕๗๕, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๐๕/๔๑๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๕/๕๒๑, พุ.พทุฐ.อ. (บาลี) ๕๕/๑๓๕-๑๔๑, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๐๕/๔๖๕-๔๗๐.

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๕๕-๕๖/๗๐-๗๑, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕-๕๖/๕๔-๕๕.

^{๑๑๕} ดูรายละเอียดใน ตี.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๕, ตี.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓, พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๕๐-๑๕๑/๓๗๐, พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๕๐-๑๕๑/๕๔๕, พุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐-๑๕๑/๒๖๗-๒๖๘.

“ภริยาที่ดีประพฤติตามหลักศีลธรรมท่านยกย่องว่าเป็นเพื่อนอย่างยิ่ง”^{๑๑๖} “สามารถที่จะทำให้วงศ์ตระกูลตั้งมั่นอยู่ได้”^{๑๑๗} “เมื่อภริยาประพฤติตนเป็นคนดีมีศีลธรรมอย่างสม่ำเสมอได้รับการสงเคราะห์อนุเคราะห์จากผู้เป็นสามี ๕ ประการ ในฐานะที่เป็นทิศเบื้องหลังคือ ให้เกียรติยกย่องปกป้องเชิดชู ไม่เจ้าชู้นอกใจ มอบความเป็นใหญ่ ให้เครื่องประดับ”^{๑๑๘}

ประการที่สอง มลทินของสิ่งทั้งปวงคือ ความประพฤติชั่วเป็นมลทินของสตรี ความตระหนี่เป็นมลทินของผู้ให้ และอวิชาคือความไม่รู้เป็นมลทินอย่างยิ่ง ภริยาที่ปรากฏในเรื่องนี้จึงว่าเป็นหญิงผู้ไม่ประพฤติตามหลักศีลธรรมจึงทำให้ครอบครัวเกิดความแตกแยก เพราะหญิงผู้ประพฤติชั่วในครัวเรือนท่านเปรียบเหมือนกับโจร^{๑๑๙}

“เปรียบเหมือนกับงูเห่า”^{๑๒๐} “ทั้งสามีและมารดาบิดาของสามีย่อมไม่ปรารถนาหญิงผู้มีความประพฤติเช่นนั้นเมื่อได้มาแล้วย่อมขับออกจากครอบครัวท้ายที่สุดแล้วหญิงนั้นย่อมถูกสังคมประณามหยามเหยียดและตบระกำลำบาก เพราะฉะนั้น ความประพฤติชั่วจึงเป็นมลทินของหญิง”^{๑๒๑} “ความประพฤติชั่วนั้นมีโทษ ๕ อย่างคือ ตนเองเดือดร้อนตนได้ วิทยุชนรู้แล้วยอมตำหนิ กิตติศัพท์ในทางเสียหายย่อมฟุ้งไป เมื่อจะตายย่อมขาดสติ เมื่อตายแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุกขวินิบาต นรก”^{๑๒๒}

ข้อที่ว่าความตระหนี่เป็นมลทินของผู้ให้คือ เมื่อจิตประกอบด้วยความตระหนี่ถี่เหนียวไม่รู้จักรการขวนขวายในบุญทานการกุศลยอมทำให้ผู้นั้น ไม่ได้สมบัติ ๓ อย่างคือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ชำร่วยแล้วอาจจะไปบังเกิดในอบายภูมิ ๔ มีนรกเป็นต้น ดังเช่นเรื่องของโตเทยพราหมณ์ผู้มีสมบัติมากมายแต่เป็นคนตระหนี่ถี่เหนียวไม่รู้จักรการทำบุญอีกทั้งยังสอนให้บุตรชายเป็นคนตระหนี่ด้วย เมื่อสิ้นชีวิตลงต้องไปเกิดเป็นสุนัขเฝ้าสมบัติอยู่ในเรือนของตนเอง^{๑๒๓}

^{๑๑๖} ศ.ส. (บาลี) ๑๕/๕๔/๔๒, ศ.ส. (ไทย) ๑๕/๕๔/๖๕.

^{๑๑๗} คุรายละเอียคใน อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๕๘/๒๗๗-๒๗๘, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕-๓๗๖, อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๕๘-๒๖๓/๔๔๗-๔๔๘.

^{๑๑๘} คุรายละเอียคใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๕/๑๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๔.

^{๑๑๙} คุรายละเอียคใน พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๒๕๒/๕๔, พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๕๒/๑๔๑.

^{๑๒๐} คุรายละเอียคใน อัง.ปัญจก. (ไทย) ๒๒/๒๒๕-๒๓๐/๓๗๐-๓๗๒.

^{๑๒๑} คุรายละเอียคใน พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔๒/๕๕, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔๒/๑๐๘, อง.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๑๕/๑๖๑, อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๕/๒๔๑, อง.อฎฐก.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๕-๑๘/๒๗๕.

^{๑๒๒} อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๒๔๑/๒๕๔, อัง.ปัญจก. (ไทย) ๒๒/๒๔๑/๓๘๔.

^{๑๒๓} คุรายละเอียคใน ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๘๕-๒๙๖/๑๗๕-๑๘๕.

ตรงกันข้ามบุคคลผู้ยินและชวนขายในบุญทานการกุศลย่อมได้รับอานิสงส์แห่งบุญทานตามควรแก่กำลังของตนดังเช่น “ในกนิทตสูตรมีเทวดามาเฝ้าพูลถามพระพุทธองค์ว่า ให้อะไรชื่อว่าให้กำลัง ให้อะไรชื่อว่าให้วรรณะ ให้อะไรชื่อว่าให้ความสุข ให้อะไรชื่อว่าให้จักขุ ให้อะไรชื่อว่าให้ทุกอย่าง พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ให้ข้าวชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ ให้ยานพาหนะชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทีปแสงสว่างชื่อว่าให้จักขุ ให้ที่พักอาศัยชื่อว่าให้ทุกอย่าง”^{๑๒๔} “เพราะผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของผู้ขอ”^{๑๒๕} “และย่อมผูกมิตรไมตรีไว้ได้”^{๑๒๖} ส่วนมลทินที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นมลทินกว่าทุกสิ่งคือ อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ในสิ่งทั้งปวง ความไม่รู้นั้นแยกย่อยเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ความไม่รู้ในทางโลกที่ใช้ประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงตน การดำเนินชีวิตที่ผิดพลาดต่างๆ ก็เพราะความไม่รู้เป็นเบื้องต้น และความไม่รู้ในทางธรรมคือความไม่รู้อดีต อนาคต ปัจจุบัน หรือไม่รู้จักทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนั้น อวิชชาจึงเป็นต้นเหตุของมลทินทุกอย่าง ทั้งทางโลกและทางธรรม อวิชชาจะดับไปได้ก็ต่อเมื่อวิชชาเกิดขึ้นเหมือนแสงสว่างเกิดขึ้นความมืดก็หายไป”^{๑๒๗} ตราบใดที่อวิชชายังมีอยู่ มลทินอื่นๆ ก็เกิดขึ้นได้เสมอ อวิชชาจึงเป็นมลทินอย่างยิ่ง ในทรรสนะของผู้วิจยเห็นว่าอวิชชาดังกล่าวเทียบได้กับมิจชาติภูลินนั่นเองเพราะเป็นสิ่งที่ให้โทษมากกว่าอสุภกรรมอย่างอื่น”^{๑๒๘} ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นในเรื่องนี้จึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้ การที่กุสบุตรผู้ถูกภริยานอกใจจนเกิดความทุกข์อย่างมากมายถาถมท่วมทับใจจนหมดกำลังใจในการทำมาหากินในที่สุดก็มีกำลังใจหันมาทำความดีได้ดังเดิมนั้นเพราะเกิดจากการได้ฟังพุทธดำรัสของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงให้ฟัง เมื่อตรองตามแล้วพบว่าเป็นจริงตามนั้นก็เกิดความสว่างโล่งขึ้นในใจจนตั้งตนอยู่ในหนทางแห่งความดีอีกครั้ง

๔.๑.๑๕ วรรคที่ ๑๕ ชัมมัญญวรรคพรรณนา

ชัมมัญญวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องการตั้งอยู่ในธรรม ผู้วิจยขอยกตัวอย่างเรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์^{๑๒๙} มีพระพุทธพจน์ว่า

^{๑๒๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘.

^{๑๒๕} อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๓๕/๓๕, อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

^{๑๒๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๑๒๗} วทีน อินทสระ, *ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๓*, หน้า ๖๕๖.

^{๑๒๘} ดูรายละเอียดใน อภ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๐/๓๕, อภ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๐/๔๑, อภ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๐๐/๔๒๕.

^{๑๒๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๔๓, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๖๗-๖๘.

บุคคลไม่เชื่อว่าเป็นบัณฑิตเพราะเหตุเพียงพุดมาก ส่วนผู้มี
ความเกษม ไม่มีเวร ไม่มีภัย เรากล่าวว่า เป็นบัณฑิต^{๑๑๐}

เรื่องนี้กล่าวถึงพวกภิกษุพัทศิกข์ที่กล่าวอวดอ้างตนเองว่าเป็นบัณฑิตแล้วคอยทำร้าย
ภิกษุสามเณรเหล่านี้ด้วยการ โปรรายหากเชื่อใส่ศีรษะของภิกษุสามเณรเหล่านั้นจนทำให้โรงฉัน
สกปรกไปทั่ว ภิกษุสามเณรเหล่านั้นจึงนำความนั้นไปกราบทูลแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัส
ว่า เราไม่เรียกคนที่พุดมาก เบียดเบียนผู้อื่นว่า เป็นบัณฑิต แต่เราเรียกคนที่มีความเกษม ไม่มีเวร ไม่
มีภัยว่า เป็นบัณฑิต เมื่อพระธรรมเทศนาจบลงหมู่ชนเป็นอันมากต่างก็บรรลุนิยามผลมีโศคาปัตติผล
เป็นต้น

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิทยาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ประการแรก ลักษณะ
ของคนพาลและบัณฑิต สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีปาณาติบาตเป็น
ต้น^{๑๑๑} ชื่อว่า คนพาล เพราะไม่เป็นอยู่ด้วยปัญญา แต่เป็นอยู่ด้วยอาการกลัวว่าหายใจ คนพาล เมื่อคิด
ย่อมคิดแต่เรื่องชั่วด้วยอำนาจอวิชชา พยาบาท และมิฉันทิภูริ เมื่อพุดย่อมพุดแต่คำพุดชั่ว ต่างด้วย
วิจจริตมีมุสาวาทเป็นต้น เมื่อทำย่อมทำแต่กรรมชั่วด้วยสามารถกายทุจริตมีปาณาติบาตเป็นต้น^{๑๑๒}
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ในพาลบัณฑิตสูตรว่า คนพาลในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดแต่
เรื่องที่คิดชั่ว พุดแต่คำที่พุดชั่ว ทำแต่กรรมที่ชั่ว^{๑๑๓} คนพาลเป็นผู้ที่ไม่ควรคบค้าสมาคมด้วยเพราะ
พวกคนพาลเป็นเช่นกับปลาเน่า ผู้คบคนพาลเป็นเหมือนใบไม้ที่ห่อปลาเน่ามีแต่จะเหม็นเน่าอย่าง
เดียว^{๑๑๔} คนพาลเปรียบเหมือนกับต้นสะเดาที่มีรสขม^{๑๑๕} เปรียบเหมือนกับอมิตรผู้มีดาบในมือ^{๑๑๖}
ภัย อุบัติวะ และอุปสัค เมื่อเกิดย่อมเกิดเพราะอาศัยคนพาล^{๑๑๗} เพราะเหตุนี้ คนพาลจึงเป็นเหมือน
เรือนที่ถูกไฟไหม้^{๑๑๘} การคบคนพาลแม้สิ้นกาลนานก็ไม่ชื่อว่ารักษาตนได้เลย^{๑๑๙} ส่วนสัตว์ผู้

^{๑๑๐} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕๘/๖๑, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๘/๑๑๒.

^{๑๑๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๓/๒๓๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๓/๓๖๒, ม.มู. (บาลี) ๑๒/๘๕/๖๓-๖๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๕/๘๒-๘๓, อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๗๘/๒๒๖, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๐.

^{๑๑๒} มงคลสูตร. (บาลี) ๑/๑๗/๑๔, มงคล. (ไทย) ๑/๑๗/๒๐-๒๑.

^{๑๑๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๖/๒๕๑, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓/๑๔๑.

^{๑๑๔} มงคลสูตร. (บาลี) ๑/๒๐/๑๖, มงคล. (ไทย) ๑/๒๐/๒๓-๒๔.

^{๑๑๕} มงคลสูตร. (บาลี) ๑/๒๕/๒๔, มงคล. (ไทย) ๑/๒๕/๓๔-๓๕.

^{๑๑๖} มงคลสูตร. (บาลี) ๑/๓๐/๒๔, มงคล. (ไทย) ๑/๓๐/๓๕-๓๖.

^{๑๑๗} มงคลสูตร. (บาลี) ๑/๓๓/๒๓-๒๘, มงคล. (ไทย) ๑/๓๓/๔๐-๔๒.

^{๑๑๘} มงคลสูตร. (บาลี) ๑/๓๖/๓๐, มงคล. (ไทย) ๑/๓๖/๔๓.

^{๑๑๙} มงคลสูตร. (บาลี) ๑/๓๘/๓๐, มงคล. (ไทย) ๑/๓๘/๔๕.

ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ มีเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น^{๑๔๐} ชื่อว่า บัณฑิต เพราะดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า บัณฑิตย่อมเป็นผู้คิดแต่เรื่องที่ดีดี พุดแต่คำพูดที่ดี และทำแต่กรรมที่ดี^{๑๔๑} อีกอย่างหนึ่ง ผู้ที่ชื่อว่าบัณฑิตเพราะยึดประโยชน์ทั้งสองคือประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในสัมปรายภพไว้ได้^{๑๔๒} บัณฑิตเป็นเช่นกับของหอมมีกฤษณาและมालาเป็นต้น ผู้คบบัณฑิตก็เป็นเช่นกับใบไม้ที่พันห่อของหอมย่อมถึงความเป็นผู้ควรสรรเสริญและพอใจของวิญญูชนทั้งหลาย^{๑๔๓} ภัย อุบัติ และอุปสรรคย่อมไม่มีเพราะการคบบัณฑิต เพราะเหตุนี้ บัณฑิตจึงเป็นคฤหาสน์ที่อันมีภัย ดังประทับในที่มีดี และเหมือนการได้ข้าวและน้ำเป็นต้นในเวลาถูกทุกข์มีความหิวและความกระหายเป็นอาทิครอบงำ บัณฑิตจึงเป็นผู้สามารถในการกำจัดทุกข์มีภัยเป็นต้นทุกชนิดของหมู่ชนผู้ทำตามคำของตน^{๑๔๔} ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนพระฉันทนเถระว่า “บุคคลผู้มีปัญญา ไม่พึงคบพวกปาปมิตร ไม่พึงคบพวกนุรุษผู้ต่ำทราม พึงคบกัลยาณมิตร พึงคบนุรุษผู้สูงสุด”^{๑๔๕} ผู้ที่ยินดีในกายทุจริตเป็นต้น ชื่อว่า ปาปมิตร ผู้ที่ประกอบในอัญฐานะมีการตัดที่ต่อ หรือต่างด้วยกรรมมีอนสนา ๒๑ ประการมีการพูดเท็จปนจริงจริงปนเท็จเป็นต้น ชื่อว่า นุรุษผู้ต่ำทราม^{๑๔๖} การคบบัณฑิตแม้วาระเดียวก็ชื่อว่าเป็นการรักษาดนได้คือย่อมประสบแต่ความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า การไม่คบคนพาลคบแต่บัณฑิตเป็นมงคลอย่างสูงสุด ประการที่สอง ผู้ที่ได้ชื่อว่าไม่มีเวร เวนในที่นี้ได้แก่เวร ๕ คือ การฆ่า การลักขโมย การประพฤตินอกใจ การพูดเท็จ และการดื่มน้ำเมา^{๑๔๗} เมื่อไม่มีเวรกับใครแล้วย่อมชื่อว่ามีเกษมและไม่มีภัยแต่ที่ไหนๆ คนพูดมากคือคนที่แม้ไม่มีเรื่องอันควรจะพูดก็พูด และคนที่หมดเรื่องอันควรจะพูดแล้วก็ไม่หยุดพูด ส่วนคนพูดน้อยคือคนที่มึลักษณะตรงกันข้ามกับคนพูดมากคือมีเรื่องอันควรจะพูดก็ไม่พูด ยังไม่หมดเรื่องอันควรจะพูดก็หยุดพูดเสีย

^{๑๔๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๗/๒๓๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒-๓๖๓, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๘๕/๖๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๘๓, อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๗๘/๒๒๖, อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๐-๓๓๑, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๗/๒๕๐-๒๕๑, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๕/๒๑๖-๒๑๘, ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๓๔๗/๓๔๒-๓๔๓, ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๘๕/๓๘๑-๓๘๔.

^{๑๔๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๓/๒๕๕, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓/๑๔๒.

^{๑๔๒} อ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๔๓/๔๔, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๖๕.

^{๑๔๓} มงคลตถ. (บาลี) ๑/๒๐/๑๖, มงคล. (ไทย) ๑/๒๐/๒๓-๒๔.

^{๑๔๔} มงคลตถ. (บาลี) ๑/๓๖/๓๐, มงคล. (ไทย) ๑/๓๖/๔๓-๔๔.

^{๑๔๕} ข.ฐ. (บาลี) ๒๕/๗๘/๓๑, ข.ฐ. (ไทย) ๒๕/๗๘/๕๒.

^{๑๔๖} มงคลตถ. (บาลี) ๑/๓๗/๓๐, มงคล. (ไทย) ๑/๓๗/๔๔-๔๕.

^{๑๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒-๓๐๓, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๗/๒๔๘-๒๕๐, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๘๕/๒๑๐-๒๑๖.

ส่วนคนที่พูดพอประมาณนั้นคือคนที่มีความกังวลจะพูดก็พูด หมดเรื่องที่ควรจะพูดแล้วก็หยุดพูด คนพูดมากกับคนพูดเก่งนั้นไม่เหมือนกัน คนพูดเก่งคือคนที่รู้จักพูดให้ถูกกาลเทศะ บุคคล และเรื่องราว ควรพูดก็พูด ควรฟังก็ฟัง พูดเป็นที่ถูกหู ถูกใจของคนอื่นส่วนคนพูดมากนั้นมักจะพูดไปเรื่อย ๆ หาเรื่องมาพูดได้เสมอ แต่ไม่สนใจว่าใครจะอยากฟังหรือไม่อยากฟัง เรื่องที่พูดนั้นเป็นประโยชน์แก่ใครบ้างหรือไม่เป็น ผู้ฟังมีความสุขจากการฟังเขาพูดหรือไม่ ตรงกับสำนวนไทยว่าพูดน้ำท่วมทุ่ง ไม่มีเนื้อหาสาระอันใด^{๔๔} ส่วนคำพูดที่ดีหรือที่เรียกว่าวาจาสุภาษิตนั้นต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ พูดตามกาล พูดแต่คำสัตย์ พูดแต่คำอ่อนหวาน พูดแต่คำที่ประกอบด้วยประโยชน์ และพูดด้วยเมตตาจิต^{๔๕} แม้แต่พระพุทธองค์ผู้ทรงรู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เมื่อจะตรัสพระพุทธพจน์ในแต่ละครั้งยังต้องพิจารณาว่าควรจะตรัสหรือไม่ควรจะตรัส เพราะบางเรื่องเป็นเรื่องไม่จริง ไม่แท้ ไม่เป็นประโยชน์ และวาจาที่จะตรัสนั้นไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของชนเหล่าอื่น พระองค์ก็ไม่ตรัส บางเรื่องเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ แต่ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของชนเหล่าอื่น พระองค์ก็ไม่ตรัส บางเรื่องเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ เป็นประโยชน์ แต่วาจาที่จะตรัสนั้นไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของชนเหล่าอื่น พระองค์ก็ทรงพิจารณาเป็นราย ๆ ไป บางเรื่องเป็นเรื่องไม่จริง ไม่แท้ ไม่เป็นประโยชน์ แต่วาจาที่จะตรัสนั้นเป็นที่รักที่ชอบใจของชนเหล่าอื่น พระองค์ก็ไม่ตรัส บางเรื่องเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ แต่ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของชนเหล่าอื่น พระองค์ก็ทรงพิจารณาก่อนที่จะตรัสเสมอ^{๔๖} ผู้เป็นบัณฑิตจึงไม่ได้อยู่ที่การเป็นคนพูดมากหรือพูดน้อย แต่อยู่ที่รู้ว่าเวลาไหนควรพูด เวลาไหนควรฟัง บางเรื่องถึงตนเองจะรู้มากสักเพียงใดถ้าพูดแล้ว ไม่เป็นประโยชน์ต่อผู้ฟังก็ไม่จำเป็นต้องพูด แต่ควรลงมือกระทำให้ดูเป็นตัวอย่าง เพราะคำพูดล้านคำไม่เท่ากับการกระทำให้ดูเพียงครั้งเดียว พระพุทธองค์ทรงเป็นแบบอย่างได้ดีที่สุดเพราะทรงตรัสอย่างใดก็ทรงทำอย่างนั้น หรือทรงทำอย่างใดก็ทรงตรัสอย่างนั้น ไม่มีช่อนเร้นอำพรางแต่ประการใด ดังคำกล่าวที่ว่า คนจะดีหรือชั่วไม่ได้อยู่ที่ชาติ

^{๔๔} วคิน อินทสระ, **ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๘), หน้า ๓๔.

^{๔๕} อัง.ปิฎก. (ไทย) ๒๒/๑๕๘/๓๓๘.

^{๔๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **สมนุตปาสาทิกา นาม วินยฎกถา (ปจโม ภาค)**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๒-๑๒๓ ; มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ปฐมสมันตปาสาทิกาแปล เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๐๐-๒๐๑.

ตระกูล แต่ขึ้นอยู่กับที่การกระทำ^{๑๕๑} ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นในเรื่องนี้จึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้
 ดังนี้ บัณฑิตยอมให้เกียรติผู้อื่นด้วยการยอมรับฟังความคิดเห็นที่เขาแสดงออกมาแล้วนำมา
 ใคร่ครวญพิจารณาให้เห็นถึงประโยชน์และโทษแล้วลงมือปฏิบัติในสิ่งที่ดีละเว้นในสิ่งที่ชั่ว ผลที่
 ได้รับย่อมมีแต่ความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคตอย่างแน่นอน

๔.๑.๒๐ วรรคที่ ๒๐ มัคควรรคพรรณนา

มัคควรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องหนทาง ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป^{๑๕๒} มี
 พระพุทธพจน์ว่า

บรรดาทางทั้งหลาย ทางประกอบด้วยองค์ ๘ ประเสริฐ
 ที่สุด บรรดาสัจจะทั้งหลาย บท ๔ คืออริยสัจ ๔ ประเสริฐ
 ที่สุด บรรดาธรรมทั้งหลาย วิราจธรรมประเสริฐที่สุด
 บรรดาสัตว์ ๒ เท่าทั้งหลาย พระตถาคตเจ้าผู้มีจักษุประเสริฐ
 ที่สุด ทางนี้เท่านั้น ไม่มีทางอื่นเลย อันเป็นไปเพื่อความ
 บริสุทธิแห่งทรสนะ ท่านทั้งหลายจงดำเนินไปตามทางนี้
 อันยังมารและเสนามารให้หลง เมื่อปฏิบัติตามทางนี้แล้วจัก
 ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เราทราบทางอันเป็นที่สลัดลูกศร (คือ
 วิราคะเป็นต้น) แล้วบอกแก่ท่านทั้งหลายไว้แล้ว ความเพียร
 เครื่องเผาบาป ท่านทั้งหลายต้องทำเอง เราตถาคตเป็นเพียงผู้
 บอกทางเท่านั้น บุคคลผู้ดำเนินไปตามทางนี้ มีฉนวน ย่อมพ้น
 จากเครื่องผูกแห่งมาร ฯ^{๑๕๓}

เรื่องนี้กล่าวถึงภิกษุ ๕๐๐ รูป ที่ตามเสด็จพระศาสดาจาริกไปในชนบทต่างๆ แล้ว
 กลับมาสู่เมืองสาวัตถี ฟานักอยู่ที่วัดพระเชตะวัน สนทนากันถึงหนทางที่ตามเสด็จไปว่า ทางจากบ้าน
 โนนไปบ้านโนนสม่าเสมอ ทางจากบ้านโนนไปบ้านโนนไม่สม่าเสมอ มีกรวด ไม่มีกรวดเป็นต้น
 พระศาสดาเสด็จมาตรัสถาม เมื่อทราบความแล้วตรัสว่า ทางที่พวกเธอพูดถึงนี้เป็นทางภายนอก
 ภิกษุควรทำกรรมในอริยมรรคอันเป็นทางภายใน เพราะเมื่อทำอย่างนี้ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เมื่อ
 จบเทศนาภิกษุเหล่านั้นก็ได้บรรลุอรหัตผล

^{๑๕๑} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๔๒/๓๖๑, พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๔๒/๕๓๒.

^{๑๕๒} คุรายละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๕๘-๖๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๕๑-๕๕.

^{๑๕๓} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๓-๒๗๖/๖๔, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๓-๒๗๖/๑๑๗.

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิทยาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ทางประกอบด้วยองค์ ๘ นั้น คืออริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น^{๑๕๔} ทั้ง ๘ ประการนี้เป็นองค์ของมรรค ไม่ใช่ตัวอริยมรรค ส่วนตัวอริยมรรคนั้นท่านว่าหมายถึง สัมมาญาณ คือความรู้ชอบ บรรดาทางทั้งหลาย ทางประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ ประเสริฐที่สุด เพราะเป็นทางนำไปสู่อมตะคือความไม่ตาย นำออกไปจากวงเวียนแห่งชีวิตอันไม่มีที่สิ้นสุด ดังพระพุทธดำรัสว่า “ตราบใดที่มรรคมืองค์ ๘ นี้ยังมีอยู่และมีผู้ปฏิบัติตาม ตราบนั้น โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์”^{๑๕๕} มรรคมืองค์ ๘ จึงเปรียบเหมือนประตูไปสู่พระนิพพาน บรรดาสิ่งทั้งหลาย อริยสัง ๔ ประเสริฐที่สุด อริยสัง แปลว่า ความจริง อันประเสริฐ หรือความจริงของผู้เข้าถึงความเป็นพระอริย มี ๔ ประการคือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค^{๑๕๖} ในชั้นมัจฉกัปวัตตคนสูตรแสดงทุกข์ไว้ ๑๑ กองคือ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความร่ำไรราพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นสมปรารถนา ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก และความประสพกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก กล่าวโดยสรุป ความยึดมั่นถือมั่นในขันธ ๕ เป็นทุกข์ชั้นรวบยอด^{๑๕๗} สมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ องค์ธรรมคือตัณหา มี ๓ ประเภทคือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา^{๑๕๘} กามตัณหา คือความอยาก ความดิ้นรนในกาม คำว่า กาม ในที่นี้หมายถึง ความใคร่ ความพอใจ ความอยาก สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ มี ๒ อย่างคือ กิเลสกามและวัตถุกาม^{๑๕๙} กิเลสกาม หมายถึง ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนัด ความเพติดเพลิน ความทะยานอยาก ความเยื่อใย ความกระหาย ความเร่าร้อน ความยินดี ความติดใจ ได้แก่ ราคะ โลภะ อิจฉา (ความปรารถนา) เป็นต้น วัตถุกาม หมายถึง วัตถุอันน่าใคร่ น่ายินดี ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย กามคุณทั้ง ๕ นั้น ท่านเปรียบเอาไว้ว่า

เหมือนสวนดอกไม้อันเต็มไปด้วยดอกไม้้นานาชนิด ผู้ต้องการดอกไม้เมื่อเข้าไปในสวนแล้วจิตใจก็จะเพติดเพลินอยู่กับการเก็บ เก็บเท่าไรก็ไม่รู้จักพอ มัวแต่เพติดเพลินอยู่แต่ในสวนดอกไม้แล้วในที่สุดก็จะตายไปเสียเปล่าๆ โดยไม่มีดอกไม้ชนิดใดติดตัวไปเลย โลกนี้จึงเปรียบเหมือนสวนดอกไม้ที่เต็มไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ ที่แสวงเท่าไรก็ไม่รู้จักพอแล้วใน

^{๑๕๔} คุรยละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓-๑๔, วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๑๕๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๔/๑๓๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๔.

^{๑๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๓๘, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๓๓-๑๐๓๔/๕๘๔-๕๘๕.

^{๑๕๗} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๓๓/๔๑๘-๔๒๑.

^{๑๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓.

^{๑๕๙} พุ.ญ. (ไทย) ๓๐/๘, ๑๐/๖๖, ๖๕.

ที่สุดคนผู้แสวงหาก็ตายไปโดยไม่สามารถนำวัตถุสิ่งของต่างๆ ติดตัวไปได้เลยสักชิ้นเดียว^{๑๖๐}

ภวัตถุหา คือความอยาก ความดิ้นรนในภพ ในความเป็น วิภวัตถุหา คือความอยาก ความดิ้นรนในความไม่เป็น ความอึดอัดรำคาญในความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่เป็นที่ปรารถนา ในขณะนั้น นิโรธ คือความดับทุกข์ โดยใจความคือดับเหตุแห่งทุกข์อันได้แก่ตัณหาเสียได้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่านิพพาน มรรค ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ดังกล่าวแล้ว อริยสัจ ๔ ประการนี้ประเสริฐกว่าสิ่งจะทั้งหลาย เพราะทำคนผู้บรรลุนั้นให้เป็นอริยะข้ามพ้นสังสารวัฏฏ์ ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ประการ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไป ... เราได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขอริยสัจ เราได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขสมุทยอริยสัจ เราได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธอริยสัจ เราได้รู้แจ้งแทงตลอดทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เราถอนภวัตถุหาได้แล้ว ภวเนตติสันไปแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก^{๑๖๑}

บรรดาธรรมทั้งหลาย วิราคะธรรมประเสริฐที่สุด วิราคะคืออาการของจิต วิราคะนี้เป็นไวพจน์อย่างหนึ่งของนิพพาน ทรงแสดงว่าราคะเป็นสิ่งนอกทางคือนอกอริยมรรค ดังนั้น วิราคะจึงเป็นสิ่งในทาง เป็นธรรมอันประเสริฐ ราคะเป็นฐิติภายใน วิราคะเป็นธรรมปราศจากฐิติ ราคะเสียดแทงใจ วิราคะเหมือนอาการถอนหนามที่เสียดแทงใจเหมือนการถอนลูกศรออก ราคะเป็นความมัวหมอง วิราคะเป็นความส่องแผ้ว^{๑๖๒} บรรดาสัตว์ ๒ เท่าทั้งหลาย พระตถาคตผู้มีจักขุประเสริฐที่สุด^{๑๖๓} สัตว์ ๒ เท่าเช่นเทวดาและมนุษย์ในโลกทั้งปวงไม่มีใครเลยที่จะประเสริฐโดยคุณธรรมเทียบเท่าพระตถาคตผู้มีจักขุ ๕ คือ มังสจักขุ ได้แก่ ตาเนื้อธรรมดา แต่ทรงเห็นได้ไกลเห็นได้ไว ทิพพจักขุ ได้แก่ ตาที่มองเห็นได้ระยะไกลเหนือวิสัยของตาเนื้อธรรมดา ทรงเล็งเห็นหมู่สัตว์ผู้เป็นต่างๆ กันเพราะอำนาจกรรมด้วยจักขุนี้ ปัญญาจักขุ ได้แก่ ปัญญาที่ทรงเห็นธรรมที่ควรรู้มีอริยสัจ ๔ เป็นต้น พุทธจักขุ ได้แก่ จักขุของพระพุทธเจ้าที่ทรงพิจารณาเห็นอุปนิสัยของเวไนยสัตว์ว่าหยาบหรือประณีตอย่างไร ควรโปรดด้วยกรรมเทศนาอย่างไร สมันตจักขุ ได้แก่ จักขุโดยรอบที่ทรงทราบ

^{๑๖๐} พร รัตนสุวรรณ, นรก-สวรรค์ ภาคนรก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๗.

^{๑๖๑} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๐๕๑/๓๗๗, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๕๑/๖๐๕.

^{๑๖๒} วคิน อินทสระ, ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๔, หน้า ๕๒.

^{๑๖๓} คุราวละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๓๕/๓๕-๔๐, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๓๕/๗๓-๗๔, อภ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๔/๓๕, อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๔/๕๓.

ธรรมทั้งปวงกล่าวคือพระสัพพัญญุตญาณที่ทรงรู้ออบด้าน^{๑๖๔} ด้วยเหตุที่ทรงมีจักขุดังกล่าวนี้อาจทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งปวง พระพุทธองค์ทรงย้ำให้เห็นความสำคัญของอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าทางนี้เท่านั้นไม่มีทางอื่นเลย อันเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์แห่งทรรศนะ เป็นทางอันสามารถและเสนาสามารถให้หลง ตามผู้ปฏิบัติตามมรรคนี้ไม่พบ สามารถสลัดลูกศรมีราคาเป็นดั้นให้หมดไป ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ และทรงเตือนว่า ความเพียรเครื่องเผาบาปนั้น ท่านทั้งหลายต้องทำเอง พระตถาคตเป็นเพียงผู้บอกทางเท่านั้น เมื่อปฏิบัติตามทางนี้แล้วจักพ้นจากเครื่องผูกของมาร เครื่องผูกของมารคือ วัฏฏะในภพ ๓ กล่าวคือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ^{๑๖๕} เป็นเครื่องผูกใจสัตว์ให้วนเวียนอยู่หมกอยู่จมอยู่ สาเหตุที่ทำให้เกิดภพเป็นเพราะอำนาจของ กรรม วิญญาณ และตัณหา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “กรรม ชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณ ชื่อว่าเป็นพืช ตัณหา ชื่อว่าเป็นยางเหนียว วิญญาณดำรงมันอยู่ได้เพราะอาศัยธาตุอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด ของหมู่สัตว์ที่มีอวิชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ การเกิดในภพใหม่จึงมีต่อไป”^{๑๖๖} คำว่า ธาตุอย่างหยาบ หมายถึง กามธาตุ ธาตุอย่างกลาง หมายถึง รูปธาตุ และธาตุอย่างละเอียด หมายถึง อรูปธาตุ^{๑๖๗} กามภพ คือภพที่ยังมีความยินดีอยู่ในกามคุณอารมณ์ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย ส่วนรูปภพและอรูปภพ คือภพที่สงบระงับจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายด้วยอำนาจของฌานที่ตนได้เคยบำเพ็ญไว้ตั้งแต่เมื่อครั้งที่ยังเป็นมนุษย์ อย่างไรก็ตามหากว่าบุคคลที่ไปบังเกิดในกามภพในส่วนที่เป็นกามสุคติภูมิ ๗ รูปภพและอรูปภพนั้น ไม่ได้เป็นพระอริยะชั้นใดชั้นหนึ่งแล้วย่อมมีโอกาสกลับมาเกิดในอบายภูมิได้อีก ดังพระพุทธดำรัสว่า “เหล่าสัตว์ผู้อันอำนาจแห่งบุญส่งเสริมแล้วไปสู่กามภพ รูปภพ หรือไปถึงภวคคพรหมคือพรหมชั้นสูงสุด ได้แก่ เนวสัญญานาสัญญาตพรหมก็ยังมีโอกาสกลับไปสู่ทุคติภูมิได้อีก เพราะการเกิดในภพไหนๆ ที่ชื่อว่าเที่ยงไม่มี”^{๑๖๘} ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นในเรื่องนี้จึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้ ขณะฟังพระธรรมเทศนาด้วยใจเลื่อมใส จัดเป็น สุตมยปัญญา เมื่อพิจารณาตามพระดำรัสของพระพุทธองค์ด้วยโยนิโสมนสิการ จัดเป็น จินตามยปัญญา เมื่อบรรลุพระอรหัตผลสิ้นอาสวะทั้งปวง จัดเป็น ภวานามยปัญญา

^{๑๖๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๕๖, ๑๕๑/๔๒๔-๔๓๑, ๕๔๑-๕๔๓.

^{๑๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๔, ๔๕๓/ ๘๕, ๔๕๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๕, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๑๒-๑๓.

^{๑๖๖} ดูรายละเอียดใน อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๓-๓๘/๓๐๐-๓๐๒.

^{๑๖๗} อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๗/๒๒๘.

^{๑๖๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๕/๖๗๕.

๔.๑.๒๑ วรรคที่ ๒๑ ปกิณณการวรรค

ปกิณณการวรรค ว่าจะด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องภิกษุวัชชีบุตร^{๑๖๕} มีพระพุทธพจน์ว่า

การบวชเป็นของยาก ความยินดีในการบวชเป็นของยาก เรือนที่
ครองไม่ดีเป็นทุกข์ การอยู่ร่วมกับคนเสมอกันเป็นทุกข์ ผู้
เดินทางไกลถูกทุกข์ติดตาม เพราะฉะนั้น ไม่พึงเป็นผู้เดินทาง
ไกล และไม่พึงเป็นผู้อันทุกข์ติดตาม^{๑๖๖}

เรื่องนี้กล่าวถึงภิกษุผู้เป็นราชโอรสของเจ้าวัชชีรูปใดรูปหนึ่ง ท่านสละราชสมบัติที่ถึง
แก่ตนตามวาระออกบวชอยู่ในราวป่าใกล้พระนครไพศาลี เมื่อถึงคราวที่ชาวพระนครทั้งหมดมีเจ้า
วัชชีเป็นต้นเล่นมหรสพตลอดคืนยันรุ่งในวันเพ็ญเป็นที่บานแห่งดอกโกมุท ท่านได้ยินเสียงดนตรีมี
กลองเป็นต้นกึกก้องไปทั่วพระนครถูกความไม่ยินดีบีบบังคับจึงมีความคิดว่า คนอื่นที่เลวกว่าเรามีอยู่
หรือหนอ พระศาสดาทรงทราบเรื่องนั้นแล้วประสงค์จะทรงประกาศความที่ชมราวาสเป็นทุกข์จึง
ทรงรวบรวมทุกข์ ๕ อย่างแล้วตรัสพระคาถาดังกล่าวในเบื้องต้น เมื่อจบเทศนา ภิกษุผู้เป็นราชโอรส
ของเจ้าวัชชีก็บรรลुพระอรหันต์

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิद्याเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ประการแรก การบวช
เป็นของยากเพราะต้องอาศัยความเด็ดเดี่ยวในการตัดสินใจ ต้องสละเครื่องญาติ ปิยชนคนที่รักมี
มารดาบิดาบุตรภริยาเป็นต้น ต้องสละกองโภคและความสะดวกสบายอย่างชมราวาสโดยสิ้นเชิง
เมื่อบวชแล้วการที่จะยินดีในการบวชก็เป็นของยากเพราะภาวะแห่งผู้บวชไม่เหมือนความเป็นอยู่
อย่างคลุหุสัถ์ ต้องการของร้อนก็ได้ของเย็น ต้องการของเย็นก็ได้ของร้อน ที่นอนปราศจากฟูกอัน
อ่อนนุ่ม อาหารก็ต้องฉันในเวลาอันจำกัดคือเช้าถึงเที่ยงเท่านั้นและต้องฉันตามที่บิณฑบาตได้จะ
เลือกฉันไม่ได้ ต้องเว้นขาดจากความเกี่ยวข้องด้วยสตรีเพศในทางรักใคร่เสน่หา ต้องอยู่ในกฎ
ข้อบังคับระเบียบวินัยมากมายหลายร้อยข้อ จึงทำให้ผู้บวชรู้สึกอึดอัดเป็นการยากที่จะให้เกิดความ
พอใจในการบวช แต่ข้อปฏิบัติและกฎเกณฑ์เหล่านี้เหมาะอย่างยิ่งสำหรับท่านผู้มุ่งขจัดเกลากิเลสให้
สิ้นไป ผู้มุ่งต่อพระนิพพาน ท่านเหล่านั้นย่อมเกิดความพอใจในการบวชได้ง่ายอยู่อย่างรู้สึกปลอด
โปร่ง บางท่านบวชเมื่อยังไม่เคยผ่านความสุขทางโลกมาก่อน เมื่อถึงวัยหนุ่มความคิดฝืนถึง
ความสุขทางโลกคือความสุขจากเพศตรงข้ามคอยเข้ามารบกวนกายและใจอยู่เสมอเห็นคนรุ่น

^{๑๖๕} คุรยละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๐๗-๑๑๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๑๖๘-๑๗๑.

^{๑๖๖} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๐๒/๖๘, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐๒/๑๒๖-๑๒๗.

เดียวกันเอบอ้มพรั่งพร้อมอยู่ด้วยกามคุณ ๕ ก็ให้หวนคิดถึงคนที่ต้องอดทนประพฤติพรหมจรรย์ในวัยที่ยังหนุ่มเข่นนั้นก็คิดฝันอยากสึกออกไปบวชไปบวชในภิกษุสงฆ์คนอื่น ๆ บ้าง เห็นการบวชเป็นชีวิตที่อิติอัศจรรย์ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ความยินดีในการบวชเป็นของยาก บางท่านเคยผ่านความสุขทางโลกมาแล้วพอสมควร คิดว่า เมื่อบวชคงอยู่ได้โดยสงบสุขไม่มีสิ่งใดมารบกวน แต่ความสุขเป็นสิ่งหวนใจทำให้ระลึกถึงอยู่เนืองๆ ภาวะแห่งผู้บวชไม่อาจได้รับสุขเช่นนั้นได้ การหวนระลึกถึงความสุขเก่าๆ เป็นความทรมานใจอย่างหนึ่งเพราะคนที่หวนถึงความสุขเก่าๆ นั้นก็คือคนที่กำลังขาดความสุขในปัจจุบัน เมื่อขาดความสุขในปัจจุบันหวนถึงความสุขเก่าๆ อยู่เนืองๆ และไม่มีความสุขอย่างอื่นมาแทน ความอิติอัศจรรย์กระวากก็เกิดขึ้น บางท่านไม่มีปัญหาดังกล่าวมาแต่มีความคับแค้นใจเกี่ยวกับความเป็นอยู่ เช่น เรื่องอาหาร เรื่องที่อยู่อาศัย เรื่องการปกครองในอาวาสที่อยู่ การขัดแย้งกันในหมู่เพื่อนร่วมพรหมจรรย์เป็นต้นก็ไม่อาจยินดีในการบวชได้ สรุปว่าอุปสรรคในการบวชและความไม่ยินดีในการบวชนั้นมีมากซึ่งแต่ละบุคคลมีปัญหาไม่เหมือนกัน ประการที่สอง เรือนที่ครองไม่ดีเป็นทุกข์ การครองเรือนโดยปกติเป็นเรื่องยากอยู่แล้ว ถ้าหากด้วยการทำมาหากิน ประกอบอาชีพเพื่อให้ได้ทรัพย์มาพอเลี้ยงตน บุตรภริยา บ่าวไพร่ให้เป็นสุข ต้องมีที่ดินบ้านเรือนเป็นที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง ดังคำที่พระอรรถกถาจารย์พรรณนาไว้ว่า ผู้ครองเรือนต้องนำพาต่อราชกิจของพระราชธาต ต้องรับใช้อิสรชนผู้เป็นใหญ่เหนือตน ต้องสงเคราะห์คนข้างเคียงและสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติธรรม แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ การครองเรือนก็เต็มได้โดยยาก คือให้เต็มความปรารถนาได้โดยยาก เหมือนหม้อที่ทะลุและเหมือนมหาสมุทร^{๑๑๑} เพราะฉะนั้น เรือนที่ปกครองไม่ดีจึงให้เกิดทุกข์ อธิบายตามแนวของพระอรรถกถาจารย์ว่า ผู้ครองเรือนต้องแบ่งรายได้ส่วนหนึ่งถวายพระราชธาตเป็นราชพลีคือภาษีอากรในสมัยนี้^{๑๑๒} มีชีวิตอยู่ภายใต้กฎข้อบังคับของพระราชธาตหรือผู้ครองรัฐ เขาต้องการอย่างไรต้องทำอย่างนั้น ไม่เป็นอิสระแก่ตน นอกจากนี้ยังต้องเอาใจอิสรชนคือผู้เป็นใหญ่เหนือตน เช่น เสนาบดี มหาอำมาตย์ หรือนายจ้างของตน มีคนที่ต้องสงเคราะห์ อนุเคราะห์มากมาย หาได้เท่าไรก็ไม่ค่อยพอใช้เพราะมีทางออกมากเหมือนหม้อที่ทะลุ น้ำใส่เท่าไรก็ไม่รู้จักเต็มพร่องอยู่เป็นนิจไม่รู้จักอ้อมจึงเป็นโทษของตัณหา ลักษณะของการครองเรือนไม่ดีนั้นคือ ผู้ครองเรือนเกียจคร้าน ไม่ปรองดองกัน สามภริยาไม่เข้าใจกันทะเลาะกันอยู่เนืองๆ ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่าย ไม่หาของที่หายแล้ว ไม่รู้จักบูรณะซ่อมแซมของที่ชำรุด มีความเป็นอยู่เติบโตเกินตัวหรือฐานะของตัว ให้สามภริยาหรือภริยาผู้ไม่มีศีลธรรมเป็นเจ้าของเรือน^{๑๑๓} และหมกมุ่นใน

^{๑๑๑} บุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๐๕, บุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๑๓๐.

^{๑๑๒} การใช้จ่ายทรัพย์ ๕ ประการ คุรายละเอียดใน อาทิสสูตร อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๔๑/๔๐-๔๑, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔-๖๕.

^{๑๑๓} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๕๘/๒๗๗, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕.

อธิบาย^{๑๖๔} หนึ่ง สามิภริยาผู้ครองเรือนนั้นมี ๔ ประเภทคือ สามิผิอยู่ร่วมกับภริยาผิ สามิผิอยู่ร่วมกับภริยาเทวดา สามิเทวดาอยู่ร่วมกับภริยาผิ สามิเทวดาอยู่ร่วมกับภริยาเทวดา^{๑๖๕} สามิผิภริยาผิ คือเป็นผู้ไม่มีศีลธรรมทั้งคู่ ส่วนสามิเทวดาภริยาเทวดาคือเป็นผู้ประกอบด้วยศีลธรรมเหมือนกัน ถ้าผู้ครองเรือนไม่ประกอบด้วยศีลธรรมแล้วยอมทำให้ครอบครัวเกิดปัญหานานาประการอย่างแน่นอน ส่วนผู้ครองเรือนที่ประกอบด้วยศีลธรรมยอมทำให้ครอบครัวเกิดความอบอุ่นและความผาสุกทุกคน นอกจากนี้สามิภริยาผู้ครองเรือนต้องประกอบด้วยฆราวาสธรรม ๔ คือ สัจจะ ทมะ ชันติ จาคะ^{๑๖๖} การครองเรือนจึงจะดำเนินไปด้วยความสุข สัจจะ คือความจริงใจต่อกัน ทมะ คือการรู้จักปรับปรุงตนเองให้ดีอยู่เสมอ ชันติ คือการรู้จักอดทนและให้อภัยต่อกัน จาคะ คือการรู้จักสละสิ่งที่เกินจำเป็นในได้แก่ความเห็นแก่ตัวเป็นต้น ตามนัยแห่งพระพุทธภาษิตว่าเรือนที่ครองไม่ดีเป็นทุกข์แม้ก็จริง แต่ถ้าบุคคลผู้ครองเรือนรู้จักนำหลักธรรมดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการอยู่ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอความผาสุกย่อมบังเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอนเพราะเรือนที่ครองดีแล้วยอมให้ผลเป็นความสุขเหมือนหลังคาที่มุงบังดีแล้วยอมป้องกันแดดและฝนได้ฉะนั้น ประการที่สาม การอยู่ร่วมกับคนเสมอกันเป็นทุกข์ คนผู้เป็นคฤหัสถ์แม้เสมอกันโดยชาติ โคตร ตระกูล และ โภคะก็ตาม บรรพชิตแม้เสมอกันโดยคุณมีศีล อาจารย์ และ พากุสัจจะ เป็นต้นก็ตาม แต่เมื่อยังทะเลาะกันอยู่ คนเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้ไม่เสมอกัน การอยู่ร่วมกับคนเหล่านั้นเป็นทุกข์ ในประเด็นนี้ พระอรุณกถาจารย์มุ่งอธิบายให้เห็นความแตกแยกทางความคิดเห็น คือเมื่อมีความเห็นไม่ตรงกัน ยังทะเลาะกันอยู่ชื่อว่าเป็นผู้ไม่เสมอกัน การอยู่ร่วมกับคนเช่นนั้นยอมเป็นทุกข์เนื่องจากความแก่งแย่งแข่งดีกัน การชิงดีชิงเด่นกัน การไม่ยอมให้กัน ดังสำนวนไทยที่ว่า เสือสองตัวอยู่ถ้ำเดียวกันไม่ได้ คนจะอยู่ร่วมกันเป็นสุขได้ก็โดยที่คนหนึ่งเล็กคนหนึ่งใหญ่ คือยอมแพ้ หรือยอมให้เสียคนหนึ่ง ถ้าใหญ่ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปก็อยู่ร่วมกันไม่ได้ การอยู่ด้วยกันจึงต้องรู้จักการยอมได้ให้อภัยเป็นแล้วจะร่วมเย็นทั้งสองฝ่าย การให้อภัยต่อกันเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่เพราะเป็นสิ่งที่ทำได้ยากขัดต่อความรู้สึกภายในของตนแต่ถ้าทำได้ผู้นั้นยอมได้ชื่อว่าเป็นผู้ชนะที่ยิ่งใหญ่ การให้อภัยต่อกันนับเป็นธรรมทานชนิดหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญว่าเป็นเลิศกว่าทานทั่วไป^{๑๖๗} เพราะการให้ทานวัตถุภายนอกมีปัจจัย ๔ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่มเป็นต้น ต้องจัดหามาด้วยกำลังทรัพย์จึงจะบริจาคได้ แต่ธรรมทานเป็นทาน

^{๑๖๔} ฎายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๗/๑๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๑๖๕} ฎายละเอียดใน อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๕๓/๖๕-๖๗, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘-๙๐.

^{๑๖๖} ฎายละเอียดใน ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๕๐-๑๕๑/๓๓๐, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๕๐-๑๕๑/๕๔๕, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐-๑๕๑/๒๖๗-๒๖๘.

^{๑๖๗} ฎายละเอียดใน อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๔๒/๘๗, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐, อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๔๒/๖๘.

ที่ไม่ต้องจัดหามาด้วยกำลังทรัพย์ขอเพียงตั้งใจดีแสดงความรู้สึกที่ดีออกมาจากใจให้อภัยต่อผู้อื่นก็ได้ชื่อว่าเป็นการให้ธรรมทาน ดังพระพุทธภาษิตว่า การให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง^{๑๖๘} ประการที่สี่ ผู้เดินทางไกลถูกทุกข์ติดตาม ความหมายในประเด็นนี้ หมายถึงผู้เดินทางไกลอันกัณดารคือวิญญู ได้แก่ การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลก มี ๓ อย่างคือ กิเลส กรรม วิบาก ถ้ายังเดินทางไกลในสังสารวัฏอยู่ตราบใด ย่อมถูกทุกข์ติดตามอยู่ตราบนั้น ทุกข์จะหยุดติดตามก็ต่อเมื่อตัดวิญญูได้แล้ว เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรเดินทางไกลคือไม่ควรวนเวียนอยู่ในวิญญูนาน ควรรีบเดินทางให้ถึงจุดหมายคือพระนิพพานโดยเร็ว เมื่อถึงพระนิพพานแล้วทุกข์ก็หยุดติดตามเป็นผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นในเรื่องนี้จึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้ ฤกษผู้เป็นราชโอรสของเจ้าวัชชีถูกความไม่ยินดีบีบคั้นใจแต่เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วสามารถบรรเทาความไม่ยินดีนั้นได้ จัดเป็น สุขมยปัญญา เมื่อนำมาใคร่ครวญพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการอย่างแยบคายจนทำให้มีความเห็นคล้อยตามพระธรรมเทศนา จัดเป็น จินตามยปัญญา เมื่อจิตปลอดโปร่งจากเครื่องร้อยรัดทั้งหลายมีกามราคะเป็นต้นจนบรรลุพระอรหันต์ จัดเป็น ภาวนามยปัญญา

๔.๑.๒๒ วรรคที่ ๒๒ นiryavarrakvanna

นiryavarrakvanna ว่าด้วยเรื่องนรก ผู้วิจัขยอกตัวอย่างเรื่องหญิงจีหิง^{๑๖๙} มีพระพุทธพจน์ว่า

กรรมชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะกรรมชั่วย่อมตามแผดเผาในภายหลัง ส่วนกรรมใดทำแล้วไม่ตามแผดเผาในภายหลัง กรรมนั้นเป็นกรรมดี อันบุคคลทำแล้วดีกว่า^{๑๗๐}

เรื่องนี้กล่าวถึงหญิงจีหิงคนหนึ่ง สามีของหญิงนั้นได้ทำการเซซชิดกับหญิงรับใช้คนหนึ่งในเรื่องของตน เมื่อหญิงจีหิงทราบเรื่องจึงจับหญิงรับใช้นั้นมัดมือมัดเท้าแล้วตัดหูตัดจมูกของเธอเสียแล้วขังไว้ในห้องๆ หนึ่ง เมื่อสามีกลับมาจากทำธุระหญิงจีหิงต้องการปกปิดกรรมของตนจึงชวนสามีไปวัดฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ขณะนั้น พวกญาติของหญิงจีหิงมาเยี่ยมนางที่บ้าน ไม่พบนางและสามีแต่ได้พบกับหญิงรับใช้ซึ่งถูกตัดหูและจมูกถูกขังไว้ในห้องเกิดเมตตาจึงแก้หญิงรับใช้

^{๑๖๘} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๕๔/๓๘, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔.

^{๑๖๙} คูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๒๕-๑๓๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๐๐-๒๐๑.

^{๑๗๐} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๑๔/๓๑, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๑๔/๑๓๑.

ออกแล้วนำไปวัดพระเชตุวัน หญิงรับใช้นั้นได้กราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบท่ามกลางพุทธบริษัท ๔ พระพุทธองค์ตรัสว่า ขึ้นชื่อว่าทุจริตแม้เพียงเล็กน้อย บุคคลไม่ควรทำด้วยความคิดว่า คนอื่นจะไม่รู้กรรมของเรา ส่วนสุจริตเมื่อคนอื่นไม่รู้ก็ควรทำ เพราะขึ้นชื่อว่าทุจริตแม้บุคคลปกปิดไว้ย่อมทำการตามแผดเผาในภายหลัง ส่วนสุจริตย่อมยังความปราโมทย์อย่างเดียวให้เกิดขึ้น เมื่อพระธรรมเทศนาจบหญิงจีหิงและสามีสำเร็จโสคาปีตติผล ส่วนหญิงรับใช้ได้รับการปลดปล่อยให้เป็นไท เธอกลับเป็นผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิทยาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ คนส่วนมากไม่ค่อยเชื่อว่ากรรมชั่วจะตามแผดเผาในภายหลังได้จึงมักปลงใจเชื่อว่า การทำกรรมชั่ว ถ้าคนไม่เห็นไม่มีใครจับผิดไม่มีใครฟ้องร้อง กรรมนั้นก็ไม่มีผลชั่วแต่ประการใด เพราะได้เห็นคนบางคนบางพวกทำกรรมชั่วแล้วยังดำรงอยู่ได้ในความสุข ที่เป็นเช่นนี้เพราะได้เห็นอาการภายนอกแห่งบุคคลเหล่านั้น ส่วนกรรมชั่วที่ตามแผดเผาใจ เผาความรู้สึของผู้กระทำให้เราร้อนกระวนกระวายนั้นเขามิได้เห็น ส่วนผู้กระทำกรรมชั่วเองแม้เสวยผลเป็นความร้อนใจอยู่ก็ไม่กล้าเผยความจริงกับใครเพราะความละอาย ความร้อนใจกระวนกระวายใจหม่นหมองใจทุกครั้งทีระลึกถึงกรรมชั่วที่ตนเคยทำนั้นเป็นผลโดยตรงของกรรมชั่ว ผลอันเป็นความร้อนใจนี้จะติดตามอยู่เสมอปรากฏขึ้นในความรู้สึกไม่ว่าเวลาจะล่วงเลยไปนานเท่าใด ตรงกันข้าม คนที่สร้างกรรมดีไว้ ผลอันเป็นความสุขใจอันเป็นผลโดยตรงก็จะเกิดขึ้นทุกครั้งทีระลึกถึงความดีนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ความดีเป็นของทิพย์ไม่รู้จักหมดพอนึกถึงก็มาให้เห็นปราโมทย์ทุกครั้งไป^{๑๙๑} ความรู้สึกชุ่มชื่นใจเพราะระลึกถึงกรรมดีนั้นทำให้ผู้นั้นมีสีหน้าผ่องใส มีความเบากายเบาใจเหมือนได้บริโภคอาหารทิพย์ ส่วนกรรมชั่วบางอย่างแม้จะให้ความสุขความรื่นรมย์ในใจบ้างในขณะที่ทำแต่ระยะเวลานั้นสั้นมากเพียงชั่วโมงสองชั่วโมงหรือน้อยกว่านั้น แต่ความเดือดร้อนที่มันอาจตามมาเผาในภายหลังนั้นตามไปตลอดชีวิตนี้ขึ้นที่ไรก็เสerahมอหม่นไหม้ไร้ความสงบในดวงใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า กรรมชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะมันตามแผดเผาภายหลังได้ ส่วนกรรมดีที่ทำไว้นั้นแหละดี เพราะไม่ตามแผดเผาในภายหลัง ในเรื่องของหญิงจีหิงนี้กล่าวได้ว่ามีลักษณะต้นร้ายปลายดี คือในเบื้องต้นหญิงจีหิงประกอบด้วยอกุศลกรรมมีโทษเป็นต้น แต่ในตอนท้ายปลดเปลื้องอกุศลกรรมและปิดประตูแห่งอบายได้ด้วยพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ลักษณะนี้ตรงกับพระพุทธภาษิตว่า “ผู้ใดเคยประมาทแล้วในกาลก่อน ภายหลังกลับไม่ประมาท ผู้นั้นยอมทำโลกนี้ให้สว่างได้ จูถังพระจันทร์ที่โผล่พ้นจากเมฆหมอกฉะนั้น”^{๑๙๒} เพราะความไม่ประมาทเป็นหนทางแห่งความไม่ตาย

^{๑๙๑} วุคิน อินทสระ, *ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๔*, หน้า ๒๕๒.

^{๑๙๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๗๒/๔๗, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๗๒/๘๖.

ส่วนความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย^{๑๘๓} ตามนัยนี้หมายถึงผู้ไม่ประมาทยอมทำตนให้ข้ามพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะกล่าวคือเข้าถึงอมตธรรมได้แก่นิพพาน ส่วนผู้ประมาทต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏะต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจของกรรม คำว่า กรรม เป็นคำกลางๆ อาจตีความหมายได้ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว มาจากคำสันสกฤตว่า กรรมฺ แปลว่า กกรรม ไทยนำคำสันสกฤตมาแปลงรูปเป็นกรรม ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง การกระทำ คือการกระทำที่ส่งผลร้ายหรือผลดีมาซึ่งปัจจุบันหรือจะส่งผลร้ายหรือผลดีต่อไปในอนาคต พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า เมื่อพูดเรื่องกรรมต้องรู้จักความหมายของคำว่า กิริยา และกรรมด้วย กิริยา แปลว่า การกระทำ หมายถึง การเคลื่อนไหวที่ไม่มีเจตนา คำว่า กรรม หมายถึง การกระทำที่มีเจตนา เจตนามีทั้งเจตนาดีและเจตนาชั่ว เจตนาดีเกิดจากกิเลสซึ่งมีอวิชาและตัณหาเป็นเหตุปัจจัย ดังนั้น การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาจึงเป็นตัวกรรม การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาดีก็ตามชั่วก็ตามมี ๓ อย่างคือ กรรมทำด้วยกาย เรียกว่า กายกรรม ทำด้วยวาจา เรียกว่า วาจกรรม ทำด้วยใจ เรียกว่า มโนกรรม^{๑๘๔} บรรจบ บรรณรุจิ กล่าวว่า กรรม มีความหมาย ๓ ประการคือ การกระทำที่เกิดจากเจตนาคือความตั้งใจความจงใจ การกระทำของคนที่ยังมีกิเลส และการกระทำที่ยังมีการให้ผล^{๑๘๕} การกระทำที่จัดว่าเป็นกรรมและมีผลทางศีลธรรมต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความจงใจในการกระทำ กล่าวอีกนัยหนึ่งเจตนาในการกระทำนั้นเองจัดเป็นกรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กम्मํ วทามิ เจตยิตฺวา กम्मํ กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสา : คู่ออกันภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลจงใจแล้วย่อมกระทำความกรรมทางกาย วาจา ใจ”^{๑๘๖} ตามพระพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า การกระทำที่จัดว่าเป็นกรรมนั้น ต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความจงใจ การกระทำใดเกิดขึ้นหรือกระทำโดยปราศจากเจตนาไม่จัดเป็นกรรมแต่เรียกว่ากิริยา เป็นการกระทำของพระอรหันต์เท่านั้น ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่ก่อให้เกิดผลดีหรือผลชั่วทางศีลธรรมแก่พระอรหันต์ การกระทำที่เรียกว่ากิริยานี้จึงไม่รวมถึงการกระทำที่เกิดขึ้นโดยความประมาทหรือปราศจากสติ เพราะการกระทำที่เกิดขึ้นโดยความประมาทแม้จะไม่มีเจตนา

^{๑๘๓} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๕, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๑๘๔} ดูรายเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒-๓๖๓, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๕/๕๒-๕๓, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๗/๓๓๐-๓๓๑, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๗/๒๕๐-๒๕๑, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๕๕/๒๑๖-๒๑๕, ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๓๔๗/๓๔๒-๓๔๓, ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๕๕/๓๕๑-๓๕๔.

^{๑๘๕} บรรจบ บรรณรุจิ, **พุทธธรรมในพระไตรปิฎกบาลี**, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (อัคราณา)

^{๑๘๖} อัง.นกก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๕๕, อัง.นกก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๖๗, อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๕๓๕/๓๒๘, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๓๕/๕๘๓.

โดยตรงก็สงเคราะห์เข้าในเจตนาโดยอ้อมเพราะเป็นการกระทำที่ขาดการใช้สติพิจารณาอย่างรอบคอบจัดเป็นกรรมประเภท กตัตตากรรม คือกรรมสักแต่ว่ากระทำเป็นกรรมที่มีกำลังอ่อนจะส่งผลแก่ผู้กระทำก็ต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นที่มีกำลังแรงกว่าให้ผลแล้วเท่านั้น เมื่อบุคคลใดก็ตามกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปจะเป็นสิ่งดีหรือไม่ดีก็ตาม ผลที่ตามมาคือบุคคลนั้นจะต้องเป็นผู้ได้รับผลของการกระทำนั้นอย่างแน่นอน ต่างแต่จะช้าหรือเร็วเท่านั้น ดังนั้น กรรมกับผลของกรรม จึงมีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันอยู่รำไปไม่มีที่สุดโดยเกี่ยวข้องกันเป็นวัฏจักรหรือที่เรียกว่าวัฏฏสงสารคือหมุนเวียนเป็นเหตุปัจจัยให้กันและกันอยู่อย่างนี้ตลอดไปไม่มีที่สิ้นสุด นอกเสียจากบุคคลนั้นจะได้เข้าสู่พระนิพพานแล้วเท่านั้นกฎข้อนี้จึงจะไม่เกิดขึ้นอีก มูลเหตุที่ทำให้เกิดกรรมพระพุทธรองค์ตรัสไว้ ๖ อย่าง ซึ่งถือว่าเป็นพลังผลักดันให้มนุษย์ทำกรรมต่างๆ เหตุของกรรมทั้ง ๖ นี้แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ อกุศลและกุศล กลุ่มแรกคืออกุศลกรรม แปลว่า กรรมไม่ดีหรือกรรมชั่ว เป็นการกระทำที่เกิดจากอกุศลเจตนาหรือเจตนาไม่ดี อาจเกิดขึ้นทางกายวาจาหรือใจก็ได้ เช่น คิดจะยิงนกเป็นอกุศลกรรมฝ่ายมโนกรรม พุดชกชวนคนอื่นให้ไปยิงนกด้วยเป็นอกุศลกรรมฝ่ายวจิกรรม ลงมือยิงนกด้วยตนเองเป็นอกุศลกรรมฝ่ายกายกรรม เป็นต้น มีเหตุ ๓ อย่างคือ โลภะ โทสะ โมหะ^{๑๘๗} ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอกุศลมูลสูตรว่า

บุคคลถูกบาปอกุศลธรรมที่เกิดเพราะ โลภะครอบงำ มีจิตถูกบาปอกุศลธรรมที่เกิดเพราะ โลภะกลุ่มรุม ... เพราะโทสะครอบงำ ... เพราะโทสะกลุ่มรุม ... เพราะโมหะครอบงำ ... เพราะโมหะกลุ่มรุม ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น เดือดร้อนในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วพึงหวังได้ทุกคติ^{๑๘๘}

ทุกคติในที่นี้หมายถึงทุกคติ ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน^{๑๘๙} กรรมที่เกิดจากเหตุเหล่านี้ เทียบได้กับเมล็ดพืชที่ยังไม่ถูกทำลาย ไม่ผุพัง ไม่ได้รับอันตรายด้วยลมด้วยความร้อน รักษาไว้ด้วยดี ได้รับการหว่านในผืนนาที่ดี หรือที่ดินที่เตรียมไว้ดี ต่อจากนั้นถ้าหากว่าฝนตกลงมาตามฤดูกาลอันเหมาะสมแน่นอนว่าพืชจะต้องเจริญงอกงาม กรรมก็มีเหตุมาจากโลภะ โทสะ โมหะนี้ และจะเป็นกรรมที่ให้ผลซึ่งจะให้ผลตามความเหมาะสมแก่ผู้กระทำในชาตินี้หรือในชาติหน้า กรรมนี้อาจจะเป็นได้ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ยกตัวอย่างเช่น เมื่อบุคคลมีความโลภอยู่ในใจ เขาอาจจะสละทรัพย์ทำบุญโดยหวังที่จะได้รับความยกย่องจากบุคคลอื่นหรือหวังจะได้รับผลที่น่าพึงพอใจจากบุคคลอื่น ในกรณีนี้ก็เป็นการแน่นอนว่ากรรมดีของเขามีเหตุมาจากโลภะ แต่โลภะ

^{๑๘๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๔, ๓๐/๑๖๖, ๒๗๕.

^{๑๘๘} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๐/๒๗๖.

^{๑๘๙} อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๐/๒๑๔.

มีบทบาทเป็นแรงผลักดันในการกระทำบุญ โลกะจึงเป็นเหตุโดยอ้อมแห่งการกระทำกุศล แต่ตรงกันข้ามถ้าหากว่าโลกะเป็นเหตุโดยตรง บุคคลนั้นอาจจะลักทรัพย์ของผู้อื่น กลุ่มที่สองคือกุศลกรรม แปลว่า กรรมดี เป็นการกระทำที่เกิดจากกุศลเจตนาหรือเจตนาที่ดี อาจเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นทางกายวาจาหรือใจก็ได้ เช่น คิดบริจาคทานเพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์ผู้ประสบภัยธรรมชาติ จัดเป็นกุศลกรรมฝ่ายมโนกรรม พุศัชชชวนให้ผู้อื่นยินดีในการบริจาคทานเป็นกุศลกรรมฝ่ายวจีกรรม บริจาคทานด้วยตนเองเป็นกุศลกรรมฝ่ายกายกรรม เป็นต้น มีมูลเหตุ ๓ อย่างคือ อโลกะ อโทสะ อโมหะ^{๑๕๐} มีพระพุทธดำรัสว่า

อโลกะจัดเป็นกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้ไม่มีโลกะทำทางกาย วาจา และใจ จัดเป็นกุศลกรรม ... อโทสะจัดเป็นกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้ไม่มีโทสะทำทางกาย วาจา และใจ จัดเป็นกุศลกรรม ... อโมหะจัดเป็นกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้ไม่มีโมหะทำทางกาย วาจา และใจ จัดเป็นกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้ไม่มีโมหะ ไม่ถูกโมหะครอบงำ มีจิตไม่ถูกโมหะกลุ่มรุม ไม่ก่อความทุกข์ให้เกิดแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ให้เสียหาย ติเตียน หรือจับไป โดยอวดอ้างว่า เรามีกำลัง ทรงพลัง จัดเป็นกุศลกรรม กุศลกรรมจำนวนมากที่เกิดจากอโมหะ มือโมหะเป็นเหตุ มือโมหะเป็นแดนเกิด มือโมหะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้ไม่มีโมหะด้วยประการฉะนี้^{๑๕๑}

พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบการกระทำที่บุคคลกระทำโดยปราศจากโลกะ โทสะ และโมหะกับเมล็ดพืชที่ถูกเผาจนยางแห้งแล้วเอาไปตากไว้เอาไปแช่ไว้ในน้ำเมล็ดพืชนี้บุคคลทิ้งแล้วทำลายแล้วย่อมไม่เกิดอีก ทำนองเดียวกับการกระทำที่เนื่องมาจากอโลกะ อโทสะและอโมหะเมื่อโลกะโทสะและโมหะถูกถอนรากโดยสิ้นเชิงการกระทำเหล่านั้นก็ย่อมไม่ให้เกิดแก่ผู้กระทำ การกระทำหรือกรรมดังกล่าวเป็นการกระทำของพระอรหันต์ เราไม่เรียกว่า กรรม แต่เรียกว่า กิริยาดังกล่าวแล้ว กล่าวโดยสรุปแล้วมูลเหตุของกรรมก็คือกิเลส กิเลสที่ทำให้เกิดกรรมประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา ฝัสนะ^{๑๕๒} อวิชชา คือภาวะที่ปราศจากความรู้เกี่ยวกับความทุกข์ เหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์ ... อวิชชาจึงเป็นต้นเหตุขั้นรากฐานและเป็นขั้นที่ลึกที่สุด ตัณหา คือความอยากซึ่งเป็นมูลเหตุทำให้เกิดกรรมดีและกรรมชั่วที่ได้ทำไปตามความ โลภความ โกรธความหลง ฝัสนะ คือจุดตั้งต้นของกรรม ฝัสนะเกิดขึ้นจากการทำหน้าที่ของอายตนะภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบกับ

^{๑๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๔, ๓๐/๑๘๗, ๒๗๗.

^{๑๕๑} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๐/๒๗๗-๒๗๘.

^{๑๕๒} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๔๕/๑๓๕-๑๔๑. (จูฬสีหนาทสูตร : หลักปฏิบัติสมุปปาทเริ่มต้นด้วยอุปาทาน)

อายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ กรรมอันได้แก่ความคิดความเห็น การกระทำเริ่มต้นที่ผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยทำให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ทั้งหมด เป็นกิเลสทำให้เกิดกรรม ส่วนอภัยกตกรรม แปลว่า กรรมที่เป็นกลางๆ การกระทำที่ไม่อาจจัดได้ว่าดีหรือชั่วทางศีลธรรมเรียกว่าอภัยกตกรรม การกระทำประเภทนี้เป็นการกระทำที่เกิดจากอภัยกตเจตนาหรือเจตนาที่เป็นกลางๆ ซึ่งไม่จัดอยู่ในฝ่ายกุศลหรืออกุศล เช่น หยิบแก้วน้ำที่วางอยู่บน โต๊ะทำงานจากที่หนึ่งไปวางอีกที่หนึ่งเพื่อจะได้ทำงานสะดวกอย่างนี้ไม่จัดเป็นกุศลกรรมหรือ อกุศลกรรมทางศีลธรรม แต่ถ้าเห็นแก้วน้ำวางอยู่ใกล้มือเด็กเล็กที่กำลังเล่นสนุกอยู่กับเพื่อนเกรงว่า เด็กจะทำแก้วน้ำแตกแตกแล้วจะถูกแก้วบาดมือจึงหยิบแก้วน้ำนั้นไปวางไว้ในที่อื่นให้พ้นจากที่เด็ก เล่นอย่างนี้จัดเป็นการกระทำที่อยู่ในฝ่ายกุศลกรรมเป็นต้น^{๑๕๓} กรรมหรือการกระทำที่จัดว่าดีหรือชั่วนั้น พระพุทธเจ้าทรงวางเกณฑ์ตัดสินไว้ดังนี้คือ “การกระทำใดเมื่อทำแล้วทำให้ผู้กระทำไม่เดือดร้อนใจในภายหลังการกระทำนั้นจัดเป็นกรรมดี การกระทำใดเมื่อทำแล้วทำให้ผู้ทำเดือดร้อนใจในภายหลัง การกระทำนั้นจัดเป็นกรรมชั่ว”^{๑๕๔} เกณฑ์การตัดสินกรรมดีกรรมชั่วนี้สรุปว่า ในแง่ของกรรมให้ถือเอาเจตนาเป็นหลักในการตัดสินว่าเป็นกรรมหรือไม่และในแง่ที่ว่ากรรมนั้นดีหรือ ชั่วให้พิจารณาตามหลักเกณฑ์ดังนี้ เกณฑ์หลัก พิจารณามูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศลมูลคือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ หรือเกิดจากอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะ โมหะ พิจารณาตามสภาวะว่า เป็น สภาวะเกื้อกูลแก่ชีวิตและจิตหรือไม่ ทำให้จิตสบายไร้โรคปลอดโปร่งผ่องใสสมบูรณ์หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นรอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือทำให้กุศลธรรมลดน้อยลง อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญงอกงาม ขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร เกณฑ์ร่วม ใช้มโนธรรม คือความรู้สึกลึกซึ้งของ ตนเองพิจารณาว่า การที่กระทำนั้นตนเองดีเทียบตนเองได้หรือไม่เสียความเคารพตนหรือไม่ พิจารณาความยอมรับของวิญญูชนว่า เป็นสิ่งที่วิญญูชนคนดียอมรับหรือไม่ชื่นชมสรรเสริญหรือ ต่ำหนีดียตนหรือไม่ พิจารณาลักษณะและผลของการกระทำ คือต่อตนเองต่อผู้อื่นเป็นการ เบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ทั้งแก่ตนและผู้อื่นหรือไม่ เมื่อต้องการทราบว่าเป็นกรรมดีและกรรมชั่วจะ ให้ผลหนักหรือเบาอย่างน้อยอย่างไร มีหลักพิจารณาอยู่ ๓ อย่างคือ วัตถุประสงค์ และเจตนา สรุปล ใจความโดยย่อคือ วัตถุประสงค์ หมายถึง คน สัตว์ สิ่งของ หรือเรื่องที่เป็นตัวทำกรรม เช่น ถ้าฆ่าคนหรือ

^{๑๕๓} สุนทร ฃ รังสี, **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย), หน้า ๑๖๘-๑๗๑.

^{๑๕๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๕/๘๔-๘๕, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๐๗-๒๑๐/๓๒๗-๓๓๑, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๗-๖๘/๔๘.

สัตว์ คนหรือสัตว์ที่เราฆ่าจัดเป็นวัตถุของปาณาติบาต ผู้ที่เราฆ่าเป็นผู้มีคุณมากหรือมีคุณน้อยเป็น สัตว์ใหญ่หรือสัตว์เล็ก ถ้าฆ่าผู้มีคุณมาก เช่น พ่อแม่หรือพระสงฆ์ บาปมาก ถ้าฆ่าผู้มีคุณความดีน้อย เช่น โจร บาปน้อย ถ้าฆ่าสัตว์ใหญ่ เช่น ช้าง วัว ควาย บาปมาก ถ้าฆ่าสัตว์เล็ก เช่น มด ยุง บาปน้อย ปโยคะ หมายถึง ความพยายาม คือการกระทำทางกายหรือวาจา ถ้าทำด้วยความพยายามมาก เช่น ต้องคิดตามกระทำกรรมนั้นเป็นวันเป็นเดือนเป็นปีบาปก็มาก ถ้าทำด้วยความพยายามน้อย เช่น ตบยุงครั้งเดียว ไม่ต้องออกแรงมาก บาปน้อย เจตนา หมายถึง ความตั้งใจ ความมุ่งใจหมายจะทำความจงใจหรือตัวเจตนา เพราะการกระทำไม่ว่าจะเป็นกุศลหรืออกุศลที่จัดเป็นกรรมส่งผลให้แก่ผู้ทำนั้นต้องเป็นกรรมที่ทำด้วยเจตนาหรือความจงใจเช่นการฆ่าสัตว์โดยไม่เจตนาหรือไม่ตั้งใจ จัดเป็นบาปเล็กน้อยเหมือนอธิบายไว้ในเรื่องกตัตตากรรมเพราะข้อนี้มุ่งหมายถึงเจตนาในการกระทำเป็นใหญ่ดังพระพุทธพจน์ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กम्मํ วทามิ : ภิกขุทั้งหลาย เรากล่าวการกระทำที่มีเจตนาว่าเป็นกรรม” การตัดสินใจว่ากรรมดีและกรรมชั่วจะมีผลมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบทั้ง ๓ อย่างดังที่กล่าวมา^{๑๕๕} ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นในเรื่องนี้จึงสรุปเข้าในหลักปัญหา ๓ ได้ดังนี้ การที่หญิงจีหิงตั้งใจไปวัดเพื่อฟังธรรมแม้ว่าต้องการปกปิดความผิดของตนเองที่ทำไว้กับสาวใช้ก็ตามที แต่เมื่อว่าโดยเจตนาแล้วหญิงจีหิงจัดว่ามีเจตนาดีเพราะมุ่งไปพบพระพุทธเจ้าผู้เป็นเลิศกว่าใครในโลกทั้งสาม เมื่อฟังธรรมด้วยใจที่จดจ่อสงบนิ่ง จัดเป็น สุขุมขปัญญา เมื่อพิจารณาธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนและสำนึกผิดในสิ่งที่ตนกระทำ จัดเป็น จินตามขปัญญา เมื่อจิตเกิดความสว่างปลอดโปร่งจากอกุศลธรรมมีโลภะเป็นต้นมีศรัทธาอย่างมั่นคงในพระรัตนตรัยกล่าวคือบรรลุนิสาปัตติผล จัดเป็น ภวานามขปัญญา

๔.๑.๒๓ วรรคที่ ๒๓ นาควรรคพรรณนา

นาควรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องผู้ประเสริฐ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องบุตรของพราหมณ์ เฒ่า^{๑๕๖} มีพระพุทธพจน์ว่า

ช้างชื่อชนปาลกะ ตกมันจัด ห้ามได้ยาก ถูกขังไว้ ไม่บริโภค
พ่อนหญ้า ระลึกถึงแต่ป่าอันเป็นที่อยู่ของช้าง (นาควัน)^{๑๕๗}

^{๑๕๕} ดูรายละเอียดใน พระมหาสุทโธ สุขาวฑฒโน (วงละคร), “การศึกษาเรื่องพ่อในวรรณคดีบาลี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๕๖-๖๕.

^{๑๕๖} ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๔๐-๑๔๖, พ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๑๕-๒๒๗.

เรื่องนี้กล่าวถึงพราหมณ์เฒ่าคนหนึ่งผู้มีสมบัติประมาณ ๘ แสน เมื่อบุตร ๔ คนเจริญวัยแล้วได้ทำอวามหงคลและได้ให้ทรัพย์แก่บุตรคนละแสน ต่อมานางพราหมณ์ถึงแก่กรรม พวกบุตรจึงปรึกษากันว่า หากพ่อแต่งงานกับนางพราหมณ์คนใหม่แล้วได้บุตรตระกูลของพวกเราอีกสิบหาย พวกเราจักเลี้ยงพ่อกัน เมื่อตกลงกันแล้วจึงพากันบำรุงเลี้ยงพ่อด้วยปัจจัยสี่มีอาหารเครื่องนุ่งห่มเป็นต้น ต่อมาบุตรทั้ง ๔ กล่าวกับผู้เป็นพ่อว่า ขอให้พ่อมอบทรัพย์ที่เหลือนั้นแก่พวกผมเถิด พราหมณ์จึงได้มอบทรัพย์ที่เหลือแก่บุตรทั้งหมด เหลือไว้แต่เพียงผ้านุ่งห่มของตน บุตรคนโตบำรุงเลี้ยงพ่ออยู่ ๒-๓ วัน ต่อมา ถูกลูกสะใภ้คนโตพุดจาจากกลางว่า ทรัพย์ที่แบ่งให้บุตร ๒ คนนั้นก็แบ่งเท่ากันคือคนละ ๒ แสน แต่เหตุไหนพ่อจึงไม่ไปอยู่กับลูกคนอื่นบ้าง พราหมณ์เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจจึงไปอาศัยอยู่กับบุตรคนที่สองและก็ถูกลูกสะใภ้พุดจาทำนองเดียวกันอีก ไปอยู่กับบุตรคนที่สามคนที่สี่ก็ถูกลูกสะใภ้พุดจาเย้ยหยันทำนองเดียวกันจึงบวชเป็นชีปะขาวเที่ยวขออาหารประทังชีวิตร่างกายทรุดโทรมลงเพราะความชรากินลำบากนอนลำบากไม่เห็นที่พึ่งของตนในบุตรทั้งหลายจึงคิดว่าพระสมณโคดมมีพระพักตร์เบิกบาน ตรัสถ้อยคำไพเราะ ทรงฉลาดในการต้อนรับ จึงไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ก็ทรงทำการปฏิสันถารแก่พราหมณ์ด้วยดี เมื่อทรงทราบว่าบุตรของพราหมณ์ถูกภริยายุยงแล้วขับไล่พราหมณ์ออกจากเรือนจึงทรงให้พราหมณ์เรียนคาถาว่า

ข้าพเจ้าจักผลิตผลิตด้วยบุตรที่เกิดแล้วเหล่าใด และปรารถนาความเจริญแก่บุตรเหล่าใด บุตรเหล่านั้นถูกภริยายุยง ย่อมรุกรานข้าพเจ้าเหมือนสุนัขรุกรานสุกรฉะนั้น ได้ยินว่า บุตรเหล่านั้นเป็นอัสตนุรุษ เลวทราม เรียกข้าพเจ้าว่า พ่อ พ่อ พวกเขาคืออรากษสมาแล้วโดยรูปเพียงดังบุตร ย่อมทอดทิ้งข้าพเจ้าผู้ถึงความเสื่อม บิดาแม่ของเหล่าพาลชนเป็นคนแก่ต้องเที่ยวขอทานที่เรือนของชนเหล่าอื่น เหมือนม้าที่แก่ใช้งานไม่ได้ ถูกเขาพรากรไปจากอาหารฉะนั้น นัยว่า ไม้เท้าของข้าพเจ้าแลยังประเสริฐกว่า บุตรทั้งหลายไม่เชื่อฟังจะประเสริฐอะไร เพราะไม้เท้ากันโคคู้ก็ได้ กันสุนัขก็ได้ มีไวยันข้างหน้าเวลามีคู้ก็ได้ ไซ้หยั่งลงไปในที่ลึกก็ได้ เพราะอานุภาพแห่งไม้เท้า คนแก่เช่นข้าพเจ้าล้มแล้วก็กลับยืนขึ้นได้ ฯ^{๑๕๘}

ในวันประชุมพราหมณ์ พราหมณ์นั้นได้ขอโอกาสแล้วกล่าวคาถาในท่ามกลางสมาคมพราหมณ์จนจบ และในสมัยนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีวิตรอยู่อย่างนี้ว่า บุตรใดใช้สอยทรัพย์ที่เป็นของมารดาบิดาแล้วไม่เลี้ยงดูมารดาบิดา บุตรนั้นต้องถูกฆ่า ดังนั้นพวกบุตรของพราหมณ์จึงหมอบลงแทบเท้าของบิดาแล้ววิงวอนว่า ขอคุณพ่อโปรดให้ชีวิตแก่พวกกระผมเถิด เพราะความที่หทัยของบิดาเป็นธรรมชาติอ่อนโยน พราหมณ์จึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายอย่าให้บุตรทั้งหลายของข้าพเจ้า

^{๑๕๗} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๒๔/๗๒, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๒๔/๑๓๔.

^{๑๕๘} พ.ร.อ. (บาลี) ๗/๑๔๒, พ.ร.อ. (ไทย) ๗/๒๒๑-๒๒๒.

พินาศเลย ตั้งแต่นั้นมา พวกบุตรจึงพากันบำรุงเลี้ยงพราหมณ์ผู้เป็นบิดาเป็นอย่างดีและมีโอกาสพากันทำบุญ เช่น ถวายภัตตาหารแด่ภิกษุสงฆ์โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ได้ฟังพระธรรมเทศนา ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสมาตโปสกนาคชาดก ในเอกาทศกนิบาต^{๑๙๙} ว่าด้วยเรื่องช้างที่บำรุงเลี้ยงมารดาบิดาเป็นต้น ท้ายที่สุด พราหมณ์พร้อมกับบุตรและลูกสะใภ้ต่างก็บรรลุโศคาปัตติผลด้วยกันทุกคน

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิद्याเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ประการแรก ความรักของบิดาที่มีต่อบุตร ในเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าพราหมณ์ผู้เป็นบิดาของบุตรทั้ง ๔ นั้น มีใจประกอบด้วยหลักธรรมที่เรียกว่าพรหมวิหารในบุตรทุกคน ในวาระแรก ได้แบ่งสมบัติให้กับบุตรทุกคนเท่าเทียมกัน ไม่ได้แบ่งแยกว่าคนไหนควรได้มากหรือน้อย จัดอยู่ในข้อ เมตตา ในวาระที่สอง เมื่อถูกบุตรขับไล่ออกจากเรือนก็ไม่อาฆาตเคັนในบุตรของตนแต่กลับทำใจได้และดำเนินชีวิตอยู่ตามลำพัง จนกระทั่งได้อุบายสอนบุตรจากพระพุทธเจ้า จัดอยู่ในข้อ อุเบกขา ในวาระที่สาม เมื่อบุตรจะถูกพวกมนุษย์ทำโทษเพราะปฏิบัติผิดในตนก็ได้ร้องขอความเมตตาจากพวกมนุษย์ไม่ให้ทำร้ายบุตรของตน จัดอยู่ในข้อ กรุณา ในวาระที่สี่ เมื่อพวกบุตรกลับใจเป็นคนดีและบำรุงเลี้ยงตนอย่างเดิมก็มีความเพ็ดเลิกลินใจในการกระทำของบุตร จัดอยู่ในข้อ มุทิตา พราหมณ์นั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นพรหมของบุตรทั้ง ๔ ดังพุทธคำรัสว่า คำว่า พรหม เป็นชื่อของมารดาบิดา มารดาบิดาชื่อว่าพรหมเพราะเป็นผู้อนุเคราะห์^{๒๐๐} เพราะเป็นทิศเบื้องหน้าของบุตร^{๒๐๑} ในฐานะที่มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้าจึงต้องประกอบด้วยหน้าที่ของตน ๕ อย่างมีการห้ามมิให้บุตรทำความชั่วเป็นต้น^{๒๐๒} ความรักของพราหมณ์ที่มีต่อบุตรทุกคนจึงเป็นความรักที่บริสุทธิ์ปราศจากอคติมีนันทาคติ เป็นต้น^{๒๐๓} คุณตั้งความรักของพระพุทธเจ้าที่มีต่อราหูลูกกุมารกับพระเทวทัต คนหนึ่งเป็นบุตรที่เกิดแต่อก คนหนึ่งเป็นศัตรูที่ตามทำร้ายมาตลอด แต่พระพุทธองค์ก็ทรงให้ความรักต่อคนทั้งสองอย่างเท่าเทียมกัน มิได้เลือกปฏิบัติว่าต้องรักบุตรแล้วเกลียดศัตรู แต่กลับให้ความสำคัญต่อบุคคลทั้งสองอย่างสม่ำเสมอ เพราะพระพุทธองค์ทรงมีพระทัยสม่ำเสมอในสัตว์ทั้งปวง^{๒๐๔} อีกอย่างหนึ่ง การที่พราหมณ์ได้รับ

^{๑๙๙} ดูรายละเอียดใน พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑-๑๒/๓๕๔-๓๕๕.

^{๒๐๐} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๓๑/๑๒๗, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓, อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๓/๘๐, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗, พุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๑๐๖/๓๒๕, พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕, พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๘๑/๕๕, พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๑/๘๔.

^{๒๐๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๓/๑๖๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๗.

^{๒๐๒} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

^{๒๐๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘, อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗/๒๑, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗/๒๕.

^{๒๐๔} พุ.อป. (บาลี) ๓๒/๕๘๕-๕๘๖/๖๘, พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๘๕-๕๘๖/๘๕, พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๓๖.

การบำรุงเลี้ยงจากบุตรด้วยดีนั้นเมื่อพิจารณาตามหลักเหตุผลแล้วมีสาเหตุอยู่ ๒ อย่างคือ สาเหตุแรกเกิดจากภายนอก เหตุภายนอกในที่นี้คือบุตรของพราหมณ์กลัวว่าจะถูกพวกมนุษย์ทำร้ายจึงตั้งใจบำรุงเลี้ยงพราหมณ์ผู้เป็นบิดาตามคำมั่นสัญญาที่ให้ไว้ในที่ประชุม สาเหตุที่สอง เกิดจากภายในในที่นี้คือเกิดจากตัวของพราหมณ์ผู้ได้ทำอุปการะแก่บุตรไว้ก่อนตามหลักสังคหวัตถุมีทานเป็นต้น เพราะสังคหวัตถุธรรมนั้นเปรียบเหมือนกับเพลของรถที่เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งล้อรถให้วิ่งไปได้ หากว่าพราหมณ์ไม่เคยทำอุปการะแก่บุตรตามหลักสังคหวัตถุแล้วไซ้ก็เป็นการยากที่พวกบุตรจะบำรุงเลี้ยงตน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า ถ้ามารดาบิดาไม่มีการสงเคราะห์บุตรด้วยทานเป็นต้น ก็จะไม่ได้รับการนับถือและการบูชาจากบุตรเลย^{๒๐๕} การที่พราหมณ์สงเคราะห์บุตรด้วยดีท่านเรียกว่า บุพพการี คือผู้กระทำอุปการะไว้ก่อน^{๒๐๖}

บุคคลผู้ได้ชื่อว่าบุพพการีมีดังนี้ มารดาบิดา อุปัชฌาย์ อาจารย์ ผู้ที่ให้โดยไม่หวังการตอบแทน พระพุทธเจ้า บุพพการีเป็นบุคคลผู้หาได้ยากเพราะทำการสงเคราะห์ต่อบุคคลอื่นโดยไม่หวังผลตอบแทนนั้นมีจำนวนน้อย สาเหตุเพราะถูกตัณหาครอบงำ^{๒๐๗}

ในกรณีของพราหมณ์ท่านนี้จึงได้ชื่อว่าทำเหตุที่ทำให้ยากแต่กลับทำได้อย่างสมบูรณ์แบบและได้รับผลของการกระทำนั้นอย่างสมบูรณ์แบบคือได้รับการบำรุงเลี้ยงจากบุตรเป็นอย่างดีและได้สิ่งที่ยากที่สุดคือการได้บรรลุนิพพานโดยผลปิดหนทางแห่งอบายอย่างถาวรประการที่สอง บุตรที่บำรุงเลี้ยงมารดาบิดากับบุตรที่ไม่บำรุงเลี้ยงมารดาบิดาย่อมได้รับอานิสงส์ต่างกัน คือ บุตรเหล่าใดรู้ว่ามารดาบิดาเป็นผู้มีพระคุณแก่ตนมาก่อนแล้วทำการตอบแทนท่านด้วยปัจจัยสี่มีข้าวปลาอาหารเครื่องนุ่งห่มเป็นต้นก็ดี ตอบแทนด้วยการทำให้ท่านเบาใจสุขใจก็ดี บุตรเหล่านั้นท่านเรียกว่าเป็นคนดี เมื่อมีชีวิตอยู่ย่อมได้รับการสรรเสริญจากเหล่าสาธุชนและเหล่าเทพเทวาทั้งปวง เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^{๒๐๘}

^{๒๐๕} คุรุชาลละเอียคิน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๓/๑๖๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๘, อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๕๖/๒๓๖, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๖/๓๓๓, พุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๗๒/๓๑๕.

^{๒๐๖} อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๒๐/๖๕, อัง.ทุก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๒๐/๖๕.

^{๒๐๗} อภิ.ปญจ.อ. (บาลี) ๓/๘๓/๖๔, อัง.ทุก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๒๐/๖๕-๗๐.

^{๒๐๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๕/๒๑๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๕/๒๕๗, อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๓/๘๐, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๘, พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๐๘-๔๐๙/๑๖๔, พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๐๘-๔๐๙/๒๔๔, พุ.ชา.อ. (บาลี) ๕/๔๐๘-๔๐๙/๑๔๘, พุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑๐๖/๓๘๔.

“บุตรเช่นนั้นท่านเรียกว่า กตัญญูทเวทที คือผู้รู้อุปการะแล้วทำตอบแทน”^{๒๐๕} “การบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาจัดเป็นเหตุข้อหนึ่งในเหตุเจ็ดอย่างที่เรียกว่าวัตรบท ๗ อันเป็นเครื่องนำพาบุคคลไปสู่ความเป็นท้าวสักกะ”^{๒๐๖}

อนึ่ง บุตรเหล่าใด ผู้ทำการบำรุงเลี้ยงมารดาบิดา บุตรเหล่านั้นย่อมพ้นจากความตาย เพราะยาพิษ คุณดั่งสุวรรณสามโพธิสัตว์ ย่อมพ้นจากความตายในสำนักของยักษ์ คุณดั่งนายสุดนะผู้ยากไร้ แม้อำรงอยู่ในที่ๆ เขาคุ้มครองรักษาไว้ก็ย่อมพ้นไปได้ คุณดั่งเนื้อชื่อนันทียะ แม้อุกแล้วผูกที่ขาที่ย่อมรอดพ้นไปได้ คุณดั่งพญาแร้งและพญานกแขกเต้า แม้อุกผูกด้วยเครื่องผูกอย่างอื่นก็ย่อมหลุดพ้นไปได้ คุณดั่งพญานาคราช^{๒๐๗}

“ส่วนบุตรเหล่าใดไม่สำนึกถึงอุปการะที่มารดาบิดาทำไว้แล้วแก่ตน ไม่บำรุงเลี้ยงมารดาบิดาโดยชอบด้วยธรรม บุตรเหล่านั้นเมื่อมีชีวิตอยู่ย่อมได้รับคำตำหนิอย่างมากจากเหล่าสาธุชน แม้ทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ก่อนแล้วย่อมถึงความสูญสิ้น ที่ยังไม่มียอมไม่ปรากฏขึ้น”^{๒๐๘} “เพราะการไม่บำรุงเลี้ยงมารดาบิดาในยามที่ท่านแก่เฒ่า นั้นชื่อว่าเป็นทางแห่งความเสื่อมของบุตร”^{๒๐๙}

มารดาบิดานั้นท่านเปรียบเหมือนกับไฟภายในครัวเรือนที่บุตรทุกคนต้องเคารพบูชา หากว่าพวกบุตรไม่เคารพบูชาแล้ว ไซ้ผลที่ได้ก็ต้องถูกไฟภายในไหม้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การไหว้ในประเด็นนี้ไม่ได้หมายความว่ามารดาบิดาคอยจุดไฟเผาบุตร แต่เป็นการเปรียบเทียบว่า มารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะมากต่อบุตรจึงเป็นผู้ควรต่อการบูชา เมื่อบุตรปฏิบัติผิดในมารดาบิดาความร้อนที่บุตรจะพึงได้รับคือความทุกข์ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต พุศฺโดยสรูปคือมารดาบิดาไม่ได้ตามเผาแต่เป็นปัจจัยแห่งการตามเผา เมื่อบุตรเหล่านั้นละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมเข้าถึงอบายภูมิ ๔ มีกาฬสตุตตนรกเป็นต้น^{๒๑๐}

^{๒๐๕} อจ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๒๐/๖๕, อจ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๑๕/๒๖๑, อจ.ทุก.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๒๐/๖๕.

^{๒๐๖} ดูรายละเอียดใน ตี.ส. (บาลี) ๑๕/๒๕๗-๒๕๘/๒๗๕-๒๗๖, ตี.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗-๒๕๘/๓๗๕-๓๗๖, ตี.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๕๗/๓๓๐, ตี.ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๕๗/๓๕๘-๓๕๙.

^{๒๐๗} มจฺกฺลตฺถ. (บาลี) ๑/๒๕๗, ๓๑๑/๒๗๓, ๒๘๕.

^{๒๐๘} จุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๗๒-๑๗๕/๕๕, จุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๒-๑๗๕/๘๒-๘๓.

^{๒๐๙} จุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๕๘, ๑๒๔-๑๒๕/๓๕๕, ๓๕๕, จุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๘, ๑๒๔-๑๒๕/๕๒๕, ๕๓๐.

^{๒๑๐} จุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๐๗-๑๑๗/๓๕-๓๗, จุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๗-๑๑๗/๕๐-๕๒, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๕.

“บุตรที่ไม่รู้บุญคุณหรือรู้แล้วไม่ทำตอบแทน ท่านเรียกว่าคนชั่วหรืออัสปบุรุษ”^{๒๑๕} คือ เป็นคนอกตัญญู คนอกตัญญูเป็นคนที่ไม่ควรคบหาเพราะไม่รู้ว่าจะทำอันตรายเราเมื่อใด แม้เราจะ ให้อุปการะมากเท่าใดก็ไม่เป็นที่พอใจ ดังพุทธภาษิตว่า “แม้จะพึงให้แผ่นดินทั้งหมดแก่คนอกตัญญู ไชร์ก็ไม่สามารถทำให้เขายินดีได้”^{๒๑๖} “คนอกตัญญูจึงเป็นคนที่ไม่ควรคบเพราะเมื่อคบแล้วย่อมนำ ความเสื่อมเสียมาให้บุคคลผู้คบด้วย ดังคำที่ฤาษีโพธิสัตว์กล่าวไว้ในสังกัจจกรชาดกว่า “ไม้ลอยน้ำมายัง ดีกว่าคนที่ประทุษร้ายมิตร”^{๒๑๗} เพราะไม้สามารถใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้ เช่น ใช้ทำฟืน ใช้ป้องกัน สัตว์ร้าย ใช้หยั่งความตื้นลึกของน้ำ ใช้คล้องทางในเวลากลางคืน เป็นต้น แต่การมีเพื่อนเป็นคน อกตัญญูนั้นมีแต่ นำความเสื่อมเสียมาให้สถานเดียว เช่น ถูกสาธุชนตำหนิติเตียน ถูกชักนำไปทำใน สิ่งที่ไม่ดี เป็นต้น เพราะฉะนั้น การปฏิบัติชอบในมารดา ชื่อว่า มัตเตยยะตา การปฏิบัติชอบในบิดา ชื่อว่า เปตเตยยะตา^{๒๑๘} มารดาบิดาทราบว่าบุตรทั้งหลายไม่บารุงแล้ว ย่อมฝังทรัพย์อันเป็นของมีอยู่ แห่งตนในแผ่นดินบ้าง สละให้แก่ชนเหล่าอื่นบ้าง อนึ่ง การนิทหาย่อมเป็นไปแก่บุตรเหล่านั้นว่า คนพวกนี้ไม่บารุงมารดาบิดา บุตรเหล่านั้นย่อมบังเกิดในกุนทรกเพราะกายแตกทำลายไป ส่วนบุตร เหล่าใดบารุงเลี้ยงมารดาบิดาโดยเคารพ บุตรเหล่านั้นย่อมได้รับทรัพย์อันเป็นของมีอยู่แห่งมารดา บิดารวมทั้งได้รับการสรรเสริญ เพราะร่างกายแตกทำลายไปย่อมบังเกิดในสวรรค์ การบารุงเลี้ยง มารดาบิดาชื่อว่าเป็นการนำความสุขมาให้แก่ตนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๒๑๙} สมดังพระพุทธดำรัส ที่ตรัสรับรองไว้ว่า การบารุงเลี้ยงมารดาบิดาเป็นมงคลอย่างสูงสุด^{๒๒๐} ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นใน เรื่องนี้ จึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้

เมื่อบุตรทั้ง ๔ พร้อมลูกสะใภ้ของพราหมณ์ได้ฟังเรื่อง โทษที่บุคคลผู้ใช้สอยทรัพย์ของ มารดาบิดาแล้วไม่บารุงเลี้ยงมารดาบิดาตอบแทนจะต้องถูกฆ่าเกิดความกลัวจึงให้สัญญาว่าจะบารุง เลี้ยงบิดาของตนตลอดไป จัดเป็น สุตมยปัญญา แม้ว่าจะเป็นสุตมยปัญญาที่เกิดจากความกลัวก็จริง แต่ก็นับว่าได้ฟังในเรื่องที่ดี เพราะทำให้เกิดกุศลจิต เมื่อใคร่ครวญพิจารณาถึงโทษและผลดีของการ บารุงเลี้ยงมารดาบิดาแล้วพากันปฏิบัติชอบในบิดาของตน จัดเป็น จินตามยปัญญา เมื่อมีโอกาส ทำบุญมีการถวายภัตตาหารแด่ภิกษุสงฆ์โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานและได้ฟังพระธรรมเทศนา

^{๒๑๕} อก.ทก. (บาลี) ๒๐/๓๓/๖๐-๖๑, อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๒๑๖} จุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๒/๑๘, จุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๒/๓๐.

^{๒๑๗} จุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๓/๑๘, จุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๓/๓๐.

^{๒๑๘} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓๒/๗๔, จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓๒/๑๓๗.

^{๒๑๙} จุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๖๑, จุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๕๐-๒๕๑.

^{๒๒๐} จุ.ปุ. (บาลี) ๒๕/๖/๔, จุ.ปุ. (ไทย) ๒๕/๖/๗, จุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๒๖๕/๓๘๕, จุ.สุ. (ไทย) ๒๕/ ๒๖๕/๕๖๒.

เป็นต้น จิตหมัดความล่งเลสงสัยในคุณพระรัตนตรัยและคุณความดีที่เกิดจากการปฏิบัติชอบใน
มารดาบิดากล่าวคือบรรลุนิโศดาปัตติผล จัดเป็น ภาวนามยปัญญา

๔.๑.๒๔ วรรคที่ ๒๔ ตัณหาวรรคพรรณนา

ตัณหาวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องตัณหา ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องท้าวสักกเทวราช^{๒๒๑} มี
พระพุทธรพจน์ว่า

การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรม ชนะรสทั้ง
ปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้น
ตัณหา ชนะทุกข์ทั้งปวง ฯ^{๒๒๒}

เรื่องนี้กล่าวถึงเหล่าเทวดาที่พากันตั้งปัญหาขึ้นมา ๔ ข้อแล้วหาคำตอบไม่ได้ เมื่อพระ
พุทธรองค์ทรงประทับอยู่ที่วัดพระเชตุวัน เหล่าเทวดาในชั้นดาวดึงส์ได้ประชุมกันแล้วตั้งปัญหา
ขึ้นมา ๔ ข้อคือ ทานชนิดไหนที่บัณฑิตกล่าวว่ายอดเยี่ยม รสชนิดไหนที่บัณฑิตกล่าวว่ายอดเยี่ยม
ความ
ยินดีชนิดไหนที่บัณฑิตกล่าวว่าเลิศ เพราะเหตุไรความสิ้นไปแห่งตัณหาบัณฑิตจึงกล่าวว่าประเสริฐ
ปัญหาทั้ง ๔ ข้อนี้เป็นปัญหาที่หาคำตอบไม่ได้เป็นเวลาถึง ๑๒ ปี ในที่สุดท้าวสักกเทวราชจึงได้พา
เหล่าเทวดาทั้งปวงไปเข้าเฝ้าและทูลถามพระพุทธรเจ้า พระพุทธรองค์ทรงแก้ปัญหาให้เทวดาเหล่านั้น
ว่า ธรรมทานเป็นเยี่ยม รสแห่งพระธรรมเป็นยอด ความยินดีในธรรมประเสริฐ ความสิ้นไปแห่ง
ตัณหาประเสริฐที่สุดเพราะเป็นเหตุให้สัตว์บรรลุนิโศดาปัตติผล เมื่อพระธรรมเทศนาจบลง สัตว์มี
ประมาณ ๘ หมื่น ๔ พันได้บรรลุนิโศดาปัตติผลเป็นต้น

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิทยาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ข้อหนึ่ง การให้ธรรม
เป็นทานชนะการให้ทั้งปวง ในพระพุทธรศาสนาท่านแบ่งทานไว้ ๒ ประเภทคือ อามิสทาน และ
ธรรมทาน^{๒๒๓} การให้สิ่งของภายนอกทั้งปวงเรียกว่า อามิสทาน การให้ธรรม การปราศสอนให้เว้น
ชั่วทำดีเรียกว่า ธรรมทาน ทั้งสองอย่างเป็นกิจที่สมควรทำ แต่ทรงยกย่องธรรมทานว่าเลิศเพราะอามิส
นั้นอาจเป็นโทษก็ได้ บางคนได้รับอามิสคือลาภมากก็มัวเมาในลาภยศ อาจจะทำให้โทษหรือคุณก็ได้

^{๒๒๑} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๓๓-๔๑, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๕๔-๖๐.

^{๒๒๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๕๔/๓๘, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔.

^{๒๒๓} อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๔๒/๘๗, อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐, อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๔๒/๖๘,
อง.ทุก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๔๒/๗๓.

สุดแล้วแต่โยนิโสมนสิการของผู้ให้และผู้รับ แต่ธรรมมีแต่จะทำให้เป็นคนดี เมื่อเป็นคนดีแล้วลากยศที่เกิดแก่คนดีย่อมไม่เป็นโทษแก่ใคร ดังที่พระอรรถกถาจารย์ท่านพรรณนาไว้ว่า

ถ้าบุคคลพึงถวายจิรวรแก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระขีณาสพทั้งหลายผู้นั่งติดๆ กัน ในจักรวาลถึงพรหมโลก การที่พระพุทธเจ้าทรงอนุโมทนาด้วยพระคาถาเดียวในสมาคมนั้นยังประเสริฐกว่า เพราะอามิสทานนั้นมีค่าไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๖ แห่งพระดำรัสของพระพุทธเจ้า การแสดงกตัญญู การกล่าวสอนกตัญญู การสดับกตัญญูซึ่งธรรม เป็นของใหญ่อย่างนี้ อธิบาย การฟังธรรมมีอานิสงส์มาก ธรรมทานประเสริฐกว่าวิฆเนศทานอันประณีต กว่าเสนาสนะทานอันโอฬาร เช่น มหาวิหาร และ โลหปราสาททั้งหลายแสน กว่าเภสัชทานอันประณีต อธิบาย คนเหล่านั้นทำอามิสทานเหล่านั้น ได้ก็เพราะได้ฟังธรรมมาก่อน เว้นพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าเสียแล้ว พระสาวกอื่นๆ แม้มีปัญญาเช่นพระสารีบุตรก็ต้องฟังธรรมเสียก่อนจึงทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเองที่ทรงได้รับการยกย่องจากพระสาวกทั้งหลายก็เพราะทรงประทานธรรมทานอยู่เป็นประจำแก่พระสาวกทุกหมู่เหล่าตลอดพระชนม์ชีพ ดังนั้น ธรรมทานจึงประเสริฐที่สุด ย่อมชนะทานทั้งปวง^{๒๒๔}

ข้อสอง รสแห่งธรรมย่อมชนะรสทั้งปวง คือรสอย่างอื่นยังเจืออยู่ด้วยโทษ โทษเพราะน้อยเกินไปบ้าง มากเกินไปบ้าง เผ็ดเกินไป เปรี้ยวเกินไปเป็นต้น การคิดในรสแห่งวัตถุเป็นต้นว่ารสอาหาร ย่อมก่อให้เกิดกิเลสบาปธรรมมาก รสก็เหมือนกัน คำว่า กาม ในที่นี้หมายถึง ความใคร่ ความพอใจ ความอยาก สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ มี ๒ อย่างคือ กิเลสกามและวัตถุกาม^{๒๒๕} กิเลสกาม หมายถึง ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนัด ความเพติดเพลิน ความทะยานอยาก ความเยื่อใย ความกระหาย ความเร่าร้อน ความยินดี ความติดใจ ได้แก่ ราคะ โลภะ อิจฉา (ความปรารถนา) เป็นต้น วัตถุกาม หมายถึง วัตถุอันน่าใคร่ น่ายินดี ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย เป็นต้น กามคุณทั้ง ๕ นั้น ท่านเปรียบเอาไว้ว่า เหมือนสวนดอกไม้อันเต็มไปด้วยดอกไม้ชนิด ผู้ต้องการดอกไม้เมื่อเข้าไปในสวนแล้วจิตใจก็จะเพติดเพลินอยู่กับการเก็บ เก็บเท่าไรก็ไม่รู้จักพอ มัวแต่เพติดเพลินอยู่แต่ในสวนดอกไม้แล้วในที่สุดก็จะตายไปเสียเปล่าๆ โดยไม่มีดอกไม้ชนิดใดติดตัวไปเลย โลกนี้จึงเปรียบเหมือนสวนดอกไม้ที่เต็มไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ ที่แสวงเท่าไรก็ไม่

^{๒๒๔} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๓๕-๔๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๕๗-๕๘.

^{๒๒๕} พุ.ญ. (ไทย) ๓๐/๘, ๑๐/๖๖, ๗๕.

รู้จักพอแล้วในที่สุดคนผู้แสวงหาก็ตายไปโดยไม่สามารถนำวัตถุสิ่งของต่างๆ ติดตัวไปได้เลยสักชิ้นเดียว^{๒๒๖} ส่วนรสแห่งธรรมมีแต่คุณโดยส่วนเดียว ดังที่พระอรธกถาจารย์ท่านพรรณนาไว้ว่า

รสทุกชนิดที่เกิดจากต้นไม้ หรือรสชั้นสูงเช่นสุธารสของเหล่าเทวดาย่อมเป็นปัจจัยให้สัตว์คิดอยู่ในสังสารวัฏ เสาวยทุกข์โดยแท้ ส่วนรสแห่งพระธรรมกล่าวคือรสแห่งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ และโลกุตตรธรรม ๘ ประเสริฐกว่ารสทั้งปวงเพราะเป็นเครื่องนำสัตว์ให้พ้นจากสังสารวัฏ^{๒๒๗}

ข้อสาม ความยินดีในธรรมย่อมชนะความยินดีทั้งปวง คือความยินดีอย่างอื่น เช่นความยินดีในบุตรภริยา หรือทรัพย์สมบัติ ความยินดีในลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ความพอใจในคนตรี การพ้อนรา ขับร้องเป็นต้น ย่อมเจืออยู่ด้วยโทษและทุกข์นานาประการ เป็นความสุขเพียงเล็กน้อย แต่มีทุกข์ตามมามาก ส่วนความอิมใจอันเกิดจากธรรมของผู้สอนธรรมก็ดี ผู้ฟังธรรมก็ดี ผู้ปฏิบัติธรรมก็ดี เป็นสิ่งละเอียดอ่อน ลึกซึ้ง ลุ่มลึก และสามารถนำพาบุคคลนั้นให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ เพราะธรรมย่อมตามรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้ และบุคคลผู้มีปกติประพฤติธรรมย่อมไม่ตกไปสู่ที่ชั่วมีอบายเป็นต้น^{๒๒๘} เหตุนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ความยินดีในธรรมย่อมชนะความยินดีทั้งปวง

ข้อสี่ ความสิ้นไปแห่งตัณหา บัณฑิตกล่าวว่าประเสริฐที่สุด คือท่านหมายเอาพระนิพพานซึ่งประเสริฐกว่าทุกอย่างเพราะพระนิพพานเป็นอสังขตธรรม คือสิ่งที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง^{๒๒๙} สามารถรอบงำวัฏฏ์ทุกข์ทั้งสิ้น ขึ้นชื่อว่ากระแสแห่งตัณหาแล้วจะตัดด้วยความพยายามเพียงเล็กน้อยย่อมไม่สำเร็จ จะต้องตัดด้วยความพยายามอย่างมาก^{๒๓๐} วิธีตัดกระแสแห่งตัณหาที่ท่านสอนให้ตัดตั้งแต่ผัสสะคือพอกกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็รีบตัดความพอใจ หรือความไม่พอใจเสีย ท่านเรียกว่า ไม่ให้อภิขณาหรือโทมนัสร่วไหลเข้าสู่ใจได้ ถ้าอภิขณาหรือโทมนัสร่วไหลเข้าเมื่อใด เมื่อนั้นบาปอกุศลต่างๆ ก็ไหลตามเข้าไปด้วย เหมือนไฟปรากฏ ณ ที่ใด ความร้อนย่อมมี ณ ที่นั้น น้ำไหลเข้าไป ณ ที่ใด ความเย็นก็ตามเข้าไป ณ ที่นั้น^{๒๓๑} การตัดกระแสแห่งตัณหา

^{๒๒๖} พร รัตนสุวรรณ, นรก-สวรรค์ ภาคนรก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณาน, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๗.

^{๒๒๗} บุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๔๐, บุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๕๘-๕๙.

^{๒๒๘} บุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๗๑, บุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๐๕.

^{๒๒๙} คูรายละเอียดใน อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๘/๒๐๕.

^{๒๓๐} บุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๐๒, บุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๕๐-๑๕๑.

^{๒๓๑} วสิน อินทสระ, ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๔, หน้า ๕๔๒.

โดยนัยนี้ก็คือการตัดความพอใจและไม่พอใจในขณะที่อายตนะภายนอกและภายในกระทบกันนั่นเอง ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นในเรื่องนี้จึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้

ขณะที่เหล่าเทวดาฟังพระธรรมเทศนาด้วยความเคารพเลื่อมใส จัดเป็น สุตมยปัญญา เมื่อใคร่ครวญพิจารณาเนื้อหาแห่งพระธรรมเทศนาด้วยโยนิโสมนสิการ จัดเป็น จินตามยปัญญา เมื่อเกิดความเข้าใจในพระธรรมเทศนาอย่างแจ่มแจ้งแล้วบรรลุโศคาปัตติผลเป็นต้น จัดเป็น ภาวนามยปัญญา

๔.๑.๒๕ วรรคที่ ๒๕ ภิกขุวรรคพรรณนา

ภิกขุวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องภิกษุ ผู้วิชัยขอยกตัวอย่างเรื่องพระวักกเถระ^{๒๓๒} มีพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุผู้มากด้วยความปราโมทย์ เลื่อมใสในพุทธศาสนา
ฟังบรรลุสันตบถ อันเป็นธรรมเข้าไปสงบระงับสังขาร
เป็นสุข^{๒๓๓}

เรื่องนี้กล่าวถึงศรัทธาของพระวักกเถระที่มีต่อพระพุทธเจ้า ท่านวักกเถระเป็นบุตรของพราหมณ์ในเมืองสาวัตถี เมื่อท่านเติบโตใหญ่แล้วได้พบกับพระพุทธเจ้าผู้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี ท่านวักกเถระเกิดความชอบใจและเลื่อมใสในพระสรีระของพระพุทธองค์เป็นอย่างยิ่งจึงเข้าบวชในสำนักพระพุทธเจ้าเพื่อต้องการเห็นพระพุทธองค์ตลอดเวลาจึงทำให้ทอดทิ้งกิจที่ควรทำมีการท่องบ่นและการมนสิการพระกัมมัฏฐานเป็นต้น พระพุทธองค์ทรงรอให้ญาณของท่านวักกเถระแก่กล้าสมบูรณ์เต็มที่แล้วจึงให้โอวาทว่า วักกเถระ ประโยชน์อะไรของเธอด้วยการเฝ้าดูกายเน่านี่ วักกเถระผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม แต่พระวักกเถระก็ไม่ละการตามดูพระสรีระของพระพุทธองค์ พระพุทธองค์จึงดำริว่า ถ้าภิกษุนี้ไม่ได้ความสังเวชใจก็จักไม่ได้ตรัสรู้ จึงตรัสว่า เธอจงหลีกไปเถิดวักกเถระ ท่านวักกเถระเกิดความน้อยใจในพระคำรัสของพระพุทธองค์จึงไปที่หน้าผาเพื่อกระโดดหน้าผามาฆ่าตัวตาย พระพุทธองค์จึงเสด็จไปปลอบขวัญและแสดงพระธรรมเทศนาให้ฟัง ท้ายที่สุดพระวักกเถระก็ได้บรรลุพระอรหันต์และได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นเลิศด้านศรัทธาวิมุตติ

^{๒๓๒} คุุรายละเอียดยใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๘๒-๘๔, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๒๓-๑๒๖.

^{๒๓๓} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๘๑/๘๓, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๑/๑๕๑.

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิทยาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ชื่อว่า มากไปด้วยปราโมทย์ หมายถึงปราโมทย์ในธรรม มีความอิมเอมในธรรม มีน้ำคือธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงจิต ความปราโมทย์ในธรรมไม่เหมือนความยินดีในกามหรือความอิมเอมใจเพราะกาม ความพอใจในกามเป็นเหตุให้คิดอยู่ในวิถุณะ ส่วนความปราโมทย์ในธรรมเป็นเหตุให้พ้นไปจากกามจากภพ ในกรณีของพระวัคคลี เบื้องต้นเป็นความปราโมทย์เพราะได้เห็นพระสรีระอันงดงามของพระพุทธองค์จึงทำให้เกิดความอิมใจไม่มีที่สิ้นสุดจนทำให้ไม่มีโอกาสได้พิจารณาถึงหลักไตรลักษณ์ พระพุทธเจ้านั้น โดยพระธรรมกายแล้วมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระธรรม ตามทฤษฎะแห่งพระพุทธศาสนาหายาน พระพุทธเจ้ามีพระกาย ๓ คือ (๑) ธรรมกาย คือพระกายอันบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้าเป็นสภาวะอันหนึ่งซึ่งมองไม่เห็นด้วยตาเนื้อหรือความจริง (๒) นิรมานกาย คือ กายที่คนทั้งหลายมองเห็นได้ เทียวเทศนาสั่งสอนคนอยู่ ต้องเสวย ต้องพักผ่อน ต้องเจ็บ ต้องนิพพาน ทรงนิรมิตพระกายลงมาเพื่อทรงสั่งสอนมนุษย์โดยเฉพาะ (๓) สัมโภคกาย คือพระกายที่สุกใสรุ่งเรืองอยู่เสมอสถิตอยู่เป็นประจำ ณ แคนสุขาวดี^{๒๓๔} ชื่อว่า เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา คือ เลื่อมใสพอใจในคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธองค์ทรงอุบัติขึ้นมาเพื่อประกาศ ๘ อักขร ๓ บท คำว่า ๓ บท ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อนับโดยอักขรมี ๘ อักขร ผู้มากไปด้วยความปราโมทย์ในธรรม เลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้าเช่นนี้ ย่อมบรรลุสันตบถคือบทธหรือทางแห่งความสงบระงับแห่งสังขารอันได้แก่พระนิพพาน นี่คือนิสงส์ของความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย บุคคลผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัยย่อมได้อานิสงส์ ๒ ประการคือ ประการแรก อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน หรืออาจได้บรรลุคุณธรรมพิเศษมีโศคาปัตติผลเป็นต้นขึ้นใดขั้นหนึ่ง ประการที่สอง เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์หรือไม่ต้องกลับมาเกิดอีกกล่าวคือเข้าถึงพระนิพพานนั่นเอง ดังคำที่พระอรรถกถาจารย์ได้พรรณนาไว้ว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งได้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ชนเหล่านั้นจักไม่เข้าถึงอบายภูมิ ละร่างกายของมนุษย์นี้ไปแล้วจักยังกายเทพให้บริบูรณ์ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งได้ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ชนเหล่านั้นจักไม่เข้าถึงอบายภูมิ ละร่างกายของมนุษย์นี้ไปแล้วจักยังกายเทพให้บริบูรณ์ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งได้ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ชนเหล่านั้นจักไม่เข้าถึงอบายภูมิ ละร่างกายของมนุษย์นี้ไปแล้วจักยังกายเทพให้บริบูรณ์^{๒๓๕}

คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นคำสอนที่ประกอบด้วยเหตุและผลไม่สอนให้เชื่ออย่างมง่าย การที่คนมุ่งจะทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นต้องประกอบด้วยศรัทธาก่อนเป็นอันดับแรก คำ

^{๒๓๔} วคิน อินทสระ, ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๔, หน้า ๕๒๘.

^{๒๓๕} พุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๑๔๒.

สอนในพระพุทธศาสนาจึงได้วางหลักของศรัทธาไว้ ๔ ประเภท อันเป็นศรัทธาที่อยู่บนรากฐานของปัญญาคือ (๑) กัมมศรัทธา เชื่อว่ากรรมมีจริง (๒) วิปากศรัทธา เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง (๓) กัมมัสสกตาศรัทธา เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของๆ ตนจริง (๔) ตถาคตโพธิศรัทธา เชื่อในการตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้าว่ามีจริง^{๒๓๖} ศรัทธาทั้ง ๔ ประเภทนี้ มีมาในพระไตรปิฎกเฉพาะข้อที่ ๔ แต่เมื่อว่าโดยใจความแล้ว ศรัทธา ๓ ข้อต้นก็ย่อลงในข้อที่ ๔ ได้ทั้งหมด เพราะถ้ามีความเชื่อในข้อที่ ๔ แล้วก็จะส่งผลให้เชื่ออีก ๓ ข้อข้างต้นด้วย เนื่องจากกฎแห่งกรรมก็ถูกค้นพบจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า การที่ท่านเพิ่มศรัทธาอีก ๓ ประเภทข้างต้นเข้ามานั้นเพื่ออธิบายหลักศรัทธาและหลักกรรมในพระพุทธศาสนาให้เข้าใจชัดยิ่งขึ้นและเพื่อให้ตรงกันข้ามหรือเพื่อลบล้างพวกมิจฉาทิฎฐิผู้ไม่มีศรัทธาซึ่งมิจฉาทิฎฐิมี ๓ พวกคือ^{๒๓๗} (๑) พวกอกิริยทิฎฐิ คือพวกที่เห็นว่าการกระทำทุกอย่างไม่เป็นอันทำ พวกนี้ คำนกรกรรม (๒) พวกนัตถิกทิฎฐิ คือพวกที่เห็นว่าขาดสูญ พวกนี้ คำนผลของกรรม (๓) พวกอเหตุกทิฎฐิ คือพวกที่เห็นว่าไม่มีเหตุไม่มีผล พวกนี้ คำนทั้งกรรมและผลของกรรม เรื่องของศรัทธาหรือความเชื่อจัดเป็นเบื้องต้นของการกระทำทุกอย่าง เมื่อมีความเชื่อว่ถ้าทำสิ่งนี้แล้วจะเกิดผลดีก็ย่อมจะทำอย่างแน่นอน แต่ในเรื่องของความเชื่อต้องเชื่อด้วยเหตุและผลเท่านั้นคือไม่เชื่อด้วยความหลงผิด ถ้ามีศรัทธาอย่างเดียวแต่ไม่มีปัญญาประกอบก็จะกลายเป็นหลงมงายซึ่งถือว่าผิดหลักพระพุทธศาสนาที่สอนให้มีความเชื่อและให้มีปัญญาประกอบด้วยจึงจะประกอบการณ์นั้นๆ ได้อย่างถูกต้องและถูกหลักคำสอน

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องศรัทธาและปัญญาว่าต้องใช้ควบคู่กันไปเสมอ มีศรัทธาอย่างเดียวอาจเียงไปข้างมงาย มีปัญญาอย่างเดียวอาจเป็นคนถือตัวไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นผู้อื่น เป็นต้น ดังนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นในเรื่องนี้จึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้

เมื่อพระวักกเถระพิจารณาแล้วจะพบว่า ศรัทธาเป็นตัวนำหน้าปัญญา กล่าวคือในเบื้องต้นท่านวักกเถระเกิดศรัทธาในพระสรีระอันงดงามของพระพุทธเจ้าซึ่งจัดเป็นความศรัทธาประเภท รูปูปมาณิกา คือเลื่อมใสในรูปอันงดงาม เป็นโลกิยศรัทธาอันทำให้ติดอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ต่อมาเมื่อได้ฟังพระคำรัสของพระพุทธเจ้าที่ทรงช่วยประคับประคองจิตแล้วก็เกิดความปีติซาบซ่านพัฒนาศรัทธาจากโลกิยะเข้าสู่โลกุตระโดยลำดับจัดเป็นปัญญาแบบสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา เมื่อศรัทธาอ่อนกำลังปัญญามีกำลังเต็มที่พิจารณาถึงหลักไตรลักษณ์ได้อย่างแจ่มแจ้งจนพบความจริงอย่างสูงสุดคือบรรลुพระอรหันต์จัดเป็นปัญญาแบบภาวนามยปัญญา

^{๒๓๖} อัง. สัตตก. (ไทย) ๒๓/๔, ๖/ ๕, ๕.

^{๒๓๗} คุรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๕/๑-๑๔๕/๑-๔๗, ที.สี. (ไทย) ๕/๑๕๐-๒๕๓/๔๘-๘๖.

๔.๑.๒๖ วรรคที่ ๒๖ พราหมณวรรคพรรณนา

พราหมณวรรคพรรณนา ว่าด้วยเรื่องพราหมณ์ ผู้วิจัยขอกตัวอย่างเรื่องพระสารีบุตรเถระ^{๒๓๘} มีพระพุทธรูปว่า

บุคคลรู้แจ้งธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว
จากอาจารย์ใด ควรนอบน้อมอาจารย์นั้น โดยเคารพ เหมือน
พราหมณ์นอบน้อมไฟที่บูชา ฉะนั้น^{๒๓๙}

เรื่องนี้กล่าวถึงพระสารีบุตรเถระผู้นอบน้อมต่ออาจารย์อยู่เป็นนิตย์ พระสารีบุตรเถระครั้งที่ เป็นอุปติสสตามพได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิจนบรรลุโศคาปัตติผล เมื่ออุปสมบทและได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมกับการดำรงตำแหน่งแห่งพระสาวกเบื้องขวาของพระพุทธองค์แล้วก็ไม่เคยถือตัวแต่ประการใด ยังคงให้ความเคารพนอบน้อมต่อพระอาจารย์คือพระอัสสชิเถระอยู่อย่างสม่ำเสมอ แม้ว่าพระอัสสชิเถระจะไปอยู่ ณ ที่แห่งใด พระสารีบุตรเถระก็จะหั้นศิระและทำการไหว้ไปยังทิศนั้นเสมอ ภิกษุรูปอื่นๆ เห็นอาการเช่นนี้จึงพากันติเตียนว่าพระสารีบุตรเถระบูชาทิศดังเช่นพวกพราหมณ์แล้วพากันไปกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ พระพุทธองค์รับสั่งให้พระสารีบุตรเข้าเฝ้าแล้วตรัสถามความจริงเมื่อทรงทราบความจริงแล้วจึงตรัสว่า พระสารีบุตรไม่ได้ไหว้ทิศทั้งหลาย แต่เพราะความที่เธอฟังธรรมจากพระอัสสชิเถระแล้วบรรลุโศคาปัตติผลจึงนอบน้อมอาจารย์ของตน เพราะว่าภิกษุอาศัยอาจารย์ใด ย่อมรู้ธรรม ภิกษุนั้น ฟังนอบน้อมอาจารย์นั้น โดยเคารพ เหมือนพราหมณ์นอบน้อมไฟฉะนั้น เมื่อพระธรรมเทศนาจบลง ชนเป็นอันมากได้บรรลุอุริยผลมีโศคาปัตติผลเป็นต้น

ในเรื่องนี้มีวิธีการใช้ญาณวิทยาเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ดังนี้ ในพระพุทธรักษาแบ่งอาจารย์เป็น ๔ ประเภทคือ ปัพพัชชาจารย์ ได้แก่ อาจารย์ผู้ให้บรรพชาเป็นสามเณร อุปสัมปทาจารย์ ได้แก่ อาจารย์ผู้ให้อุปสมบทเป็นภิกษุ นิสสัยาจารย์ ได้แก่ อาจารย์ผู้เป็นที่พึ่งอาศัยหรือผู้ให้นิสัยอุทเทสาจารย์ ได้แก่ อาจารย์ผู้บอกธรรมหรือให้ศึกษาธรรม^{๒๔๐} พระอัสสชิเถระจัดอยู่ในประเภทอุทเทสาจารย์ คือผู้ทำให้พระสารีบุตรได้บรรลุอุริยผลขั้นต้น นอกจากนี้ผู้ที่เป็นอาจารย์ท่านกล่าวว่า เป็นไฟสำหรับลูกศิษย์จุดจึงมารดาบิดาที่เป็น ไฟสำหรับบุตรธิดา คือทำให้ลูกศิษย์ปฏิบัติชอบในตนเกิดความสุขความเจริญทั้งใน โลกนี้และโลกหน้า และทำให้ลูกศิษย์ปฏิบัติผิดในตนต้อง

^{๒๓๘} คุรายละเอียดใน พ.ร.อ. (บาลี) ๘/๑๑๓-๑๑๔, พ.ร.อ. (ไทย) ๘/๑๓๑-๑๓๒.

^{๒๓๙} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๕๒/๘๕, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๕๒/๑๕๖.

^{๒๔๐} คุรายละเอียดใน วิ.อ. (บาลี) ๓/๔๖๘/๕๒๔, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๔๑/๑๐๑, สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๘๐/๒๘๙, มงคลตฺถ. (บาลี) ๒/๓๖๖/๒๓๘.

ประสบกับความทุกข์ในโลกทั้งสอง แม้พระสารีบุตรเถระจะได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศในด้านต่างๆ เช่น เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา มีปัญญามาก เป็นกัลยาณมิตรของเหล่าภิกษุหนุ่มสามเณรน้อยเป็นต้น แต่ท่านไม่ลืมหน้าที่ของความเป็นลูกศิษย์ที่ดีของอาจารย์ ท่านให้ความสำคัญกับอาจารย์เสมอแม้ว่าจะไม่ได้พบหน้ากันท่านก็ยังตั้งใจให้ความเคารพเสมือนว่าอยู่ต่อหน้า ดังนั้นความรู้ที่เกิดขึ้นในเรื่องนี้จึงสรุปเข้าในหลักปัญญา ๓ ได้ดังนี้

เมื่อพิจารณาจากการที่พระสารีบุตรได้เป็นพระอัครสาวกผู้เลิศนั้นส่วนหนึ่งต้องยอมรับว่าเป็นเพราะท่านเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีต่อบุพพการีของท่านทุกคน เริ่มตั้งแต่เมื่อครั้งที่ท่านเป็นอุปติสสมาณพพอได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิเถระจนได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วบุคคลแรกที่ท่านนึกถึงคืออาจารย์สัทธัชชต่อมาเมื่อท่านอุปสมบทบรรลุพระอรหันต์เป็นพระอัครสาวกแล้วท่านยังช่วยอนุเคราะห์ให้ราชพราหมณ์ได้อุปสมบทอีกทั้งยังเป็นทีปรียายาให้คำชี้แนะแก่เพื่อนพรหมจารีทุกท่านและในวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของท่านก่อนที่จะนิพพานท่านยังไปโปรดมารดาจนได้ดวงตาเห็นธรรม คุณลักษณะของพระสารีบุตรดังกล่าวชื่อว่าเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้ ๓ ประการ ได้แก่ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา ทั้งต่อตัวท่านเองและบุคคลอื่นๆ ที่มีโอกาสได้ใกล้ชิดสนทนากับท่าน กล่าวคือท่านเป็นผู้ที่ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นแล้วคิดวิเคราะห์ให้ใคร่ครวญในเรื่องต่างๆ ด้วยความมีเหตุมีผล เมื่อเห็นว่าสิ่งใดมีคุณเป็นประโยชน์ก็ส่งเสริมสนับสนุนตามความเหมาะสม เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าขัดต่อธรรมวินัยท่านก็จะช่วยชี้แจงแก้ไขให้ปรับปรุงตนเองให้ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยเพื่อความเป็นประโยชน์ต่อบุคคลนั้นๆ เอง

๔.๒ การประยุกต์ใช้ญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถากับการพัฒนาชีวิต

ปรัชญาเป็นเรื่องของการคิดหาเหตุผลเป็นสำคัญและถกเถียงกันในเรื่องเหตุผลเพื่อสนับสนุนความจริง เรื่องที่ถกเถียงหรือคิดหานั้นอาจจะไม่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่เป็นอยู่ เช่น นักปรัชญาอาจจะถกเถียงกันว่า จักรวาลเกิดขึ้นเมื่อไรและจะไปสิ้นสุดเมื่อไร โลกจะแตกเมื่อไร ชีวิตเกิดขึ้นเมื่อไร เป็นต้น และนักปรัชญาก็ไม่จำเป็นต้องดำเนินชีวิตตามหลักการอะไร หรือแม้แต่ให้สอดคล้องกับสิ่งที่ตนคิด เขาคิดหาเหตุผลหาความจริงของเขาไป โดยที่ชีวิตส่วนตัวอาจจะเป็นไปในทางตรงกันข้ามก็ได้ เช่น นักปรัชญาบางคนอาจเป็นคนคุ่มดีคุ่มร้ายสำมะเลเทเมา บางคนมีทุกข์จนกระทั่งฆ่าตัวตาย แต่ศาสนาเป็นเรื่องของการปฏิบัติ เรื่องของการดำเนินชีวิต หรือการนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตจริง การปฏิบัตินั้นต้องมีหลักการที่แน่นอนอย่างใดอย่างหนึ่งที่ยอมรับว่าเป็นจริงโดยมีจุดหมายที่แสดงไว้อย่างชัดเจน พุทธปรัชญาเป็นคำสอนที่เกิดจากความกลัวแต่ไม่ใช่กลัวในธรรมชาติที่มองไม่เห็น สิ่งที่กลัวคือความทุกข์ และแสวงหาวิธีดับความทุกข์นั้นทั้งหมด คือทั้งภายในและภายนอก ปรัชญาบางสำนักมองว่าผู้ที่ทำความเดือดร้อนเหล่านี้ให้ก็คือ

พวกเทพเจ้าผู้มีอำนาจลึกลับที่คอยลงโทษเมื่อเราทำไม่ดีหรือให้รางวัลเมื่อเราทำถูกต้อง ฉะนั้น เมื่อมนุษย์มองตามระบบการลงโทษหรือให้รางวัลก็จะเห็นได้ว่าต้นตอของปัญหามาจากไหนจุดระดับปัญหาที่น่าจะมาจากตรงนั้นเหมือนกันจึงคิดหาวิธีการที่จะพ้นจากภัยโดยการไปแสดงความเคารพบูชาหรือบวงสรวงด้วยความศรัทธา

จุดกำเนิดของพุทธปรัชญาก็คือความปรารถนาที่จะไร้ทุกข์ ความต้องการพ้นทุกข์ก็ต้องการที่กำเนิดทุกข์ ในที่นี้คือกระบวนการของเหตุปัจจัยที่เป็นต้นตอเดิมซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกันโดยความไม่รู้ไม่เข้าใจธรรมชาติและกฎของธรรมชาติซึ่งได้แก่วิชชาอันตนเอง ปรัชญาบางสำนักบอกว่า ศรัทธาเป็นตัวเชื่อมไปหาจุดกำเนิดของภัยคือทุกข์ แต่พุทธปรัชญาบอกว่า ปัญญาเป็นตัวโยงไปหาเหตุของความดับทุกข์ ตรงนี้เองที่ถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนของพุทธปรัชญาและปรัชญาอื่น ที่สำคัญพุทธปรัชญามองว่าการแก้ไขปัญหานั้นเป็นเรื่องที่มนุษย์จะต้องลงมือทำด้วยปัญญาและเป็นวิสัยที่มนุษย์จะทำได้ด้วย ดังนั้น การแก้ปัญหาจึงเปลี่ยนจากอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้ามาเป็นการลงมือกระทำของมนุษย์แทน ซึ่งสรุปได้ว่า (๑) ปรัชญาทั่วไปมองว่า ต้นกำเนิดของภัยที่น่ากลัวมาจากอำนาจของเทพเจ้า แต่พุทธปรัชญาเห็นว่าต้นกำเนิดของภัยที่น่ากลัวมาจากความไม่รู้ไม่เข้าใจในกฎธรรมชาติ (๒) ปรัชญาทั่วไปมองว่า ตัวที่โยงไปสู่ต้นตอของภัยนั้นได้แก่ศรัทธา แต่พุทธปรัชญากลับมองว่าตัวที่โยงเข้าไปสู่ต้นตอของปัญหาจนทำให้แก้ปัญหาก็คือความรู้ความเข้าใจในกฎของธรรมชาติ (๓) ปรัชญาทั่วไปมองว่า ตัวกำหนดผลที่จะให้เป็นไปต่างๆ นั้นได้แก่อำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า แต่พุทธปรัชญาเห็นว่าได้แก่การกระทำของตัวมนุษย์เอง

คำสอนเรื่องกรรมเป็นคำสอนที่มีความสำคัญเพราะมีผลทางจริยธรรม ดังนั้นพุทธปรัชญาจึงเป็นปรัชญาแห่งกรรมวาทและกิริยาทคือเป็นปรัชญาแห่งการกระทำและเป็นวิริยาทคือเป็นปรัชญาแห่งความพากเพียรพยายาม แม้พระพุทธเจ้าก็ตรัสเรียกพระองค์เองว่ากรรมวาทีคือผู้กล่าวสอนเรื่องกรรมและวิริยาทีคือผู้กล่าวสอนเรื่องความเพียรพยายาม^{๒๔๑} พระองค์จึงสอนหลักกรรมในแง่ของจริยธรรมว่า “ภิกษุทั้งหลายไม่หมั่นประกอบความเพียรในการอบรมจิตถึงจะมีความปรารถนาว่า ขอจิตของเราจงหลุดพ้นจากอาสวะเกิดขึ้น จิตของเธอจะหลุดพ้นจากอาสวะหาได้ไม่”^{๒๔๒} “บุคคลทำกรรมใดแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง เสวยผลแห่งกรรมใดด้วยหัวใจเข้มแข็งนบิกบาน กรรมนั้นทำไว้เป็นดี บุคคลรู้กรรมใดว่าเป็นประโยชน์แก่ตน ควรรีบลงมือกระทำกรรมนั้นทีเดียว”^{๒๔๓}

^{๒๔๑} คูรายละเอียดใน อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๘/๓๘๖.

^{๒๔๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๑/๑๕๓.

^{๒๔๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๓/๑๑๑.

หลักคำสอนเรื่องกรรมนี้จึงเป็นคำสอนที่แสดงลักษณะพิเศษของพุทธปรัชญาที่นักปราชญ์ฝ่ายพระพุทธศาสนากล่าวไว้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้รู้จักพึ่งตนเองในการประกอบคุณงามความดี ในการยกระดับชีวิตของตนให้สูงขึ้น ไม่สอนให้คิดแต่จะเอาดีในการอ่อนวอนบวงสรวง คำสอนนี้เป็นเหตุให้เกิดหลักเรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ที่เรียกว่า กฎแห่งกรรม อันทำให้ชาวต่างประเทศหันมานิยมนับถือมากขึ้น^{๒๔๔} คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมในความหมายนี้ทำให้พุทธปรัชญาแตกต่างไปจากลัทธิปรัชญาอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลัทธิปรัชญาประเภทเทวนิยมซึ่งปรัชญาประเภทนี้แม้จะสอนเรื่องกรรมแต่ก็สอนให้คนเรามอบกายถวายชีวิตของตนไว้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกเช่นความเป็นไปของชีวิตจะต้องขึ้นอยู่กับพระเจ้า พระองค์จะเป็นผู้ลิขิตชีวิตของสรรพสัตว์ให้เป็นไปที่เรียกว่า พรหมลิขิต แต่พุทธปรัชญาปฏิเสธอำนาจของสิ่งภายนอกทั้งหมด โดยสอนให้เชื่ออำนาจแห่งผลกรรมของตนเองว่าเป็นผู้สร้างสรรคสิ่งต่างๆ และเป็นสิ่งจำแนกสรรพสัตว์ให้แตกต่างกันหรือเรียกว่า กรรมลิขิต คำสอนเรื่องกรรมนี้ท่านกล่าวว่ามีฐานอยู่ที่หลักปฏิจสมุปบาทคือเป็นคำสอนที่มีเหตุและผล ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า นิยัตินิยม หรือความบังเอิญ กล่าวคือ เราทุกคนเป็นผลลัพธ์จากการกระทำของเราเองหรือเราเป็นผู้เลือกสร้างสรรคตัวเราขึ้นมา การศึกษาเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรมบางครั้งก็ทำให้หลายๆ คนเกิดความเข้าใจไขว้เขว ไปต่างๆ ได้เช่นกัน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) จึงได้กล่าวถึงแนวความคิดหรือความเข้าใจในเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรมที่เป็นระดับชาวบ้านไว้ ๒ ประการคือ (๑) กรรม หมายถึง ผลของการกระทำในอดีตชาติ เช่น บุคคลที่ประกอบอาชีพในทางสุจริตแต่ไม่ประสบความสำเร็จพบแต่อุปสรรคหรือความล้มเหลวก็จะบอกว่าเป็นเพราะผลกรรมทำมาไม่ดีหรือเมื่อถูกยึดทรัพย์สมบัติหรือถูกปล้นก็จะบอกว่าคนนั้นโกงเขามาในอดีตชาติ (๒) กรรม หมายถึง ผลในทางไม่ดีในแง่ร้ายต่างๆ เช่น ใครสักคนหนึ่งไปฆ่าคนเมื่อถูกตำรวจจับได้และต้องติดคุกก็จะบอกว่ากรรมตามพัน^{๒๔๕}

สาเหตุที่คนทั่วไปเข้าใจเรื่องกรรมผิดไปจากหลักคำสอนในพระไตรปิฎกเนื่องจากขาดความรู้ความเข้าใจในภาษาของพระไตรปิฎกและขาดการวิเคราะห์ความหมายของคำสอนในระดับนามธรรมอันลึกซึ้ง เมื่อไม่เข้าใจความหมายของกรรมอย่างชัดเจนและถ่องแท้ก็มักจะเข้าใจว่าสภาพที่ตนได้รับหรือประสบในปัจจุบันเป็นผลมาจากกรรมในอดีต นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับพิธีกรรมอำนาจเหนือธรรมชาติและความศักดิ์สิทธิ์ของพระสงฆ์โดยเข้าใจว่าพิธีกรรมที่มีพระสงฆ์

^{๒๔๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, *คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๖๒.

^{๒๔๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *กรรม นรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๓), หน้า ๓-๔.

เป็นผู้ทำพิธีอาจเล็งผลของกรรมชั่วได้ เช่น พระสงฆ์บางรูปทำพิธีล้างกรรมสะเดาะเคราะห์ให้ชาวบ้านอยู่ทั่วไปในปัจจุบัน^{๒๔๖} สรุปว่า กรรมในระดับแนวความคิดหรือความเข้าใจของชาวบ้านคือการเชื่อในเรื่องของกรรมเก่าหรือการกระทำในอดีต และผลในแง่ร้ายต่างๆ ที่ตนไม่ปรารถนา แนวคิดนี้พุทธปรัชญาถือว่าเป็นความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) เพราะทำให้บุคคลเกิดความท้อถอยในการที่จะประกอบความเพียรพยายามสร้างกุศลกรรมต่างๆ ดังพระพุทธดำรัสว่า “เมื่อบุคคลยึดถือกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนโดยความเป็นแก่นสารแล้ว ย่อมไม่มีความพอใจหรือความพยายามว่า สิ่งนี้ควรทำ หรือสิ่งนี้ไม่ควรทำ”^{๒๔๗}

มิจฉาทิฎฐิ มีอยู่ ๓ ประการคือ (๑) สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีความเชื่ออย่างนี้ว่า ไม่ว่าจะมีความสุขความทุกข์หรือมิใช่ความสุขความทุกข์ก็ตามที่คนเราได้เสวยทั้งหมดนั้นล้วนแต่เป็นผลกรรมที่กระทำไว้ในชาติก่อน ลัทธินี้เรียกว่า ปุพเพตเหตุ (ปุพเพตวาท) (๒) สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีความเชื่ออย่างนี้ว่า ไม่ว่าจะมีความสุขหรือความทุกข์หรือมิใช่ความสุขหรือความทุกข์ก็ตามที่คนเราได้เสวยทั้งหมดนั้นล้วนแต่เป็นการบันดาลของพระเป็นเจ้า ลัทธินี้เรียกว่า อิศรนิมมานเหตุ (อิสวรนิรมิตวาท) (๓) สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีความเชื่ออย่างนี้ว่า ไม่ว่าจะมีความสุขหรือความทุกข์หรือมิใช่ความสุขหรือความทุกข์ก็ตามที่คนเราได้เสวยทั้งหมดนั้นล้วนไม่มีเหตุปัจจัยทั้งสิ้น ลัทธินี้เรียกว่า อเหตุปัจจัยะ (อเหตุวาท)^{๒๔๘}

พุทธปรัชญามีแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับชีวิตว่า ชีวิตเกิดจากองค์ประกอบหลายอย่างมาประชุมกันขึ้น และเป็นอยู่ท่ามกลางปัจจัยภายนอกที่เรียกว่าสิ่งแวดล้อมจำนวนมาก ความดำรงอยู่ของชีวิตอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบและปัจจัยต่างๆ ชีวิตมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยมีเป้าหมาย และเป้าหมายก็มิใช่สิ่งที่มีติดมากับชีวิต แต่เป็นสิ่งที่ควรกำหนดให้แก่ชีวิต การศึกษาคือการพยายามแสวงหาเป้าหมายให้แก่ชีวิต ถ้าพึงชีวิตเองก็คือความเป็นอยู่ ชีวิตที่มีเป้าหมายก็คือชีวิตที่มีการศึกษา พุทธปรัชญาจึงวางแนวทางแห่งการศึกษาและปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายทั้ง ๓ ระดับไว้เช่นเดียวกัน แนวทางในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายดังกล่าวได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฎฐิเป็นต้น เมื่อย่อให้สั้นแล้วก็ได้แก่ไตรสิกขาประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา อริยมรรค

^{๒๔๖} ภัทรพร สิริกาญจน, เกิดกับตาย, เอกสารการสอนชุดวิชา แนวคิดไทย หน่วยที่ ๑-๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒-๑๓.

^{๒๔๗} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๕.

^{๒๔๘} คุราวละเอียดใน อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๕-๒๔๓ ; พระเทพเวที (ประยูรฑุฑ ปลอดุฑ), พุทธศาสนากับสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๓.

มืองค์ ๘ หรือไตรสิกขา เมื่อนำมาแสดงเป็นคำสอนในรูปของการปฏิบัติก็ตรงกับโอวาทปาฏิโมกข์ หรือคำสอนที่เป็นหลักใหญ่ของพุทธศาสนาที่กล่าวแล้วข้างต้นคือ (๑) การละเว้นความชั่ว (๒) ทำความดี (๓) การทำจิตของตนให้ผ่องใส การปฏิบัติตามอริยมรรคนั้นต้องเริ่มด้วยปัญญาและจบลงด้วยปัญญา คือในเบื้องต้นต้องเริ่มด้วยความรู้ความเข้าใจที่เป็นความเชื่อตามเหตุผลก่อน ความเชื่อตามเหตุผลคือเชื่อว่าทุกข์ที่เกิดย่อมมีเหตุ เมื่อรู้เหตุและเข้าใจในเหตุแล้วย่อมรู้ว่าเมื่อดับเหตุเสียได้ทุกข์ซึ่งเป็นผลก็ย่อมดับไปโดยอัตโนมัติ ในอริยมรรคจึงเริ่มต้นด้วยสัมมาทิฐีก่อน ความรู้ความเข้าใจนี้ค่อยๆ เจริญขึ้นจนกลายเป็นการรู้การเห็นด้วยปัญญาของตนจริงๆ โดยสมบูรณ์ ตามแนวนี้ สัมมาทิฐิจึงเป็นสะพานเชื่อมระหว่าง อวิชชา กับ วิชชา เมื่อมีวิชาแล้วก็ย่อมหลุดพ้นจากความทุกข์ การพัฒนาจากความไม่รู้ไปสู่ความรู้ได้แก่ความดับทุกข์เพราะพุทธปรัชญาสอนให้ดับทุกข์ และความมุ่งหมายสูงสุดของการดับทุกข์ก็คือนิพพาน นิพพานจึงเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะตัวของพุทธปรัชญา หลักคำสอนที่ปรากฏในธัมมปัทฏฐกถาจึงเป็นหลักคำสอนที่มุ่งพัฒนาชีวิตของบุคคล โดยยึดตามหลักอริยมรรคมืองค์ ๘ หรือไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา และมีเป้าหมายสูงสุดคือความดับทุกข์

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในชั้นมปทัญญกถา ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในชั้นมปทัญญกถา และได้นำเสนอญาณวิทยาในชั้นมปทัญญกถาเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้ ซึ่งบรรลุตามวัตถุประสงค์ขอบเขตของการวิจัย และประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ โดยสรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้ คือ

๕.๑.๑ แนวคิดเรื่องญาณวิทยาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

ญาณวิทยา หมายถึง ความรอบรู้ในสมมติสังขคือความรู้ที่อิงอาศัยโลก และความรอบรู้ในปรมาตตสังขคือความรู้ที่พ้นจากการอิงอาศัยโลกตามแนวทางของลัทธิหินยานหรือทักษิณนิกาย โดยยึดหลักของเหตุและผลเป็นสำคัญ แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทสรุปได้ว่า ได้แก่ กระบวนการที่ทำให้เกิดความรู้ และคำที่ใช้แทนความหมายของความรู้ก็มีหลายคำด้วยกัน โดยที่ภาษาอังกฤษใช้คำว่า knowledge บ้าง wisdom บ้าง understand บ้าง ส่วนในพุทธปรัชญาใช้คำว่า ปัญญา บ้าง วิชา บ้าง วิญญูญาณ บ้าง อภิญญา บ้าง ญาณ บ้าง สัมโพธิญาณ บ้าง แตกต่างกันไปในแต่ละระดับของความรู้ซึ่งล้วนแต่จัดเป็นความรู้ทั้งสิ้น แต่เมื่อก้าวเปรียบเทียบกันแล้วความรู้ในญาณวิทยาทั่วไปมีความหมายแคบกว่าความรู้ในพุทธปรัชญา ที่กล่าวว่าความรู้ในญาณวิทยาทั่วไปเป็นระดับความรู้ที่แคบกว่าความรู้ในพุทธปรัชญานั้นเพราะญาณวิทยาทั่วไปมุ่งศึกษาแต่สิ่งที่ติดข้องอยู่กับโลกเมื่อศึกษาแล้วก็ทำให้หลงข้องอยู่กับโลกวัตถุไม่สามารถพัฒนาไปสู่ความหลุดพ้นจากโลกคือกิเลสเป็นความรู้ระดับเดียวคือระดับโลกียะ ส่วนความรู้ในพุทธปรัชญานั้นเป็นความรู้ ๒ ระดับคือ ระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ ซึ่งสามารถพัฒนาตนตามหลักของไตรสิกขาจากระดับโลกียะให้เข้าถึงระดับโลกุตระอันเป็นความรู้ระดับสูงที่ญาณวิทยาทั่วไปไม่สามารถเข้าถึงได้ จึงมีคำศัพท์ที่มีความหมายตรงกับความรู้หลายคำด้วยกัน เช่น ปัญญา วิชา อภิญญา ญาณ คำเหล่านี้เป็นไวยากรณ์ของความรู้ที่ทำให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น คำว่า ปัญญา หมายถึง ความรู้ ความเข้าใจ ความรู้ทั่ว ความรู้ชัดแจ้งที่สามารถทำให้เกิดขึ้นได้โดยการฝึกฝนพัฒนาตน ประกอบด้วยปัญญา ๓ ประการคือ (๑) สุตมยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการสดับรับฟัง

หรือศึกษาเล่าเรียน (๒) จินตามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาเหตุผล (๓) ภาวนามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมและลงมือปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ นอกจากนี้ยังมีปัญญาในไตรสิกขา อันประกอบด้วยสัมมาทิฐิ คือปัญญาอันเห็นชอบ และสัมมาสังกัปปะ คือปัญญาในการตัดสินใจในการกระทำในทางที่ถูกต้อง ซึ่งทั้งสองประการนี้เป็นองค์ประกอบของอริยมรรคมีองค์ ๘ คำว่า วิชชา หมายถึง ความรู้ในความหมายที่ตรงกันข้ามกับอวิชชาหรือความไม่รู้ ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า knowledge science ซึ่งในพุทธปรัชญาคำนี้ใช้ในความหมายที่ตรงกับ transcendental wisdom เป็นความรู้ระดับเหนือประสาทสัมผัสธรรมดา คำว่า อภิญญา หมายถึง ความรู้ยิ่ง เป็นความรู้เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา (higher knowledge, supernormal power, super knowledge) และเป็นความรู้แบบเจาะจง (direct) ความรู้ระดับอภิญญานี้ต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาจึงจะสามารถเกิดอำนาจพิเศษทางจิตได้ ความรู้ระดับอภิญญาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิชชา ๘ ประการ มีวิปัสสนาญาณเป็นต้นจนถึงอัสวักขยญาณเป็นที่สุด วิชชาและอภิญญาจึงเป็นความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมและพัฒนาทางจิตที่สำคัญยิ่งกว่าประสาทสัมผัสแบบธรรมดาทั่วไปเพราะเป็นทางที่จะทำให้เข้าถึงความรู้ที่แท้จริงได้ คำว่า ญาณ หรือ ญาณทัสสนะ หมายถึง ความรู้ที่เป็นการหยั่งรู้อย่างเข้าใจและลึกซึ้งมีลักษณะเกิดขึ้นสว่าง โพล่งขึ้น ในขณะนั้นอย่างฉับพลันในใจทันที เป็นความรู้ที่บริสุทธิ์และมีอิสระจากเหตุผลเพราะเป็นความรู้ที่มีความสัมพันธ์กับสถานะความจริงภายนอกโดยตรงมองเห็นตามสภาพความจริงของสิ่งนั้นๆ หรือเรื่องนั้นๆ ดังนั้น ญาณวิทยาในความหมายของพุทธปรัชญาเถรวาทจึงหมายถึงการทำลายอวิชชาให้หมดสิ้นไปเกิดความรู้ความเข้าใจสรรพสิ่งตามสภาพความเป็นจริงอันเป็นความรู้ระดับสูงที่ทำให้ผู้ศึกษาและปฏิบัติหมดสิ้นกิเลสเกิดความสะอาด สว่าง สงบในจิต สรุปลงโดยเปรียบเทียบคุณลักษณะของญาณวิทยาทั่วไปกับญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทดังนี้

ด้านบ่อเกิดของความรู้ ญาณวิทยาทั่วไปกล่าวว่าบ่อเกิดของความรู้เกิดจากความสงสัย ใฝ่รู้แล้วพัฒนาตัวเองมาตามลำดับจนเกิดเจ้าลัทธิและสำนักปรัชญาต่างๆ มากมาย แต่เมื่อประมวลแล้วบ่อเกิดของความรู้ตามทฤษฎีของญาณวิทยาทั่วไปมี ๓ กลุ่มคือ กลุ่มเหตุผลนิยม กลุ่มประสบการณ์นิยม และกลุ่มอภิมรรคญาณนิยม ส่วนญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทในเบื้องต้นก็เกิดจากความสงสัยใฝ่รู้ของพระสัทธตเถก่อนแล้วพัฒนามาเป็นความรู้ระดับสูงคือญาณทัสสนะ บ่อเกิดของความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมีหลายระดับ เช่น สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา ภาวนามยปัญญา วิญญาณ วิชชา อภิญญา ญาณ เมื่อประมวลทั้งหมดเข้าด้วยกันแล้วจะมีเพียงหนึ่งเดียวคือโลกุตตรปัญญา บ่อเกิดของความรู้ในญาณวิทยาทั่วไปกับญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความเหมือนกันตรงที่เกิดความสงสัยใฝ่รู้แล้วลงมือแสวงหาความรู้ แต่ต่างกันตรงที่ญาณวิทยาทั่วไปเมื่อประมวลกลุ่มต่างๆ เข้าด้วยกันแล้วจะมีบทสรุปที่ขัดแย้งกันไม่เป็นที่ทิศทางเดียวกัน

ส่วนญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเมื่อประมวลเข้าด้วยกันแล้วจะมีบทสรุปเป็นหนึ่งเดียวคือ ความหมกมึนเลส

ด้านธรรมชาติของความรู้ ธรรมชาตินี้เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี ๓ กลุ่มคือ กลุ่มจิตนิยม กลุ่มสัญนิยม และกลุ่มสัมพัทธนิยม ทั้ง ๓ กลุ่มนี้มีความเชื่อกลุ่มละแบบจึงทำให้ขัดแย้งกันหา บทสรุปรวบยอดไม่ได้ แต่เมื่อประมวลธรรมชาติของทั้ง ๓ กลุ่มนี้เข้าด้วยกันแล้วสามารถสรุปได้ว่า ธรรมชาติของความรู้ในญาณวิทยาทั่วไปต้องอาศัยประสาทสัมผัส ๒ อย่างคือ สัมผัสภายนอก และ สัมผัสภายใน ส่วนญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อว่าธรรมชาติของความรู้ต้องเป็นความรู้ที่เกิดจากสัมมาทิฐิเท่านั้น และมีจุดหมายเพื่อดับอวิชชาทำวิชชาให้เกิดขึ้นมิใช่ขัดแย้งกันจนหา บทสรุปไม่ได้ ธรรมชาติของความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วได้แก่ สังขธรรม ๒ คือ สมมติสังขกับปรหมัตตสังข และอริยสังข ๔ อันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของธรรมชาติแห่งความรู้ เพราะทุกสิ่งบน โลกใบนี้หรือในชีวิตนี้ย่อมมีเพียงความจริง โดยสมมติกับความจริงตามสภาพ เท่านั้น เมื่อเข้าใจทุกสิ่งตามสภาพแห่งความเป็นจริงแล้วย่อมทำให้ความรู้เป็นความรู้ที่ถูกต้องดีงาม ไม่เป็นไปเพื่อถกเถียงหรือหักล้างกัน เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างญาณวิทยาทั่วไปกับญาณวิทยาใน พุทธปรัชญาเถรวาทแล้วจะพบความเหมือนกันตรงที่ต้องอาศัยสัมผัสภายนอกและสัมผัสภายในมา เป็นองค์ประกอบให้เกิดความรู้ แต่มีความแตกต่างกันตรงที่ธรรมชาติของความรู้ในญาณวิทยา ทั่วไปอาจเป็นความรู้ที่ถูกหรือผิดก็ได้ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การรับรู้และการตีความ ส่วนธรรมชาติของ ความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมีองค์ประกอบที่เป็นเครื่องตัดสินที่สำคัญคือสัมมาทิฐิ ดังนั้น ความรู้อันใดจะถูกต้องหรือผิดพลาด สัมมาทิฐิจะเป็นตัวชี้วัด กล่าวคือความรู้อันใดเมื่อนำไป ประพฤติปฏิบัติแล้วทำให้ชีวิตมีความสุขในปัจจุบันและสามารถพัฒนาให้หลุดพ้นจากการเวียนว่าย ตายเกิดได้ ความรู้อันนั้นจึงจัดว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้องตามหลักของพุทธปรัชญา

ด้านความสมเหตุสมผลของความรู้ ญาณวิทยาทั่วไปกล่าวว่า ความสมเหตุสมผลของ ความรู้คือความเข้าใจถูกต้องโดยปราศจากข้อขัดแย้งอันตั้งอยู่บนพื้นฐานหลัก ๓ ประการคือ มี ทฤษฎีถูกต้อง ปฏิบัติตามได้จริง และเมื่อปฏิบัติตามแล้วต้องเกิดผลได้จริง ส่วนญาณวิทยาในพุทธ ปรัชญาเถรวาทกล่าวว่า ความสมเหตุสมผลของความรู้เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงซึ่งเป็น ลัญญาชั้นพิเศษเป็นความรู้ที่อยู่เหนือระดับสามัญธรรมดาในที่นี้ได้แก่โลกุตตรปัญญา เมื่อ เปรียบเทียบกันแล้วญาณวิทยาทั่วไปกับญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความเหมือนกันตรงที่ ต้องเป็นความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องโดยปราศจากข้อขัดแย้งความรู้จึงจะสมเหตุสมผล แต่มีความ แตกต่างกันตรงที่ญาณวิทยาทั่วไปมุ่งผลแค่เพียงปัจจุบัน ส่วนญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทมุ่ง ผล ๒ ส่วนคือส่วนปัจจุบัน ได้แก่ ความอยู่ดีมีความสุข เป็นคนดีมีศีลธรรม ส่วนอนาคต ได้แก่ ได้

ความสุขกายสุขใจ ไม่ตกทุกข์ได้ยากลำบาก ละจากโลกนี้แล้วเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ที่สำคัญคือการพัฒนาความรู้ไปสู่จุดหมายปลายทางอันเกษมจากอาสวะกิเลสทั้งปวง

ค่านิยมที่ใช้ตัดสินความรู้ ญาณวิทยาทั่วไปมีเกณฑ์การตัดสินความรู้ที่ยังไม่แน่นอนเพราะทัศนะของแต่ละฝ่ายแต่ละสำนักก็ยึดเหตุผลของตนเป็นใหญ่ ใช้การตัดสินบนพื้นฐานแห่งความรู้สึกของตนเองเป็นสำคัญซึ่งอาจทำให้เกิดความลำเอียงเข้าข้างตนเองได้ ส่วนญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทพระพุทธเจ้าทรงวางเกณฑ์การตัดสินความรู้ไว้อย่างชัดเจนด้วยหลักกาลามสูตร ๑๐ ประการ เริ่มด้วย อย่าปลงใจเชื่อเพราะได้ฟังตามๆ กันมา จนถึง อย่าปลงใจเชื่อเพราะถือว่าท่านผู้นั้นเป็นครูของเรา และหลักที่สำคัญคือสัมมาทิฐิกับภาวนามยปัญญา หลักกาลามสูตรนั้นเป็นหลักเกณฑ์ในเบื้องต้นที่นำมาใช้ตัดสินความรู้เพราะพระพุทธองค์ทรงมุ่งให้เกิดประโยชน์กับพุทธบริษัททุกระดับชั้น ส่วนสัมมาทิฐิและภาวนามยปัญญาเป็นหลักเกณฑ์ในระดับที่สูงกว่าหลักกาลามสูตรเพราะเป็นหลักที่ใช้ตัดสินความรู้ในระดับที่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วเกณฑ์ที่ใช้ในการตัดสินความรู้ของญาณวิทยาทั่วไปกับญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทมีแต่ความแตกต่างกันเพราะการตัดสินความรู้ของญาณวิทยาทั่วไปเน้นที่มติของบุคคลเป็นสำคัญคือเมื่อมติของผู้นำเป็นอย่างไรก็ว่ากันไปตามนั้น เมื่อเปลี่ยนยุคสมัยมติก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ส่วนเกณฑ์ตัดสินความรู้ของญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทพระพุทธองค์ทรงยกให้หลักธรรมที่พระองค์แสดงไว้ดีแล้วประกาศไว้ดีแล้วเป็นเครื่องมือที่สำคัญแม้ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนไปอย่างไรแต่กฎเกณฑ์ที่พระพุทธองค์ทรงวางไว้แล้วย่อมไม่เปลี่ยนแปลงแต่ยังเป็นกฎเกณฑ์ที่ใช้ได้ตลอดกาลทุกยุคสมัย

๕.๑.๒ แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในธัมมปัทฏฐกถา

แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในธัมมปัทฏฐกถาสรุปได้ดังนี้ คือ มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับคัมภีร์ที่อธิบายพระพุทธพจน์รจนาขึ้นโดยพระอรธกถาจารย์เพื่ออธิบายพระพุทธพจน์ให้ชัดเจนและเข้าใจได้ง่ายแก่พุทธบริษัทรุ่นหลัง โดยนำเอาเรื่องราวต่างๆ มาประกอบตามความเหมาะสมแก่พระพุทธพจน์นั้นๆ สรุปก็คือทำสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมเพื่อจะได้เข้าใจและจดจำได้ง่ายของพุทธบริษัทในยุคต่อๆ มา อีกทั้งยังเป็นการรักษาไว้ซึ่งพระพุทธพจน์ให้ปรากฏอยู่ตราบนานเท่าอนัน ซึ่งเป็ผลงานของพระพุทธโฆสเถระผู้เกิดที่มัชฌิมประเทศใกล้กับพุทธคยา ซึ่งเป็นทั้งผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่เนื้อหาบางส่วนบางตอนต่างไปจากผลงานเรื่องอื่นๆ เพราะท่านต้องปรับเปลี่ยนเนื้อหาองงานเขียนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและความสนใจของผู้อ่าน เนื่องจากในยุคสมัยนั้นพระพุทธศาสนาได้แยกออกเป็นนิกายใหญ่ๆ ๒ นิกายคือเถรวาทหรือ

หินยานกับมหายาน ท่านจึงต้องใช้กลยุทธ์ในการเขียนเพื่อดึงดูดความสนใจของพุทธบริษัท และในงานเขียนธัมมปัทฏฐกถานั้นท่านอาจขอความร่วมมือจากพระเถระผู้ทรงความรู้ให้ช่วยตรวจทานและแก้ไขเพิ่มเติมในบางส่วนเพื่อความถูกต้องและความไพเราะของภาษา ด้านความรู้ที่ปรากฏในธัมมปัทฏฐกถา กล่าวโดยสรุปได้ว่า ธัมมปัทฏฐกถาเป็นงานวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่รวบรวมสรรพวิชาการทุกแขนงเอาไว้ในที่เดียวกันทั้งความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ สังคมศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี คติธรรมความเชื่อต่างๆ หลักปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา จึงทำให้ผู้ศึกษาเมื่อศึกษาแล้วได้ทั้งความรู้และความเพลิดเพลินไปในตัว อีกทั้งยังเป็นการรักษาไว้ซึ่งศาสนธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ด้วย ด้านความเหมือนและความต่างกับญาณวิทยาแขนงอื่น กล่าวได้ว่าความรู้ในธัมมปัทฏฐกถามีส่วนเหมือนกับญาณวิทยาแขนงอื่นในด้านเป็นบ่อเกิดของความรู้ต่างๆ โดยมีศรัทธาเป็นพื้นฐานที่สำคัญ แต่ต่างจากญาณวิทยาแขนงอื่นตรงที่ความรู้ในธัมมปัทฏฐกถาไม่ได้จำเพาะเจาะจงผู้ศึกษา แต่ทุกคนชั้นสามารถเข้าถึงและนำไปประพาศปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขต่อชีวิตตนเองและสังคมส่วนรวม เป็นแหล่งความรู้ที่สามารถปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขในปัจจุบันและสามารถพัฒนาความรู้ไปสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏได้ ดังนั้น ธัมมปัทฏฐกถาจึงได้ชื่อว่าเป็นขุมทรัพย์ทางปัญญาของชนทุกหมู่เหล่าอย่างแท้จริงเพราะมีจุดมุ่งหมายปลายทางที่สำคัญคือความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต ดังนั้น พระอรธกถาจารย์จึงแต่งอรธกถาธรรมบทขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ (๑) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอน ด้วยการอธิบายหลักธรรมในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาให้ชัดเจนและเข้าใจง่ายขึ้นเป็นการแสดงคำสอนหรือบันทึกธรรมะของพระพุทธเจ้าและพุทธบริษัท ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจและเข้าถึงแก่นของพระพุทธศาสนา ก่อให้เกิดศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนามากขึ้น (๒) เพื่อนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการสรรเสริญพระรัตนตรัย เนื้อหาที่แสดงถึงความรุ่งเรืองและเหตุการณ์ของพระพุทธศาสนา รวมทั้งประวัติของบุคคลทางพระพุทธศาสนาทุกระดับ โดยบันทึกในเชิงนิทานประกอบธรรมะ (๓) เพื่อให้เป็นบันเทิงคดี โดยนำเสนอเนื้อหาและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้น่าสนใจด้วยการสอดแทรกจินตนาการของผู้แต่งลงไปด้วย และมีเป้าหมายทั้ง ๓ ระดับ ได้แก่ เป้าหมายแรก เพื่อบรรลุนุญษ์สมบัติและทรัพย์สมบัติ ถือได้ว่าเป็นเป้าหมายของเพศฆราวาสทั่วไป ผู้ใดที่มีความสมบูรณ์แห่งมนุญษ์สมบัติและทรัพย์สมบัติย่อมถือได้ว่ามีชีวิตสมบูรณ์ เป้าหมายที่สอง เพื่อบรรลุสวรรค์สมบัติหรือทิพย์สมบัติ ได้แก่ การได้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ตลอดถึงการได้บังเกิดในพรหมโลกชั้นต่างๆ โดยใจความก็คือการได้สมบัติอันเป็นทิพย์ทุกอย่าง เช่น รูปทิพย์ อายุทิพย์ อาหารทิพย์ ในพุทธปรัชญาได้วางหลักการบรรลุถึงประโยชน์ในภพหน้าไว้อย่างกว้างๆ ๔ ประการคือ (๑) สัทธา มีความเชื่อในเรื่องบาป บุญ คุณ โทษ กฎแห่งกรรม และเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (๒) สีล มีศีลคืออุบายสำหรับฝึกหัดกาย วาจาของตนให้เรียบร้อย (๓) จาคะ มีการ

เสียดสละ ให้ปัน มีใจโอบอ้อมอารี (๔) ปัญญา มีปัญญารู้เหตุรู้ผล รู้แยกแยะถูกผิด เป้าหมายที่สาม เพื่อบรรลุนิพพานสมบัติซึ่งเป็นเป้าหมายอันสูงสุดในพุทธปรัชญา ได้แก่ ความหลุดพ้นจากอสังขกิเลสทั้งปวง เป้าหมายสูงสุดที่แท้จริงที่ปรากฏในชั้นมรรคปฏิปัตติญาณจึงได้แก่การกระทำที่แจ้งซึ่งพระนิพพาน เพราะเหตุนี้ จึงส่งผลให้หลักคำสอนของพระพุทธองค์ทุกระดับชั้นนอกจากจะเป็นไปเพื่อเอื้ออำนวยคุณประโยชน์ให้ตามฐานะของแต่ละบุคคลแล้วยังมีเป้าหมายสูงสุดร่วมกันคือความดับทุกข์ ดังนั้น ญาณวิทยาในชั้นมรรคปฏิปัตติญาณที่เป็นไปเพื่อเป้าหมายสูงสุด จึงสรุปได้ว่า หลักคำสอนที่ปรากฏในเรื่องตัวอย่างทั้ง ๓๐๕ เรื่อง มีเป้าหมายอยู่ที่ประโยชน์ ๓ ระดับคือ ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์สูงสุดคือการเข้าถึงพระนิพพาน

๕.๑.๓ ญาณวิทยาในชั้นมรรคปฏิปัตติญาณเป็นแนวทางในการแสวงหาคำรู้

จากการศึกษาวิจัย พบว่า ญาณวิทยากับกระบวนการเรียนรู้ในชั้นมรรคปฏิปัตติญาณเกิดขึ้นโดยอาศัยเทคนิควิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงวางแบบอย่างไว้อย่างถูกต้องเหมาะสมแก่สติปัญญาของแต่ละบุคคล เนื้อหาที่ทรงนำมาสอนนั้นมุ่งเน้นที่ความแตกต่างของบุคคล คือทรงพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้วว่าบุคคลแต่ละบุคคลนั้นมีอุปนิสัยอย่างไร ชอบแบบไหน มีบุพพกรรมเป็นมาอย่างไรแล้วจึงทรงนำหลักธรรมที่เหมาะสมกับบุคคลนั้นๆ มาแสดงชี้แจงให้เห็นได้ด้วยตนเอง โดยทรงสอนมุ่งผลที่ผู้ฟังสามารถนำไปปฏิบัติและเห็นผลได้จริงทั้งในปัจจุบันและอนาคต ความรู้ที่ได้ในชั้นมรรคปฏิปัตติญาณมี ๒ ชนิดคือ (๑) ความรู้โดยอ้อม ได้แก่ สุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา เป็นความรู้ที่อาศัยปัจจัยภายนอกและภายใน ความรู้นี้เป็นได้ทั้งสัมมาทิฐิและมิจฉาทิฐิ (๒) ความรู้โดยตรง ได้แก่ ภวานามยปัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมจิตโดยตรง หรือผลขั้นสูงสุดของสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา ความรู้นี้เป็นสัมมาทิฐิฝ่ายเดียว ส่วนขอบเขตของความรู้ในชั้นมรรคปฏิปัตติญาณแบ่งเป็น ๒ ระดับคือ (๑) ความรู้ที่ทำให้เกิดความสงบสุขในการดำเนินชีวิตประจำวัน (๒) ความรู้ที่ทำให้หลุดพ้นจากอสังขกิเลสทั้งปวงกล่าวคือเข้าถึงพระนิพพาน

สำหรับวิธีการใช้ญาณวิทยาในชั้นมรรคปฏิปัตติญาณเพื่อเป็นบ่อเกิดแห่งความรู้จากเรื่องตัวอย่างทั้ง ๒๖ เรื่องนั้น พบว่า มีกระบวนการแห่งญาณวิทยานี้สู่จริยศาสตร์ คือ ภาคปฏิบัติการหรือการฝึกอบรม โดยเริ่มต้นด้วยศรัทธาเสมอเพราะศรัทธาเป็นความเชื่อความพอใจในเหตุผลเบื้องต้นของคำสอนหรือความเชื่อในความมีเหตุมีผลหรือลักษณะอันสมเหตุสมผลนำไปวางใจของตัวผู้สอนเอง จากนั้นจึงรับฟังคำสอน ศึกษาอบรม จนเกิดความเข้าใจเพิ่มพูนขึ้น มองเห็นเหตุผลที่ถูกต้องด้วยตนเองที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ เมื่อความเห็นความเข้าใจนี้เพิ่มพูนและแจ่มแจ้งชัดเจนขึ้นตามลำดับด้วยการปฏิบัติธรรมหรือพิสูจน์ด้วยประสบการณ์จนกลายเป็นการรู้การเห็นประจักษ์ก็นับว่าปัญญาได้เจริญมาถึงขั้นที่เรียกว่า สัมมาญาณะ คือรู้ชอบ ได้แก่ ญาณอันเป็นผลสืบเนื่องมาจาก

มรรคญาณ เช่น โสคาปัตติผลเป็นต้น ซึ่งเป็นขั้นที่พ้นจากความเชื่อและพ้นจากความเข้าใจด้วย เหตุผลใดๆ ทั้งสิ้น เป็นขั้นสุดท้ายและเข้าถึงจุดหมายคือความหลุดพ้นเป็นอิสระเรียกว่า สัมมา วิมุตติ คือการพ้นชอบ ได้แก่ การหลุดพ้นอันชอบโดยอหัตตผล กระบวนการที่เริ่มต้นด้วยศรัทธา นี้เริ่มแรกที่เดียวปัญญาที่อยู่เพียงในรูปแฝงหรือตัวประกอบของศรัทธาก่อนแล้วเจริญตัวเองขึ้น ตามลำดับจนถึงขั้นสุดท้ายเป็นสัมมาญาณะ ปัญญาจะเด่นชัดบริสุทธิ์เป็นตัวแท้ ส่วนศรัทธาจะไม่ เหลืออยู่เลยเพราะถูกปัญญาแทนที่โดยสิ้นเชิง เมื่อถึงระดับนี้การตรัสรู้หรือการหลุดพ้นจึงมีได้ ดังนั้น ในประเด็นนี้ศรัทธาจึงเป็นเบื้องต้นของปัญญาทั้ง ๓ ประการ ปัญญา ๓ ประการนั้นสรุปให้ กระชับเป็น ๒ ประการคือ ประการแรก ความรู้โดยตรง คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรม ภายในอันมีลักษณะสว่างโพล่งอย่างฉับพลัน มาจากภวานามยปัญญา โดยปฏิบัติตามหลักอริยสัจ ๔ และหลักไตรสิกขา ผลแห่งการปฏิบัติคือ ความสุข ความบริสุทธิ์ผ่องใสแห่งจิตปราศจากกิเลสใน เบื้องต้นและทำให้เกิดความรู้แจ้งว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ทางแห่งความดับ ทุกข์ เกิดความรู้แจ้งในตน สามารถทำให้เข้าสู่ภาวะความเป็นอิสระจากความทุกข์สู่สภาวะของ ความดับทุกข์ในที่สุด ประการที่สอง ความรู้โดยอ้อม คือ ความรู้ที่ได้จากการถ่ายทอดจากคนหนึ่ง ไปสู่คนหนึ่ง ได้แก่ สุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา เป็นความรู้ที่ใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อให้เกิด ความสงบสุขในสังคม เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับชาวโลกโดยตรง ความรู้ในประเด็นนี้ต้องอาศัย ประสบการณ์ในการรับรู้ทั่วไปซึ่งไม่ใช่ความรู้ระดับสูงตามทรรศนะของพุทธปรัชญา

การประยุกต์ใช้ญาณวิทยาในธัมมปัทฏฐกถากับการพัฒนาชีวิต สรุปได้ว่า ในธัมม ปัทฏฐกถาเชื่อว่า จิตของมนุษย์สามารถฝึกฝนพัฒนาได้ วิธีการที่จะพัฒนาจิตมีหลากหลายรูปแบบ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เหมาะสมกับจริตของแต่ละบุคคล บางคนอาจเหมาะที่จะใช้หลักของกรรมฐานมาเป็น เครื่องในการพัฒนา บางคนอาจจะเหมาะกับหลักธรรมอื่นๆ เช่น ศิล ปัญญา จาคะ เป็นต้น ที่จะ นำมาเป็นเครื่องมือหรืออุบายในการพัฒนาจิต วิธีการพัฒนาจิตโดยใช้กระบวนการของไตรสิกขา หรือมรรคมีองค์ ๘ นั้น ต้องเรียนรู้ถึงวิธีที่จะดำเนินชีวิตก่อนว่าจริงๆ แล้วชีวิตนี้ควรเป็นอย่างไร หรือพูดง่ายๆ ก็คือต้องรู้เป้าหมายของชีวิต คบวางแผนเป้าหมายเอาไว้ก่อนแล้วค่อยดำเนิน ไปสู่เป้าหมาย ซึ่งเป้าหมายมีอยู่ ๓ ระดับ ได้แก่ (๑) เป้าหมายชีวิตในขั้นต้น คือการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อ ประโยชน์ในชาตินี้ เป็นการตั้งเป้าหมายไว้ว่าจะต้องตั้งตัวสร้างฐานะให้ได้ เป็นต้น ด้วยการ ประกอบอาชีพที่สุจริตไม่ผิดศีลธรรมและกฎหมายบ้านเมืองจะเป็นอาชีพอะไรก็แล้วแต่ความพอใจ ของบุคคลจะเป็นนักธุรกิจ แพทย์ วิศวกร ช่างนา ช่างสวน หรืออื่นๆ เมื่อตั้งเป้าหมายชีวิตไว้แล้วก็ม านะฝึกฝนตนเองให้บรรลุเป้าหมายนั้น (๒) เป้าหมายชีวิตขั้นกลาง คือการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อ ประโยชน์ในชาติหน้าเป็นการตั้งเป้าหมายชีวิตไว้ นอกจากการพยายามตั้งฐานะของตนให้ได้แล้วก็ จะสร้างกุศลในทุกๆ โอกาสที่อำนวยให้เพื่อสะสมเป็นทุนเป็นเสบียงในภพชาติต่อไป เพราะว่าสัตว์

โลกทั้งหลายเมื่อสิ้นอายุแล้ว หากว่ายังมีกรรมอยู่ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างแน่นอน (๓) เป้าหมายชีวิตขั้นสูงสุด คือการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่ การตั้งใจปฏิบัติธรรมทุกรูปแบบเพื่อกำจัดกิเลสให้หมดสิ้น บำเพ็ญความเพียรเพื่อบรรลुพระนิพพาน คือความสุขที่ยั่งยืน ในชั้นมปัทฐกถาได้แสดงอุปกรรมสำหรับช่วยปิดกั้นอกุศลธรรมและช่วยให้กุศลธรรมเจริญขึ้น ๕ ประการคือ (๑) สัทธา ความเชื่อ (๒) ขันติ ความอดทน (๓) วิริยะ ความเพียร (๔) สติ ความระลึกได้ (๕) ญาณ ความรู้ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ในชั้นมปัทฐกถาได้แสดงวิธีการพัฒนาชีวิตไว้ ๒ ประการ ประการแรก การพัฒนาชีวิตในขั้นต้น คือการปฏิบัติตามหลักเบญจศีลเบญจธรรม เบญจศีลหรือศีล ๕ ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดปด เว้นจากการดื่มสุราเมรัย เบญจธรรมคือธรรม ๕ ประการ ได้แก่ ความเมตตา กรุณา สัมมาอาชีพ สทธานโद्य ความสัตย์ และสติสัมปชัญญะ ประการที่สอง การพัฒนาชีวิตในขั้นสูง คือการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ หรือทางแห่งความดับทุกข์ที่ประเสริฐ ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น ซึ่งสามารถทำให้เป็นภาคปฏิบัติได้อีกลักษณะหนึ่งเรียกว่า หลักโอวาทปาฏิโมกข์ คือการไม่ทำชั่วทั้งปวง การทำความดีให้เพียบพร้อมและการทำจิตของตนให้ผ่องใส

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถานี้ มีข้อเสนอแนะอยู่ ๒ ประเด็น คือ

๕.๑.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

การศึกษาวิจัยแนวคิดเรื่องญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถา มีความต่อเนื่องไปถึงหลักพุทธจริยศาสตร์ หากที่จะกล่าวโดยแยกจากกันได้ ดังเช่น หลักปัญญา ๓ ประการ เมื่อเกิดสุขตมขปัญญาก็นำไปสู่จินตามขปัญญา เมื่อเกิดจินตามขปัญญาก็นำไปสู่ภาวนามขปัญญา ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ควรจะศึกษาวิจัยญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถาโดยวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ เพื่อให้เห็นผลทันทีในงานวิจัยนี้ แล้วนำไปกำหนดเป็นนโยบายในการพัฒนาสังคมไทยสืบต่อไป

๕.๑.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย

ในการทำการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๑) ควรทำการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบญาณวิทยาในชั้นมปัทฐกถากับญาณวิทยาตะวันตก ซึ่งมีทั้งกลุ่มเหตุผลนิยม กลุ่มประสบการณ์นิยม และกลุ่มอชฉัตติกญาณนิยม หรืออาจ

เลือกศึกษาเฉพาะกรณี เช่น เปรียบเทียบญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถากับญาณวิทยาของพลาโต และญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถากับอรรถัตติกถาขององรี แบร์กซอง เป็นต้น

๒) ควรทำการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถากับญาณวิทยาตะวันออก ซึ่งมีทั้งปรัชญาอินเดีย ปรัชญาจีน ปรัชญาญี่ปุ่น เช่น เปรียบเทียบญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถากับญาณวิทยาของปรัชญาเซน เป็นต้น เพื่อชี้ให้เห็นว่า มีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

๓) ควรทำการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถากับจิตวิทยาในยุควิทยาศาสตร์เพื่อชี้ให้เห็นว่า ญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถากับจิตวิทยายุควิทยาศาสตร์มีบ่อเกิดธรรมชาติของความรู้ ความสมเหตุสมผลของความรู้ เกณฑ์ที่ใช้ตัดสินความรู้ และสามารถเป็นแนวทางในการแสวงหาความรู้เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร

๔) ควรทำการศึกษาวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในสัมมปทัฏฐกถาในแต่ละวรรคอย่างละเอียด เพื่อจะได้ต้องการความรู้เรื่องญาณวิทยาในการแสวงหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลีและภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเถลิงศก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

กรมการศาสนา. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.

ข. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๒-๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๕-๒๕๔๓.

_____. ปกรณ์วิเสศภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๕-๒๕๔๓.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเถลิงศกออกฤกษ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ธรรมปัทมฤกษ์ (ปจโม ภาโศ). พิมพ์ครั้งที่ ๓๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . **สัมปทัสฐานฎาแปล ภาค ๗.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มัทมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . **สัมปทัสฐานฎาแปล ภาค ๘.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มัทมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

_____ . **มงคลศุดทีปนี (ปจโม ภาโค).** พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มัทมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย.** พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **สมนุตปาสาทิกา นาม วินยฎกถา (ปจโม ภาโค).** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

(๑) หนังสือทั่วไป

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. **ประวัติการศึกษาสงฆ์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.

กิริติ บุญเจือ. **แก่นปรัชญาปัจจุบัน.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒.

คงเดช ประพัฒน์ทอง. **เรื่องพระพุทธโฆษาหรือพระพุทธโฆสะและตำนานพระปริตร.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. **ญาณวิทยา.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๗.

เดือน คำดี. **พุทธปรัชญา.** กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๔.

ตรี นาคประทีป. **อภิธานป์ทีปิกาและอภิธานป์ทีปิกาสูจิ.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. **ปรัชญาอินเดีย.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ดร.สุวัฒน์ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา. กรุงเทพมหานคร : บรรณศิลป์พรินติ้ง, ๒๕๔๑.

บรรจบ บรรณรุจิ. **จิต มโน ญาณ.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

บุญมี แทนแก้ว. **ญาณวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : ธารณาการพิมพ์, ๒๕๓๕.

_____. **ญาณวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๔๓.

บุญมี แทนแก้ว. **ปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๔๑.

_____. **พระพุทธศาสนากับปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : ว.เพชรสกุล, ๒๕๔๐.

ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มจร-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักเรียนวัดปากน้ำจัดพิมพ์, ๒๕๔๐.

พจนานุกรมพระไตรปิฎก บาลี-พม่า เล่ม ๑๑. ว่างกึ่ง : โรงพิมพ์กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๓๐.

ประยงค์ แสนบุราณ. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : โอเคียนสโตร์, ๒๕๔๗.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พจนานุกรมบาลี-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพ โลภิกขุ, ๒๕๔๗.

พร รัตนสุวรรณ. **คำบรรยายพุทธปรัชญา ภาค ๑-๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____. **นรก-สวรรค์ ภาคนรก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.

_____. **พุทธวิทยา เล่ม ๑-๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๕ ราชบัณฑิต) รวบรวม-แปล. ศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). กรรม นรกสวรรค์ สำหรับคนรุ่นใหม่. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

_____. **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๘.

_____. **คติธรรมแห่งชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). ความตายคือคตินิยมแห่งชีวิต. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. ฟรินดิง แมส โปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้. กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. ฟรินดิง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม). งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์ พระคาถาธรรมบท เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๕.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๘). กรรมที่ปณี เล่ม ๑. จัดพิมพ์โดยวัดยานนาวา วัดดอน วัดพระธรรมกาย มูลนิธิธรรมกาย, ๒๕๔๔.

พระพุทธโฆษาจารย์. คัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์ฟรินดิง, ๒๕๔๗.

พระมหาสมปอง มุทิโต. คัมภีร์อภิธานวรรณนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์ฟรินดิง, ๒๕๔๗.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต). เปรียบเทียบแนวคิดพุทธทาสกับชาตรี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๖.

พระราชวรมุนี (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต). ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๐.

พระสัทธัมมโชติกะ ฐมฺมาจริยะ. ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๗.

พระอุดมญาณโมลี (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙). หนังสือคู่มือฝึกหัดแต่งไทยเป็นมคธ สำหรับ ป.ธ.๔-๕-๖.

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระอุรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัตนิก. พจนานุกรมบาลี-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรีนติ้ง, ๒๕๓๘.

พระอุปติสสเถระ. วิมุตติมรรค. แปลโดย พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ทุมมจิตโต) และคณะ.

กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ . วิมุตติมรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๑.

พัฒน์ เฟื่องผลา. ประวัติวรรณคดีบาลี. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘.

ภัทรพร สิริกาญจน. เกิดกับตาย. ใน เอกสารการสอนชุดวิชาแนวคิดไทย หน่วยที่ ๑-๖.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. อภิขมมุตตสจฺจคหปาลิยา สห อภิขมมุตตวิภาวินิ นาม อภิขมมุตตสจฺจทฎิฎกา.

กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

_____ . อภิขมมัตตสจฺจคหปาลิยาและอภิขมมัตตวิภาวินิฎฎกา ฉบับแปลภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ปรัชญาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : นวสาส์นการพิมพ์,

๒๕๕๑.

มูลนิธิกลุ่มศรัทธาธรรม. อริยธรรม เล่ม ๑๑. เชียงใหม่ : ดาราวรรณการพิมพ์, ๒๕๔๒.

รศ.ดร. ศิราพร ณ ถลาง และ รศ.ร.อ. (หญิง) ปรีชา หิรัญประดิษฐ์. หน่วยที่ ๑๓ “วรรณคดีไทย”. ใน

เอกสารการสอนชุดวิชาไทยศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ เล่มที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์

พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.

_____ . พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๓.

_____ . พระธรรมบทอรรถภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๘.

วศิน อินทสระ. **ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๑.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมดา, ๒๕๔๘.

_____. **ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๒** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมดา, ๒๕๕๐.

_____. **ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๓.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมดา, ๒๕๔๘.

_____. **ธรรมบท ทางแห่งความดี เล่ม ๔.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมดา, ๒๕๕๐.

วัชรระ งามจิตรเจริญ. **พุทธศาสนาเถรวาท.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.

ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์. **ปรัชญาเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, มปป.

สนามหลวงแผนกบาลี. **เรื่องสอบบาลี ของสนามหลวงแผนกบาลี พ.ศ. ๒๕๔๓.** กรุงเทพมหานคร :
สนามหลวงแผนกบาลีจัดพิมพ์, ๒๕๔๓.

สนิท ตั้งทวี. **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗.

สนิท ศรีสำแดง. **ปรัชญาเถรวาท.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๔.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **ชีวิตนี้น้อยนัก.**
กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๖.

สมภาร พรหมทา. **“พุทธปรัชญา” มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม.** กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สมักร บุราวาส. **ปัญญา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.

_____. **พุทธปรัชญามองพุทธศาสนาด้วยทรรศนะทางวิทยาศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.

_____. **วิชาปรัชญา.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔.

สำนักเรียนวัดระฆังโฆสิตาราม. **ธรรมวิภาคและเบญจศีลเบญจธรรม ฉบับปรับปรุง.**
กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๗.

สุจิตรา อ่อนค้อม. **ปรัชญาเบื้องต้น.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : อักษราพัฒนา, ๒๕๔๘.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มหา มกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๓.

สุนทร ณ รั้งสี. **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๑.

_____. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

สุเมธ เมธาวิทยกุล. **ปรัชญาเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พระไตรปิฎกวิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชั้นนำ,
๒๕๔๖.

_____. **พุทธวจนะในธรรมบท**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

เสนาะ ผดุงฉัตร. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๒.

แสง จันทร์งาม. **พุทธศาสนวิทยา**. พระนคร : บรรณาการ, ๒๕๑๒.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๐.

อมร โสภณวิเศษฐวงศ์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประสานมิตร, ๒๕๒๐.

(๒) บทความ / งานวิจัย

บรรจบ บรรณรุจิ. **พุทธธรรมในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (อัคราณา)

พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนุตเสโน. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธปรัชญาในวรรณคดีโคลงโลกนิติ”.
สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่นที่ ๕๑ ปีการศึกษา ๒๕๔๗. (กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘) : ๑๕๕.

พุทธทาสภิกขุ. “คนทำบาปกรรมเพราะขาดสัมมาทิฐิ”. **พุทธจักร**. ปีที่ ๓๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม
๒๕๒๕) :

วิทย์ วิศทเวทย์. “ความรู้ในทัศนะของพุทธปรัชญา”. **พุทธศาสนศึกษา**. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (กันยายน–ธันวาคม ๒๕๓๘) : ๔๕.

วีระชาติ นิมอนงค์. “การศึกษาทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **รายงานการวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

(๓) วิทยานิพนธ์

พระชนศ จานิสฺสโร. “ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับ เอ.เจ.แอร์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๔๘.

พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี (เหมประไพ). “การศึกษาวิเคราะห์ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหามานพ กวีวิโส (นักการเรือน). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องญาณวิทยาในพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต**. ภาควิชาพุทธศาสนาและปรัชญา สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหาระวี ดิग्ขปญฺโณ (ไกรยะพันธ์). “การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทกับ เบอ์ทรันด์ รัสเซลล์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาวิรัตน์ อภิธมฺโม (แจ้พวง). “การศึกษาวิเคราะห์พรมแดนความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาทและ เดวิด ฮิวม์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาสมเกียรติ อุกคฤ์ติ (ปาวิไลย). “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเซนกับพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาสำเนียง เลื่อมใส. “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทศิตา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔.

พระมหาอรุณ อรุณชมุโม (สุภะโกศล). “ศึกษาอิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

แม่ชีดวงพร คำหอม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในชั้นมปัทฐกถา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ลักษณะวัต ปาละรัตน์. “ญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

๒. ภาษาอังกฤษ

A.J.Ayer. **The Central Questions of Philosophy**. Hammondsworth: Penguin, 1973.

_____. **The Foundations of Empirical Knowledge**. London: Macmillan. 1940.

Harold H. Titus. **Living Issues in Philosophy**. New Delhi : Eurasia publishing House Ltd., 1968.

Jidunath Sinha. **Introduction to Philosophy**. Calcutta : Sinha Publishing House, 1968.

John Hospers. **An Introduction to Philosophical Analysis**. London : Routledge, 1990.

K.N. Jayatilleke. **Early Buddhist Theory of Knowledge**. London : George Allen and Unwin Ltd., 1963.

Kolenda, Konstantin. **Philosophy's Journey : A Historical Introduction**. Massachusetts : Addison-Wesley Publishing Company, 1974.

Magill, F.N. (edit). **Masterpieces of World Philosophy in Summary Form**. London : George Allen & Unwin Ltd., 1963.

NhatHanh, Thich. **Transformation at the Base**. California : Parallax Press, 2001.

Rowe, William L. **Philosophy of Religion**, 2nd ed.. California : Wadsworth Publishing, 1993.

Stace. W.T. **A Critical History of Greek Philosophy**. MacMilan & Co., Ltd., London, 1953.

Thilly. F. **A History of Philosophy**. Central Book Depot, Allahabad, 1978.

W.V.O. Quine. **Epistemology Naturalized**. ed. By Linda Martin Alcoff, Massachusetts : Blackwell, 1998.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ (ภาษาไทย) : นางสาวนีย์ พงศกรเสถียร
- วันเดือนปีเกิด : ๕ เมษายน ๒๕๐๐
- สถานที่เกิด : กรุงเทพมหานคร
- ประวัติการศึกษา : จบปริญญาตรี สาขาบัญชี คณะบริหาร มหาวิทยาลัยกรุงเทพ
๒๕๒๗
- เข้าศึกษาต่อ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๕
- สำเร็จการศึกษา : วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๖๖/๖๕ ม.๘ ซ.อาทรอุปถัมภ์ แขวงบางซื่อ เขตบางซื่อ
กรุงเทพมหานคร รหัสไปรษณีย์ ๑๐๘๐๐ โทร. ๐๘๑ ๘๐๒ ๘๒๐๖
- ประวัติการทำงาน : ธุรกิจส่วนตัวด้านผ้าไหม

